

monarquía. El levantamiento contra los franceses fué nacional, la revolució no: por esto la revolució fué tan mezquina, como el levantamiento fué grande."⁵⁹ Tan sols l' aixecament contra els exèrcits napoleònics, d' una banda, i la mobilització carlina al nord d' Espanya, li mereixen al vigatà categoria de proximitat històrica als grans esdeveniments citats. El procés que arrenca el 1833, el de revolució liberal propiament dita, no li mereix cap crèdit. Era una revolució borda: incapaç d' estructurar cap realitat nova viable i sòlida, per manca d' arrel popular i per excés de mimetisme amb el que havia estat l' autèntica revolució en altres països, sobretot a França. Aquestes formulacions, expresades de manera tan rotunda en aquest article de febrer de 1843, reapareixeran una i una altra vegada en l' etapa al davant d' El Pensamiento de la Nación, al llarg de l' any 1844.

La visió balmesiana de la revolució espanyola contenia molts grams de veritat. Contenia també fal·làcies i incomprensions de molta entitat, ben fàcilment perceptibles. Certament la revolució espanyola no havia estat com la francesa o l' anglesa del segle XVII, que Balmes, seguint la historiografia francesa situava encertadament com elements de comparació i judici, però aquest fet no li havia impedit assentar-se i imposar-se als seus adversaris. Balmes no va entendre mai, com molts dels seus contemporanis, que la revolució liberal espanyola es produïa en un context diferent: el d' un estat absolutista desgastat per la secessió i les guerres civils de l' Imperi americà, d' una banda, i pels costos enormes de la invasió napoleònica. Si la revolució no responia a l' èpica que Balmes exigia, tampoc la devallada de la monarquia absoluta havia estat paragonable a l' ensorrament

⁵⁹Idem., pp. 227-228.

ràpid de la francesa. Aquest fet contribuïa a explicar el perquè de les fases del propi procés revolucionari, els ritmes i les clivelles internes. Fetes aquestes precisions, val a dir que les incomprendions balmesianes eren encara més profundes.

L' arrel de la posició de Balmes, el que explica la naturalesa del seu programa conservador, arrencava de la incapacitat demostrada de comprendre les motivacions i la naturalesa de la mobilització dels sectors de la població oposada a l' absolutisme i al carlisme, en particular a les masses urbanes que de l'any 1835 al 1837 i, altre cop, a partir de 1840, estaven al darrera de cada impuls revolucionari. Com a conseqüència de la tradició de paternalisme subordinador de l' Església respecte dels sectors populars, que el vigatà portava a sobre sense reserves crítiques, no podia acostar-se a la doble realitat del procés revolucionari. En efecte, la revolució era la complexa combinació d' un canvi profund en les regles de la pràctica social, el qual convertí en norma un tipus determinat d' institucions de la propietat i en va excloure unes altres que constituïen part dels fonaments de les antigues classes altes. La revolució era, en aquest sentit, un reajustament decisiu dels equilibris de forces entre les classes altes, les velles i les noves. Aquest fet, cabdal a l' hora de definir la naturalesa més profunda del procés revolucionari, contenia implicacions diverses, algunes de les quals tampoc va entendre adequadament. Però, d' altra banda, la ruptura política dels anys 1834-1836 significava un canvi igualment profund de les regles del joc que marcaven els límits de l' autonomia de les classes baixes, les quals ben poc podien treure'n de la mena de canvi al que ens hem referit en primer lloc. La primera podia ser considerada com una

revolució silenciosa, en la mesura que sense utilitzar el llenguatge de la política revolucionària, sovint fent tot el contrari, podia estructurar un principi jurídic diferent, funcional als interessos burgesos en expansió. L'altra cara de la revolució s'expressava en els termes de la política liberal de l'època, i a través d'ella s'expressaven un conjunt heterogeni de sectors de la ciutat pretenien arribar al poder, treure's del cim les tuteles paternalistes i repressives de l'antic règim, i estructurar un nou espai de la política, on la idea de drets i deures era el llenguatge inevitable. Aquesta segona cara del procés revolucionari, que s'expressa en la veu alta de la política de l'època, Balmes no podia ni la volia entendre, pres com era de la tradició paternalística de la institució a la que pertenyia. Tampoc acaba d'entendre que aquesta multiplicitat d'impulsos vers el canvi històric és el propi de tot procés de canvi revolucionari. Entén les raons de classe que hi han al dessorat de l'alta política, però no entén el llenguatge anti-paternalista, emancipador i amb forts accents anti-eclesiàstics (no pas anti-religiosos genèrics) del de baix, els que formen la base de massa de les opcions liberals menys conservadores. No ho entendria mai, malgrat haver-se acostat molt a la qüestió, malgrat viure a Barcelona, l'escenari idoni per a l'anàlisi social que amb tanta insistència demanava. Tampoc féu servir, perquè no gosava ni podia, allò que a França o llegint sobre la Gran Revolució podria haver après sobre la **sans culotterie** parisenca. Els seus anàlisis de la revolució liberal espanyola, de les bullangues barcelonines, es ressentirien sempre d'aquesta carència.

"La esterilidad de la revolución española" era important per

més raons de les que acabem d' exposar. Marcava certament un punt d' inflexió en la manera d' enfrontar-se al procés polític espanyol, una manera, a més, que posava d' evidència una superior familiarització amb la historiografia liberal francesa, si més no, per la seguretat que denota en parlar de les revolucions de 1640 i de 1789. Denotava igualment una inflexió cap a formulacions de superior concreció. Des de l' òptica balmesiana, totes les revolucions eren dolentes, fins i tot, o sobretot, aquelles que servien de paradigma èpic i ideològic a totes les que vindrien després, el que calia, però, era condemnar la revolució liberal espanyola per ella mateixa, pel seu caràcter i pels seus resultats. Per això l' article significà un tombant, que aniria prenent sentit a mesura que desenvoluparia les idees en ell contingudes els mesos següents, vis a vis amb l' explosió de les contradiccions del projecte del liberalisme progressista. Es important, també, perquè amb ell tancà la col.laboració amb Joaquim Roca i Cornet i amb Josep Ferrer i Subirana.

Després de l' article de despedida de La Civilización, les intervencions polítiques de Balmes sovintejarien, omplint una bona part de les planes de la revista unipersonal que fundà sense solució de continuïtat. A les planes de La Sociedad, Balmes va poder exposar els seus punts de vista sobre la política del moment sense cap mena de limitacions, al costat dels treballs d' índole apologètica que mai abandonà. D' aquesta manera, les observacions sobre el caràcter de la revolució espanyola que acabem de recollir les reprendria en una sèrie de treballs que culminarien a la biografia d' Espartero, és a dir, entre el març

i el desembre de 1843.⁶⁰ L' orientació política la traslladà després a El Pensamiento de la Nación, revista que començà a publicar-se a partir de febrer de 1844 i que Balmes alternà amb la publicació d' alguns quaderns més de La Sociedad, per tal de complir amb l' editor, Antoni Brusi, i els subscriptors.

Els dos articles de març de 1843 són la continuació exacta del que ja hem comentat. Li serviren per a fer un repàs de les qüestions polítiques d' actualitat a Espanya i per a donar-ne l' opinió. En el primer, "Situación de España", enfocà la qüestió de la majoria d' edat d' Isabel II, de la conveniència d' avançar-la tan com fos possible, però adverteix de la importància que per les potències europees tindria el futur matrimoni de la reina. Una qüestió que centrarà bona part de la publicística política balmesiana quan el matrimoni reial es posi de veritat sobre la taula. En el segon article s' encara amb el que seria el **leit motiv** del periodisme polític balmesià. El problema d' Espanya era la manca de consens al voltant d' un poder constituït fort. La minoria d' edat d' Isabel II era una dificultat afegida a la debilitat de l' Estat que havia resultat del procés revolucionari espanyol, i, en aquell moment, de la pèrdua d' iniciativa política de l' esparterisme." El vicio

⁶⁰ Els articles sobre la situació política espanyola són els següents: "Situación de España", publicat l' 1 de març de 1843, "Más sobre la situación de España", del 15 de març, "La fuerza del poder y la monarquía", de l' 1 d' abril, "Alianzas de España", publicat en dues parts el 15 de maig i l' 1 de juny, "Y después", del 18 de juliol de 1843, i, finalment, " Todavía hay tiempos peores que los de la revolución", del 15 d' agost. A partir de desembre d' aquest any començarà la publicació de la biografia d' Espartero en quatre entregues (21 i 30 de desembre de 1843; 17 i 29 de gener i 1 de febrer de 1844). Com es pot veure, la publicació de l' Espartero s' encavalla amb l' arrencada d' El pensamiento de la nación. Es el mateix que passa amb la sèrie Cataluña, dedicada a les bullangues i la política barcelonina. Però d' aquesta sèrie en parlarem abastament més endavant.

radical de nuestra situación - afirmava Balmes - es la falta de poder; y el origen de esta falta es el no ser posible añadir de repente algunos años a la tierna edad de la augusta huérfana que ocupa el trono de las Españas."⁶¹ La solució que es donés al matrimoni reial era, per tant, de crucial importància, una consideració sobre la que el vigatà hi donaria voltes i voltes anys a venir.⁶² L' exemple de França, amb una monarquia identificada amb l' ordre de coses sorgit de la revolució de juliol, li semblava abonar la necessitat d' un poder monàrquic constituït i estable. Ara bé, fer enllaçar la casa d' Orleans amb Isabel II^a no li semblava una solució atinada, lògicament, ja que hauria significat traslladar a la política espanyola l' inestabilitat característica de la francesa, àdhuc l' amenaça d' una restauració republicana. No eren aquestes, però, les úniques motivacions que ho desaconsellaven. La influència de tot allò que significava políticament i cultural França sobre Espanya no era, per al vigatà, gens aconsellable. ⁶³ Al contrari, el que calia era reforçar la Monarquia, resoldre adequadament la qüestió del matrimoni reial, afirmar socialment un poder fort: aquest era el missatge balmesià en definitiva. Res d' això en la seva opinió

⁶¹ O.C., t. VI., p. 244.

⁶² Quan l' any 1847 Balmes reediti l' obra política, hi afegirà algunes notes a l' article que estem comentant. Resolta la qüestió del matrimoni reial de manera oposada a com ell havia defensat des de les planes d' El pensamiento de la nación, hi anotà a peu de pàgina en referir-se al tema: "la opinión sobre este punto grave databa de muy atrás en el autor de estas líneas: testigos estos párrafos." O.C., t. VI, p. 245.

⁶³ "Con el advenimiento de un príncipe francés tomarían más ascendiente sobre nosotros ideas que ya lo tiene en demasía; la anarquía intelectual y moral de aquel país, comunicándonos más de lleno, acabara de disolver y adulterar los elementos buenos que nos restan para nuestra regeneración. Se **quitarían los Pirineos** y nosotros deseamos que los haya", O.C., t. VI, p. 247.

tenia massa a veure amb les receptes polítiques ofertes pels republicans - el canvi de règim - o els moderats - acció de govern a través de lleis orgàniques -, de les quals el vigatà es distanciava sense manies. Ara bé, a la posició balmesiana li mancaven concrecions decisives, de l'estil de les que oferirà al llarg dels dos anys següents.⁶¹

La connexió de la política espanyola amb la internacional fou el tema de dos extensos treballs de Balmes publicats a La Sociedad el maig-juny de 1843, sota el títol d' "Alianzas de España". A l' igual que els articles precedents, aquests treballs han de ser llegits en clau de política interior, i són interessants en la mesura que constitueixen la seva primera exposició extensa de política internacional. La posició de Balmes no canviarà en aquests anys en relació a la política exterior espanyola: defensarà sempre una posició d' equidistància i d' independència respecte dels dos grans països, i per raons ben fàcils d' entendre. La independència efectiva en el joc de forces internacional implicava de manera necessària mantenir la distància respecte a les polítiques més o menys oficials de progressistes i moderats. El distanciament respecte dels interessos britànics era quelcom que queia pel seu pes en la dramàtica conjuntura dels anys 1842-1843, ja que l' excessiu apropament a Anglaterra era un factor clau de l' erosió de l' esparterisme a Catalunya, com a conseqüència de la qüestió proteccionista. Al marge del conflicte d' interessos aranzelaris, la posició a mig termini de Gran Bretanya difícilment podia ser favorable al reforçament de la posició espanyola en els rengles de les nacions amb algun pes en les relacions internacionals.

⁶¹ O.C., T.VI, p. 250.

Anglaterra tenia interessos massa concrets i immediats al Mediterrani, al Caribe o a la Xina, per poder permetre la recuperació d' influència per part del més important dels països ibèrics.⁶⁵ La conducta espanyola, en conseqüència, havia de ser d' exquisida prudència i mai d' enemistat.⁶⁶ Bascular cap a l' òrbita francesa introduiria una altra mena de condicionaments tan o més perversos.⁶⁷ Lligar-se al país veí equivalia, com ja hem vist, lligar-se a una dinàmica política i cultural del tot aliena al fonament catòlic que Balmes considerava indispensable per a la solució d' ordre que estava tractant de bastir. A més, la política internacional de finals del segle XVIII ençà demostrava els enormes riscos que situar-se sota la influència de París podia comportar i que la història política recent, de

⁶⁵ "Cuando lord Clarendon y sir Robert Peel nos están halagando con sus sentidas protestas del deseo que abrigan de nuestra libertad e independència, reflexionemos que los que hablan no son escritores entusiastas, no son poetas de quienes pueda suponerse que se mecen en doradas ilusiones, en sueños cándidos y puros, en galanas utopías por el bien de la humanidad: reflexionemos que son hombres de Estado de la Gran Bretaña, encargados de la defensa y fomento de los intereses de su país, colocados a manera de atalayas para acechar cuanto pueda favorecerle o dañarle; reflexionemos que son hombres que consagran su vida entera a combinar, a negociar, a intrigar, a maniobrar en pro de la grandeza, de la prosperidad, de la influencia y poderío de su patria; fijemos entonces nuestras miradas sobre Portugal y sobre Gibraltar, y de seguro que sin necesidad de otra consideración se disiparán en un momento las impresiones agradables que causarnos pudieran las más graves protestas, las más ardientes expresiones de buen efecto y desinteresada amistad." O.C., t.VI, p. 294.

⁶⁶ "...entre las faltas cometidas por el partido moderado en España, haya quizás una y no despreciable el no observar con respecto a Inglaterra una conducta más atinada y previsora." O.C., t.VI, p. 296.

⁶⁷ L' anàlisi *in extenso* de les implicacions de l' aliança amb França és l' objecte del segon de la segona part de l' article, d' 1 de juny de 1843.

1789 a 1830, no havia fet més que créixer.⁶⁸ El règim de Lluís Felip, a més, no oferia precisament garanties d' una llarga estabilitat, dominant com dominava sobre un inestable equilibri entre l' herència del passat i les tendències al radicalisme polític tan pròpies de la política francesa. A banda d' això, per a Balmes no era indiferent el fet que els polítics liberals que havien pujat al poder amb la revolució de juliol representessin la continuació de les tendències laicistes del segle XVIII i de la Revolució. Raó de més, per tant, per emancipar-se d' una tutela que amagava tantes amenaces. En aquestes condicions, la independència nacional era la millor política, gairebé l' única que es podia seguir si es volia fer una política **nacional**.

Balmes publicà dos treballs més abans de la redacció de la biografia d' Espartero. Eren dos articles on reflexionava sobre els esdeveniments que estaven passant: la crisi de la Regència i l' establiment d' una nova situació política amb la caiguda d' Espartero i la pujada al poder d' una àmplia coalició de forces sota hegemonia moderada. Són dos articles importants en els que es va definint la posició balmesiana per al dia després de la caiguda dels progressistes, una posició que s' anava

⁶⁸ " Concíbese muy bien que la Francia separada de la Inglaterra sólo por un brazo de mar, fronteriza al Norte y al Oriente con poderosas naciones, expuesta a menudo a gravísimos compromisos y a conflictos arriesgados por su misma posición topográfica y por el estado de las relaciones de las potencias europeas, puede interesarle el tener a sus espaldas un resguardo en la alianza de una nación respetable, de carácter leal y generoso; alianza que en ningún caso podrá acarrearle daño ni empeñarla en lances desagradables, antes sí servirle de mucho en las eventualidades de un rompimiento con el resto de Europa. Pero no es así en lo tocante a España; y, recorriendo la historia desde el entronizamiento de la casa de Borbón, dudamos que pueda señalarse un solo hecho en prueba de lo contrario. La España se ha visto repetidas veces empeñada en compromisos por motivo de la Francia; el pacto de familia nos ha traído gravísimos males que no han sido compensados por ningún bien." O.C., t. VI, p. 303.

delimitant prou llunyana dels plantejaments de la majoria moderada, en particular de la facció militar.

El primer dels articles, titulat escuetament " ¿Y después?", publicat a les planes de La Sociedad el 18 de juliol, en plena onada d' aixecaments militars i civils contra el govern, era una temptativa de valorar i comprendre quina cosa era aquell moviment i què se' n podia esperar en el futur.⁶⁹ Es donava per fet, doncs, l' ensorrament del règim sorgit del moviment de juliol de 1840. El treball té una poc encertada elaboració literària, que, com passarà més d' un cop en aquests anys, fa la lectura molt farragosa. No obstant això, en despunten dues idees bàsiques, molt característiques de la seva posició els anys següents, els de la campanya política a Madrid: la reivindicació de la Monarquia, a parer seu l' única institució sòlida a Espanya donada l' esterilitat estabilitzadora de la revolució, i la necessitat de veure que hi podia haver al darrera de les consignes de **reconciliació** i de **fraternidad** invocades pels antagonistes d' Espartero. El moviment en contra seu era realment una **coalició**, no una **fusió** de gent procedent de tots dos partits de la família liberal. Balmes vol alertar sobre la buidor dels conceptes polítics i les consignes que en aquell moment es feien servir, començant per la crítica més corrent a Espartero: la de **tiranía**.⁷⁰ El problema d' Espartero havia estat, en tot cas i a

⁶⁹ Balmes publicà una continuació d' aquest treball en forma de "Miscelánea". La forma es tant defectuosa com la de l' article que estem comentant, enquan a les idees no afegeix res de nou. Es troba a O.C., t. VI, pp. 328-340.

⁷⁰ " Se habla mucho del **despotismo**, de la **tiranía** de Espartero, se pinta con fuertes colores la opresión en que gemía el pueblo, se habla de infracciones de la Constitución, de ataques a la libertad de imprenta, de planes ambiciosos, de designios encubiertos, de venta de colonias, de sacrificio de la industria; cuando venga la historia con su calma imparcialidad,

parer de Balmes, el de l' **impotència governativa**. La precarietat de la Regència, doncs, derivava precisament d' aquest fet, de la debilitat o de la impotència. Vistes les coses així, fer caure el règim podia resultar senzill, però edificar una situació política nova i estable sobre les seves runes era tota una altra cosa.⁷¹

Balmes tancà aquesta lenta però inexorable aproximació a la política del moment amb un text de la màxima importància per entendre al seva concepció política, i, en conseqüència, per entendre la posició política que defensaria poc després a Madrid en col.laboració al sector més reaccionari del partit moderat. Es tracta de l' article "Todavía hay tiempos peores que los de revolución", un primer esbós de programa polític per a després de la caiguda dels progressistes. La tesi de l' article és elemental: la revolució destrueix, el que calia llavors era edificar un ordre conservador estable, assentat sobre bases sòlides. Tampoc les destrosses de la revolució i del conflicte civil havien de ser lamentades més que del compte: l' anti-sentimentalisme de Balmes no pot ser més contundent: ni els morts

buscando una calificación con que caracterizar la época de la regencia única, no hallará en la figura de Espartero aquellos rasgos terribles, pero grandes, que suelen distinguir a los hombres de fortuna que se apellidan **déspotas y tiranos**. El carácter dominante de la regencia única no ha sido la tiranía, sino la **impotencia gubernativa**. Nada de osadía, nada de arrojo; el valor que, según es fama, tenía Espartero como soldado no lo ha tenido como gobernante." O.C., t. VI, pp. 322-323.

⁷¹ Per això l' article és en bona mesura un advertiment de les tàctiques de gent com Olózaga, amic de la maniobra en curt, de la intriga, en una paraula, de la conspiració. Es simptomàtic que quan Balmes ha de cercar un exemple de conspirador el cerqui a l' ala esquerra del partit progressista, podia haver-se referit, per exemple, a paersonatges com ara González Bravo, no tan sols ben dotats per la conspiració sinó també, a diferència dle polític progressista, al canvi de jaqueta més descarat. O en Joan Prim, sense anar més lluny. Vid. O.C., t.VI, pp. 321-322.

impedien la reproducció posterior que omplena els buits i rejoyeneix la societat; ni el sistema polític perdut era de cap manera irremplaçable; ni els interessos materials perjudicats eren tan valuosos. L' important al final era escatir si la tasca destructiva de la revolució havia anorreat la "raíz intelectual y moral" del poble, allò que havia d' assegurar la necessària **regeneració**. Aquesta paraula, gens usual en el llenguatge de Balmes, pren ara per primera vegada un sentit definit, de programa polític que vol convertir-se en política d' estat. " Es muy temible que, terminada la desastrosa revolución, - continuava el vigatà - que nos agita y atormenta, entremos en una era que se apellidarà de regeneración, en la cual se mostrará de una parte recelosa esquivez con respecto a las doctrinas demasiado populares, y de otra mucha prevención contra las reacciones que tiendan a resucitar los principios y sistemas antiguos. La alianza del orden con la libertad será la bella fórmula en que se compendiará el pensamiento dominante: nada de anarquía, se dirá, nada de exageraciones democráticas, **nada tampoco de despotismo, nada de superstición, nada de pretensiones fanáticas**. Fuerza de gobierno, vigor en la administración, centralización en todos los ramos; pero libertad en las ideas, indulgencia en las costumbres. Vigilante inspección sobre la enseñanza, pero completa tolerancia y disimulo en todo lo que dimanare de excesivo celo por la ilustración y adelanto. Protección de la Iglesia, pero protección desconfiada, suspicaz, que se alarme fácilmente por la firmeza de un párroco o la pastoral de un prelado; protección que haga respetar los templos, pero que procure encerrar en ellos la religión de suerte que no salga de allí y no alcance a ejercer influencia sobre la sociedad; permisión de

defender el dogma y la moral contra sus enemigos, pero dignidad y severidad contra los que se atrevan a revelar malas tendencias del gobierno, pésimo influjo de malos magistrados, aviesas miras de un plan de instrucción, abusos de profesores que propinen funestas doctrinas a la juventud. Así, con pocos años de paz y de orden se cambiarán radicalmente las ideas, se modificará el carácter nacional, y la España adelantada y culta conservará apenas un recuerdo de lo que fuera en tiempo de nuestros antepasados." ⁷²

Aquest és el programa balmesià en la màxima concreció a la que arribà abans de l' anada a Madrid, quan s' hagué d' ocupar de veritat de l' alta política. Era com a mínim sorprenent, i devia sorprendre a molta gent del seu entorn, venint d' un eclesiàstic, del polemista catòlic de més projecció i de més futur. Un programa d' aquesta mena, la manca de falsos respectes amb que estava escrit, havia d' irritar per força als carlins i al gruix de l' Església. Era la conseqüència lògica, però, de les meditacions del vigatà en aquells dos anys d' aprenentatge de com navegar en les tormentes.

Balmes no podia amagar que allò que defensava s' assemblava molt al programa polític de moda aleshores. El programa del *juste milieu* francès, elaborat i reelaborat succesivament per intel.lectuals de la política com François Guizot i els homes dels gabinets del rei burgès, Lluís Felip d' Orleans.⁷³ Però

⁷² O.C., t. VI, p. 360.

⁷³ "... a nadie se le oculta que el sistema de gobierno que acabamos de describir es el que prevalece entre nuestros vecinos. Hay empero, entre la Francia y la España una diferencia profunda, y es que el indicado sistema es allí la expresión bastante fiel de la sociedad, cuando aquí fuera una importación exótica que se hallaría en abierta oposición con las ideas, las costumbres, los hábitos de la inmensa mayoría de la nación." O.C., t. VI, pp.

tenia molt a veure, també, amb la política del gran Peel, la política de sumar forces dels dos partits liberals anglesos, en qüestions com l' emancipació catòlica de 1829-1830 o la derogació de les lleis de cereals del 1846, que havia estat presentada com un acte de necessitat nacional com féu Grey amb la reforma política de 1832. Balmes havia entès des de feia anys que era necessària una política que dissolgués l' antagonisme liberalisme-absolutisme (és a dir, carlisme). Ara ho traduïa en una fòrmula entenedora i d' actualitat, que reflectia alhora l' impacte que li havia produït la potència dels sistemes polítics de les grans nacions burgeses que acabava de visitar. Les experiències d' altri només les pot assimilar aquell qui sap on vol anar, encara que no sàpiga molt bé com fer-ho, o pot ser precisament per això. Balmes proposava una via similar, però la volia adaptada a les exigències de la societat espanyola tal com ell l' entenia. Un **juste milieu** amb una cultura liberal de baixa intensitat, és a dir, adequat a les circumstàncies locals, que entenia diferents de les franceses. Un sistema **juste milieu**, en tot cas, que no fos el que apadrinaven altres sectors dels moderats, una mer sistema de balança entre les diferents fraccions del partit i amb el progressista.⁷⁴

La sèrie d' articles dedicada a Espartero és un compendi de les reflexions d' aquests anys, però no introdueix posicions noves de significació en relació als treballs que acabem de ressenyar. La redactà en circumstàncies prou fora del corrent.

360-361.

⁷⁴ Es desmarca de les polítiques del **juste milieu**, tal com alguna fracció del partit moderat podia pregonar, a "La situación y las necesidades del país", 1 d' agost de 1844. O.C., t. VI, pp. 718-719.

En efecte, Balmes sortí de Barcelona la nit del cinc d' agost, després d' entregar un testament al notari Joan Prats, i es refugià a la masia del Prat de Dalt. Sortí com tants altres per la por d' un nou bombardeig de Barcelona, aquest cop perpetrat pel general Zurbano que s' estava acostant amb les tropes a la capital catalana. La insurrecció dels jamàncios, però, que començà una setmana més tard introduí un factor nou a la ja prou complicada situació.⁷⁵ El fet és que, exceptuant un curt període de calma aparent, la ciutat quedà pràcticament assetjada fins a finals de novembre, patint un segon bombardeig la segona setmana d' octubre. La publicació de La Sociedad, la seva revista i on publicaria la biografia d' Espartero i els articles sobre Barcelona i Catalunya, restà suspesa del 15 d' agost al 21 de desembre de 1843, és a dir, pràcticament durant tot el període d' inestabilitat pel que passà la ciutat.⁷⁶ Balmes no era una

⁷⁵ Sobre la Jamància n' hi ha encara el treball que seria desitjable. De tota manera, a banda les planes que li dedicà Josep Fontana a La fi de l' Antic Règim i la industrialització, 1787-1868, Historia de Catalunya, dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, Ed. 62, 1988, pp. 279-294, cal consultar de Manuel J. Risques, "La insurrecció de Barcelona pel novembre de 1842. La seva dinàmica social", Recerques, 10, 1980, pp. 93-112. L' estricta narració dels fets a Francesc Curet, "La Jamància" 1842-1843, Barcelona, Rafael Dalmau Ed., 1961.

⁷⁶ Val la pena recordar que el propi editor, Antoni Brusi, era també fora de la ciutat. -----

Es sumament interessant una carta de Balmes, escrita tot just retornat a Barcelona, en la que li comunicava a Brusi les intencions de publicar a la revista o per separat la biografia d' Espartero: "Ayer llegué a esta, y hubiera deseado hablar con usted para manifestarle mi opinión sobre la utilidad de que continúe sin interrupción la revista, supliendo, en cuanto sea posible, con la rapidez de la publicación, el retardo de estos días. Los trabajos que yo tengo preparados para los números inmediatos son unas extensas reflexiones sobre el carácter y acciones de Espartero, mirado bajo el doble aspecto militar y político. No es una simple biografía, sin algo más. El folleto me parece tan acomodado a las circunstancias, tan oportuno, que si usted, por algun motivo particular, quisiese suspender más la publicación, quizás yo me resolvería a darle a luz en un cuaderno suelto, para no dejar pasar la ocasión. Sin embargo, como usted

persona alarmista ni espantadissa, però la sensació de perill creixent traspua a la correspondència d' aquells mesos. El 7 de juliol avisà a mossèn Pere Alier, de Vic, de la tramesa del tercer volum d' El protestantismo, que tot just acabava de sortir, a més li deia: "No dudo que estos días habrá usted pensado en mí, y nos habrá encomendado a todos a Dios. Realmente se han pasado días amargos; y los presentes no son todavía muy placenteros . Así lo quiere el Señor, hágase su santa voluntad..."⁷⁷ Pocs dies després recriminava igualment a un altre conciutadà, eclesiàstic i amic, Ramon Colomines, per no haver-lo visitat des de Teià: " Siento, y no lo esperaba, que estando en Tayà, com estuviste, no dieses un paso hasta Barcelona, que tan poco dista. ;Como se conoce que me vas olvidando! Dime: si yo hubiera estado en Tona, y no hubiese llegado a Vic, ¿qué te parecería? Saca la consecuencia. Tal vez tuviste miedo; pero ni por eso te lo perdono. El miedo para ocasiones más apuradas."⁷⁸ Les poques indicacions d' estat d' ànim personal de Balmes no denoten la preocupació d' una represàlia contra la seva persona, fet que hauria estat ben comprensible donades les extenses sospites sobre la seva possible activitat conspirativa al servei dels moderats o dels carlins, en tot cas frontalment contrària

ya sabe que mi gusto es hacer interesante La Sociedad, desearía poderlo inseratr en ella." J. Balmes a A. Brusí, Barcelona, 25 d' agost de 1843. O.C., t.I., pp. 708-709.

⁷⁷ J. Balmes a D. Pedro Alier, Pbro., Vic, 31 de marzo de 1843. O.C., t. I, p. 703.

J. Balmes a R. Colomines, Pbro., Vic. Barcelona, 28 de juliol de 1843, O.C., t. I., p. 704. Balmes tornà a escriure a Colomines uns dies després, un cop passada la seva retirada al Prat de Dalt de Sant Feliu de Codines durant la primera quinzena d' agost, hi es disculpà del to de retret de l' anterior missiva. O.C., t. I, p. 709. Es important fer notar que a la carta a Colomines li comenta la millora del seu estat de salut, que atribueix als bons aires respirats aquells dies passats a pagès.

al progressisme en el poder. No obstant això, esdeveniments molt determinats han d' haver alarmat Balmes. Em refereixo principalment a l' empresonament del seu amic Antoni Ristol, íntim amic seu des dels anys de Cervera, advocat i home de filiació moderada convicta i confessa, a finals de juliol de 1843. L' havien tancat a la Ciutadella de Barcelona, junt amb tota una colla de suspectes de simpaties contrarevolucionàries. Balmes li oferí ajut econòmic i moral a través d' intermediaris.

79

Un cop refugiat a la casa pairal de la família amiga de Sant Feliu de Codines, Balmes es llançà a treballar. Disposava de pocs contactes amb el món exterior, però en tenia algun, com es pot veure i deduir perfectament d' una sèrie de cartes a un dels Cerdà, probablement Ildefons, però no es pot afirmar amb tota seguretat, que Ignasi Casanovas exhumà i edità. A la primera de les cinc, que l' editor datà el 6 o 7 d' agost, Balmes donava fe de l' arribada al Prat de Dalt. Es un testimoni prou

⁷⁹ Jaume Balmes a Antoni Ristol, Barcelona, 25 de juliol de 1843, O.C., t.I., p. 704: " Mi querido Antonio: Deploro amargamente tu desgracia. Tu entusiasmo por la causa del trono, del orden y de las instituciones, sin arredarte los más iminentes peligros, siempre me habían hecho temer, como te lo repetí muchas veces, que algun día por tu arrojo iba a sucederte algun lance desagradable. Pero nunca podía presumir verte preso en esa horrible torre. No debes por esto desmayar. Dios no te dejará de su mano. Cuando las acciones de los hombres tienen un fin laudable jamás quedan sin recompensa. En el santo sacrificio que todos los días ofrezco al Todopoderoso no me olvido de ti. Ristol, eres virtuoso, y posees un gran fondo de religión: esto debe consolarte y te consolará. Sabes cuánto te estimo, cuan ardientes son las simpatías que a los dos nos unen. ¿Qué quieres de mí? Consejos no los necesitas, y tampoco podrán servirte de mucho en el trance en que te encuentras. ¿Te falta dinero? Todo el que tengo es tuyo. Más gusto tendré en enviártelo que tu en recibirlo. En otra época no habría podido hacerte este ofrecimiento. ¿Qué quieres, pues, de tu amigo? Dilo sin reserva. El dador es sujeto de toda confianza. No tomes a mal que no vaya a verte: ya conoces que esto ni sería prudente, ni tú lo querrias tampoco..."

impressionant del moment històric però també de l' estat d' ànim del vigatà. " Hoy, a las once, hemos llegado:- li deia en una carta on es barregen els assumptes personals més elementals amb els literaris i polítics - seguimos muy bien, y no pienso moverme de aquí por ahora, pues me parece que la situación de la casa es muy conforme para mi salud, y todo es muy agradable para mí. Remítame dos o tres camisas, dos pares de medias, pañuelos, navajas de afeitar y los Santos nuevos, más nuevos, poniendo un papel donde hay Santa Filomena, que lo encontrarán en el breviario viejo. Remítanme el peine. Ahí viene el original para Brusi; letra grande. Que tomen en casa esta carta por suya. Los Santos nuevos están en el armario al lado de mi cama en el primer estante. Remítanme el original de El protestantismo que está sobre la mesa. Su amigo - Jacobo Urpià.

Las pruebas de La Sociedad no es preciso que yo las vea. Vengan todos los periódicos y noticias que puedan recoger."⁸⁰

Les cartes següents van plenes de detalls del mateix estil, bàsicament recomanacions de com s' havien d' editar els materials que els anava trametent, preguntes sobre els membres de la família molt detallistes, i que semblen contradir la fama d' indiferència davant dels assumptes personals que se li atribuï sempre. Per exemple, en dues de les cartes Balmes demana informació sobre el braç i el genoll d' una tal Anna, persona a qui no podem identificar. També és important fer notar que es dóna notícia de problemes de salut i del molt que li prova la vida a pagès. Es queixa de no rebre notícies de la pròpia família Balmes. " Dígales a esos de casa Urpià - li diu al Cerdà

⁸⁰ J. Balmes a Cerdà (?), Prat de Dalt, 6 o 7 d' agost de 1843.O.C., t.,.I,pp. 705-706.

corresponsal - si creen que estoy en Filipinas, que nada envían a decirme. Mis cartas bien sabe usted qu son para usted y para ellos." ⁸¹

Al Prat de Dalt, sense llibres ni apunts, tal com feria per idèntiques raons poc després amb El Criterio, donaria forma a una biografia d' urgència de qui havia dominat la política espanyola els darrers anys però que llavors es trobava al crepuscle de la seva influència. Per la carta a Antoni Brusi ja citada, sabem que Balmes la considerava la sèrie sobre Espartero quelcom més que una biografia. En efecte, volia ser una reflexió a partir, precisament, d' una reconsideració de la significació de qui havia personalitzat de manera tan destacada la política estatal, per tal de treure'n lliçons de futur. La primera frase del primer dels articles definia molt bé allò que li interessava explicar en aquella sèrie d' articles: " Cayó Espartero, y con su caída entramos en una nueva fase de la revolución, fase que, por desgracia, no ha terminado aún. Inciertos y perdidos en la confusión que nos envuelve desde la muerte de Fernando VII, consolámonos los españoles con maldecir el banco de arena o el puntiagudo escollo cuya proximidad puso en inminente riesgo a la combatida nave; olvidando los nuevos peligros que vamos a correr, sólo fijamos la vista en el que acabamos de evitar."⁸² La biografia del militar publicada a La Sociedad volia ser una reconsideració dels factors que havien portat la Regència a la crisi, un dels factors de la qual n' havia estat precisament la personalitat del propi regent. Conseqüent amb la idea de la

⁸¹ Jaume Balmes a Cerdà (?), Prat de Dalt, agost 1843. O.C., t. I., p. 708.

⁸² "Espartero", O.C., t. VIII, p. 67.

història del vigatà, la biografia de l' home fort del règim que dominà Espanya entre els anys 1840-1843 tracta d' entrelligar de la manera més estreta possible l'actuació del Duc de la Victòria amb els esdeveniments generals, encara que aquests superessin de bon tros la personalitat d' aquest.

La idea força de la sèrie d' articles dedicats a Espartero és la de la incapacitat del militar per dominar les exigències del lloc on el destí el col·locà. En efecte, Espartero havia estat molt hàbil en la manipulació dels esdeveniments de la guerra civil, de la guerra contra els carlins al front del Nord, per aixecar-se pel damunt d' altres militars i convertir-se en el personatge emblemàtic de la victòria dels excèrcits de la Reina i del **abrazo de Vergara**, que segellà la derrota del carlisme. En el primer dels articles Balmes es dedica a posar en sordina el èxits ben coneguts d' Espartero així com la interpretació corrent i oficial d' episodis com el de l' abraçada amb Maroto o la forma com es produí la retirada de Cabrera. En uns casos eren més aviat mèrit d' altres militars, com ara el del setge de Bilbao que ho era del general Oráa, en els altres hi veu obscures maniobres per preparar millor la seva irresistible ascensió. Aquesta descripció de l' ascens del general culmina en els fets de Barcelona de 1840, ben coneguts. La Reina tractà de guanyar-se la bona voluntat del general a la capital catalana, en un moment que Espartero demanava la retirada de la llei d' Ajuntaments proposada pel govern moderat. La maniobra règia constituí un error palmari. Barcelona era el marc idoni per a les habilitats conspiratives del general, par raons que més endavant

Balmes exploraria amb tot detall.⁸³ De tota manera, la manifestació en favor d' Espartero del 18 de juliol de 1840, en el seu pols amb Maria Cristina i el govern, no constituí pas ni de bon tros, en opinió de Balmes, una demostració de força de les més potents vistes a Barcelona d' ençà l' estiu de 1835.⁸⁴

L' assalt d' Espartero al poder resultà, d' aquesta manera, relativament senzilla. L' ajut del gabinet de Saint James acabà de fer la resta.

Les facilitats que trobà el general per a fer-se amb el poder i convertir-se en el Regent únic, descartada com fou ben depressa la possibilitat d' una regència de tres persones, havien dissimulat la poca talla de governant que tenia. El règim d' Espartero i els progressistes començava amb uns gravíssims imponderables de legitimitat política (la crisi de la legitimitat monàrquica), política (el debilitament que imposà al partit que tenia al darrera) i social (l' alienació de forces molt arrelades a la vida espanyola, a les quals després ens referirem) que la personalitat del Regent no faria més que aguditzar. Espartero,

⁸³ De tota manera, la descripció que Balmes fa de la ciutat en aquest començament del segon dels articles dedicats a Espartero es digne de ser recollida: " Barcelona, ciudad rica y populosa, célebre por su floreciente industria, cuenta en su seno una escogida porción de hombres distinguidos por sus conocimientos; pero como ciudad subalterna y principalmente dedicada a las tareas fabriles escasea de elemento político; porque si bien se ha hecho famosa por sus frecuentes revueltas, efecto de diferentes causas que no es oportuno explicar, esto prueba lo mismo que acabamos de decir, supuesto que la mayor parte de ellas se han realizado contra la voluntad de la mayoría de la población. Lo que indica que ésta carece de la habilidad necesaria para que prevalezcan en el orden político los elementos que de cierto modo dominan en el social. De aquí ha dimanado que barcelona se hallase en una situación anómala que no han podido comprender los que no la hayan estudiado de cerca; habiéndose visto caer en gravísimas equivocaciones no sólo al general Seoane, sino también a otros jueces más competentes." Espartero, O.C., t. VIII, pp. 85-86.

⁸⁴ Idem., p. 87.

apunta Balmes, era un intrigant i no pas un governant. El seu poder restà a mig camí entre la democràcia i l' autèntica dictadura, la dels Cromwell o Napoleó: aquest era el punt d' on arrencà la marxa vacil.lant i dubitativa de la Regència. Les primeres passes que donà la Regència no varen fer més que eixamplar la crisi de legitimitat abans indicada. En paraules del vigatà: " a poco de entronizado Espartero se echó de ver que ni tenía arrojo bstante para aliarse francamente con la revolución y marchar a su cabeza, ni osadía para romper con ella y ahogarla de un golpe."⁸⁵

Com es lògic i esperable Balmes emfasitzà aquells aspectes de l' acció governamental de l' esparterisme que encaixaven amb l' orientació política i analítica que havia anat desenvolupant en el darrer any. En l' anàlisi que ofereix de l' erosió del règim sortit de la revolució de 1840 considerarà una pluralitat de factors, com, per exemple, el deteriorament de les relacions de la Regència amb el propi partit progressista; la forma perillosa i poc meditada com tractà de compensar la manca de suports polítics i socials clars; l' aliança amb determinats nuclis militars, cas dels anomenats **ayacuchos** (els militars que havien fet i havien estat derrotats a les guerres de separació americanes, un nucli de l' alta oficialitat amb un fort **esprit de corps**); la manera com reprimí els aixecaments de l' octubre de 1841 i s' ensanyà amb els derrotats (es refereix sobretot a l' execució de Diego León); la manera com s' allunyà del país real, fins i tot de les advertències de la premsa que li era

⁸⁵ Idem., p. 139.

amiga.⁸⁶ Al final, però, Balmes seleccionà dos punts sobre els que ha acabat centrant la seva anàlisi de la crisi del règim esparterista: les relacions entre els governs progressistes i l' Església, d' una banda, i les esdeveniments de Barcelona de l' hivern de 1842, el començament de l' autèntic compte enrera per que portaria a la fallida final.

Les relacions entre l' Església espanyola, el Vaticà i els governs esparteristes varen anar de mal en pitjor quasi des de l' inici de la Regència. Per a Balmes, el conflicte era indicatiu de la pèssima forma com Espartero conduí la política exterior, de com va anar perdent el suport o la concòrdia que podia haver trobat en els governants d' altres països. De fet, els gabinets d' Espartero varen heredar el conflicte de les Juntes revolucionàries que amb l' aixecament de setembre l' havien portat al govern. Moltes d' aquelles juntes havien expulsat i deportat eclesiàstics de les seves diòcesis. La de Madrid, per exemple, havia suspès als jutges del Tribunal de la Rota. Contra aquest fet protestà el Nunci apostòlic a Espanya, José Rodríguez Arellano, cosa que desagradà absolutament al govern. La mesura de suspensió, a més, va ser reafirmada per un dictamen de José Alonso, futur ministre de Gracia i Justícia, de qui parlarem seguidament, i per Joaquín M^e López. Per acabar d' agreujar les coses, les autoritats espanyoles sospitaven que el Vaticà ajudava d' alguna manera als exiliats contraris al règim, és a dir, que seguia amb la política de suport al carlisme, a la qual s' hi havia afegit, ara, l' ajut a la Reina regent a l' exili, a Maria Cristina. Quasi al mateix temps el govern inicià una altra acció

⁸⁶ Per a totes aquestes qüestions, vegi's les pàgines 139 a 145 dels articles que estem citant.

que el portaria bastant lluy, com veurem. Primer acordà una nova divisió parroquial de Madrid. Davant de la reclamació del Nunci que ja hem esmentat, el **Tribunal Supremo de Justicia** acordà una resolució que anava encara més enllà que el propi govern: decidí l'estranyament de Rodríguez Arellano i el tancament de la Rota. L'1 de gener de 1841 el Nunci sortia de Madrid escortat per la tropa fins a la frontera.

Aquestes mesures en cadena, i l'escalada de rèpliques i contrarèpliques entre les autoritats eclesiàstiques i el govern provocà la intervenció vaticana, en forma d'una allocució papal al consistori secret d'1 de març de 1841. La tensió entre Roma i Madrid arribà a un punt molt alt, però arribaria encara més lluny poc després com a conseqüència del projecte de reorganització de l'Església del ministre de Gracia y Justicia José Alonso, emprès tan bon punt foren controlats els aixecaments de l'octubre. Ben segur que mai les tensions entre l'Església i l'Estat havien arribat tan lluny a Espanya. El que passà és fàcil d'entendre. Com ja hem recodat anteriorment, la tensió que s'havia anat acumulant entre ambdues institucions fins a mitjans de 1841 desembocà en un projecte del govern de reorganització de l'estructura de l'Església. Aquest projecte, que l'apadrinà el ministre ja esmentat, pretenia sostreure l'església espanyola de la tutela vaticana, i, com a tal, va ser qualificat d'immediat de cismàtic per Roma, l'Església espanyola. Balmes mateix no dubta tampoc de qualificar-lo així, puntillós fins a l'extrem com era en les qüestions disciplinàries i d'unitat de la institució a la que pertanyia. No costa massa d'entendre que pretenia el govern amb aquella mesura del que podríem anomenar **galicanisme radical**: acabar d'un cop i per sempre amb l'

oposició declarada de l' Església al procés d' afirmació de l' Estat liberal, sensen passar pel sistema de transaccions que deu anys després tancaria el procés.

Balmes qualificà el projecte de reforma d' Alonso de temptativa per fer de l' Església espanyola una església protestant. De fet, volia dir una mena d' església anglicana, tutelada i protegida per l' Estat, però subjecta en tot a la seva voluntat. El govern tractà de justificar aquesta mesura amb arguments de patriotisme espanyol i d' independència nacional, a més d' amparar-se en la tradició regalista espanyola del segle XVIII. En aquesta orientació, exhumà a la **Gaceta de Madrid** una part de la Disertación sobre el poder de los reyes españoles en la división de obispados preparada per Llorente per a Josep I el 1810. No cal dir que totes aquestes temptatives produïren autèntica consternació en els medis catòlics, i foren un factor de cohesió de les forces contràries al règim al país i a l' exili. El projecte d' Alonso seria presentat a les Corts el 31 de desembre de 1841, i rubricat amb un altre projecte que Balmes considera clarament cismàtic el 20 de gener de l' any següent. El projecte de 30 de desembre contenia una part expositiva en la que es defensava obertament la idea d' un església composta per bisbes iguals entre ells, a la part dispositiva s' establia una nova reglamentació de les diòcesis i de la justícia eclesiàstica. Amb aquestes mesures Espartero s' enemistà del tot amb el Vaticà, una demostració feafent de l' incapacitat per sedimentar suports efectius de la Regència.

Balmes retreu a Espartero la incapacitat per a crear una situació estable. El compara repetidament i desfavorable amb Napoleó en aquest punt crucial: en la capacitat del cors de

trobar suports estables, de cercar aliats els quals poder integrar en el seu sistema. El cas de l' Església era un exemple de la manca d' habilitat i d' orientació política clara de la Regència, però no era pas l' única. La forma com manejà l' aixecament de Barcelona dels mesos de novembre i desembre de 1842 era un testimoni més d' aquella incapacitat. Balmes el converteix d' anècdota en categoria, testimoni com era dels decisius esdeveniments que havien commocionat la ciutat i al país sencer. La narració i reflexió sobre l' aixecament de Barcelona el bombardeig final constitueixen, precisament, la part central de l' Espartero, conscient com era el vigatà que a la capital catalana que s' havia jugat el destí de la Regència. Aquestes planes són importants, també, per altres raons, que convé esmentar. La principal és que no es poden entendre si no es té en compte que formen part d' una reflexió de gran abast i importància llavors en curs, la que Balmes dedicà a Barcelona i Catalunya com a societats industrials. la part de l' Espartero dedicada als fets de 1842 a Barcelona formen part, per tant, i de plè dret, d' una sèrie més àmplia que Balmes publicà a La Sociedad entre el març de 1843 i el de 1844.

En el context de la biografia sobre Espartero, l' anàlisi dels fets de Barcelona era un perfecte **study case** de les vacil.lacions del règim i de la seva ja esmentada incapacitat per a establir les aliances que li haurien pogut donar una base social sòlida. Balmes descriu detalladament la situació que s' hi creà: però sobre tot es fixa en els errors comesos per Wan Halen, Zurbano i el propi Regent. En efecte, la confrontació havia començat a Barcelona emesa pels republicans que s' hi havien fet fort, però que en absolut representaven la majoria de

la població ni gaudien d' excessiu consens al voltant seu. Wan Halen fou incapaç de comprendre, però, els elements d' ordre que hi havien a la ciutat. Les provocacions i la manca de tacte de la primera autoritat portarien a l' aixecament massiu del 15 i 16 de novembre, sense que ningú sabés ben bé que era el que estava passant, l' abast del moviment o la direcció que calia donar-li. En l' aixecament hi participaren republicans, moderats i desafectes al règim de tota mena, però era completament fora de lloc pretendre definir-lo per alguna de les components. ¿Quina era, doncs, la naturalesa d' un aixecament tan unànime? Balmes aventura una primera hipòtesi: " Las quintas, los algodones, las disputas sobre intereses locales, bastaban para popularizar el movimiento; pero en el fondo de los espíritus, en el entendimiento de los previsores y en el corazón de los sencillos se abrigaba otra cosa; lo que para unos era conjetura, era para otros una esperanza instintiva. Había un deseo inexplicable de deshacerse del poder que pesaba sobre la nación; todo lo que tendía de este blanco, todo lo que dejaba entrever la posibilidad de que derribase a Espartero, todo era acogido con avidez, aplaudido con entusiasmo." ⁸⁷ Vist per Balmes, l' alçament de Barcelona no era la manifestació de restes de separatisme provincial, una reedició dels esdeveniments de dos segles enrera, tal com volia fer creure Wan Halen. Hi havia certament la qüestió delicada de les quintes: els catalans es negaven a allistar-se, no volien fer de soldats. Com indicava encertadament Balmes, no era que els catalans es neguessin a agafar les armes, ho havien fet el 1808 i ho estaven fent en els dos bàndols de la guerra

⁸⁷ Espartero, O.C., t. VIII, p. 154.

civil, era molt més senzill: no volien servir a l' exèrcit.** La situació política arribà a un punt sense solució possible, a un complet atzucac. El govern volia la rendició de Barcelona per tal de fer-la pesar a la balança política espanyola, els barcelonins no estaven disposats a una rendició incondicional. Tant la Junta popular provisional presidida per Carsey i dominada pels sectors radicals, entre els quals els republicans hi tenien posicions importants, com la Junta Consultiva, formada per personatges d' allò més prominents de la societat barcelonina, així com la Diputació de Barcelona, tractarien de trobar una sortida a la situació i estalviar a la ciutat assetjada allò que es veié a venir de manera inexorable: el bombardeig des de Montjuic. Espartero, mentrestant, no es donà cap pressa en arribar a Barcelona, amb la intenció de deixar podrir la situació. Volia una claudicació en tota la regla i no estava disposat a estalviar cap mesura per aconseguir-la, inclosa la possibilitat de rendir la ciutat mitjançant les bombes. Quan Espartero arribà prop la ciutat, una nova Junta, elegida el 27 de novembre i composta per personalitats com el baró de Maldà, l' abat de Sant Pau del Camp, Joan Zafont, Antoni Giberga i Laureà Figuerola i altres, tractà de negociar amb el Regent una sortida política que estalviés el desastre. Tots els esforços foren balders. L' 1 de desembre, quan encara s' estava negociant, arribà l' ultimàtum del Regent. La ciutat restà abandonada a la seva sort, enmig d' una desesperació i anarquia, que Balmes justifica adequadament. A la nit, el bombardeig començà. Balmes hi era, i la seva descripció a l' Espartero abandona el to volgutament analític que li era tan car per deixa pas a accents més personal, parla en primera

** Idem., pp. 156-157.

persona.⁸⁹ El bombardeig de Barcelona va ser la taca més gran de

⁸⁹ No puc estalviar la citació d' aquest passatge tan personal, malgrat que l' extensió desaconsella fer-ho **in extenso**: " Llegó la noche, que parecía cubierta con doble velo: las tinieblas aumentaban el horror que estaba sumida la ciudad; de un momento a otro aguardábamos que tronara el cañón de Mintjuich y que empezaran a caer los proyectiles que por espacio de tantos días estaban como suspendidos sobre nuestras cabezas. Amanece, y el bombardeo no ha comenzado aún; la esperanza volvía a renacer; el sol no se levantaba claro y despejado sobre el bello horizonte de Barcelona, como que el ánimo se resistía a creer que el astro del día hubiese de presenciar la tremenda catástrofe. ;Qué espectáculo tan desgarrador presentaba la infortunada ciudad en las horas que precedieron al primer estallido! Casi todas las puertas estaban cerradas, las calles desiertas; sólo las cruzaban de vez en cuando algunos paisanos con su canana y fusil; algunos hombres que conducían enfermos a lugar seguro; alguna madre que, pálida y llorosa, iba a ocultar sus hijos debajo de una bóveda; algún ministro del altar que iba a ofrecer el sacrificio de paz y amor, suplicando al Omnipotente para que detuviera el cruel propósito de un hombre desatentado. Pasaban las horas y el cañón no tronaba; Barcelona se parecía a un ajusticiado a quien se prolongan las angustias del cadalso, haciéndole aguardar mientras se preparan a su vista los instrumentos del suplicio. Todos cuantos podían ver el formidable castillo, todos fijaban en él su mirada, como el infeliz que va a expirar en el patíbulo no aparta los ojos del verdugo.

Sonó, por fin, la hora fatal, tronó el cañón, zumbó el proyectil, y el estrépito del derribo de los edificios no dejó duda que la catástrofe comenzaba. Levantóse en muchos puntos de la ciudad un confusa gritería, un fatídico alarido, en unos de espanto y horror, en otros de rabia y despecho, saludando el primer mensajero de incendio y devastación. Pero un momento después sobrevino un silencio profundo, cual si Barcelona hubiese dejado de existir. Es imposible formarse idea de lo que estaba sucediendo; es imposible concebir toda la barbaridad, todo lo gratuito y voluntario de aquella atroz medida, a no haber estado dentro de la ciudad en aquel formidable trance, a no haber recorrido sus calles durante las aciagas horas. Espartero se complacía en bombardear una ciudad abandonada, donde apenas existían enemigos a quienes combatir, donde no había un jefe obstinado a quien fuese preciso doblegar. Bastaba dar una ojeada en todas direcciones para convencerse de que nadie mandaba: ningún medio de defensa; ningún resguardo contra los proyectiles; todas las puertas cerradas; ningún protección para socorrer a los transeúntes; nadie podía contar sino con sí mismo, porque faltaba la autoridad tutelar, que en semejantes casos disminuye las desgracias y hace menos horrible el infortunio. Y suerte hubo que todavía hubo quien providenció para acudir a los incendios que tan pronto se presentaron y con tal rapidez se propagaban; pero era tal la situación de la ciudad, tal la flata d medios y prevenciones, que si al día siguiente hubiese continuado el bombardeo es probable que sufriera Barcelona un espantoso incendio que la borrara del mapa." Espartero, O.C., t. VIII, pp. 196-197.

la trajectòria política d' Espartero, l' acabà d' ensorrar, com ho provà la freda rebuda que se li feu a Madrid immediatament després. Segellà, en definitiva, la seva caiguda. Per a Balmes, testimoni presencial, fou un moment de desesperació que les pàgines que li dedicà no poden amagar. En aquest punt, l' home fred i distanciat de tot que era el vigatà, se sent implicat en la tragèdia col·lectiva: " Porque era cruel, era atroz, era desesperante, el pasar las horas con los brazos cruzados, oyendo el estallido y otro estallido, un zumbido y otro zumbido, y un estruendo y otro estruendo; y ver que unos edificios se desplomaban y que se incendiaban otros, y que se estremecían todos; era desesperante el estar aguardando el momento fatal en que el proyectil caería envolviéndonos en las ruinas de la habitación sin poder resistir, sin saber donde atacar, viendo de una parte una montaña inexpugnable vomitando hierro y fuego, y de otra al hombre feroz que contemplaba con cruel sonrisa su obra de devastación y luto."⁴⁰

Els fets de Barcelona foren el final de la Regència. Forçaren als dos partits a cercar una sol·lució de recanvi, la qual passà de moment per una aliança **contra natura**, que la ficció d' un ministeri presidit per Joaquín M^a López no aconseguí frenar. Quan començaren les insurreccions militars i civils en contra del Regent, la incapacitat d' aquest per a fer front a la iniciativa dels seus adversaris deixà que les primeres guspies acabessin en un gran foc, que ver els mes de juny ja cobria quasi tot el país. No li restà més que el camí de l' exili.

Els darrers mesos de la Regència d' Espartero foren d' un dramatisme sense precedents a Barcelona, potser només comparables

⁴⁰ Idem., p. 198.

al de julio i agost de 1835. Sense cap exageració es pot dir que marcaren Balmes de manera profundíssima. En part per la seva implicació personal en la tragèdia col·lectiva: presencià el bombardeig de la ciutat el desembre de 1842 i va haver de fugir de la ciutat per refugiar-se al Prat de Dalt en dues ocasions: l'agost de 1843 i durant la Jamància l'octubre i novembre del mateix any. L'extraordinari dinamisme dels temps el forçà a veure la realitat en termes nous, a fer un esforç per repensar les especificitats de l'experiència col·lectiva per la que estava passant la societat catalana. De l'esforç intel·lectual d'aquells dies terribles en sortiren algunes de les millors pàgines que mai escriví, malgrat les condicions i l'urgència amb que havien de ser publicades. S'havia preparat per racionalitzar el que veia i fer-ne ciència social, i malgrat totes les limitacions que se li vulguin imputar, al llarg dels anys 1842 i 1843 realitzà un esforç realment notable per anar cada cop més al fons de les contradiccions socials que donaven sentit a les oposicions polítiques de l'època.

La civilització-vapor

Quan Balmes decidí deixar la col.laboració amb Roca i Cornet i Ferrer i Subirana tenia idees molt clares sobre la mena de carrera de periodista que volia seguir. El pas per Madrid, tot just retornat de França i abans d' anar a Barcelona, s' inscriu sens dubte en aquesta direcció. Res d' això era nou ni ens pot sorprendre. Des de molt enrera el vigatà havia pensat en la possibilitat de fer carrera literària a la capital de la Monarquia. Aribau mateix l' havia incitat en aquesta direcció, tal com ja hem explicat, amb arguments ben curiosos sobre la major llibertat que Balmes tindria a Madrid en comparació a Barcelona. A més, les desavinences amb el nucli editorial de La Civilización, que eren tan d' ordre personal com d' orientació ideològica, es feren insalvables, com ja hem vist.¹ Sembla

¹ El lloc on s' expressarien amb més claredat és en una carta de Balmes a Ferrer i Subirana, de 23 de febrer de 1843, és a dir, escrita molt pocs dies després de l' aparició del prospecte de la nova revista. En ella Balmes exposava la seva versió del procés que l' havia aconduït a la separació amb l' antic nucli editor i la preparació d' una nova publicació de la seva total i exclusiva responsabilitat. Es tracta d' una carta enormement puntillosa, molt dura en el to i en el contingut. Aclareix algunes coses prou dubtoses. En primer lloc, que Brusi decantà d' alguna manera la balança del cantó de Balmes, fet en absolut irrelevant. En segon lloc, que Ferrer i Subirana potser no va ser prou informat per Balmes, que l' havia ferit com a literat amb la disciplent ressenya que dedicà a la selecció de textos de Bonald, però també que l' altre soci, Roca i Cornet, tampoc l' informà adequadament.

Per la seva extensió no la podem ni tan sols extractar, però donaré un exemple de la puntillositat tan característicament balmesiana, i que Brusi hauria de conèixer també com editor. Es veu que Ferrer i Subirana li féu retrets a Balmes d' haver abandonat la revista mentre ea a París i l' estranger. Balmes el constestà d' aquesta manera: " Me habla usted de ingratitud por haber ustedes suplido mi falta durante mi ausencia. Esto me ha obligado a contar las páginas para ver y comparar mis trabajos.

bastant clar que Roca i Ferrer volien continuar fent una revista orientada a qüestions de polèmica catòlica, de l' estil de les que Balmes s' havia dedicat amb preferència fins a la publicació d' El protestantismo. La idea de futur del vigatà passava per altres viaranys.

Amb La Sociedad, revista editada per Antoni Brusi i escrita enterament per ell mateix, Balmes guanyà la independència intel.lectual i política que necessitava per desenvolupar allò que estava reclamant des de feia temps: una ciència social al servei d' una política conservadora, d' una política capaç de crear una situació d' ordre que fes de la religió, del catolicisme, un dels pilars essencials. L' estada que va fer a l' estranger entre maig i octubre de 1842, és a dir, li permeté observar d' aprop la política en dos dels grans estats europeus, fet que resultà una experiència cabdal per al vigatà, com es veuria en els treballs que publicà a partir d' aquell moment. La segona experiència clau resultà ser la de la de la tremenda acceleració i fluïdesa de la situació política dels anys de la Regència, que Balmes seguí, com acabem de veure al capítol precedent, amb una gran atenció. El fet és que en la crisi política que llavors s' obrí hi descobrí possibilitats polítiques renovades des del punt de vista d' una política catòlica i conservadora. En síntesi, la possibilitat d' un ampli front anti-

He aquí el cálculo, a que usted podrá responder. Son 1.608 las páginas de materia: para cubrir el tercio me tocaban 536, tengo 496; pero calcúlese que de éstas, las 466 son originales, y de aquella clase de trabajos de que no solíamos llenar más de dos pliegos de cada número, y entonces se verá que de esta clase me corresponderían sólo 363: tengo, pues, un sobrante de 103 páginas, que bien suplen la mezquindad de 40 que me faltan refiriéndonos a la totalidad. El trabajo respectivo no lo hemos de juzgar nosotros, sino el público." J. Balmes a J. Ferrer i Subirana, Barcelona, 23 de febrer de 1843. O.C., t. I, p. 695.

progressista basat en una política de principis, ja que el vigatà es negà sempre a considerar les coses en termes de política de partit, lluny com se sentia de les posicions dels dos grans partits d'oposició a Espartero: els liberals moderats i els carlins.

La revista La Sociedad va ser concebuda per Balmes per a proporcionar la reflexió indispensable per a bastir una política d'aquella mena. El prospecte, datat el 15 de febrer de 1843, ho deixava ben clar, en una mostra més de la determinació característica de l'autor. " En la sociedad de nuestros padres dominaba la fe, en la nuestra prevalece la razón; (...) antes se construían magníficas iglesias, suntuosos monasterios, ahora gigantescas fábricas; antes se levantaban altísimas torres para el sonoro tañido, anuncio del sacrificio y de la plegaria, ahora se encumbran a porfía negros caños que arrojan bocanadas de humo. No aceptamos todo lo nuevo, pero tampoco pretendemos evocar todo lo antiguo (...) La sociedad actual dice: "la inteligencia tomamos por guía, la ley mi regla, mi fin el goce"; nosotros tomamos por guía la inteligencia, pero en ella comprendemos la fe, porque la fe es también una inteligencia sublime; deseamos por regla la ley, pero colocamos en primera línea la eterna..."²

La publicació tenia, en funció d'aquell objectiu, un caràcter altament homogeni en els temes i en l'orientació, en part pel caràcter unipersonal i en part perquè una bona part dels articles estaven estructurats en llargues sèries. La dedicada a Espartero, que ja hem analitzat, en fou una, però hi publicà igualment les dedicades a Barcelona i Catalunya, les més importants. I, en un altre terreny però també d'un enorme

² O. C., t. V, p. 454.

4

interés, hi publicà la sèrie de treballs sobre religió que recopilaria, més endavant, sota el títol de Cartas a un escéptico en materias de religión.

L'aparició de la revista es va veure compromesa sovint per les circumstàncies per les que estava passant el país, i les contingències particulars sobre el seu únic redactor. Brusi publicà el prospecte de La Sociedad el 15 de febrer de 1843, el mateix dia que la darrera entrega de La Civilización.¹ El primer quadern ho féu el primer de març. En diverses ocasions la publicació va haver de ser suspesa per raons que a hores d'ara ja no cal insistir-hi. Quan la Jamància tant Balmes com Brusi varen haver de marxar de Barcelona. El primer es refugià per segona vegada al Prat de Dalt, on de memòria i d'una tirada redactà El criterio. A la tornada, a Barcelona, publicà dues entregues de cop. A principis de 1844 Balmes passà a Madrid per a fer-se càrrec d'una nova publicació, El Pensamiento de la Nación i implicar-se en una complexa operació política. Des d'allí seguí enviant a Brusi noves entregues de la publicació. De març a setembre de 1844 la revista no sortí, però aquest mes es publicaren els quatre quaderns que mancaven. La responsibilitat de la interrupció va ser de la censura aquest cop.

Amo i senyor de La Sociedad, Balmes hi plasmà allò que realment li interessava. El primer que crida l'atenció de la revista és la inflexió de Balmes cap a una mena d'estudis que implicaven una aproximació a la realitat social de caràcter menys ideològic, menys marcada per consideracions de proximitat o

¹ Trec aquestes notícies d'un magnífic resum d'Ignasi Casanovas al davant del Prospecte, en les Obres Completes, vol. V, pp. 453-454.

5

llunyania de la moral catòlica. L'aproximació, ara, té a veure més amb la de les ciències socials, tal com demanava de feia temps i seguí demanant des de les planes de La Sociedad aquells primers mesos de 1843.⁴ Les primeres incitacions explícites - d'implícites se'n poden espigolar moltes a les cartes i en les primeres publicacions - en aquesta direcció les havia fet a principis de 1842 des de les planes de La Civilización. Aquell cop havia defensat la necessitat d'una ciència social que permetés entendre com estava constituïda una societat determinada. Producte de la pròpia formació i hàbits intel·lectuals, pensà la ciència social que reclamava d'acord amb el que son les matemàtiques i les ciències de la naturalesa. En aquest propòsit no estava massa lluny d'una escola que havia estat molt important en la seva formació, però que en la qual no es podia reconèixer com a un estricte seguidor per raons d'hortodòxia catòlica.⁵ En efecte, moltes de les intencions i

⁴ Balmes no era pas el primer en demanar a Catalunya una pràctica d'anàlisi social d'aquest estil, abans ho havia fet gent com ara Martí d'Eixalà, tot i que, el jurista no abandonà mai en els seus estudis el camp del dret. He discutit aquestes qüestions, i les connexions entre el procés de revolució liberal i la formació d'una ciència històrica a: "El passat com a present (la historiografia catalana de la revolució liberal a la Renaixença)", Recerques, 23, Barcelona, 1990, pp. 53-71.

Sobre el concepte mateix de "ciència social", vegi's de K.M Baker, "The Early History of the Term "Social Science", Annals of Science, 1964, XX, pp 211-226.

⁵ Difícilment podia haver indiferent als fonaments anti-religiosos del treball dels principals **idéologues**. Sense anar més lluny, vegi's la consideració que mereixien a Condorcet les relacions entre ciència i religió en el passat: "El desprecio de las ciencias humanas era uno de los principales caracteres del cristianismo. Tenía que vengarse de los ultrajes de la filosofía; temía al espíritu de examen y de duda, a la confianza en la propia razón, plaga de todas las creencias religiosas. Hasta la luz de los conocimientos naturales le sea odiosa y sospechosa, pues los conocimientos son muy peligrosos para el éxito de los milagros, y no hay religión que no fuerce a sus secuaces a engullir algunos absurdos físicos. Así, el triunfo del cristianismo fue la señal de la total decadencia, tanto de las

una bona part de la inspiració balmesiana de fer ciència social procedia de la influència dels "ideòlogues", dels Condorcet i Destutt de Tracy, un dels autors, aquest darrer més llegits pel filòsof els anys a Vic.⁶ A Balmes, però, al marge d' aquesta influència, no se li escapaven, no obstant això, les diferències que separaven les ciències socials de les de la naturalesa.

" Nada más fácil que hablar sobre la sociedad, no cabe encontrar objeto en que mejor puede campear a su talante el ingenio, excogitando y desenvolviendo utopías y sistemas; pero tampoco hay materia que bajo engaños superficie envuelva profundidad más tenebrosa. Entre las ciencias sociales y las exactas media una diferencia que conviene sobremanera no perder de vista, y consiste en que éstas tienen al observador más sobre sí y van acompañadas de más segura conciencia de sí propias, advirtiéndolo al que las estudia de la obscuridad, confusión o error; cuando aquellas dejan a veces satisfecho, llegan a producir una verdadera convicción, que quizás sólo estriba en una serie de desatinos. Un ejemplo aclarará lo que acabamos de asentar. No es posible escribir, no diremos una obra, pero ni siquiera una página de matemáticas, trastornando completamente las ideas de las cantidades y confundiendo todas sus relaciones, sin que el

ciencias como de la filosofía." Cito de l' edició castellana preparada per Antonio Torres del Moral i Marcial Suárez del Bosquejo de un cuadro histórico de los progresos del espíritu humano, Madrid, Ed. Nacional, 1980, p. 141.

⁶ Sobre la voluntat dels "ideòlogues" d' una matemàtica social, progressivament eixamplada fins a la categoria de ciència, hi ha l' imortant treball de Sergio Moravia, Il pensiero degli Ideòlogues. Scienza e filosofia in Francia (1780-1815), Firenze, "La Nuova Italia" editrice, 1974. Completí's amb l' altra gran treball del mateix autor, sobre els aspectes filosòfics dels ideòlegs: Il tramonto dell' Illuminismo. Filosofia e politica nella società francese (1770-1810), Bari, Laterza, 1968.

escribir advierta sus despropósitos y sin que sienta en el fondo de su alma una convicción íntima de que desatina; y al contrario, en las otras ciencias se han escrito voluminosas obras que se ha reconocido después que no eran otra cosa que sueños de un ilustre delirante, y, sin embargo, el autor las escribía con la más buena fe del mundo, creyendo que hacía descubrimientos importantes, y que los exponía con una lucidez admirable."⁷

Si la inspiració en les ciències matemàtiques era de tota evidència, la mena de ciència social que demanava Balmes conté moltes ambigüitats.⁸ No és clar, per exemple, si està demanant una ciència de contingut essencialment històric o sociològic, distinció sobre la que reflexiona però sense arribar a una distinció nítida.⁹ El que demana és una disciplina intel·lectual capaç de captar les interrelacions entre els diversos plans d'una realitat social determinada. ¿Quins eren, però, aquests plans a parer del vigatà?: l'ordre material, el moral, l'intel·lectual, el religiós i el social. De tots ells, definir

⁷ "Estudios sociales. Observaciones preliminares", O.C., t. V, pp. 493-494.

⁸ Tornant a l'obra citada de Condorcet, observi's la rotunditat amb que expressà aquella voluntat d'emprar les matemàtiques (en un altre passatge l'estadística) per a fer avançar una "ciència social": "la aplicación del cálculo de las combinaciones y de las probabilidades a esas mismas ciencias promete progresos tanto más importantes, cuanto que es, a la vez, el único medio de dar a sus resultados una precisión casi matemática, y de valorar su grado de certidumbre o de verosimilitud." Bosquejo de un cuadro histórico de los progresos del espíritu humano, p. 239.

⁹ A la Revista de Sociologia, setembre de 1948, hi ha una sèrie de materials a propòsit de les idees "sociològiques" de Balmes. En conjunt els materials no tenen el menor interès. Són: "Influencia de las ideas en los hechos sociales, según Balmes", de José Ignacio Alcorta, pp. 37-68; "Orígenes doctrinales de la Sociologia. Balmes y Comte", de Tomás Carreras Artau, pp. 69-88; "Atisbos de sociologia cultural en Jaime Balmes", d'Antonio Perpiñá, pp. 89-117.

el social era el més difícil, ja que en part podia definir-se separatament dels altres però, d' altra banda, els integrava a tots d' alguna forma. Pot ser per això fa servir dos conceptes que es distingeixen malament, que es poden fàcilment confondre: el d' ordre i el d' estat social. Ell mateix és conscient d' aquesta ambivalència.¹⁰ Per **social** Balmes sembla entendre tot allò que té un caràcter més permanent que les estructures polítiques i administratives, les quals poden canviar sense que canviï l' estat social. A la vegada sembla distingir el social de tot allò que no correspon a aquells altres nivells que abans havia distingit (l' intel.lectual, moral i religiós). L' exemple que proposa Balmes per explicitar aquesta distinció - els canvis polítics que es produïren a Espanya des 1808 a 1823 - és particularment desafortunat, com veurem després. Al final, però, el reflex materialista s' imposa, Balmes s' adona que no pot treballar amb un model de pura superposició de plans diferents, perquè llavors és impossible captar la naturalesa del canvi històric. Per a sortir de la trampa en la qual ell mateix s' ha col.locat, torna a definir per **estado** o **orden social** quelcom que integra tots els plans de la realitat. Convé citar-lo directament: " Pero el orden social, ¿distinguese acaso del material, del moral, del intel.lectual, de manera que éstos no se comprendan en aquél? Así podría entenderse el uso que muchas veces se hace de estas palabras; pero profundizando en su verdadera significación, échase de ver que aquí hay un error, o cuanto menos inexactitud. El orden social es evidente que por su

¹⁰ Al definir **ordre social**, adverteix: " he aquí una expresión cuyo sentido no es fácil fijar con toda precisión." " Estudios sociales. Observaciones preliminares", O.C., t. V., p. 495.

misma denominación ha de abarcar todo cuanto forma lo que se llama estado social de un pueblo; es decir, todo cuanto se encierra en la misma sociedad, mientras sea de bastante importancia para influir en bien o en malde ella y no esté de tal manera en su superficie que pueda desaparecer o mudarse sin que se resientan notablemente del cambio los elementos que forman su organización intrínseca... Con esta explicación es claro que en el orden social han de venir también comprendidos el material, el moral y el intelectual, siendo éstos respecto de aquél lo que las partes respecto del todo, o lo que son los elementos constitutivos de un cuerpo con respecto al cuerpo constituido." ¹¹

En conseqüència, per a conèixer l' estat social d' una societat determinada (excusi's la redundància gairebé inevitable) caldrà comprendre quin és el seu estat material, moral i intel.lectual, és a dir, gairebé tot.¹² Les conseqüències d' aquesta posició, des del punt de vista de la ciència social que es demanava, eren aclaparadores. Allò que demanava era un autèntic programa de ciència social omnicomprensiva i integradora finalment. En aquesta pretensió totalitzadora, assentada en la idea de la societat com un organisme interdependent, no costa massa ratrejar-hi la influència del tradicionalista reaccionari Bonald, un autor que freqüentà tota la vida, una influència, però, entrelligada amb la ja esmentada dels **idéologues** i la de la historiografia liberal francesa.¹³

¹¹ Idem., p. 496.

¹² Idem., p. 497.

¹³ La influència del peculiar "organiscisme" de Bonald sobre el pensament social francès i en les primeres crítiques dels efectes dissolvents de la industrialització (per exemple en Proudhon) ha estat ressaltada per diversos autors. He consultat, de Robert A. Nisbet, autor d' un llibre clàssic sobre el tema,

Fixem-nos, per exemple, en tot allò que suposa necessitem conèixer sobre l' estat material d' un poble: "...será necesario tener datos fijos sobre el número de habitantes del país, sobre el clima, calidad de su terruño, ríos o mares que lo bañan, montañas que le atraviesan o rodean, sobre el estado de su agricultura, naturaleza, calidad y variedad de los frutos, sistema de propiedad territorial, las relaciones entre el colono y el dueño, la clase de cultivo, y la proporción entre la producción y el consumo. Será necesario saber cuáles son los ramos de su industria, su verdadero estado, ya con respecto a la abundancia de los productos, ya con respecto a la perfección de ellos; la igualdad o desigualdad con que está distribuída esa industria, si se la encuentra tan sólo en algunos puntos o en todas partes; cuáles son las causas de las diferencias que se observen, si son permanentes o pasajeras, si está en la mano del hombre el removerlas o atenuarlas, o si por su misma naturaleza se hallan fuera de la acción de los esfuerzos humanos. Sobre el comercio, tanto interior como exterior, conviene saber cuáles son las mercancías que forman su objeto, de qué puntos se extraen y adónde se llevan, qué clase de personas se dedican a éste, si es por especulación o por necesidad, cuáles son los medios de transporte, y, en general, los capitales que en ellos se emplean, la población que en los mismos se ocupa, los medios de subsistencia de que dispone; en una palabra, todo cuanto pueda contribuir a dar una idea completa y exacta del verdadero estado

"De Bonald and the Concept of the Social Group", Journal of the History of Ideas, Vol. V, gener-octubre 1944, 315-331; i, de D.K. Cohen, "The Vicomte de Bonald's Critique of Industrialism", The Journal of Modern History, vol. 41, 1969, pp. 475-484. També, de W.J. Reedy, "Language, Counter-revolution and the "Two cultures": Bonald's Traditionalist Scientism", Journal of the History of Ideas, oct-dec. 1984, 4, pp. 579-597.

material de los pueblos."¹⁴

La mateixa qualitat i varietat d' informació demanava el vigatà en relació al que havia anomenat l' **orden moral i intel·lectual** dels pobles. No puc ara citar-ho amb la mateixa extensió, el que ens interessa és captar l' aspiració a la totalitat que es desprèn del text balmesià.¹⁵ Ell mateix era molt conscient del caràcter utòpic del que demanava, per això aplaçà per un altre moment detallar fins on s' havia d'arribar en les qüestions d' ordre intel·lectual. No obstant això, advertia al lector que allò que de moment es proposava era tan sols el " preliminar indispensable para cimentar una ciencia social y idear sistemas que le sean aplicables."¹⁶

Les idees llençades a principis de 1842 en favor d' una ciència social les portarà a la pràctica a la nova revista, lliure de traves de qualsevol mena i molt més informat del que es discutia per Europa.¹⁷ El temari de la revista ho mostra

¹⁴ Idem., p. 497.

¹⁵ Es interessant fer constar, ni que sigui a peu de pàgina, algunes de les anotacions que fa al referir-se al que havia anomenat **estado moral**: " El grado y el carácter de la moralidad de los individuos; la influencia que sobre ellos ejerce la religión, así por la naturaleza de sus doctrinas como de su culto y de las instituciones que haya creado, las mudanzas y modificaciones introducidas por estas causas en los hábitos y costumbres; el pudor público y privado, el matrimonio y la patra potestad, todas las relaciones de familia y de parentela, al mayor o menor consideración, deferencia e influjo que consigo llebven el sexo, la edad, la condición, la riqueza, el estado o la posición social, la mayor o menor fuerza de las tradiciones, el apego a ciertos hábitos, el gusto por ciertos alimentos y trajes, la afición a ciertas diversiones, el mayor o menor predominio del espíritu de egoísmo, de familia, de provincia o de nacionalidad..." Idem., p. 498.

¹⁶ Idem., p. 501.

¹⁷ Aquesta superior informació, fàcil de comprendre després dels mesos d' estada a França i del viatge a Anglaterra, es posa de manifest en un article que publica a La Sociedad, l' 1 de març de 1843, dedicat a una curiosa sociologia del coneixement.

clarament: la immensa majoria dels articles estan dedicats a qüestions que condueixen a la mena d' anàlisi social que demanava. Es una dedicació, però, que es mou en dos plans diferents: d' una banda, hi trobarem molts treballs dedicats a escatir parcel·les de coneixement social, demostracions pràctiques de que la ciència social que demanava era possible; de l' altra, les anàlisis que produirà sobre Barcelona i la societat catalana de l' època tenien uns propòsits més integradors, pretenien captar realitats més totalitzadores. Entre els primers n' hi ha alguns de francament bons i interessants, com ara els dedicats a la premsa, a les teories sobre la població, a la frenologia, i, fins i tot, els dedicats al clergat o a les comunitats religioses tenen un to marcadament més analític que l' habitual soflama catòlica de l' època.¹⁸

Portava per títol " La ciencia y la sociedad ". Protestava contra el que anomenava " el principio utilitario aplicado a las ideas", es adir, al dilucidació del criteri de veritat en funció de la suposada utilitat de determinades doctrines. Hi ha poques referències a l' utilitarisme i a Bentham a l' obra de Balmes, a banda un evidentíssim plagi al que farem referència més endavant, però aquesta és una de les més clares. De tota manera, el tema central del treball és una reflexió sobre la superior importància del coneixement a l' Europa contemporània, i, en conseqüència, de la superior possibilitat de que es produís un pensament contaminat pels interessos o la raó política. O.C., t.V, pp. 503-512.

¹⁸ Ell mateix havia dit, i importa recordar-ho, que " la ciencia, no sólo en lo tocante a la religión, sino también en lo perteneciente a los demás ramos del humano saber, figura como uno de los poderosos medios que han de realzar el prestigio y la influencia del clero. No cabe pensamiento más astuto, más maligno que el privarle de la instrucción, que el procurar alejarle de aquellos lugares donde podría adquirir nuevos conocimientos y manifestar los adquiridos." " La ilustración de clero", O.C., t. V, p. 808. No cal insistir gaire que la posició general de l' Església i de la majoria d' eclesiàstics era justament la contrària.

¿Percebia Balmes que l' Església ja era fora de la ciencia moderna del seu temps? No podem respondre a la pregunta. El cert és que personalment realitzà un enorme esforç de modernització en el camp de la ciència social i de la filosofia, una empresa del tot impossible, per raons polítiques i sociològiques ben

Unificant l' aparent dispersió de les línies d' anàlisi, hi ha una unitat que dóna sentit a aquesta etapa d' escriptor de Balmes: l' esforç per entendre què era la civilització moderna, més precisament, com era la societat dominada per la indústria, la civilització-vapor, com l'anomenà en alguna ocasió. Al llarg de 1842, la combinació de l' experiència viatgera i la fluïdesa de la situació política espanyola l' han empès en la direcció que acabem d' indicar, i no pas només per raons d' estricte ordre intel·lectual. Captar les contradiccions de la societat catalana i espanyola de l'època era l' única forma d' assentar una política conservadora pensada sobre bases racionals. Impregnat de l' industrialisme que dominava la societat catalana, respecte del qual no havia mostrat mai la menor reserva, i de la convicció confirmada a França i Anglaterra que la indústria era el progrés, el vigatà s' adonà que reflexionar sobre la indústria era fer-ho sobre el context social en el qual s' inseria, sobre Catalunya, per descomptat, i sobre Espanya per extensió. Mirades les coses des d' aquest angle, els treballs publicats a La Sociedad, prou variats i miscel·lanis com corresponia a una revista adreçada als subscriptors que li eren fidels a ell i a Brusi, tenen una evident unitat. I tenen també el caràcter d' una visió bastant completa sobre la Catalunya de l' època, la més completa i profunda de totes les que llavors s' oferiren. El Balmes de 1843 es capaç de madurar la seva reflexió per entendre la naturalesa de les societats del segle XIX, el sentit del canvi històric i del progrés, en termes francament coincidents als de la burgesia de l' època. A la vegada, però, es capaç de demanar-se pel lloc que en elles hi ocupava la religió i demanar-se en conseqüència

òbvies.

quines havien de ser les pautes culturals i morals que les organitzessin. Era en arribar a aquest punt, que la seva posició se situava al marge del pensament burgès establert, incapaç com era aquest, a Catalunya en particular, de reflexionar sobre els límits de la societat que estava emergint. Per a Balmes, fidel a una institució especialitzada en el control social, les contradiccions d' aquella societat eren la garantia de poder actuar-hi productivament des de la seva lògica de conservador catòlic. L' explosió social catalana dels anys 1842-1843, quan els marcs socials dominants semblaven estar a punt de trencar-se, era un laboratori perfecte per entendre les tensions internes de la societat estructurada sobre la indústria, de la **civilització-vapor**. L' interès principal dels treballs de Balmes d' aquest moment rau, doncs, en el caràcter fronterer de la seva reflexió, en la posició absolutament única que ocupà a la Catalunya de l' època, al marge dels errors diversos i de les valoracions massa apressades que deixà.¹⁹

Balmes era conscient des del principi que la implantació de la indústria era un fet positiu i, sobre tot, irreversible. Sabia igualment que la naturalesa de la societat catalana havia estat trastocada i transformada per la implantació industrial. Tot havia canviat, començant per les relacions de classe i la naturalesa dels grups dirigents, envers els quals Balmes adreça en bona mesura el seu missatge.²⁰ Ara bé, poc a poc s' ha adonat

¹⁹ Se n' ocupà Alberto Bonet a "Cómo veía Balmes el proceso industrial y la reacción de las clases obreras en Cataluña", Revista de Sociología, Madrid, 1948, número especial dedicat a Balmes, pp. 233-283.

²⁰A la Revista de Sociología, sept. 1948, ja citada, s' hi publicaren algunes treballs sobre el tema, també d' interès molt limitat. Vegi's, del' ex-ministre Baldomero Argente, " Balmes ante el problema social", pp. 203-232; de Alberto Bonet, " Cómo

que establir les connexions entre economia, política i religió era insuficient. Que calia comprendre la societat burgesa - la **civilització-vapor** - com un tot, per a la qual cosa necessitava efectivament d'una ciència social que no podia limitar-se al camp de l'economia política. Entre la apelació romàntica al **Zeitgeist** i la cruesa de l'economia política calia cercar una forma d'anàlisi més comprensiva, més abarcadora, i, al final, més sintètica.²¹ Que Balmes no arribés massa enllà en aquest camí es deu a les deficiències de la formació que havia rebut, de l'estat intel·lectual del país en el que vivia i al fet que no perseverà suficientment en aquesta tasca com a conseqüència de la seva implicació política a partir de gener de 1844.

Amb tot, els treballs dedicats a determinats aspectes de la vida social de l'època són una bona mostra de les intencions de Balmes. Són provatures que rarament arriben a formulacions acabades del tot satisfactòries, malgrat denoten penetració i capacitat sintètica, però els manca la continuïtat i la informació necessària per anar més enllà. De vegades es mouen en un pla força **amateur**, com a l'estudi dedicat a preus i valors, un tema clàssic de l'economia política i sobre el qual Balmes

veía Balmes el proceso industrial y la reacción de las clases obreras en Cataluña", pp. 233-283; de Pedro Font Puig, "Fundamentación moral, según Balmes, de la doctrina y de las reformas sociales", pp. 285-296; de Wenceslao González Ontiveros, "Algunos aspectos del pensamiento balmesiano en torno al pauperismo", pp. 300-336. (Aquest darrer autor es permet, en el seu assaig, unes desqualificacions antisemites de Harold Laski dignes de l'època i del règim sota el qual foren escrites.)

²¹ Aquesta inspiració es corrent a l'època. Salvant totes les distàncies, és la del Marx dels anys quaranta i cinquanta, dels primers esquemes d'una teoria social, de forta base històrica i materialista. Projecte que, com és ben sabut, restà incomplet. Era també la idea de la sociologia positivista de Comte i la seva escola, que ja tenia formulacions completament acabades quan Balmes està tot just intuïnt la possibilitat.

s' arrisca en un terreny que exigeix una especialització intel·lectual molt superior.²² Un altre exemple són els tres estudis sobre la població que publicà a les entregues de l' 1 de juny, 6 de juliol i 3 d' agost. La tesis del treball, que parteix d' informacions sobre les teories de la població de Ramón de la Sagra, és que no es pot ser poblacionista ni anti-poblacionista sense més qualificació, perquè pensa que la població es una variable depenent. En la mesura en que els autors que s' havien ocupat del tema, els economistes clàssics en primer lloc, no havien aconseguit establir amb claredat els principis que regulaven el creixement de la població, tampoc podia establir-se fàcilment la conveniència o inconveniència del seu creixement.²³

²² L' article portava per títol " Verdadera idea de valor o reflexiones sobre el origen, naturaleza y variedad de los precios", O.C., t.V, pp. 615-624. A continuació d' aquest article, Casanovas hi publicà un exercici breu titulat " El valor", que considera com un esborrany de l' anterior.

Balmes distingeix entre **cost** i **valor**. Ho fa per rebujar les teories del valor-treball, concretament la posició de Destutt de Tracy, el qual era, de manera molt visible, un dels pocs economistes que havia llegit de primera mà. La segona de les notes denota igualment la confusió de Balmes en relació als conceptes de capital i de renda.

Quan s' ha pretès fer de Balmes un lector enciclopèdic s' han de tenir en compte aquestes notòries carències, i posar les coses al seu lloc. A l' alçada de 1840 no haver llegit a Smith, Ricardo, Malthus i Say de primera mà era anar molt pel darrera del nivell mínim exigible. tampoc esmenta els economistes locals que havien divulgat les doctrines d' aquells, en particular gent com Jaumeandreu o Flórez Estrada.

²³ Balmes planteja aquesta qüestió d' una manera força perceptiva. D' entrada afirma que s' ha d' anar en compte amb l' expressió " medis de subsistència" al parlar de la població, ja que no es tracta només de que els individus puguin menjar, " entre perecer de hambre o andar desnudo y el vivir cual conviene para conservar la salud, las fuerzas y la energía, hay una extensa escala en la cual se hallan distribuídos los necesitados." (O.C., t V, p. 532) El punt clau és, però, la dificultat d' esbrinar quina cosa regula la natalitat en una societat determinada: " Es cierto que si, para determinar la ley que rige el aumento o decremento de la población, atendemos tan sólo a los medios de conservarse, se presentará el indicado principio como indisputable; pero si reflexionamos que no sólo debe tenerse en cuenta la conservación, sino el número de los

En la seva opinió, s' havia de jutjar a partir de casos particulars, ja que les xifres generals podien enganyar fàcilment, i pot ser era més apropiat treballar amb exemples més concrets, el comportament de les pautes familiars, per exemple.²⁴

"Cuando, por ejemplo, un país agricultor se halla saturado de población, sin que sea dable aumentar el producto de las tierras, ¿no dicta la prudencia que se procure mantenerla estacionaria si para ello hay algun medio? ¿No fuera insensato em empeño de aumentar el número de los hombres para aumentar en la misma proporción el de los infelices? Hállase entonces la sociedad en el mismo, mismísimo caso de una familia que teniendo los recursos necesarios para vivir con decencia y comodidad, desease una desmedida multiplicación de sus individuos hasta el punto de no sufragar para su subsistencia los medios de que dispone."²⁵

Establerta aquesta posició relativista, Balmes desenvolupa la significació social de les qüestions demogràfiques. Amb informacions tretes dels hospicis holandesos i adaptant-les després al context hispànic, calcula el que s' ha de gastar en un nen fins als dotze anys, per deduir que en una situació de

nacimientos, y que éste depende de muchas causas independientes de los mayores o menores medios de subsistencia, echaremos de ver que abundando esos medios puede no verificarse un aumento tan grande como sería de esperar, y que escaseando es dable que concurren otras circunstancias que impidan al decremento el llegar al punto que sería menester, si cumplirse debiera la proporción contenida en dicho principio." (Idem., p. 532-533)

²⁴ "Quizás en estas materias el gusto de mirar las cosas en grande, calculando por los resultados que ofrecían las colecciones de muchos datos, datos siempre sospechosos de inexactitud, ha hecho que se descuide en demasía el análisis de lo que sucede en cada familia; lo que si bien es más susceptible de una observación minuciosa; y con las modificaciones correspondientes no deja de poder conducir a resultados generales." O.C., t. V., p. 533.

²⁵ "La población", O.C., t. V, p. 531.

baixos salaris no podria pas amortitzar-ho fàcilment quan aquell nen ja adult s' incorporés del tot al treball. En aquestes condicions, pròpies de la primera industrialització, el creixement de la població pressionava sobre els salaris nominals, un comportament que no feia més que agreujar aquell **décalage** entre el cost de reproducció i el preu del treball. No eren els braços el que faltava, més aviat eren els capitals i l' ocupació estable. Es podia anar més enllà, el càlculs precedents els havia fet suposant que els nascuts arribaven tots ells a l' edat adulta, però només calia mirar al voltant per saber que això no era així, ni de bon tros.²⁶ Les dades sobre la població d' alguns països d' Europa i d' Amèrica confirmaven, a parer del vigatà, l' enorme variació de les expectatives de vida als diversos països i entre les classes. Amb tot, el problema al final era que les dades eren encara poc fiables i les correlacions entre població i recursos disponibles massa generals i imprecises. En conclusió, les disquisicions sobre si la població creixia en progressió geomètrica mentre els recursos ho

²⁶ " El aumento de la población en un país donde escaseen los medios de subsistencia produce resultados tan dolorosos como acabamos de ver; y esto se verifica aun nollevando en cuenta una de las condiciones que más aumentan la infelicidad, contribuyendo a destruir la riqueza. El cálculo precedente ha estribado en el supuesto de que los nacidos llegan a mayor de edad, y que, por tanto, la sociedad, si no consigue otra cosa, al menos adquiere brazos que podrá emplear cuando la oportunidad se le brinde. Per desgraciadamente no se cumple semejante condición con tanta generalidad como pudiera creerse; porque la miseria produce sus naturales efectos, acrecienta el número de las enfermedades, las que no pudiendo no ser atendidas de la manera conveniente, aumentan la mortandad de los nacidos, sepultándose con ellos todo el capital invertido en su manutención. En tal caso, aun suponiendo que la vida de los nacidos se prolonga más o menos, aproximándose a la edad en que serían útiles para el trabajo, tendremos que todo el aumento de la oblación será un verdadero daño, pues que al fin no conducirá más que a multiplicar gastos, que serán tanto mayores cuanto el consumidor improductivo haya vivido más largo tiempo." O.C., t. V, pp. 542-543.

feien en l'aritmètica li semblaven massa especulatives i poc fonamentades en un treball empíric seriós.²⁷

Al marge d'aquesta mena de contribucions puntuals, el cor de la revista de Balmes varen ser les dues sèries d'articles dedicades a Barcelona i Catalunya, la temptativa més ambiciosa per analitzar el comportament de la societat catalana durant el període revolucionari. Les publicà en diferents entregues de La Sociedad, del març de 1843 al de 1844, en dues tongades. La primera part, la dedicada a Barcelona més que no pas a Catalunya, es publicà els mesos de març i abril de 1843. La segona, redactada per Balmes per a cobrir algunes insuficiències de la primera sèrie, la publicà bastant més tard, quan ja s'estava a Madrid, treballant en el projecte polític encapçalat pel Marquès de Viluma. Fou publicada el març de 1844, quan feia ja dos mesos que el vigatà s'estava a la capital de la Monarquia pel motiu que acabem d'esmentar. Quan Balmes publicà la sèrie a la seva revista no hi posà un títol general, va ser Ignasi Casanovas qui els agrupà sota el títol de "Cataluña", en considerar que el fet que l'autor li hagués donat aquest títol al quart article de la primera entrega suggeria que podia valdre per tot el conjunt. Els treballs, certament, conformen un tot i

²⁷ Les analogies amb el món físic són també rebutjades per Balmes. Al final una constatació s'imposa: la precarietat dels coneixements contrastats tenia a veure amb la joventut de l'economia política. "Al proponer estas objeciones - aclareix Balmes al final del terç dels articles - no lo hacemos por el prurito de suscitar dudas, ni de apartarnos de la opinión de los otros, sino expresando nuestras íntimas convicciones y con el deseo de adelanto de la ciencia. Es preciso no perder de vista que la economía política, por más importante que se la quiera dar, no ha salido todavía de la edad infantil. En lo que tiene de ciencia propiamente dicha, es invención muy moderna; y no es regular que a este ramo del humano saber le haya cabido mejor suerte que a los demás, los que para dar algunos pasos hacia la perfección han tenido que esperar largos siglos." O.C., t. V., p. 552.

tenen una evident unitat de propòsit.

El punt d'arrencada de la reflexió balmesiana sobre Catalunya es la constatació d'una contradicció: mentre el procés de revolució liberal era quelcom únic a escala de tota la Monarquia, i la societat catalana hi era implicada i hi participava des del primer moment, la peculiaritat del desenvolupament regional català convertia al Principat en l'escenari d'enfrontaments i de situacions particulars.²⁸ El propòsit del vigatà era, de manera ben precisa, pensar sobre aquella contradicció per a poder comprendre la naturalesa de la crisi per la que passava Catalunya des de 1835.²⁹ El cor de la qüestió era, doncs, la peculiaritat dels catalans - el "estado excepcional" que deia Balmes - dins del conjunt espanyol. Peculiaritat econòmica en primer lloc, però peculiaritat alhora d'estructura social i de cultura, de **civilització**. " El estado excepcional en que se halla Cataluña con respecto a las demás provincias, así en lo tocante a la riqueza pública como en lo relativo a las ideas, costumbres, hábitos e índole de los

²⁸ Reflexions molt interessants sobre el plantejament de Balmes en relació a la industrialització catalana a Ernest Lluch i Martín, Balmes entre l'economia i la història, Vic, Ajuntament de Vic, 1986, pp. pp. 20-24.

²⁹ L'arrencada del primer article no por ser més explícita de la intenció balmesiana a l'hora d'escriure la sèrie: " Ya es tiempo que Catalunya piense con seriedad y detención en la suerte que le está reservada; ya es tiempo que, conociendo a fondo su verdadera situación material, intelectual, moral y política, excogite los medios a propósito para procurarse el bienestar que en la lontananza le sonríe y precaverse de losmales que en el porvenir la amenazan. La suerte próspera o adversa de los individuos, de las provincias y de las naciones está en las manos mismas de quién ha de disfrutarla o de sufrirla; cuando nos quejamos del infortunio, onos felicitamos por nuestra dicha, no hacemos por lo comun otra cosa que inculpar o alabar nuestra conducta. Los pueblos, del propio modo que los individuos, son hijos de sus obras.", " La suerte de Cataluña ", O.C., t. V., pp. 923-924.

habitantes; la rivalidad de una nación poderosa y astuta en grado eminente (es refereix a Anglaterra, obviament; als seus interessos industrials en relació al mercat espanyol, J.M.F.): he aquí las dos fuentes de donde nacen nuestros males, he aquí lo que nos crea esta situación penosa que no nos permite disfrutar el bien que poseemos, ni entregarnos a las esperanzas halagüeñas con que nos brindan mil y mil circunstancias a cual más favorable."³⁰

L' "estado excepcional" no era quelcom conjuntural i lligat a les circumstàncies polítiques del moment, ans al contrari responia a factors de caràcter estructural, sobretot als derivats del peculiar inseriment de Catalunya dins d' Espanya. Aquest era el problema essencial, les derivacions del qual es ramificaven per els diversos plans de la vida social. S' agreujava, després, amb la ingerència i la colusió amb els interessos britànics, els quals apuntaven vers el mercat interior espanyol i vers les restes del domini espanyol a Amèrica, vers les possessions espanyoles del Caribe.³¹ La interferència britànica en la revolució espanyola era **vox populi** - cal recordar que Balmes escriu aquest text al final de la Regència d' Espartero, quan la influència de la política exterior anglesa sobre els governs espanyols semblava més forta que mai i les sospites d' un tractat comercial amb els anglesos havien alarmat extraordinàriament la burgesia industrial catalana.³² En conseqüència, el problema de

³⁰ "La suerte de Cataluña", O.C., t. V., p. 925.

³¹ M. Rodríguez Alonso, "Espartero y las relaciones hispano-británicas, 1840-1843", *Hispania*, XLV, 160, 1985, pp. 323-361.

³² Algunes de les advertències de Balmes són prou clarividents al tocar aquest punt: "Queda, pues, en claro que Cataluña, si se empeña en proseguir en su noble tarea de adelantar en el camino de su prosperidad, ha de contar

Catalunya era el problema d' una Espanya amb una desigual implantació de l' economia moderna, de la indústria.

Abans que ho fessin Joan Cortada o Joan Mañé i Flaquer, Balmes pinta un quadre d' aquella contraposició amb tints fosques però realistes: " Cabalmente tenemos en España un inconveniente gravísimo que influye más de lo que se cree en paralizar nuestro desarrollo y en hacer inútiles los mejores deseos. La vida de España está en las extremidades; el centro está exánime, flaco, frío, poco menos que muerto. Cataluña, las Provincias Vascongadas, Galicia, varios puntos del mediodía, os ofrecen un movimiento, una animación de que no participa el corazón de España. Londres es digna capital de la Gran Bretaña, París de Francia; en la actividad, en la vida de que rebosan aquellas ciudades veis las indispensables condiciones de la cabeza de un gran cuerpo. En Madrid y en todos sus alrededores a larguísima distancia, nada encontraréis de semejante. Ni agricultura, ni industria, ni comercio; a la primera ojeada conoceréis que allí hay una Corte, que allí se han amontonado infinita cantidad de empleados, con sus oficinas, con su orgullo tradicional, su olvido del país que gobiernan; os convenceréis de que es una conquista sobre el desierto, como ha dicho un escritor ingenioso, pero esa conquista, muy propia para lisonjear la vanidad, de nada sirve para fomentar la riqueza: os

indispensablemente con un poderoso rival, sin que pueda mecerse en engañosas esperanzas de que un cambio político sea una suficiente garantía con que deba creerse segura contra tan temible adversario.

Por lo que toca al interés de otras provincias que propenden más o menos al sistema de libertad comercial, y que por lo mismo favorecen los designios de la Inglaterra, tampoco es inconveniente que sea dable remover con facilidad; con él luchará la generación actual y probablemente la venidera." "La suerte de Cataluña", O.C., t. V., p. 927.

persuadiréis de que aquél es un centro sin vida, incapaz de dar impulso y dirección al movimiento de un gran pueblo; y de que, a pesar de todas las teorías, de todos los proyectos, es muy probable que si esperamos de allá la vivificación y fomento tengamos que contentarnos con amontonar y archivar volúmenes de decreto, órdenes, instrucciones, circulares."¹³

La naturalesa de les relacions entre centre i perifèria a Espanya, i en particular la posició de Catalunya, era el resultat de tendències de fons que no podien alterar-se a curt termini amb projectes voluntariosos. La situació descrita, però, era potencialment perillosa com a conseqüència del dinamisme que la revolució liberal havia introduït en la vida espanyola. Els grups dirigents catalans - als quals Jaume Balmes s'adreçava de forma ben visible - havien de ser conscients dels perills potencials de la situació i actuar en conseqüència. Els consells que els donà Balmes són prou coneguts: " sin soñar en absurdos proyectos de independencia, injustos en sí mismos, irrealizables por la situación europea, insubsistentes por la propia razón e infructuoso además y dañosos en sus resultados; sin ocuparse en fomentar un provincialismo ciego que se olvide de que el Principado está unido al resto de la monarquía; sin perder de vista que los catalanes son también españoles, y que de la prosperidad o de las desgracias nacionales les ha de caber por necesidad muy notable parte; sin entregarse a vanas ilusiones de que sea posible quebrantar esa unidad nacional comenzada con el reinado de los Reyes Católicos, continuada por Carlos V y su dinastía, llevada a cabo por la importación de la política centralizadora de Luís XIV con el advenimiento de la casa de

¹³ "La suerte de Cataluña", O.C., t.V., p. 929.

Borbón, afirmada por el inmortal levantamiento de 1808 y la guerra de la Independencia, desenvuelta por el espíritu de la época y sancionada con los principios y sistemas de las legislaciones y costumbres de las demás naciones de Europa; sin extraviarse Cataluña por ninguno de esos peligrosos caminos por los cuales sería muy posible se procurase perderla en alguna de las complicadas crisis que según todas las apariencias estamos condenados a sufrir, puede alimentar y fomentar cierto provincialismo legítimo, prudente, juicioso y conciliador con los grandes intereses de la nación y a propósito para salvarla de los grandes peligros que la amenazan, de la misma manera que la familia cuida de los intereses propios sin faltar a las leyes y sin perjudicar, antes favoreciendo, el bien del Estado." ⁴

Per a Balmes, el futur de Catalunya no passava ni per projectes d' independència, que li semblaven un absurd, ni per una subordinació cega a forces exteriors, fossin espanyoles o estrangeres. Ben al contrari, el futur de Catalunya havia de passar per una política que partís, d' entrada, d' una bona comprensió de la realitat i actués, després, en diversos fronts. El primer d' ells, havia de ser el d' una política que tendís a estalviar els perills més notoris del model industrial que s' estava implantant. Com recomanaria deu anys més tard Mañé i Flaquer, era convenient diversificar la base industrial catalana per tal de fer menys vulnerable al conjunt de l' economia regional.⁵ L' altre factor clau per a donar més solidesa a

⁴ " La suerte de Cataluña ", O.C., t. V., pp. 929-930.

⁵ " Por de pronto parecemos que la prudencia aconseja que no se aboquen de tal suerte los capitales a la industria principalmente amenazada, que es la algodonera, que faltas de ellos las demás, o se debiliten en demasia o no tomen el desarrollo de que son susceptibles. Así se lograrán dos objetos:

l' economia regional, a parer del vigatà era augmentar la qualificació de la població treballadora. La superioritat de les indústries d' altres països era atribuïda per la " gente sencilla" a determinats secrets de la fabricació, aquells que coneixien la situació d' Europa sabien, en canvi, que el nivell tecnològic no era una cosa que es pogués amagar. L' avantatge industrial d' Anglaterra tenia a veure, més aviat, amb el superior nivell d' instrucció de la població treballadora i dels quadres tècnics de les empreses. " No olvidemos que la industria - reflexionava Balmes - no puede decirse que esté hondamente arraigada en un país hasta que los conocimientos de sus habitantes se hallan en el conveniente nivel. No basta que traigan máquinas, que se planteen establecimientos; es necesario cuidar al mismo tiempo de que se vayan formando operarios aptos, directores capaces, para que dentro de breves años no nos veamos precisados a recibir de los extranjeros esa clase de auxilio."³⁶

Catalunya s' havia acostumat a transitar pel seu compte el camí del desenvolupament econòmic, " sin que le sirva de mucho la dirección del gobierno." Acceptant aquest fet, però, era

primero, el movimiento simultáneo y, por decirlo así, paralelo de los ramos industriales. Esto podrá ser ventajoso a la industria en general, la que estando desenvuelta en muy diferentes sentidos se hallará en contacto con mayor número de necesidades, y se abrirán naturalmente nuevos y más amplios mercados, siendo más fácil el cerrar la puerta a la importación de los géneros extranjeros. Segundo, si un tratado de comercio o una reforma de aranceles modificase de tal manera el sistema prohibitivo que la industria algodonera sufriese considerable quebranto, no siendo este ramo más que uno de tantos como florecieran en el país, no sería el golpe tan ruinoso para el Principado; la novedad no produciría un desnivel tan sensible; y afectadas por el daño menos familias, así de fabricantes como de operarios, fuera más fácil atenuar las malas consecuencias y resarcir los perjuicios." " Medios que debe emplear Cataluña para evitar su desgracia y acrecentar su prosperidad ", O.C., t. V., p. 931.

³⁶ Idem., p. 932.

evident que l' esforç econòmic dels catalans patia d' un evident individualisme, d' una manca de capacitat per a l' acció col·lectiva. Les amenaces sobre la indústria catalana no depenien, estrictament parlant, del fet que a Espanya el govern fos progressista o moderat, sinó de la competència britànica, i aquesta es plantejava en un terreny que no era el dels principis sinó el dels interessos, i que, per tant, sempre trobaria sempre aliats en algunes regions espanyoles.¹⁷ Els catalans havien d' aprendre a defensar els seus interessos col·lectivament, a constituir associacions de defensa, tal com feien els anglesos quan veien els seus amenaçats. No hi havia altra camí.

El principal risc que se li presentava a Catalunya era el d' una crisi política que s' emportés els guanys acumulats durant dècades. Com que Balmes escrivia en el punt d' arribada d' un intens procés de canvi polític, el qual anà acompanyat sovint d' enfrontaments de grans dimensions, aquesta visió de les coses es vinculava a una experiència personal i col·lectiva molt concreta i comprensible. Per aquelles generacions, separar

¹⁷ " "Que prevalezcan los progresistas o los moderados, que triunfe el absolutismo o la república, la Inglaterra no abandonará su puesto; allí estará con su refinada diplomacia, con su astucia proverbial, con su oro seductor, con su paciencia incansable, y sobre todo con su excesiva abundancia de artefactos y, por tanto, con su imperiosa necesidad de vender.

Otra ilusión no menos dañosa fuera el imaginar que las provincias, ahora inclinadas a un tratado de comercio, se desviarán fácilmente de su propósito. Dos motivos las estimulan: la oportunidad de comprar más barato y la esperanza de dar mejor salida a sus frutos, Lo que a esto objetan los catalanes es ciertamente muy sólido; se funda en la necesidad de los sacrificios recíprocos, en lo funesto que sería para la prosperidad de la nación el destruir su naciente industria y otras razones semejantes; pero todo esto tiene el inconveniente de o ser tan fácil de comprender como la diferencia que vaya en precio y calidad de una vara de tejido catalán a otra de tejido inglés. En esto se debe fijar la atención, no apartarla nunca de aquí; combatir hechos con hechos: esta es la mejor lógica." Idem., p. 935.

política i economia hauria estat una cosa absolutament il·lusòria, absurda. Des de l'òptica balmesiana, el que calia, tantmateix, era trobar una política capaç de preservar els interessos materials i socials acumulats. I això, enmig de l'exasperació de la lluita política no era fàcil. Ara bé, si s'acceptava que les contraposicions entre Catalunya i Espanya depenien de raons profundes i no de la política de conjuntura, queia pel seu pes que la primera cosa que havia de fer Catalunya era situar els seus interessos per sobre de les pugnes partidistes, del dia a dia de la política espanyola. En paraules del propi Balmes, prou conegudes: " en la exasperación a que han llegado en España los partidos políticos una de las miras que no debe perder de vista el Principado es el no constituirse (en) ciego instrumento de ninguno de ellos. La fuerza de una causa, si ha de ser real y verdadera, si ha de extenderse a más que a circunstancias del momento, debe radicarse en su justícia intrínseca y apoyarse en los intereses que con ella están ligados." ³⁸

Recomanar independència política enmig de la profunda crisi de l'Espanya sortida de la revolució liberal i de la guerra civil, un conflicte en el qual els catalans hi varen prendre part activa i decidida en funció de les mateixes divisòries que la resta d'espanyols no equivalia a recomanar l'inacció o l'abandonament de perspectives polítiques pròpies. El que calia era que els catalans s'impliquessin en la política espanyola i hi fessin pesar la força de les necessitats de la regió més avançada del país, en definitiva, que, convençuts de la legitimitat dels interessos que representaven, fessin un esforç

³⁸ Idem., p. 936.

de nacionalització dels partits polítics espanyols.³⁹

Des de Catalunya, la implicació en la política espanyola per contribuir a nacionalitzar-la implicava moltes coses. D'entrada obligava a una consideració positiva d'Espanya com a marc nacional a construir. Balmes no vacil·la, ni vacil·larà mai, en aquesta qüestió, ara bé, la seva posició tenia raons fundades i de pes, que el gruix de la classe dirigent catalana d'aleshores havia interioritzat absolutament.⁴⁰ La participació de Catalunya en la construcció de l'Estat liberal era un fet, i a ningú amb percepció de les coses se li hauria acudit, llavors, que això es pogués fer la marge de la idea d'un nació espanyola. El punt candent estava situat, en tot cas, en el com s'havia d'actuar en aquest escenari, l'únic real i desitjable, un cop donat el

³⁹ " ...no es la cuasa de Cataluña de tal naturaleza que hay menester identificarse con determinada bandería política; y aún añadiremos que semejante conducta sería imprudente en extremo, a causa de exponerse con ella la industria catalana a los repentinos azares de pujanza y decadencia a que aquellas se hallan y se hallarán expuestas por largo tiempo.

Tanto dista de convenir a los intereses de Cataluña el aislarlos en ningún sentido, que antes bien es de la mayor importancia quitarles o disminuirles almenos ese carácter de provincialismo que llevan en la actualidad: es necesario nacionalizarlos, por decirlo así, manifestando a las demás provincias que lo que existe no es un monopolio, sino un sistema de compensaciones recíprocas..." Idem., p. 936.

⁴⁰ Això no vol pas dir que no es plantejés quin era el grau d'integració nacional espanyola. Per a ell, el suposat "provincialisme" d'algunes parts de la Monarquia i la idea de nació espanyola eren dos termes d'una discussió oberta. El lloc on es pot veure millor aquest caràcter analític i problematitzador del pensament balmesià és a la sèrie d'aforismes que sota el títol de Miscelánea publica a la darrera entrega de La Sociedad el setembre de 1844.

En el primer d'ells es demana el següent: " En tanto como se habla de espíritu de provincialismo en España no sé que hasta ahora se haya fijado su carácter, ni aun probado su existencia." O.C., t. VIII, p. 332.

En el segon formula una demanda del tot pertinent i que indica una clara percepció del problema: " ¿Hay en España verdadera nacionalidad? ¿Sí o no? ¿En qué consiste, sus causas, sus indicios? He aquí apuntado el objeto de una extensa obra." Idem., p. 332.

peculiar inseriment de l' economia espanyola dins del marc peninsular. Una cosa era la participació política de Catalunya dins de la Monarquia, una altra cosa bastant diferent, en tot cas, era la subordinació completa a una realitat com l' espanyola, tal com demanaven moltes veus des del cor castellà de la nació i tal com forces molt importants empenyien des de Catalunya. Des del punt de vista del vigatà, el que calia, era una actuació política basada en la independència de criteri, ja que a l' escenari de l' Espanya nació que emergeix imparable a partir de 1808, tant suicida era la subordinació com la separació. Balmes exposa aquest dilema magistralment, amb paraules que havien d' impressionar necessàriament als elements rectors de la societat catalana, aquells a qui anava adreçat el missatge de manera primordial: " No intentamos mostrar a Cataluña el partido político a que le conviene inclinarse, ni pretendemos indicarle que deba mantenerse ajena a todos ellos; esto fuera poco menos que imposible, y la dañaría en vez de favorecerla. Sólo hemos dicho que le importa no constituirse **ciego instrumento** de ninguno; significándole con esta expresión el peligro que corre de ser explotada en diferentes sentido y de servir sin provecho propio a la ambición de nacionales y extranjeros. Cuando en momentos críticos y de exasperación oiga hablar de independencia, convéznase desde luego que se trata de engañarla con esperanzas imposibles de realizar; cuando se le insinúe la conveniencia de levantar otro pabellón como hiciera allá en los disturbios de 1640, no dude que se la seduce astutamente para hacerla cometer un acto de rebeldía que mancillara su honor y que pagarían con desprecio y desdén los dueños de la enseña enarbolada; cuando se le diga que es posible resucitar sus

antiguos fueros, convocar sus Cortes y obligar a los Monarcas de Castilla a que se hagan pronunciar la antigua fórmula: **Plau al senyor rei**, crea firmemente que se la brinda con ilusiones incompatible con el espíritu del siglo y con nuestras propias costumbres; y, por fin, cuando se intente persuadirla que el mejor modo de alcanzar justicia es la insurrección y la violencia, rechace con indignación las pérfidas sugerencias al crimen para gozarse en el feroz placer de verle castigado con fuego y sangre."⁴¹

La posició balmesiana derivava d' una meditació atenta i sense prejudicis de la naturalesa del procés polític espanyol obert per la revolució i del lloc que, en ell, hi ocupava Catalunya. Curt i ras: de com situar adequadament els interessos catalans i tot allò que d' ells en depenia (la Catalunya situada en allò que en el segle XIX era considerat progrés) en el context d' un procés polític difícil però que aleshores era restava encara obert.

De tota manera, és important situar adequadament les arrels de l' optimisme balmesià en aquest punt. El vigatà era tremendament conscient dels condicionaments de la història: el seu patriotisme català és en aquest sentit - el de sentir-se dispositari d' una tradició diferenciada i d' una història condicionadora - innegable.⁴² Balmes no nega la diferència entre

⁴¹ Idem., p. 937.

⁴² No puc acceptar la forma tan forçada de plantejar la qüestió de l' anomenat "catalanisme" de Balmes que domina el treball d' Hilari Raguer, deutora de la mania de situar anacrònicament aquestes qüestions, " El catalanisme de Balmes", dins Contribució a la història de l' Església catalana, A. Manent et alii, Barcelona, Publicacions de l' Abadia de Montserrat, 1983, pp. 179-218. La impossibilitat de conciliar l' aparent dualitat de la concepció balmesiana de les relacions entre Catalunya i Espanya força a Raguer a parlar de "dos nivells

els catalans i altres grups dins d' Espanya.⁴¹ La qüestió que planteja no és pas aquesta, sinó la de com encarar la construcció del nou estat que apunta des de 1835, sobre la base de quines regles i sobre quina mena d' espai s' havia de construir. Titllar d' "espanyolisme" a Balmes seria, en aquest sentit, tan absurd com fer-ho a tot l' espectre liberal català, convençuts tots ells com estaven de la bondat de la participació catalana en la la construcció d' una Espanya pàtria de tots els liberals espanyols, les limitacions de futur de la qual cap d' ells podia de cap

de la seva personalitat", és a dir, el racional i el sentimental. Tot plegat no porta enlloc. Vegi's també el text, citat també per Raguer, de P. Maspons i Anglasell, El catalanisme de Balmes, Barcelona, Imp. J. Horta, 1908, i el Jaume Bofill i Matas, sense títol, llegit a la vetllada dedicada a Balmes per la congregació de la Immaculada Verge Maria i Sant Lluís Gonçaga el 9 de febrer de 1911. Barcelona, Tipografia Católica, 1911.

⁴³ Aquest tema de l' anomenat provincialisme el preocupa sempre. Temps a venir, ja a Madrid i a les planes d' El pensamiento de la nación, tornaria a ocupar-se'n. Un article dedicat a escatir la visió que a Europa es tenia d' Espanya, es pronuncià amb gran claredat sobre el tema del "provincialisme" en els termes següents: " Lo confesaremos ingenuamente: temblamos todas las veces que el gobierno francés muestra intención de injerirse en nuestros asuntos: dejando aparte las intenciones de la Francia, nos asusta la escasez de conocimiento de que adolece aquel país en cuanto concierne a lo interior de la Península (...) Convenimos con dicho señor (el diputat francès Jules de Lasteyrie, J.M.F.) en que el vizcaíno no se parece al catalán, ni el valenciano al aragonés; pero la diferencia de tipos provinciales no es prueba de que viva la causa de los fueros. ¿Cree el señor diputado que los disturbios que se suscitan en Aragón son por defender lo que se halla en las obras de Blancas y Zurita? ¿Ni que los trastornos de Cataluña se parezcan a los de 1640? Quizás otro día nos ocupemos de este provincialismo, que es el tema de tantas vulgaridades cuando se quiere señalar la causa que no permite a la España el establecimiento de un gobierno; por ahora nos contentaremos con dos reflexiones que en nuestro concepto no tienen réplica: si es el espíritu de dichos fueros lo que trae desasosegado el país, será menester que los movimientos de cada provincia ofrezcan un carácter original: esto no sucede así; cuando hay un pronunciamiento, el santo y seña vienen de Madrid, y se nota en todos los puntos una conformidad absoluta. Segunda: tratándose de defender los antiguos fueros, debieran figurar en primera línea los hombres más adictos a las costumbres e ideas antiguas; y esto no se verifica..." " Política extranjera", O.C., t. VI, pp.396-397.

manera preveure. No cal dir si ens fixessim en els carlins i anti-liberalismes diversos (per exemple, el que perdurà molt temps dins l' Església), per als quals el marc d' una Monarquia espanyola catòlica era del tot intocable.

El punt clau de tot plegat cal cercar-lo en la peculiaritat de la posició balmesiana a la Catalunya que tot just sortia de la segona etapa de les bullangues. Les seves recomanacions s' adreçaven a un públic fàcil d' identificar: la burgesia industrial barcelonina i catalana, la classe que per la seva posició tenia el futur del país a les mans. Balmes els dóna consells, si bé des d' una posició distanciada: la d' un eclesiàstic que es devia a una altra disciplina, la d' una institució centenària d' arrel classista molt ambigua i complexa. Eclesiàstic i intel.lectual catòlic abans de tot, l' optimisme balmesià i la capacitat per imaginar solucions fonamentades en l' anàlisi social es fonamentava en la llunyania de les constriccions que pesaven sobre la consciència burgesa. Balmes creu en món de la burgesia, sap que és el món del futur, però no és el seu. Català montanyès al cap i a la fi, el món de Balmes es previ i més sòlid que el de la implantació burgesa i industrial, encara que aquesta sigui la llavor del futur i el seu món una realitat crepuscular, com avui sabem amb tota certesa. Tan sols la reflexió fronterera, des d' una posició distanciada de tots i de tothom, podia permetre una visió com la seva en les condicions catalanes de la dècada dels quaranta.

Al marge de l' esmentada posició en els marges de la **mainstream** burgesa, les consideracions d' ordre interior amb que completà les reflexions sobre les relacions entre Catalunya i Espanya no haurien estat possibles. En efecte, per a Balmes la

possibilitat catalana d' actuar a escala espanyola estava condicionada per l' estabilitat interna assolida al Principat, i aquesta depenia absolutament de la capacitat de les classes dirigents catalanes per a encarrilar la qüestió industrial d' una determinada manera. L' aparició d' un proletariat de fàbrica, la condició del qual era arreu miserable, feia que només una generosa política de beneficència permetés allunyar el perill de confrontacions violentes.⁴⁴ No prendre en consideració aquest problema, que llavors apuntava amb força a Catalunya però que una observació intel·ligent del que estava passant en els països més avançats permetia anticipar i preveure, era perillós i insensat.⁴⁵

"Afortunadamente no existe todavía entre nosotros el

⁴⁴ Algunes consideracions sobre les relacions entre J. Balmes i la classe obrera en un vell però encara interessant article de J.M. Ollé i Romeu, "Balmes i el moviment obrer a Catalunya del 1840 al 1843", Serra d' Or, juliol de 1968, pp. 2323-26. Sobre la primera classe obrera a Catalunya i, més en particular, de l' Associació de Teixidors a Vic ara en sabem moltes més coses mercès el treball, encara inèdit, de Genís Bernosell. Sobre el tema, vegi's també, de Casimir Martí, "Datos sobre la sensibilidad social de la Iglesia durante los primeros 30 años del movimiento obrero en España", a Diversos autors, Aproximación a la historia social de la Iglesia española contemporánea, Real Monasterio del Escorial, Biblioteca Ciudad de Dios, 1978, pp. 123-140.

⁴⁵ " La Inglaterra y también la Francia nos dicen lo que será de nosotros si, continuando empeñados en promover excusivamente la industria y el comercio, nos olvidamos de comunicar al pueblo una ilustración sana, fundada en principios religiosos y morales; si no atenemos como es menester a la preparación de combinaciones justas y oportunas, que si atacar la propiedad, si herir ningún derecho, sin menoscabar intereses legítimos, no permitan que la clase pobre se sumerja en aquel estado de abatimiento, postración y miseria en que la contemplamos sumidas en las naciones que se jactan de marchar a la cabeza de la civilización, y particularmente en aquella que se aventaja a las demás en adelantos industriales." Idem., p. 941.

S' ocupa de la posició de J. Balmes en relació a la misèria de les classes treballadores, C. Martí, "L' Església de Catalunya i el moviment obrer al segle XIX", Serra d' Or, VII, 1965, 5, pp. 354-357.

pauperismo propiamente dicho: - plantejava Balmes desenvolupant la qüestió - el país no está saturado de población, y los abundantes veneros de riqueza que nos restan por explotar serán bastantes a preservarnos de este mal durante largos años. Si nos referimos a la generalidad de las provincias del reino, dedicadas casi exclusivamente a la agricultura, claro es que nos encontraremos ni aun la posibilidad del pauperismo moderno hasta que comiencen a tomar movimiento y a dar alguna importancia al desarrollo y aumento de la riqueza. No sucede, empero, así con respecto a Cataluña; y si bien es cierto que el Principado participa todavía de ese desahogo en que vive la clase popular en España, es evidente también que andando los años se presentarán entre nosotros los mismos problemas sociales que agobian a otros países y amenazan comprometer su porvenir."

Desde el conjunt espanyol, el perill d' allò que Balmes havia definit amb tot encert com "pauperisme modern" podia semblar llunyà o remot, des de Catalunya veure les coses així hauria estat suicida des de tots els punts de vista.⁴⁶ El problema de la misèria de les classes treballadores, que Balmes emfasitza com l' expressió més genuïna de la societat industrial moderna, tenia importància en si mateix, però en tenia també en la mesura que es vinculava a qüestions més específicament

⁴⁶ "Conviene no perder de vista que Cataluña es la única provincia que participa, propiamente hablando, del movimiento industrial europeo, y así sólo en ella se presentarán los nuevos problemas sociales ; no en las demás, que, a excepción de cierto movimiento febril y somero que se observa en la estrecha esfera de la política, continúan en todo como allá en el reinado de Carlos II. Cuando se pasa de Cataluña al extranjero nada se observa que no sea una especie de continuación de lo que aquí se ha visto. Diríase que el viaje se hace dentro de una misma nación, de una a otra provincia; pero al salir del Principado para lo interior de España, entonces parece que en realidad se ha dejado la patria y se entra en países extraños." Idem., p. 943.

catalanes i espanyoles. Primer de tot, a l' inestabilitat política derivada del canvi que suposà la revolució liberal. La misèria de la població treballadora no era la causa de la revolució, en absolut, però s' hi vinculava i entrelligava. Per això una política conservadora responsable havia de cercar-hi una solució per raons d' humanitat i de conveniència.⁴⁷ Era " la clase rica de Cataluña, y particularmente la de Barcelona " la que havia de posar-se al davant d' una tasca d' aquell estil, d' humanitarisme preventiu. Balmes no s'enganyava, sabia que no hi havia cap possibilitat de posar en marxa remeis contra la misèria obrera i l' incipient pauperisme industrial per raons d' estricte caràcter filantròpic, i això malgrat que Barcelona i Catalunya tot just sortien d' una fase de conflictes polítics i classistes de proporcions descomunals. L' única possibilitat era unir les raons filantròpiques a les de conveniència social, de prevenció de futurs i ben previsibles enfrontaments, que la

⁴⁷ No tenia cap sentit atribuir les commocions revolucionàries barcelonines a influències exteriors o a l' acció d' alguns agitadors, tal com feia la premsa d' ordre en aquells anys. Balmes va més enllà: " No basta hacerse ilusiones achacando a hombres turbulentos las conmociones populares, ni tampoco el atribuir a interesados designios de nacionales y extranjeros la discordia funestamente introducida; todo esto podrá ser tanta verdad como se quiera, pero quejas semejantes adolecen del inconveniente de no ser más que palabras, de no conducir a nada.

Si se examinan a fondo todas las revoluciones, todas las turbulencias que nos presenta la historia, notaremos que siempre se han verificado que algunas cabezas volcánicas y ambiciosas les daban el primer impulso y les comunicaban movimiento y brío; que las naciones rivales o enemigas, interesadas en dividir para debilitar, se aprovechaban de las coyunturas y procuraban atizar el fuego de la discordia. Pero, ¿cuál es el deber, cuál es el interés, cuál la necesidad de ellos que sufriendo el daño tratan de evitarle o de atenuarle? Este deber, este interés, esta necesidad son el buscar con la detención debida las causas interiores del mal, aplicarle el conveniente remedio, que, si radicalmente no locura y extirpa, al menos lo alivie y disminuya. Así, y sólo así, se neutralizan, se desbaratan las intrigas interiores y exteriores; así, y sólo así, se remedian los males presentes y se precaven los futuros." Idem., p. 945.

marxa de les coses feia inevitables. En les seves paraules, prou conegudes: " La clase rica de Cataluña, y particularmente la de Barcelona, debe elevarse a la altura indicada en las observaciones que preceden, considerando que su situación es más crítica de lo que a primera vista pudiera parecer. Si la industria catalana recibe el temido golpe, si un tratado de comercio o una imprudente modificación del arancel destruyen en un día el fruto de tantos sudores y disipan el objeto de tan halagüeñas esperanzas; si, en consecuencia, se halla Cataluña en apremiadora estrechez, en agobiador apuro, no sabiendo en qué ocupar a millares de brazos, ni cómo acudir al socorro de innumerables familias condenadas a perecer de hambre, atravesaremos necesariamente una crisis formidable que no nos dejará siquiera el consuelo de su brevedad."⁴⁸ Aquesta possibilitat, o la contrària, és a dir, que una nova etapa de prosperitat portés a un punt que " será mayor el número de pobres y mayor será la riqueza", havia de conduir a una política de prevenció de la pobresa de la classe treballadora. ⁴⁹

Com havia de ser aquesta política de prevenció és el que desenvolupà Balmes en el darrer dels articles de la primera sèrie. A l' article "Consideraciones sobre la conducta que deben observar las clases ricas con respecto a los pobres". Balmes revela les motivacions de fons de l' anàlisi precedent de les conseqüències de la industrialització del segle XIX. Amb la indústria moderna estava en el centre de la vida social una nova classe dirigent, la burgesia de industrial i mercantil, res que

⁴⁸ Idem., p. 945.
⁴⁹ Idem., p. 946.

poqués atacar o rebaixar la posició que ocupava era recomanable.⁵⁰ Destruir-la portava necessàriament al desastre. Era el que es proposava el socialisme modern, un fenomen associat a l' ascens del capitalisme i la indústria, l'altra cara, de fet, de l' ascens de la nova aristocràcia fabril. Davant d' amenaces d' aquest estil, la preeminència de la classe social que encapçalava la transformació social moderna havia de ser defensada, com havia de ser-ho la intangibilitat de la propietat privada que n' era la base. Ara bé, un cop constatat aquest ordre de coses i proclamats aquells principis, calia dir que la història universal no s' aturaria pas al segle XIX, com a conseqüència dels dinamisme inherent a tota societat socialment escindida: "la rivalidad entre las clases pobres y las ricas no es un hecho peculiar de nuestra época, sino general a todos los tiempos y países..."⁵¹ La caracterització balmesiana d' allò que altres en diran amb més nitidesa lluites de classe es prou ingènua i en excès moralística, però la intuïció de quina

⁵⁰ Balmes caracteritza molt bé el procés de transformació de les estructures classistes que s' havia produït a Europa en època recent: " Aquí, como en muchos puntos del mundo civilizado, el ascendiente y la pujanza del elemento popular han ido abatiendo todas las eminencias, echando sobre todos los rangos sociales un verdadero nivel, por cuyo motivo consérnase a duras penas leves vestigios de la antigua aristocracia, como trozos de vieja armadura que más bien sirven de objeto de curiosidad a un arqueólogo que a los usos de un guerrero. Esto no embargante, existe todavía una verdadera aristocracia, que cuenta poco tiempo de duración y funda las razones de su superioridad en otros títulos que su antecesora. Bien se deja entender que hablamos de la industrial y mercantil, de la aristocracia del oro, cuyos blasones se consideran tanto más ilustres cuanto mayores son los capitales de que dispone, cuyos pergaminos son los billetes de banco, que en vez de presentar como los antiguos nobles un saló cubierto de armas y otras insignias que recordaran los hechos y hazañas de sus ascendientes como medida de la nobleza de la alcurnia, muestran cual decisivo título de hidalguía las grandes dimensiones de la caja de hierro donde guardan numerario." Idem., p. 949.

⁵¹ Idem., p. 950.

cosa significava és innegable. Ens trobem altra volta amb el Balmes pensador fronterer, amb el Balmes que vol orientar des de fora una classe que no vol escoltar certes coses.

La classe dirigent de les societats modernes havia de prendre consciència de la seva posició real i actuar en conseqüència. Li calia entendre que " no basta sojuzgar con la fuerza de las armas; es necesario ejercer ascendiente sobre los espíritus, convenciendo el entendimiento, cautivando el corazón y obligándole a reconocer los beneficios, a fuerza de dispensarlos grandes y en crecido número." ⁵¹ La necessitat d' actuar en una direcció d' aquest estil era més peremptòria que enlloc a Catalunya, on la distància entre la seva classe dirigent i l' Estat era notòria, on els interessos industrials eren aïllats, en un moment en el que es perfilava a l' horitzó l' amenaça anglesa. Balmes no parla pas per parlar. Parlava del que havia passat i podia tornar a passar a Barcelona si no s'actuava sobre el mal social que estava a la vista de tothom. "Fuera de desear que los hombres inteligentes y honrados que abrigan esta capital se ocupasen detenidamente en examinar la verdadera situación de las cosas, reflexionando si tal vez no habría varios medios justos y suaves para hacer el bien a las clases pobres, previniendo desavenencias desagradables que dañan a éstas como a las ricas. No es poco el interés que en este punto tiene todo gobierno que en algo estime la felicidad o cuando menos la tranquilidad pública. Las lamentables escisiones que se han visto en esta capital hubiéranse podido evitar quizás saliendo al paso a las causas que las motivaban, siendo esto tanto más hacedero cuanto que, afortunadamente, las clases pobres, si bien sufrían

⁵¹ Idem., p. 952.

algunas privaciones, inseparable patrimonio de su condición desgraciada, estaban empero, muy lejos de encontrarse sumidas en aquella espantosa miseria que aflige a las de otros países.." ⁵³

Anant a un terreny més pràctic, Balmes es demana de qui havia de partir la voluntat de millores en les condicions de vida de la classe obrera. La seva resposta deixa pocs dubtes al respecte: la responsabilitat havia de recaure indefugiblement en la iniciativa de la pròpia classe dirigent catalana, ja que difícilment es podia esperar res en ferm del govern: " Por esta causa fuera de desear que la clase rica de Cataluña, y especialmente la de Barcelona, no esperase nada de nadie y acometiese por sí misma la generosa empresa de adoptar aquellas medidas que su deber le dicta y su situación le aconseja." Balmes li proposava un programa de ressonàncies utilitaristes, almenys en el llenguatge: "hacerlos buenos y hacerles bien."

Segons explicà Casanovas, Balmes no quedà satisfet de la sèrie d' articles que sobre Catalunya publicà a La Sociedad entre el març i maig de 1843. Hi afegí sis treballs més, una nova sèrie de fet, que, sota el títol de Barcelona, deixava establerts aspectes poc tractats als dedicats a les conseqüències de la industrialització moderna a Catalunya. Els nexes entre les dues sèries són claríssims, aixó com el fil conductor de la nova: la relació entre la qüestió industrial i els conflictes que havia dominat l' escenari barceloní i català des de 1835. Sembla bastant clar que Balmes restà insatisfet del tractament d' aquesta connexió en els treballs de la primavera de 1843 i que decidí abordar aquest tema tan complex i espinós a la nova sèrie, escrita i publicada quan ja es trobava a Madrid, un any després.

⁵³ Idem., p. 952.

Entre la primera i la segona sèrie hi hagueren els fets de la Jamància i les dues fugides de Barcelona per a refugiar-se al Prat de Dalt. La primera fugida donà lloc, com ja hem vist, a la biografia d' Espartero, una part important de la qual era una reflexió sobre el paper polític de Barcelona en la caiguda de la Regència. La segona fugida, de l' octubre del mateix any 1843, en plena Jamància, donà lloc a El criterio, un text de tota una altra índole. A la sèrie dedicada a Espartero era notòria l' atenció a la política local, catalana i barcelonina, el mateix passà en la sèrie sobre Catalunya, la qual prèn més profunditat en guanyar concreció amb els sis articles sobre Barcelona. Balmes, muntanyès molt autoconscient, no s' enganyava pas: Barcelona representava el futur cap on anava indefectiblement la societat catalana. I, com exposarà fde forma molt convincent, el desenvolupament de Barcelona condicionava el de tot Catalunya. Pot ser en altres èpoques el Principat havia estat la suma de móns relativament autònoms, tantmateix, amb la consolidació de Barcelona com a capital industrial i gran centre emisor de cultura i d' iniciativa política al segle XIX, aquell món s' havia dissolt en una única realitat, sobre la que s' estructurava la política liberal.

El tema central dels assaigs, doncs, era una molt atenta consideració de les relacions entre economia i política a Barcelona. I la política a la Barcelona dels anys trenta i quaranta es concentrava en la qüestió de les anomenades **bullangues**, és a dir de l' encaix entre la política local i el procés de canvi polític general a tot Espanya. Balmes rebutja les inculpacions fetes pel general Seoane i bona part de la premsa política de Madrid en el sentit que les alteracions barcelonines

eren l' expressió d' un provincialisme anti-castellà. S' oposà a considerar els aixecaments de Barcelona com una mena de repetició fatal de 1640, tal com el capità general de Catalunya esmentat no dubtà de manifestar.⁵⁴ Per tant, entendre de manera correcta els articles de Balmes obliga a adonar-se de quin era el seu objectiu polèmic. Es evident que la seva intenció no tant combatre als partidaris d' una pretesa tendència a la separació que es covava a Catalunya sinó aquells altres que volien rebaixar el protagonisme polític barceloní i català a la construcció de l' Estat. El que defensa Balmes és el dret dels catalans a intervenir en la política espanyola, a determinar com havia de ser el futur del país al que de grat o per força pertanyien.⁵⁵

⁵⁴ Aquest tema l' abordà Balmes en diverses ocasions. En un article publicat a El pensamiento de la nación, de febrer de 1844, afirmà molt rotundament: " Es falso que haya verdadero provincialismo, pues que ni los aragoneses, ni los valencianos, ni los catalanes recuerdan sus antiguos fueros, ni el pueblo sabe de qué se le habla cuando éstos se mencionan, si los mencionan algunas veces los eruditos aficionados a las antiguallas." "La monarquía y la unidad gubernativa en la sociedad española.", O.C., t. VI, p. 432.

⁵⁵ Cal tenir en compte que les invocacions al independència o al separació foren manifestacions més aviat ocasionals. I l' episodi de La Bandera no deixa de ser un episodi, i els d' aquest estil foren vistos per Balmes com maniobres de provocació que havien d' acabar necessàriament en exercicis de repressió. (Entre parèntesi, si aquell full volant tenia a veure, ho posariem en dubte, amb Xaudaró, cal dir que la constitució, escrita per ell, i que publicà el fill el 1869, no reflecteix cap orientació separatista, ni federalista tan sols. Però tampoc la famosa cançó La Campana dels republicans diu res al respecte.)

El gruix del liberalisme barceloní i català, dels moderats a les corrents més radicals, inclonent-hi als republicans, era declaradament estatalista, el que no els impedia certament jugar a la reiterada estratègia del liberalisme decimonònic de declarar la constitució a escala local, provincial o supra-provincial (a tota la Corona d' Aragó, per exemple) quan els convenia. Aquest fet no demostra que neguessin la idea d' una Espanya-nació i pàtria dels liberals, sinó que aquest era un projecte en construcció de personalitat prou imprecisa.

Cap d' aquestes observacions treu que el descontentament dels catalans, contra les quintes n' és el cas més clar, s' expresés en clau de ressentiment anti-castellà, herència sens dubte de

El principal d' argument que oposa Balmes a la idea que el provincialisme fos el factor desencadenant de les bullangues barcelonines és el de la identitat de ritme entre les agitacions catalanes i les de la resta d' Espanya, la sincronia perfecte entre les unes i les altres. No tenia cap sentit, per tant, alertar a tot Espanya, com havia fet Seoane, sobre el creixement de Barcelona com a gran ciutat industrial, al·legant que aquest factor, unit a la tendència innata dels catalans a la separació, resultaria fatal per a Espanya. Si aquesta idea era absurda, encara era més peregrina la de treure la indústria de Barcelona amb un acte de força o de voluntat per tal de disminuir el seu pes específic i fer-la més manejable. Per a Balmes la idea que Seoane havia posat sobre la taula, i altres repetirien després, era del tot impracticable, no valia la pena ni parlar-ne. Escampar la indústria fora de Barcelona, possibilitat que alguns catalans compartien segons Balmes, era una idea del tot impossible de duir a la pràctica (ho seria en part, quan certs canvis legislatius facilitessin la formació de colònies als marges dels rius de la catalunya central) i, per tant, havia de ser rebutjada. " En política, en administración y en todo lo concerniente a la práctica, - feia notar el vigatà - no debe llamarse verdadero lo que es inaplicable, porque desde el momento que una teoría no se puede realizar es señal de que está en lucha con la misma naturaleza de las cosas y que, por tanto, no es

temps passats. Els informes consulars anglesos i francesos ho esmenten massa vegades per a dubtar-ne. Ara bé, només una atenta consideració d' ambdós factors, plantejant-ho com un tema de recerca genuinament historiogràfic i no com uns jocs florals, ens permetrà entendre la complexitat del joc entre Catalunya i Espanya del segle XIX.

verdadera con relación a ellas."⁵⁶ Es interessant notar la conseqüència de l' industrialisme de Balmes, plè de sentit de la realitat, el qual desembocà en una contundent i lúcida defensa de la ciutat moderna, aquella on s' hi expressen les necessitats manufactureres d' una o altra manera. Són accents insòlits, un cop més, en el marc del conservadorisme català que despunta de la Barcelona de les bullangues: "...la declamación contra las grandes ciudades es del género de aquellas que luchan con hechos indestructibles, y que por lo mismo son impropias de personas reflexivas que, despreciando lo inútil, miren únicamente a lo que puede acarrear provecho."⁵⁷

L' empenta de Barcelona com a capital industrial ja pagava de fet un preu molt alt per raons polítiques amb la qüestió de les muralles. Es ben conegut que el govern espanyol es negava a autoritzar a Barcelona l' enderrocament de les muralles al·legant raons d' índole raons militar. D' ençà d' octubre de 1841, diversos episodis de l' enderrocament i de la reconstrucció dominaren les relacions entre els diversos consistoris progressistes de Barcelona i la Regència. En un moment de forta

⁵⁶ " Barcelona. Reflexiones sobre las causas de su prosperidad y refutación de algunas preocupaciones ", O.C., t. V, p. 958.

⁵⁷ Idem., p. 961. Unes línies després, Balmes fa ús d' una atinada comparació amb el cas d' Anglaterra i de França, que val la pena de citar a peu de pàgina: " Decís que Londres disminuye las demás ciudades de Inglaterra, - observa, dirigit-se de manera força clara a altres catalans - así como París las de Francia, sin advertir que a la sombra de aquellas poblaciones colosales se han formado y se conservan otras que serían dignas capitales de otros reinos. Si Londres no existiese, quizás no existirían Manchester y Liverpool, así como desapareciendo París menguarían Lyon y otras ciudades de la Francia. En un país donde las poblaciones sean pequeñas, la que reúne trescientas o cuatrocientas mil almas parece ya muy grande. En Inglaterra, donde la capital encierra un millón y medio de habitantes, una ciudad de cuatrocientas mil almas pertenece a una categoría subalterna..." Idem., p. 961.

tensió al respecte, l' any 1841, l' Ajuntament de Barcelona convocà un concurs públic sobre el tema, el qual fou guanyat per el metge Pere Felip Monlau amb una interessant memòria en la que hi barrejava arguments d' ordre urbanístic, higiènic i econòmic.⁵⁸ Que Balms participés en el debat no té res d' estrany, ja que encaixa perfectament en l' argument central dels articles dedicats a Barcelona i, a la vegada, amb els punts de vista industrialistes que havia defensat des de sempre. Encaixava, també, amb la preocupació que de manera creixent manifestava per les condicions de vida de la naixent classe obrera del país, com ja hem vist.

El segon dels treballs dedicats a Barcelona s' ocupa del tema de les muralles. Balms valora els avantatges i els inconvenients de mantenir el sistema de muralles des del punt de vista militar. Els avantatges calia cercar-los en les funcions de Barcelona com a plaça forta en cas d' invasió estrangera o de guerra marítima, ara bé, els inconvenients en cas que la ciutat caigués en mans d' un exèrcit invasor serien encara més grans. I d' altra banda, ¿ com mantenir amb èxit el setge d' una plaça de més de cent-seixanta mil habitants, sense veure' s abocat a

⁵⁸ P.F.Monlau, Abajo las murallas!!! Memoria sobre las ventajas que reportaria a Barcelona y especialmente a su industria, de la demolición de las murallas que circundan la ciudad, Barcelona, Imp. del Constitucional, 1841; n' hi ha una altre de títol molt similar, però que se sustenya en arguments d' ordre essencialment històric, molt interessants també: Agustín Vila, Abajo las murallas!!! Resumen histórico de los males que ha cuasado a España y a Barcelona en particular, el haberse mantenido plaza fuerte esta ciudad después de la dominación sarracena, Barcelona, Imp. de A. Brusi, 1843. (Val a dir, que el lema "Abajo las murallas" era el que havia adoptat com a propi la Junta d' endorrocament que va estar en el centre dels dramàtics esdeveniments d' aquells anys. A l'escut de la Junta s' hi podia veure una mà amb una piqueta treballant sobre una muralla a mig enderrocar, record, sens dubte, dels esdeveniments de l' octubre de 1841.)

un desastre provocat per la insurrecció de la pròpia població? La guerra, a més, havia canviat definitivament de caràcter, raona Balmes. Ja no era pensable un guerra de setges prolongats, havia passat a la història. Que l' enemic prengués Barcelona era de relativa importància: els exèrcits moderns es basaven en sistemes de disciplina que exclouïen el saqueig i el pillatge. Més encara, en cas d' ocupació estrangera seria preferible que Barcelona no disposés de muralles, ja que llavors resultaria del tot impossible de controlar per l' exèrcit d' un país invasor. Si aquestes consideracions estaven ben fonamentades, conclou Balmes, llavors el que en resultava era que la utilitat de les muralles barcelonines s' havia d' explicar per raons d' ordre interior, com un magne de sistema de repressió de la població. I, de manera molt intel.ligent, Balmes situa el problema en un escenari ben concret i immediat: el dels anys de les bullangues, de les segones en particular, període per al qual tracta d' escatir la importància que poden haver tingut les fortificacions barcelonines.⁵⁹ L' aventatge de disposar d' un sistema de

⁵⁹ " Queda, pues, la cuestión reducida a si conviene o no conservar algunos fuertes que dominen la población. Cuestión grave, delicada, sumamente espinosa que el gobierno debiera meditar mucho antes que resolverla, pero que tal venga un día que ea preciso ventilarla detenidamente. La gran ventaja que resulta al gobierno de la existencia de los fuertes es que los revoltosos no pueden prometerse un triunfo decisivo, aun cuando por un fatal conjunto de circunstancias logren desalojar de la ciudad a las tropas. Porque en el caso éstas se repliegan sobre Atarazanas, la Ciudadela y Montjuich; se rehacen del descalabro que hayan sufrido; se reponen del espanto que les infundiera el alzamiento popular; se mantienen en acecho para aprovecharse de una coyuntura favorable, y sobre todo tienen a mano el terrible recurso de sembrar la confusión y el desorden amenazando con el bombardeo. A esta prueba no puede resistir una ciudad populosa como barcelona; quien sea dueño de los fuertes o la precisará a transigir o forzá a la mayoría de los habitantes a la fuga, dejando a la población a un puñado de revoltosos." "La cuestión del derribo de las murallas y fortalezas examinada bajo el punto de vista militar y político ", O.C., t. V., p. 967.

fortificaciones com el barceloní si que era, des d' aquest punt de vista, de primer ordre. A llarg termini, però, Balmes, a qui no agradà mai el maquiavelisme reaccionari, no creia que el sistema que havien emprat els capitans generals - l' encerclament de la població insurrecta - per garantir l' ordre públic fos el més adequat. " La causa del orden puede apoyarse en los fuertes; pero, ¿quién nos ha dicho que estos mismos fuertes no puedan ser un día el apoyo de la revolución?", es demana lúcidament.⁶⁰ La política d' ordre públic dels capitans generals, no cal dir el de Wan Halen, no feia més que tirar llenya al foc de la discòrdia civil. " ¿Qué sucedería, entonces, por más fiel, por más decidido y enérgico que fuese el capitán general que se hallase al frente del Principado? Por de pronto cundiría por la ciudad la horrorosa alarma, se cerrarían las fábricas, comenzaría la emigración, se sacarían afuera los géneros de más valor y los muebles más precisos; en una palabra, se repetirían las tristes escenas de noviembre de 1842 y de septiembre de 1843."⁶¹ Barcelona era tan difícil de controlar no tan sols per raons d' ordre demogràfic sinó principalment per l' estructura classista de la ciutat, en síntesi, per l' existència d' una massa de població que podia servir amb facilitat de base de maniobra en moments de crisi revolucionària.⁶² En definitiva, no era una qüestió d' estricta

⁶⁰ Idem., pp. 967-968.

⁶¹ Idem., pp. 968-969.

⁶² " Imaginémonos que lo acontecido en Alicante y Cartagena se hubiese realizado en barcelona, estando en pro de los rebeldes la Ciudadela y Montjuich; ¿ hubiera sido tan fácil dominarlos como en las sobredichas plazas ? Ciertamente que no; porque Barcelona abunda de medios de que ellas carecen, porque a Barcelona le bastan algunos días de suspensión de trabajo para que queden sin pan muchos millares de brazos, ofreciéndose a una Junta revolucionaria la oportunidad de entregarles las armas y de presentar en torno de sus muros una fuerza imponente por

aritmètica entre la població i la capacitat militar de les forces lleials al poder constituït. Si alguna cosa havia demostrat la caiguda d' Espartero era que cap governant espanyol es podia arriscar a mesures de força de l' estil del bombardeig de Barcelona, la repercussió del qual erosionà de manera definitiva la figura del Regent.

Les aventatges de l' enderrocament de les muralles eren indiscutibles, doncs, des de tots els punts de vista, tant de l' econòmic com del polític. Establerta la necessitat de l' eliminació del sistema de muralles i de fortificacions que encerclava la ciutat, el futur de Barcelona passaria sens dubte per un creixement ràpid i espectacular, el qual Balmes es veia en cor d' imaginar en termes que no s' apartaven gaire del que passaria després de 1854 i en el marc dissenyat per Ildefons Cerdà, amb qui el vigatà havia tingut una relació tan estreta per raons familiars.⁶¹

El punt crucial a l' hora d' encarar el cas de Barcelona era entendre adequadament allò que havien estat les bullangues. De

numerosa." Idem., p. 969.

⁶¹ " Por lo que tocaría a las ventajas que reportaría Barcelona del derribo de las murallas y de los fuertes respectivamente al desarrollo de sus intereses materiales, es cosa tan evidente que podemos abstenernos de ocuparnos en demostrarla; baste decir que, atendida su situación topográfica, la blandura de su clima, la belleza de sus alrededores, el espíritu industrial y mercantil de sus habitantes, es probable que, ensanchándose de repente la ciudad, se uniría desde luego con Gracia y en seguida con otros pueblos vecinos, convirtiéndose en el espacio de venticinco años en una de las capitales más extendidas y más vistosas de Europa. ¿Le está reservado este porvenir? Creemos que sí, porque la cuestión de las murallas está ya casi resuelta. Derribada una parte de ellas y estropeada otra, es urgente el proceder a su reparación o a su ensanche: lo primero es difícil se realice, y cuando se haya convenido en ensanchar será también que en el nuevo recinto se levante una fortificación en regla. Se comenzará por levantar unas tapias y se aplazará para tiempo indefinido la construcción de la nueva muralla." dem., p. 972.

fet, el caràcter d' aquells episodis de sublevació havia estat força debatut a les pàgines de la premsa local els anys anteriors a la presa del poder pels moderats, moment en el qual la doble pressió de la censura i la repressió governamental, d' una banda, i la involució de la burgesia catalana vers una sistemàtica negació del caràcter conflictiu del país on vivia, varen impedir la necessària sedimentació política i cultural d' aquell debat.⁶⁴ Per aquest motiu, la reflexió d' un intel·lectual fronterer com Balmes esdevé tan fonamental, tot i les patents limitacions a l' hora d' encarar les motivacions polítiques i culturals de la base social que donava suport al progressisme i al liberalisme radical. L' anàlisi balmesià de les bullangues es desenvolupa als tres darrers articles de la sèrie els títols de les quals són prou explícits del contingut: "Se desvanece un error sobre las causas de sus revueltas"; "Rápida ojeada sobre las revueltas de Barcelona desde 1833 y examen de sus causas."

La tesis fonamental balmesiana, que deriva de l' anàlisi dels deu anys de conflictes a Barcelona, és pot sintetitzar de la manera següent: contra l' opinió molt extesa però hàbilment distorsionadora que les bullangues eren expressió d' un separatisme català invariable, Balmes les entén com l' expressió de la vinculació catalana al procés de revolució liberal a escala espanyola, això sí, amb un ritme diferent resultat de la major maduració burgesa i industrial. Convé veure-ho tot plegat sobre els textos, i tractar d' entrar amb lucidesa en les debilitats

⁶⁴ L' estudi d' aquestes primeres aportacions a la descripció de la societat catalana i la seva vinculació als diversos projectes polítics i culturals dels anys 1835-1845, és l' objecte del tercer volum de la trilogia de la que parlo a la introducció.

i la força de l' argumentació del vigatà, la qual en aquest punt es mostra d' una potència intel·lectual remarcable.

El desenvolupament industrial y mercantil de Barcelona tenia com a conseqüència el fet que la ciutat jugués un paper força particular des d' un punt de vista polític.⁶⁵ El plantejament de Balmes d' aquesta qüestió és, com d' habitud, clar i contundent: " Durante la revolución que nos aflige desde 1833 ha representado Barcelona un papel diverso del de las otras ciudades, ya sea entrando de lleno en las ideas revolucionarias ya sea contrariándolas con más energía que en otros puntos: esto no carece de causas que conviene examinar. Es claro que una ciudad que se hallaba en situación diversa de las otras en lo relativo a la organización social debía ofrecer en la parte de política particularidades y características; pues como quiera que las nuevas ideas se introduzcan y arraiguen más o menos en un país y produzcan efectos varios según la disposición en que encuentran a los pueblos es evidente que, siendo la situación de Barcelona enteramente excepcional, excepcionales debieron ser también resultar al presentarse en España las innovaciones políticas." ⁶⁶

Una interpretació tan fàcil com superficial de la proclivitat barcelonina a la situació revolucionària era, com s' ha dit, la que ho atribuïa a l' anomenat esperit de provincianisme, al record de les antigues "llibertats". Per a Balmes aquesta idea

⁶⁵ " Al verla con sus numerosas fábricas, sus repletos almacenes, sus magníficas tiendas, sus elegantes edificios; al notar los hábitos de aseo en todas sus clases; al observar el espíritu de trabajo y de adelanto que las domina, diríase que Barcelona no pertenece a España, sino que es una importación que se nos ha hecho de Bélgica o de Inglaterra, célebres por las cualidades que acabamos de enumerar." " barcelona. Se desvanece un error sobre las causas de sus revueltas ", Idem., O.C., t.V., p. 973.

⁶⁶ Idem., pp. 973-974.

no tenia ni cap ni peus. Convé citar-lo **in extenso** en aquest punt, que ha donat lloc a interpretacions tan abusives del seu pensament: " Así es que en todas las revueltas que hemos sufrido desde 1808 se ha visto uniformidad admirable así en el bien como en el mal en las que han agitado puntos los más distantes y que nada habían tenido en común en idioma, en leyes y en costumbres. Cataluña no ha sido una excepción de esta regla, y si Barcelona se ha desviado algun tanto de la misma no ha sido por espíritu de provincialismo propiamente dicho, sino por efecto de otras causas que nada tenían que ver con los antiguos fueros del Principado.

Una de las señales más evidentes de que las excepciones que ha presentado Barcelona no eran efecto del provincialismo está en el mismo carácter de los trastornos que repetidas veces la han perturbado. Generalmente hablando, los movimientos de esta ciudad se han verificado en pro de la revolución, lo que no hubiera podido suceder de esta manera si los elementos que la agitaban hubiesen sido restos del antiguo provincialismo. En tal caso, más bien descollara el afecto a las ideas y costumbres de nuestros padres, que no el entusiasmo por las que se nos habían importado de nuevo, y lejos de que Barcelona fuera el foco de la revolución se hubiera unido a la causa que más sostenedores encontraba entre los habitantes de la montaña. Para quien haya visto de cerca las cosas y tenido ocasión de observar la profunda mudanza que ha experimentado Barcelona desde 1808, ni refutación merece siquiera la opinión de que las revueltas de que con tanta frecuencia ha sido víctima hayan dimanado de espíritu de provincialismo, de pensamientos de independenciancia, de inveterados odios contra Castilla, de deseo del restablecimiento de los antiguos fueros,

de tendencia decidida a recobrar lo que le habían arrebatado lentamente los monarcas, y muy en particular Felipe V después de la guerra de Sucesión."⁶⁷

Tan sols observadors llunyans o malintencionats podien atribuir la record de les antigues "llibertats" les commocions barcelonines de les dues etapes de bullangues. A continuació ofereix Balmes una concisa interpretació de la història catalana del segle XVII al XIX, en la que defensa la idea d' una progressiva pèrdua de substància de les constitucions catalanes després del desastre de la temptativa de 1640. Les restes de "provincialisme", però, eren prou fortes a principis del segle XVIII per a que aquest fos un factor de decantament a favor del pretendent de la casa d'Austria i en contra de Felip V. El resultat de la guerra de Successió no va fer altra cosa que segellar la decadència d' allò que restava de les antigues lleis, tradicions i costums heretats del passat. La crisi de finals de segle XVIII i de principis del XIX ja no tenia res a veure amb el record del passat: no eren les minúcies i privilegis particulars que poguessin existir encara allò que s' havia posat en qüestió, sinó la continuïtat mateixa de l' antiga organització social. La direcció de les idees, àdhuc de les més conservadores, havia agafat també direccions noves, que no cercaven ja la legitimitat en antigues tradicions polítiques provincials sinó en doctrines de caràcter francament cosmopolita i de valor universal. "Con esta revolución en las ideas, - afirma Balmes - que afectó profundamente las costumbres, acabaron de disiparse los restos de localidad en Cataluña, si algunos quedaban en la memoria de sus moradores: en la memoria decimos,

⁶⁷ Idem., p. 974.

porque para quien conozca el estado actual del Principado es indudable que la inmensa mayoría del pueblo ni recuerdos conserva de las instituciones políticas que formaban el orgullo de sus mayores."⁶⁸

Si la causa de les bullangues no era un " supuesto espíritu de provincia" o el desig d' independència calia determinar quina era la naturalesa real del procés polític d' ençà l' any 1833, o, si es vol, d' ençà del' estiu de 1835. L' origen de les commocions barcelonines, de les bullangues dels anys trenta i quaranta, s' havia de buscar en la profunda transformació en la que havia entrat la societat catalana des del segle XVIII, transformació que en la seva base era de naturalesa econòmica i social però que era igualment política i cultural."⁶⁹ La transformació global de les formes d' organització de la societat catalana havia determinat una modificació completa dels hàbits dels seus habitants, no pas de tots, obviament, sinó d' aquells tocats pel procés de canvi. D' aquests contrastos i desigualtats Balmes, català muntanyès, n' era profundament conscient, però ara està reflexionant sobre la part del país tocada, alterada, per

⁶⁸ Idem., p. 979.

⁶⁹ Com vaig tractar d' explicar en una altra ocasió, ultra aquests factors i els d' oposició a aspectes molt característics de l' articulació estatal, la reivindicació d' una legitimació històrica, comuna a tot el liberalisme peninsular, ha de considerar-se com un factor de primer ordre en la configuració de l' anomenat "provincialisme" de mitjan segle XIX. El problema de les interpretacions habituals del fenomen en clau romàntico-populista, que converteix als protagonistes reals del procés històric en portadors merament sentimentals de no se sap ben bé quines essències, rau en la manca d' una contextualització històrica precisa que ens ajudi a entendre totes les raons de l' acció política i de les legitimacions diverses que hi intervenen. Vaig referir-me a aquesta qüestió a Passat i identitat: la Guerra de Successió en la política i la literatura catalana del segle XIX, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993.

la civilització-vapor.⁷⁰ Era la maduració de la indústria i dels interessos mercantils el factor clau que explicava el canvi en els costums i en la política.⁷¹ El nivell de maduració de les noves condicions es constatà ja durant el Trienni liberal, durant el qual es marcà la preeminència definitiva del liberalisme a Barcelona. La duríssima repressió de la dècada posterior d' absolutisme restaurat no pogué fer res per a frenar els progressos del liberalisme a la capital catalana, més aviat els accentuà i consolidà. A la mort de Ferran VII, qualsevol pas que portés vers el liberalisme (l' arribada de Llauder i l' estranyament del paranoic comte d' Espanya, per exemple) era rebut amb un enorme entusiasme.⁷²

L' adhesió de Barcelona al liberalisme no es restringia a uns grups molt determinats de la població, ben al contrari s' extenia per totes les classes socials, de les més riques a les pobres.⁷³ Poc o molt, tota la ciutat participà en els fets

⁷⁰ Sobre aquest punt dirà Balmes, amb santa raó: " La experiencia de todos los tiempos ha enseñado que los pueblos industriales y mercantiles se contagian presto con las enfermedades morales de los otros, que renuncian con menos trabajo a sus tradiciones ya sus hábitos; que el sello de su nacionalidad se altera con el roce continuo, y que, situados a veces a muy poca distancia de comarcas no sometidas a semejante influencia, son tan diferentes de los moradores de ellas que los hombres parecen de países y de siglos muy distantes." " Rápida ojeada sobre las revueltas de Barcelona desde 1833 y examen de sus causas", O.C., t. V., p. 980.

⁷¹ " El pueblo industrial y mercantil contrasta vivamente con el agrícola, que la diferencia se presenta demasiado de bulto para que sea preciso buscarla, ni aun posible el dejar de verla." Idem., p. 981.

⁷² En aquesta sucinta valoració històrica he seguit al peu de la lletra la descripció del propi Balmes, prou ajustada a la realitat.

⁷³ " La reforma, o sea la revolución, era en aquella época popular en Barcelona; no era sólo la hez del pueblo la que tomaba parte en el bullicio, eran también las clases acomodadas, eran las personas más ricas, así de la clase de propietarios como

revolucionaris de juliol i agost de 1835, els esdeveniments que desencadenaren i feren irreversible el canvi polític a tot Espanya. La violència del moment, i algunes amenaces reals o temudes contra la propietat, la crema de la fàbrica " El Vapor" de manera emblemàtica, portaren a a una reacció conservadora de determinats sectors del liberalisme i a l'aparició d' un liberalisme d' ordre. Sense negar la necessitat de la ruptura amb l' antic ordre de coses, i la conveniència d' acabar amb la facció carlina, encara que en aquest punt caldria fer moltíssimes precisions, elements ben caracteritzats del liberalisme burgès s' apressaren a cercar una forma de limitar els riscos de radicalització dels procés de canvi polític en curs.⁷⁴ Aquesta

pertenecientes a la industria y al comercio. Los literatos y todas las profesiones científicas participaban generalmente del movimiento; por manera que si bien en la ciudad habían no pocos que miraban con desconfianza el giro que iban tomando las cosas y auguraban desgracias para el porvenir, no obstante se veían precisados a ocultar sus temores en el fondo de su pecho, y no se atrevían a manifestar su opinión sino en las expansiones de la amistad y de la confianza.

Cuando sobrevinieron los desastres de 1835, el incendio de los conventos, el asesinato del general Bassa, el furor contra el general Llauder, poco antes objeto de tan solemne ovación, y el desbordamiento universal de las ideas y pasiones revolucionarias, todavía era mucha la popularidad que disfrutaban en Barcelona las medidas extremas; y no son pocos los que actualmente se avergüenzan de haberse compalcido en el fondo de su corazón en los horribles crímenes de aquellos días de infausta memoria, ya que de una manera más o menos directa no contribuyeran a consumarlos." " Rápida ojeada sobre las revueltas de Barcelona desde 1833 y examen de sus causas ", O.C., t.V, p. 982.

⁷⁴ " Desde entonces (les bullangues de l' estiu de 1835, J.M.F.) comenzó la deserción de las banderas salpicadas de sangre inocente. La revolución continuó su estrepitosa carrera con sus instintos feroces, sus pasiones insaciables, su inextinguible sed de oro y de maldad. Pero, en cambio, resultó que la dura lección había escarmentado a muchos, que cada día iba escarmentando a otros, y que así, dispersándose en diferentes direcciones los antes ardientes partidarios de la enseña revolucionaria, se fueron creando los elementos que a no tardar constituyeron un nuevo partido.

Cuando las convicciones, el interés propio había de traer semejante transformación, pues todos los que no deseaban medrar en las revueltas, y sí conservar sus fortunas y sus vidas, debían

tendència d' un sector ampli del liberalisme cap a polítiques d' ordre i de contenció de la pressió popular, idèntica a la que portà al Directori a França, fou la conseqüència directa de la revolució en les condicions barcelonines i contribuí a fixar les divisòries internes del liberalisme, una pugna que durà fins la definitiva estabilització del poder dels moderats l' any 1844.

La lliçó fonamental que es desprenia de la primera fase del procés revolucionari, i que Balmes recollia amb admirable lucidesa, era la constatació que aquella tendència a la diferenciació del liberalisme s' havia expressat primer a Barcelona que a la resta d' Espanya, a l' igual que s' hi havien expressat primer i amb més força les tendències a la revolució. Tot plegat no responia a cap factor indiosincràtic ni al sentiment provincialista, sinó que s' explicava per la superior maduració burgesa de la societat barcelonina i catalana. Barcelona participà de plè dret en el procés de canvi polític i revolucionari a escala de tota la Monarquia, però ho féu sempre amb el ritme que derivava de la seva peculiaritat econòmica i social a escala espanyola.

" Así como Barcelona se había encontrado - remarca el vigatà en una de les pàgines més interessants i perceptives de les dedicades a les bullagues a la capital catalana - en situació excepcional que la hacía más adicta a la revolución, así también, cuando comenzó a formarse en ella el partido conservador, se halló en circunstancias muy diferentes de las de otras capitales de España. En éstas la masa de las clases bajas, o no se había interesado en la cuestión política, o había mostrado simpatías

pensar seriamente en poner algún dique que los resguardara contra ese torrente devastador, cuya impetuosa avenida habían provocado ellos mismos." Idem., p. 983.

en favor de la causa de Don Carlos, por lo que aconteció que el partido liberal no sintió tan pronto los efectos de la división intestina, ni la urgente necesidad de que los que se habían puesto a la cabeza de la revolución tratasen de enfrenarla para conservar sus haciendas y sus vidas. En ningún punto de España se hallaba esa masa totalmente dispuesta a favor de las ideas revolucionarias como en Barcelona; en ninguna parte era tan fácil que los tribunos se viesen rodeados de un pueblo numeroso que secundara sus designios; en ningún punto existían, a más de las clases inferiores, esa muchedumbre de artesanos que, alucinados también por las ideas revolucionarias, favorecían más o menos directamente la propagación y los efectos de lo que andando el tiempo, les había de costar tantas pérdidas, tanto malestar y sobresaltos." ⁷⁵

En la clau explicativa que cabem d' exposar, Balmes s' enfrontarà al període més confús, i encara mal estudiat, dels esdeveniments barcelonins: els anys 1836-1837. Es a dir, els moment de definició real dels dos partits liberals, de les corrents del liberalisme radical. El moment, també, del primer gran viratge conservador del procés revolucionari: el cop de força d' octubre de 1837 (després que avortà en un bany de sang espectacular la confusa bullanga de maig del mateix d' any) que portà al desarmament de la milícia nacional per part de baró de Meer i l' establiment d' un règim d' oberta repressió de les altres faccions del liberalisme que es va mantenir en la pràctica fins al canvi polític de 1840. En els anys 1836-1837 els liberals moderats i les sectors més radicals s' acostumarien a pensar que les diferències no podien ser resoltes sinó era per la força de

⁷⁵ Idem., p. 983.

les armes i la destrucció de l'adversari.⁷⁶ Els enfrontaments entre les diverses faccions del liberalisme en els anys de les anomenades primeres bullangues, produïts de manera simultània a la guerra contra el carlisme, féu de la societat catalana un autèntic polvorí de violència, fet del qual cal partir per entendre moltes de les actituds dels seus grups polítics i intel·lectuals, inclòs el propi Balmes, la reflexió del qual en representa una de les interioritzacions de més profunditat analítica.

Els anys de la Regència varen ser, a parer de Balmes, la continuació invertida dels dominats per la figura del baró de Meer, és a dir, anys de repressió i de vexacions sobre les persones d'ordre, sobre els elements moderats. Certament que la repressió existí, però es difícil pensar en res equivalent a la brutalitat de l'esclafament de la bullanga de l'any 1837 i dels desterraments continuats de Meer. Altre cop, però, el caràcter de la política a Barcelona s'anticipà a la resta de la Monarquia. La degradació i divisió del progressisme en el poder, d'ençà dels esdeveniments de l'octubre de 1841 i fins al novembre de 1842, arribà a extrems insòlits a d'altres bandes per acabar desembocant en una situació del tot paradoxal. En efecte, el moviment de finals de 1842 es dirigí directament contra el Regent, fet que comportà el desplaçament efectiu de moltes de les persones que havien dominat la política local

⁷⁶ " Desde entonces (la repressió sagnant de la bullanga de 1837, J.M.F.) ya no hubo otro medio para entenderse que apelar unos y otros a las armas, bien que todos los esfuerzos de los revolucionarios no produjeron ningún resultado hasta que, encontrando algun apoyo en el gobierno de Madrid, dominado ya por Espartero, consiguieron la caída del barón de Meer y prepararon la victoria que tan cumplida les proporcionó el general en jefe de los ejércitos reunidos con el auxilio de cien mil bayonetas." Idem., p. 984.

d' ençà 1840. Aquest fet provocà una buit de representació política que acabà en la crítica situació de novembre de 1843, és a dir, a una mena de col.laboració d' emergència entre els antagonistes d' Espartero. La Jamància, fos quina fos la seva significació, no podia aturar una dinàmica que portava indefectiblement vers una restauració anti-revolucionària, tal com succeí a finals de 1843.⁷⁷

Restablert l' ordre conservador, els dos darrers articles són un programa ofert a la burgesia barcelonina de com s' havia d' encarar el futur, tenint en compte les lliçons del que havia passat i d' allò que era fàcilment previsible en funció de l' anàlisi precedent del que representava la ciutat i la societat catalana.⁷⁸ En ells Balmes reprenia les reflexions sobre el caràcter de la societat catalana, d' una societat encarrilada sobre el mateix moviment transformador que havia observat a altres bandes d' Europa, d' allò que anomenà "civilització-

⁷⁷ A propòsit dels fets de la Jamància, l' opinió de Balmes és coherent amb l' anàlisi precedent: " El desesperado esfuerzo de los partidarios de la revolución de cosas (sic) durante la insurrección centralista no alcanzó a recabar que la mayoría de Barcelona se interesase en su favor. La emigración más asombrosa que se viera jamás probó que la opinión había sufrido un cambio profundo y que era imposible hacerla volver atrás para tomar parte en motines y trastornos. Y no sirve el alegar que todavía se encontraron algunos miles de brazos que tomaron las armas en defensa de la bandera levantada el día 2 de setiembre, que se sostuvieron firmes por espacio de tres meses, y no se rindieron al general Sanz antes de haber visto que el movimiento no era imitado en las demás provincias y que era sofocado en todas partes donde llegó a estallar; pues que en una ciudad tan populosa, donde se hallan en crecido número las familias que quedan sin pan en el momento que cierran las fábricas, es imposible que la necesidad no obligue a muchos a tomar parte en una causa que les es del todo indiferente..." Idem., pp. 986-987.

⁷⁸ Els títols dels articles donen una idea bastant clara del contingut: " Consideraciones generales sobre los efectos del desarrollo de la industria y de las sociedades modernas" i " Relaciones entre fabricantes i trabajadores." O.C., t. V., pp. 988-996 i 996-1002.

vapor". Els mals, les enfermetats, d' aquest tipus de societat, per a fer servir les metàfores biològiques a les quals el vigatà era tan afeccionat, no es podien curar tan sols amb remeis que vinguessin de la política en sentit estricte, ja que no eren estrictament polítics. Eren socials i culturals.

La primera de les enfermetats de les que patia la capital catalana i el Principat eren les diferències entre fabricants i treballadors. Un mínim d' informació d' allò que estava passant pel món havia de fer veure que " la discusión entre los fabricantes y trabajadores que tan ruidosamente estalló en ciertas épocas es síntoma más alarmante a los ojos de todo hombre pensador y que conozca las tendencias de semejante fenómeno, que los mayores disturbios promovidos con intento o pretexto de obtener mayor grado de libertad."⁷⁹ El que havia passat a Barcelona no era la manifestació d' una tendència purament local, al contrari, calia relacionar-ho amb allò que estava passant als països on la indústria hi era ben establerta. El problema era, en allò més essencial, un problema derivat de la enormement desigual distribució de la riquesa a les societats dominades per la indústria.⁸⁰ Les solucions del problema no eren clares:

⁷⁹ " Consideraciones sobre los efectos del desarrollo de la industria en las sociedades modernas", O.C., t. V., p. 988.

⁸⁰ En aquest punt, Balmes tenia una bona part de raó però no tota la raó. la seva era una extrapolació força abusiva del que havia vist i llegit a l' estranger. Es cert que a Barcelona, a Vic i en altres ciutats catalanes, la presència d' un incipient i combatiu sindicalisme al voltant de l' Associació de Teixidors, com mostren recents treballs de Genís Bernosell, era premonitòria del futur d'una societat dominada pel conflicte industrial. De tota manera, a les alçades de 1840 la dissolució dels estrats artesanals era encara un fet a primer pla, i segurament del tot determinant per entendre el caràcter de les bullangues, almenys de la primera onada. Al respecte cal consultar els treballs de l' historiador citat, la part inèdita de la tesi doctoral de Jordi Maluquer de Motes i l' important llibre d'Anna M^{re} García Rovira.

l' economia política, la ciència per excel·lència del desenvolupament de les noves forces econòmiques, no havia passat de les beceroles a l' hora de trobar solucions per les desigualtats que el creixement econòmic modern generava.⁸¹

L' espectacle social de les primeres nacions industrials del món, d' Anglaterra en primer lloc, havia de fer pensar en les limitacions congènites d' una economia i d' una societat que abocava a una bona part dels seus membres a la misèria.

Es podien buscar, i trobar, remeis parcials a les destrosses del creixement industrial, per exemple, multiplicant les institucions de beneficència, però era difícil pensar que el mal social podia ser erradicat d' arrel o, fins i tot, disminuït. La pauperització cada cop més gran de les masses obreres depenia de factors que escapaven de la voluntat de les persones, dels agents implicats en l' organització de la producció. " En nuestro concepto, - afirmava Balmes explicitant la posició pesimista que sostenia - la naturaleza de la industria tal como ahora existe tiende por necesidad al aumento de los pobres. Porque, si no nos engañamos, a la producción de este triste efecto contribuyen dos causas: 1ª, la acumulación de la riqueza en pocas manos, o sea la desigualdad de la distribución; 2ª, la facilidad de multiplicarse la

⁸¹ " La economía política, muy adelantada como ciencia puramente material, lo está muy poco como social. Ha desenvuelto magníficas teorías sobre el modo con que se producen las riquezas y sobre la manera con que tienden a distribuirse, pero estas riquezas las ha mirado como un simple producto de la inteligencia y de la fuerza, sin la debida relación al hombre, de quien dimanar y a cuyo bienestar y felicidad deben destinarse. No negaremos que para crear la ciencia económica y levantarla a la altura reclamada por su importancia sea menester por razones de buen método separar las consideraciones sociales de las materiales; más también es indudable que aquéllas deben ser el complemento de éstas, y que el ocuparse de mucho de las segundas sin pensar en las primeras sería formar un cuerpo de doctrina estéril para el bien de la humanidad y muy incompleto bajo el aspecto científico." Idem., p. 989.

población; y estas dos causas acompañan el estado actual de la industria." ⁸² En opinió de Balmes, la multiplicació de la població es devia a la caiguda en picat del moment d' entrada dels joves en el mercat matrimonial a conseqüència del canvi d' hàbits propis d' una societat pagesa a una altra de treballadors de la indústria.⁸³

La interpretació de l' augment de la pauperització absoluta i relativa de les masses obreres de Balmes combina, com es pot veure, elements de la més pura ortodòxia malthusiana, que devia haver assimilat a Anglaterra en el context del debat, molt característic dels anys trenta i quaranta, de la colonització com a camí per expulsar població sobrant, amb altres relatius a la composició del capital, també d' extensísima difusió. ⁸⁴ " Lo primero que en esta materia se ocurre - observa Balmes referint-se a la relació entre capital i treball - es que, substituïda la acción del hombre a fuerza de las máquinas y elevados la construcción y uso de éstas a la perfección en que las vemos y en la que andan progresando, se sigue que la industria se ha

⁸² Idem., p. 992.

⁸³ Idem., p. 995.

⁸⁴ Sobre l' assimilació d'arguments de l' estil dels d' Edward G. Wakefield (England and America. A comparison of the social and political state of both Nations, Londres, 1833), el propi Balmes en dóna una indicació, tot i que és impossible saber qui o què havia llegit directament. " No hace mucho tiempo que un escritor distinguido de la Gran Bretaña y hombre práctico en los negocios ha publicado un extenso trabajo sobre este particular, no contentándose con vagas generalidades, sino detallando el plan con que se debería ejecutar el proyecto de colonización, claculando los gastos que consigo traería a proporción de la escala en que se realizase..." " Consideraciones generales sobre los efectos del desarrollo de la industria en las sociedades modernas", O.C., t. V, p. 991.

Sobre Wakefield pot consultar-se de D.N. Winch, " Classical Economics and the Case for Colonization", a Great Britain and the Colonies, A.G.L. Shaw (ed.), Londres, Methuen and Co, 1970, pp. 93-109.

limitado por necesidad a la acción de los agentes inanimados, y que por lo mismo ha inutilizado en parte y va inutilizando cada día más la acción humana. Esto produce naturalmente la disminución del trabajo y por consiguiente, del único medio de subsistencia en que está librada la vida de los pobres." ⁸⁵

Raonar en aquesta direcció plantejava un evident conflicte a Balmes: convençut partidari de la indústria, li costava acceptar les conseqüències socials del seu desenvolupament, les quals suposa inexorables. Ho tractà de resoldre amb l' argument que els sectors més expansius acabarien per absorbir el treball expulsat d' aquells altres on el procés de mecanització n' expulsava, una forma d' enfocar-ho prou ingènua, mirades les coses a curt termini.⁸⁶ Amb tot, Balmes no s' enganya sobre la naturalesa mateixa del procés d' acumulació capitalista des del punt de vista de la formació de desigualtats socials.⁸⁷

Un cop establert el caràcter inevitable de l' antagonisme social, fet que encaixava sense problemes amb la idea general del canvi històric però que la prolongava sense prejudicis sobre el present, restava encarar les bases d' una política conservadora que partís de la realitat i fos capaç d' encarrilar-la vers

⁸⁵ Idem., p. 992.

⁸⁶ Sobre aquestes qüestions és del tot recomanable rellegir les famoses planes de Marx de la secció quarta del capítol XXIII del primer volum de El capital, les que porten per títol "Diverses modalitats de la superpoblació relativa. la llei general de l' acumulació capitalista." Són important tan per la força del' anàlisi com per la riquesa d' informació sobre el mercat de treball a Anglaterra i Irlanda que hi és sintetitzada.

⁸⁷ " No negaremos el hecho que se nos acaba de objetar (les grans fàbriques en forma de societats per accions, J.M.F.), y que si ñel no existiese la acumulación sería mucho más rápida y la desigualdad de la distribución haría más chocante; pero esto solo prueba que pueden hacerse suposiciones en que el mal sería mucho mayor, mas no que ya en la actualidad no sea grave en extremo." dem., p. 994.

l' estabilitat, l' ordre i la moralitat. En arribar a aquest punt, Balmes mostra les intencions polítiques que el guiaven, com tractaré de mostrar en el seu moment. L' article sisé de la sèrie estava dedicat a les relacions entre els fabricants i els treballadors, és a dir, a la relació social bàsica del capitalisme manufacturer. Tal com ja havia dit, a Catalunya els problemes del pauperisme eren encara incipients, comparant amb altres països europeus on la industrialització estava més avançada. Balmes recomanava sense embuts, orientant-se amb el lema **hacerlos buenos y hacerles bien**, anar per un camí de beneficència ben entesa però efectiva. La generositat redistributiva dels fabricants, per a dir-ho d' alguna manera, era d' allò més necessària agafats com estaven entre dues variables amb les que havien de comptar: d' una banda, havien de comptar amb la deixadesa de l' Estat; de l' altra, amb la força de les associacions obreres, de la resistència dels treballadors i treballadores a acceptar la trista condició que se'ls imposava.⁸⁸ Tot plegat els havia d' empènyer a articular una estratègia d' intervenció en el terreny social, de l' educació i de l' assistència.

Balmes, un petit fabricant ell mateix, coneixia la classe social a la que s' adreçava des d' una posició mig d' **insider** i mig d' **outsider**. Sabia que un cop assegurada una situació política reaccionària i posades fora de la llei les associacions obreres, a la burgesia catalana li interessaven ben poc els esforços per alluegerir les condicions de vida de la classe treballadora, les quals, com mostraria posteriorment l' amic de

⁸⁸ " Barcelona. Relaciones entre fabricantes i trabajadores.", O.C., t. V., p.997.

Balmes, Ildefons Cerdà, es movien en aquella època "en frágiles bordes." ⁸⁹ Els parlà, en la nova conjuntura política oberta per la presa del poder per part dels moderats, de manera directa i clara del que considerava una necessitat de justícia i de clarividència, alhora, com a mínim si no es volia debilitar de manera extraordinària la seva posició dins d' Espanya. Davant del dilema entre elaborar una estratègia de l' estil que els proposava o l' exercici de la repressió contra les organitzacions obreres, política de força que hauria de ser exercida a Catalunya per les autoritats militars, Balmes no dubtava de quina era la política intel.ligent i previsor: " Lo que decíamos en aquella época - Balmes es refereix a la darrera fase de la Regència, la primavera de 1843 - cuando los amos no encontraban en la autoridad todo el apoyo que hubieran deseado, se lo repetiremos ahora con mucha más claridad, porque acostumbramos guardar el lenguaje severo para el tiempo de la prosperidad de aquel a quien nos dirigimos, y nos agrada emplearlo mesurado y suave cuando se encuentra en situación desventajosa o ahogada. En nuestro concepto el medio eficaz de oponerse a los inconvenientes que para los amos puedan traer las asociaciones de los operarios es salir al encuentro de las necesidades a cuya satisfacción se las destina. Sin duda que lo más sencillo y más breve es echar mano de la fuerza, resistir con el auxilio de ella a cuento directa o indirectamente se encamine a imponer condiciones a los amos, no parar la atención siquiera en las causas que produzcan la inquietud y el malestar, y empeñarse en no ver los males o en no remediarlos después de vistos; pero la razón y la experiencia

⁸⁹ Ildefons Cerdà, Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona, a la Teoría general de la urbanización, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 19 , vol. III, p.

enseñan que semejante sistema es poco a propósito para consolidar una situación, y que lejos de extirpar los gérmenes de discordia, no hace más que multiplicarlos y avivarlos." ⁴⁰

Condicció **sine qua non** d' una estratègia adequada era aprendre a tractar amb les organitzacions dels treballadors, enlloc de considerar-les d' entrada com un perill públic i demanar-ne la il.legalització i persecució. El primer que calia era que les associacions dels treballadors fossin **apolítiques**. Un cop aconseguit això, s' havia d' acceptar que la seva actuació en dos terrenys: en la part assistencial i la negociació dels nivells salarials o la durada de la jornada laboral, és a dir, el preu del treball, punt aquest darrer envers el qual es fabricants havien demostrat ja unes franques i contundents reticències. Calia, a més, facilitar la formació de caixes d' estalvi on els treballadors poguessin dipositar els seus diners, una proposta que coincidia amb iniciatives que ja s' havien discutit força entre els medis empresarials barcelonins i que acabaria portant a la formació de la primera entitat d' aquest estil a Catalunya. El punt clau, era, però si s' havien d'acceptar les comissions mixtes entre treballadors i industrials, que Balmes anomena un "tribunal de paz", qüestió sobre la que hi havia una experiència més aviat decebedora a Barcelona durant els anys del trienni esparterista. Balmes ho suggerí de nou, adoptant, això sí, tota mena de cauteles per a fer la proposta atractiva als destinataris directes dels seus articles, que no eren pas els treballadors.

Fins aquí el contingut de les dues sèries d' articles dedicats a Barcelona i Catalunya. No crec que calgui fer massa

⁴⁰ Idem., p. 998.

esforços per a justificar-ne la importància. El seu interès deriva en primer lloc i per sobre d' altres consideracions en la integració de plans analítics diferents: una visió de les bullangues sòlidament assentada en una idea sociològica del que era la societat catalana, o almenys la part d' ella que s' havia incorporat al moviment industrial modern; una visió del que seria el conflicte industrial a Catalunya en un futur que ja era present. Que jo sàpiga no hi ha cap reflexió sobre la política a la Catalunya dels anys de les bullangues d' aquest abast i potència intel.lectual. Però precisament perquè era una anàlisi fonamentat en el reconeixement del doble conflicte classista, el derivat del canvi polític de 1835 i l' industrial, no podia ser recollit ni prosseguit pels intel.lectuals de la classe a qui anava adreçat.⁹¹ Les estratègies per a la formació del mercat de treball, amb la disciplina i jerarquització que li és propi, avançaren a Catalunya per camins que Balmes no podia sospitar, i la part assimilable del seu anàlisi, l' acceptació de la concertació laboral i l' organització d' una política assistencial **comme il faut**, caigueren en el buit durant dècades. El més significatiu al final, però, no és això: és el fet indiscutible que Balmes havia posat sobre la taula el projecte d' una política de gran abast, pensada per projectar Catalunya dins del conjunt de la Monarquia. Les coses anirien per camins més mediocres, els que derivaven de la precarietat de la instal.lació burgesa en una Catalunya brutalment escindida.

Entendre la política proposada per Balmes ens obliga a

⁹¹ Només cal recordar en aquest context que, quan Antoni Brusí defensà la memòria de Balmes l' any 1851, ho va fer en funció d' una interpretació que el presentava principalment com un gran defensor dels interessos industrials catalans.

afegir algunes peces més al trencaclosques que estem tractant de desxifrar, per exemple, la sèrie de set articles dedicats al socialisme intercalats amb la sèrie Cataluña a La Sociedad i publicats entre març i setembre de 1844. Eren treballs més aviat informatius, i resultat de la documentació recollida durant l'estada a París i Londres, però que encaixaven perfectament amb les orientacions d'allò que havia tractat d'explicar en relació als conflictes entre fabricants i treballadors.⁴¹ Ocupar-se de les escoles socialistes era fer-ho d'un tema llavors de moda, d'un tema que no havia perdut encara l'estat de gràcia que mantindria fins a la revolució francesa de 1848, la qual Balmes tot just pogué iniciar-ne el seguiment quan ja estava molt malalt. Els treballs dedicats al socialisme són, en aquest sentit, una mena de precedent força llunyà de l'aproximació d'urgència que cinc anys més tard realitzaria als esdeveniments de París de l'any 1848.

Balmes no compartia en absolut les idees posades en circulació per els corrents socialistes europees, però pensava que responien a una situació que els donava fonament i que connectaven amb les aspiracions d'amplis grups de la població, en poques paraules, amb els desposseïts pels fenòmens de pauperisme que analitzaria poc després. Al seu parer, una cosa era la possibilitat d'aplicació de les doctrines socialistes, fet que jutjava absolutament impracticable, i una altra ben diferent que donessin cos a les expectatives de millora d'estrats socials molt representatius de la que anomenà "civilització-vapor". ¿Era pensable que, en una societat de

⁴¹ Els articles es poden consultar en el cinquè volum de l'Obra Completa que utilitzo sempre de referència, les pàgines 557-601.

desigualtats creixents i a la vista de tothom, no florissin doctrines de la mena de les socialistes?, es demana Balmes amb una indignació a la qual hi tornaré.

Una particularitat que distingia als homes del socialisme decimonònic dels filàntrops del passat era el caràcter pràctic de les teories que havien posat en circulació i la pretensió de dur-les a la pràctica. No eren homes de gabinet, sinó reformadors implicats en una acció social que pretenia alterar els fonaments mateixos de la societat capitalista, cosa que a Balmes li semblava, òbviament, una completa utopia.⁴¹ Un exemple destacat del caràcter pràctic evident d'algunes de les escoles socialistes era el de Robert Owen, l' objecte del segon, del tercer i del quart dels articles. Els treballs estan basats en un text del prolífic socialista anglès, que per les indicacions que dona el vigatà ha de ser el conegut Manifesto of Robert Owen, the Discoverer and Founder of the Rational System of Society, and of the Rational Religion, editat a Londres l' any 1840 i reeditat a la mateixa ciutat i any dues vegades més. No es pot considerar, com s' ha fet, l' aproximació a Owen de Balmes com una presentació ben documentada del que era el socialisme, tampoc es pot considerar com una exposició acabada o mínimament completa del pensament del socialista anglès, les arrels religioses no-conformistes del qual Balmes ignorava per complet, cosa que el condueix a distorsions d' importància.⁴² (Sense anar més lluny, atribuir el fracàs de l' experiència de la colònia socialista americana de New Harmony, a Pensilvannia, a un suposat

⁴¹ " El socialismo. Efecto que producen las doctrinas socialistas.", O.C., t.V, p. 558.

⁴² Sobre Owen hi ha una immensa bibliografia. De manera introductòria es poden consultar de

materialisme d' Owen). Dit això, el que més interessa a Balmes de l' experiència del socialista anglès és el caràcter pràctic de la reforma social que proposà, així com la credibilitat que li proporcionava el fet que disposés d' una àmplia experiència prèvia com a industrial ell mateix. La contraposició que ofereix entre l' Utopia de Thomas Moore i el sistema materialista d' Owen, en els articles cinquè i sisé, de ben poc serveix per entendre millor el caràcter del socialisme modern.⁹⁵ El setè dels articles és el lògic contrapunt a la desautorització d' Owen, i, com introdueix a les primeres línies, de Fourier i de Saint-Simon, en definitiva dels principals reformadors no catòlics. Es una exaltació de la continència i resignació inspirades pel cristianisme en contra de les teories de la plena realització humana dels socialistes esmentats, posició la d' aquests que titlla de materialista.⁹⁶ El desenfocament de Balmes, en conclusió, en l' anàlisi del socialisme modern és, doncs notable. La presentació que en fa és limitada i unilateral, la documentació utilitzada és pobre i de circumstàncies. Es incapaç d' anar a allò essencial al respecte: el caràcter alternatiu a l' organització de la vida social, depauperadora i degradant per a les masses obreres, en el capitalisme decimonònic. Sorprèn, per tant, com déiem fa un moment, que aquests pobres treballs hagin pogut ser presentats com una informació seriosa sobre el primer socialisme. La qüestió, però, no es pot tancar en aquest punt.

Es clar que el vigatà no sentia cap simpatia per les

⁹⁵ Tots dos articles porten el mateix títol: " La Utopia de Tomás Moro", O.C., t. V., pp. 584-591 i 591-595.

⁹⁶ El motiu de l' article era un comentari sobre el llibre de Luís Reybaut "Estudios sobre los reformadores contemporáneos relativamente a la religión cristiana". O.C., t. V, pp. 596-601.

agrupacions socialistes i l' existència de les quals, a França i a Anglaterra, però també a Catalunya, li constava perfectament.

⁹⁷ ¿Per quin motiu hi dedicà, doncs, set articles a la revista? No cal donar massa voltes al tema per adonar-se'n que tenia raons periodístiques de sobra per a fer-ho. El socialisme era una tema de moda, se' n parlava a Barcelona i a tot Europa, i en aquells mesos anteriors al març de 1848 encara amb una barreja de curiositat i preocupació. Balmes tenia, però, motivacions d' una altra mena, més profundes. Parlar del socialisme era, des de la seva posició, reblar el clau de l' anàlisi general sobre les conseqüències a curt i llarg termini de la implantació i generalització de la indústria, era parlar d' un fantasma que recorria Europa però que acabaria tenint una significació local inevitable i per raons òbvies. Per tant, a banda d' un valor informatiu, en tenia un altra de més clar encara: completar el quadre dels advertiments sobre el futur que estava tractant de comunicar amb les dues sèries sobre Catalunya i Barcelona. I un dels motius d' aquestes era, precisament, advertir del potencial revolucionari i subversiu del pauperisme en una societat basada en els principis de les llibertats individuals. O, dit amb la màxima concisió, en els efectes de la industrialització massiva en una societat, com la catalana, sortida de la revolució liberal. Calia recomposar uns nous i més sofisticats mecanismes de consens i d' estabilitat social, no fiar-ho tot a una repressió cega, d' altra banda, els perills de la insurgència

⁹⁷ Per a la primera implantació del socialisme a Catalunya i a Espanya cal seguir consultant l' obra de Jordi Maluquer de Motes, El socialismo en España, 1833-1868, Barcelona, Crítica, 1977. També, de Juan J. Trias i A. Elorza, Federalismo y reforma social en España (1840-1870), Madrid, Seminarios y Ediciones, 1975.

obrera i de l' expansió de les idees socialistes serien impossibles de contenir. Aquest era el quadre del paisatge social català descrit per Balmes els anys 1843-1844. Però a aquest quadre li falten encara algunes peces per ser del tot complet.

La insistència de Balmes en els estralls de la indústria tenia diverses motivacions, una de les més òbvies de les quals era la naturalesa profunda de la seva posició. La primera era pressionar a la classe dirigent catalana, el gruix de la qual estava formada per la burgesia industrial, fent-la reflexionar sobre els inexorables perills que les desigualtats socials creixents representaven per al seu món. Seria un absurd pensar que les burgesies barcelonina i catalana ignoressin o minusvaloressin aquells perills, ans el contrari, tota la pràctica i la cultura de la classe dirigent catalana i dels seus intel.lectuals estava impregnada d' una elevada auto-consciència de la mena de polvorí sobre el que vivien. El que feu Balmes, intel.lectual catòlic i eclesiàstic per sobre de tot, era posar sobre la taula els malsons que els altres, els destinataris naturals dels seus articles, preferien tractar sigilosament i vergonyant, que no volien de cap manera assimilar i explicitar com a part de l' exercici per controlar i dirigir la societat sobre la que dominaven. Per tot plegat Balmes ha pogut ser presentat, per Vicens Vives i Valentí i Fiol, com el pensador d' una burgesia que no deixà als seus intel.lectuals procedir mai amb la mateixa llibertat intel.lectual. Balmes podia fer-ho, i carregar fins i tot les tintes, perquè era un intel.lectual fronterer i perquè era un disciplinat membre de l' Església, una institució que no pas per casualitat té a la barca de Sant Pere com a símbol. El propòsit final de l' anàlisi social del vigatà

era explicar a la burgesia barcelonina que sense posar les funcions de conducció de l' Església i les potencialitats subordinadores de la religió al servei de l' **establishment** burgès, la societat catalana aniria de crisi en crisi, sotraguejada per l' acció dels de baix, d' una banda, i de l' Estat per l' altra. El catolicisme tenia unes funcions que complir, encara, s' havia de ser cec per a no adonar-se'n.

Hi havia una motivació més oculta en la insistència del vigatà, una motivació obscura i difícil de definir i raonar. Un mínim de familiaritat amb la seva obra deixa veure que es tracta d' una construcció intel.lectual freda i distanciada, rigorosament analítica, sigui o no convincent. La repressió de la més elemental sentimentalitat falla, però, en alguna ocasió, com s' aniria posant en evidència en els darrers anys d' una vida escapçada de manera prematura per l' emfermetat. En els anys crítics dels que m' estic ocupant, els anys 1843-1844, hi ha dues ocasions que denoten una emoció i indignació autèntiques. La primera és el bombardeig de Barcelona de desembre de 1842, esdeveniment del que Balmes en fou testimoni presencial i que l' impressionà moltíssim com es pot veure a les pàgines que li dedica a la biografia d' Espartero. Hi ha un altre motiu d' indignació en Balmes que és ben poc visible: el que li provoquen les destrosses del capitalisme, la "civilització-vapor" que l' anomena. Es interessant, des del punt de vista de la història intel.lectual catalana, notar que mai deixà escapar expressions massa explícites de la indignació moral amb que es mirava la misèria creixent de la població treballadora als estudis sobre la qüestió industrial, el socialisme o les bullangues. Dins d' una perspectiva analítica molt travada, la

misèria obrera era una variable més d' un panorama molt ampli. No és arriscat pensar que era massa conscient de les prevencions del públic receptor a qui indiscutiblement s' adreçava a l' hora de mesurar la manera d' exposar-ho, a l' hora de no carregar massa les tintes. Deixà, però, una escletxa per on aliviar la tensió que li provocava una situació de la que sembla molt conscient. En el quadern 24 i darrer de La Sociedad donat a la impremta quan ja estava a Madrid, el 7 de setembre de 1844, publicà una miscel·lània de pensaments breus, d' aforismes al gust de l' època.⁹⁸ Li donà el títol de Miscelánea. Aquesta sèrie va ser escrita els anys 1843-1844 amb tota probabilitat. En deixà una segona d' inèdita, la qual fou publicada per Casanovas al volumet titolat Reliquias literarias de Balmes l' any 1910. Com que aquest segon grup d' aforismes conté algunes referències al ministeri Iztúriz-Mon sembla bastant clar que va ser escrita l' any 1846, durant l' estada a Madrid.⁹⁹

Doncs bé, a la primera col·lecció d' aforismes hi ha al·lusions directament adreçades a desfogar la incomoditat que li provoca l' industrialisme desfermat i sense contemplacions de l' època daurada del *laissez faire*. "La civilización es el vapor." ;Qué absurdo! Esto define a algunos economistas."¹⁰⁰ Una mica més amunt: "Economía política...También debiera haber economía moral." ¹⁰¹ I encara: " ¿Se nos pretenderá dar la

⁹⁸ Es poden consultar al volum vuitè de les Obres completes, a les pàgines 329-346.

⁹⁹ Reliquias literarias de Balmes, recogidas y publicadas por el P. Ignacio Casanovas, S.J., Barcelona, Imp. Subirana, 1910, pp. 67, amb el títol de "Pensamientos."

¹⁰⁰ " Miscelánea", O.C., t. VIII, p. 331.

¹⁰¹ Idem., p. 334.

centralización francesa, el eclecticismo filosófico, la civilización vapor?¹⁰² Més endavant fa una mica més explícita la preocupació que sent: " El adelanto de la maquinaria va reclamando cada día establecimientos mayores, éstos traen la acumulación de la riqueza; de la acumulación resulta la miseria del mayor número; detener la humanidad en su carrera es imposible; ¿adónde vamos a parar? El entendimiento se abruma y el corazón se contrista. ¿Cómo se resuelve el problema? ¿Será que la Providencia tenga reservado para lo venidero algún arcano venturoso, pero que la prole de Adán no haya de alcanzarle sino después de mucho sufrimiento, como tantas veces le ha sucedido?¹⁰³ El problema el seguí preocupant després del seu canvi

d' escenari, del pas de Barcelona a Madrid. No sabem les dates exactes de la redacció de la sèrie que restà inèdita en vida de Balmes, al marge de la indicació anteriorment exposada. Enmig d' observacions molt diverses hi incloqué un aforisme més sobre allò que havia definit com la "civilització-vapor". No era una reflexió sinó una expansió poc elaborada estilísticament. Potser ens acostava al Balmes més personal, al més difícil també de conèixer: " No creo en una economía que hace pobres y mata de hambre." ¹⁰⁴

No podem saber a què anava referit, però a la primera sèrie ell mateix sembla donar la clau dels silencis que sobre certes coses i situacions es produïen a la Catalunya dels anys quaranta i que nosaltres sabem se seguien produint a les dècades

¹⁰² Idem., p. 337.
¹⁰³ Idem., p. 341.
¹⁰⁴ Idem., p. 342.

posteriors: " No és fàcil opinar contra los propios intereses:
éstos arrastran las opiniones."¹⁰⁵

¹⁰⁵ Idem., p. 333.

Revolució i contrarevolució a Espanya

En acabar els dramàtics moments de la insurrecció centralista, Balmes decidí complir amb el propòsit ja anunciat de passar a Madrid. Fou una decisió llargament meditada, com a mínim d' ençà dels primers èxits literaris, com hem vist al primer capítol. Al final, però, el seu pas a la capital de la Monarquia respongué a una decisió molt pròpia del seu estil aparentment fred i calculador. Es devia certament a motivacions estrictament personals, les quals foren en general poc apreciades, i fins i tot malinterpretades, per la gent que l' envoltava i el coneixia a Barcelona.¹² Balmes, però, tenia dos projectes en perspectiva

1

La correspondència de Pau Piferrer ho confirma, un cop més. En carta a Josep M. Quadrado de 19 de febrer de 1884, l' informa de la marxa de Balmes a Madrid i dels prejudicis que aquell fet hauria de comportar a l' editor del vigatà a Barcelona, assumpte del que ens ocuparem tot seguit: " Balmes se marchó a Madrid de paso según él dijo: después escribió que tomaba parte en la Redacción del Restaurado; ahora le hemos visto figurar como autor del **Pensamiento de la Nación**. El tiene contrato con Brusí que por favorecerle rompió con Ferrer y con Roca, así como antes había muerto á la revista **religión**." P. Piferrer a J. Quadrado, 19 de febrer de 1844, a El Epistolario de Pablo Piferrer (memoria leída en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, vol. IX, fasc.V., Miguel Artigas, Barcelona, Imp. La Renaxensa, 1930, p. 22.

que tots dos el duien cap a Madrid. El primer era, ja n' hem parlat, la direcció d' una revista política feta en col.laboració amb un grup de destacats membres de la noblesa espanyola que formaven una mena d' ala dreta del partit moderat, el qual estava a punt de pujar al poder destruint la confusa coalició antiesparterista de la qual formava part. L' altra era el projecte d' una gran editorial catòlica a l' alçada dels temps. No és cap suposició arriscada pensar que la idea d' una revista política, orientada sense embuts del cantó dels interessos catòlics, i la d' un gran projecte de propaganda religiosa eren possibilitats que havia explorat a fons durant l' estada a París així com durant el posterior pas per Madrid de tornada cap a Barcelona, l' octubre de 1842. Finalment, el 20 de gener de 1844, Balmes marxà cap a la capital de la Monarquia, on de fet viuria fins al final de la seva vida activa, ja que no tornà definitivament a Catalunya fins al febrer de 1848, en sentir-se greument malalt de la tuberculosi que el portaria a la tomba.

La partida de Balmes de Barcelona fou sens dubte precipitada. No en tenim testimonis explícits, però sembla clar que el projecte de revista política era quelcom que no podia esperar, ja que formava part d' una iniciativa de cert abast, com veurem tot seguit. Les presses del vigatà agafaren per sorpresa al seu cercle barceloní, com sabem per diverses fonts, i disgustaren a algunes persones. Una de les persones molestes per la decisió del vigatà, l' editor Antoni Brusi, tenia interessos molt concrets, amb el filòsof. La marxa de Balmes semblava tallar en sec la continuïtat de la Sociedad, la revista que Balmes i Brusi havien contractat quan la crisi de l' associació del vigatà

amb Roca i Cornet i Ferrer Subirana. Hi havien altres empreses literàries en joc, una d'elles, la culminació de les entregues d' El protestantismo, Balmes la deixà del tot resolta, com ell mateix apunta a l'esboç biogràfic d'agost de 1846.³ A finals de febrer Brusi publicà el quart i darrer volum de l'obra. Els malentesos amb Brusi devien sorprendre Balmes, com es dedueix de l'interessant intercanvi epistolar entre ells dos tan bon punt el vigatà s'instal·là a Madrid.⁴ Es una petita baralla sense massa transcendència, però té interès en la mesura que ens deixa entreveure millor les intencions del vigatà en passar a la Cort. La primera carta adreçada a Brusi és del 24 de gener de 1844, molts pocs dies després de l'arribada a Madrid.⁵ La segona de 26 de gener no té altra interès que el de revelar-nos que l'estada de Balmes a la capital era utilitzada des de Barcelona per encomanar-li tota mena de gestions: moure influències per obtenir càrrecs, informar a l'editor de les existències que en tenien els llibreters madrilenys.⁶ El 2 de febrer escriví al mateix temps al corrector de les proves d' El protestantismo, amb detalls d'interès, per exemple que l'edició de les Memorias d'Antoni de Capmany que manejava el vigatà era propietat de

³ "Vindicación personal", O.C., t. VII, p. 782.

⁴ Antoni Brusi no informa ni comenta per ares la relació que mantingué amb Balmes a les notes manuscrites que deixà, la major part de les quals es refereixen a assumptes relacionats a la marxa del Diari de Barcelona. A. Brusi i Ferrer, Diari manuscrit sense títol, Institut Municipal d'Història de Barcelona, Ms. A-341.

⁵ J. Balmes a A. Brusi. Madrid, 26 de gener de 1844. O.C., t. I, p. 712.

⁶ Jaume Balmes a A. Brusi, Madrid, 26 de gener de 1844. Idem., pp. 712-713.

l' editor Gorchs, amb qui havia tingut també tractes.⁷ La carta adreçada a Brusi el mateix dia, en canvi, és reveladora de les tensions que havia desvetllat el pas de Balmes a Madrid.⁸ Li comunicava que estava a punt d' enviar-li una refutació de l' Apologia catòlica en la qual Torres Amat reivindicava al seu oncle, text que comentarem en el capítol següent. La part que provocà el disgust de Brusi va ser aquella en la que li comunicava els propòsits literaris que l' havien portat a la Cort, qüestió que sobrenentment sembla ignorar.⁹ Balmes envià dues cartes més al seu editor, els dies 7 i 12 de febrer, abans de veure's obligat a respondre a les inculpacions que aquest finalment li feu. Els retrets feien referència a la continuïtat de La Sociedad, la qual interessava a Brusi pel que es veu. Val la pena citar la carta de resposta de Balmes, datada el 14 de febrer de 1844, per la informació que dóna sobre el projecte periodístic en el qual estava implicat. A la vegada és una mostra més de la puntillositat amb que s' encarava a les qüestions

⁷ J. Balmes a José de Riera. Madrid. 2 de febrer de 1844, Idem., p. 714.

⁸ J. Balmes a Antoni Brusi, Madrid, 2 de febrer de 1844. O.C., t. I, p. 715.

⁹ Tractant-se del vigatà no deixa de ser sorprenent el to eufòric de la carta en relació al projecte de publicació política que portava entre mans: " Ya ve usted el curso de los negocios; parece que en 1844 sucederán cosas muy campanudas. Saldrá en esta capital un periódico semanal titulado El Pensamiento de la Nación, cuyas tendencias y objeto conocerá usted por el prospecto, y más y más por los artículos. Trabajarán varios, pero todos en un mismo sentido, y no con vagas generalidades, sino con aplicación a los hechos, con la mira de que El Pensamiento se erija en gobierno. La dirección corre a mi cargo, como verá usted; pues el correo inmediato tendré el gusto de enviarle el prospecto. La administración no ha puesto la dirección de Brusi, porque Brusi no se encarga de suscripciones." J. Balmes a A. Brusi, Madrid, 2 de febrero de 1844, O.C., t. I, p. 715.

d'interessos, com ja poguérem constatar al tractar de la dissolució de La Civilización: " He leído con sorpresa la apreciada de usted fecha 10 del corriente, en que se manifiesta admirado de que yo haya tomado a mi cargo la dirección de un periódico, antes de haberse publicado los 24 cuadernos de La Sociedad, manifestando temores de que ésta haya de pararse en el estado en que se halla. Preciso me es desvanecer los reparos de usted y hacerle entender el verdadero estado de las cosas, pues sentiría manera que este incidente hubiese de indisponer nuestras buenas relaciones (fragment citat, sens dubte, de la carta de l'editor barceloní, J.M.F.) En primer lugar debe quedar asentado que el periódico que se publica en esta corte bajo mi dirección es de un género muy distinto de La Sociedad, y usted se equivoca cuando dice que el nombre es casi idéntico, pues que si esa identidad la funda usted en aquello de religioso, político y literario, como indica en su apreciada, casi todos los periódicos serán idénticos, porque todos llevan estas denominaciones u otras semejantes. Por lo que usted me dice, conozco que no ha comprendido ni el carácter, ni el origen, ni el objeto de la nueva publicación; sin embargo de que, si mal no me acuerdo, yo le hacía algunas indicaciones sobre el particular en algunas de mis anteriores (no ens consten en la correspondència publicada per Casanovas, J.M.F.). La llama usted revista y no lo es; pues es esencialmente periódico, y con su editor responsable; y habría salido dos veces la semana si yo no me hubiese opuesto a ello por ahora. Por lo que le remito adjunto verá usted que no todo es mío, como en La Sociedad, ni aun la mitad; que no son trabajos de un mismo género, que el objeto es principalmente político,

práctico, de aplicación; que estará muy lejos de componer una obra como La Sociedad, y que será como uno de los otros periódicos, salvo el carácter más grave que ha de tener por semanal. cada cual tiene su modo de mirar las cosas: yo hubiera creído que de esta manera se podía dar más publicidad y vuelo a La Sociedad. Usted lo mira de diferente aspecto(...) ¿Por ventura en La Sociedad se ponen noticias, reseñas de actos de gobierno, artículos de política extranjera de circunstancias, correspondencias particulares y otras cosas por este tenor? Pues esto irá en el periódico, y estoy seguro de que no quedaría usted muy contento que siguiese esta conducta en La Sociedad. Parece que usted ha extrañado que yo no hable en el nuevo prospecto **una palabra siquiera de La Sociedad**. No veo por qué había de hablar de ella, cuando no era mi intento que el nuevo periódico fuera el sucesor de la **revista**. No sé por qué crea (sic) usted que debemos dar a los suscriptores de La Sociedad **una explicación terminante y satisfactoria**; me parece que, siendo las dos publicaciones de un género muy diferente, nada les debemos decir, sin que por eso ni yo ni usted hagamos un papel ridículo." ¹⁰ Cal recordar, però, que si que s' inserí un avís de la mena que demanava l' editor barceloní a La Sociedad, en el qual es comunicava als subscriptors que la publicació continuaria sortint i fent-ho amb el mateix nivell que ho havia fet fins llavors.¹¹ Les coses amb Brusi s' encarrilarien per la via de l' acord i el

¹⁰ J. Balmes a A. Brusi. Madrid, 14 de febrer de 1844. O.C., t. I., p. 717-718. L' extensió de la carta fa del tot impossible reproduir-la completa.

¹¹ Vegi's la nota de Casanovas, a l' O.C., t. I., p. 719, nota 1.

respecte dels interessos mutus.¹² A la carta en la qual Balmes es congratula de la comprensió que Brusi mostra pel seu projecte, de 26 de febrer de 1844, Balmes li anuncia precisament la tramesa de la sèrie sobre Barcelona i li demana a Brusi que en supervisi l' oportunitat del contingut, prova inequívoca de confiança que aquell no hauria pas fet a ningú a qui no li tingués un gran apreci.¹³

Balmes era un important actiu de l' empresa editorial de Brusi, com ho demostren les cartes al seu editor a Barcelona en les quals li demana que trameti a les llibreries de Madrid exemplars de les seves obres, de totes elles, senyal inequívoca de que es venien i de que es venien bé. En aquells anys, Balmes havia començat a guanyar-se bé la vida amb els beneficis de les publicacions i d' aquesta manera es va permetre liquidar el negoci del germà i de Josep Cerdà, que no marxava pas massa bé.¹⁴

¹² En carta de 12 de març de 1844, en una de les escasses notes d' humor que contenen, Balmes respon a la brometa que Brusi li feia respecte al poc aliment que el vigatà proporcionaria a l' editorial: " Me habla usted de la buena digestión que piensa usted hacer; y la indicación parece dirigida a que el alimento no será abundante. Tampoco creo que se muera usted de flaqueza, aunque delgadito. Por lo menos hay una cosa, y es quemis obras no embarazan el almacén: para un editor esto no es indiferente." J. Balmes a A. Brusi. Madrid, 12 març de 1844.O.C., t.I., pp. 725-726.

¹³ "Creo que va usted recibiendo - li deia - el original para La Sociedad, que le voy remitiendo sin interrupción. Como verá usted, quiero publicar algunos artículos sobre **Barcelona**; no sería malo que usted viese algunas pruebas, por si hubiese algo que chocar pudiera con algunas circunstancias de momento. Usted en esta parte tiene exquisito tacto, y estando en esa lo juzgará mejor que yo desde aquí." J. Balmes a A. Brusi. Madrid, 26 de febrer de 1844.O.C., t.I., p. 722.

¹⁴ Hi ha una carta adreçada a Josep Cerdà en la que les dificultats de la petita empresa dels Balmes-Cerdà queden al descobert. També s' hi posa de manifest el que Estapé ja apuntà fa molts anys: que Balmes era qui prenia les decisions fonamentals sobre el negociet. La carta ho mostra feafentment.

Ell mateix ho explica sense embuts ni absurda falsa modèstia a la Vindicación personal que escriví en ocasió de l' atac personal d' un sector de la premsa de Madrid, i que ja hem citat a la introducció. En aquest text ens informa, a més, d' un detall d' interès: la publicació que havia passat a fer a Madrid al "poco tiempo después de fundado, ya se sostuviese abundantemente con las solas suscripciones..."¹⁵

Que Balmes passés a dirigir un periòdic com El Pensamiento de la Nación era un canvi important en la seva carrera i trajectòria política. Fins aquell moment, les empreses periodístiques de Balmes es movien en el terreny estricte de la formació d' opinió, i al voltant de temes molt variats, tot i que en general es movien entre la política i la religió, amb un espai creixent per allò que Casanovas n' anomenà " estudis socials". El Pensamiento era tota una altra cosa, tenia una clara i precisa finalitat política. En poques paraules: donar suport a una operació política de molt abast, l' encapçalada pel marquès de Viluma i un grup d' aristòcrates i eclesiàstics que li estaven vinculats. La pretensió d' aquest grup era influir i determinar

" He recibido el sermón de usted sobre la salud, y tanto a usted como al hermano les hago la justicia de reconocer que son excelentes predicadores. En cuanto a mí, tiempo ha que estoy harto de tanto trabajar, y lo arreglaré de manera que no traiga peligro. Por conducto del hermano sabía algo de lo que usted me insinúa sobre la expedición; si el género no gusta, no comprarlo, porque la compra es de mucha gravedad, y ha de ser valiente porra el estar mal surtido. Ya lo tengo dicho yo: éste es un negocio de que no sale en su vida, es asunto pesado con sus puntas de divertido. Cuando no fracasa por una causa, se echa a perder por otra. Paciencia y barajar. Yo no sé si me entristezca o me alegre de que el género no haya gustado; porque supongamos que le hubiese prendado, ¿qué hubiera usted hecho? Nada, que si...que ya...que veremos, y al fin nada." J. Balmes a Josep Cerdà. Madrid. 6 de març de 1844. O.C., t. I., p. 724.

¹⁵ "Vindicación personal", O.C., t. VII, p. 782.

la política del partit moderat en funció d' un programa que posava l' accent en la funció de la Monarquia i en la necessitat insalvable d' arribar a un arranament amb l' Església dels contenciosos derivats de l' etapa revolucionària. Com que El Pensamiento de la Nación va ser el lloc on s' exposà el programa polític de la facció vilumista quan la discussió constitucional de 1845 i quan el matrimoni de la reina, ho veurem amb el màxim detall. El moment escollit per a la publicació d' El Pensamiento de la Nación no podia ser més oportú. Es feren els preparatius quan González Bravo forma el primer dels governs moderats, a finals de novembre de 1843, i començà a sortir dos mesos després, a principis de febrer. El prospecte, que es publicà en un full solt el gener de 1844, no dissimulava en absolut ni les intencions ni la orientació de la nova publicació. El propòsit no podia ser altra que el que li havia deia Balmes a Brusí en la carta ja citada de 2 de febrer, de manera prou ambiciosa: que El Pensamiento "se erija en gobierno". El prospecte ho deixava ben establert: " Fijar los principios sobre los cuales debe establecerse en España un gobierno que ni desprecie lo pasado, ni desatienda lo presente, ni pierda de vista el porvenir; un gobierno que, sin desconocer las necesidades de la época, no se olvide de la rica herencia religiosa, social y política que nos legaron nuestros mayores; un gobierno firme sin obstinación, justiciero sin crueldad, grave y majestuoso sin el irritante desdén del orgullo; un gobierno que sea como la clave de un edificio grandioso donde encuentran cabida todas las opiniones razonables, respeto todos los derechos, protección todos los intereses legítimos: he aquí el objeto de la presente

publicación."¹⁶

Abans d' entrar en consideracions sobre el programa de la minoria vilumista a la qual Balmes estava vinculat, convé entendre correctament de quina mena de grup es tractava, que significava en l' espectre polític espanyol de l' època, per a entendre millor, així, com Balmes es proposava intervenir-hi. La primera qüestió no és pas fàcil d' escatir. Els amics de Balmes eren en la major part un grup d' aristòcrates que d' una forma o altra es movien entre la Cort de Maria Cristina i Isabel II i el partit moderat. Com veurem desseguida, el liberalisme d' aquest grup era d' allò més estantís, tant que constituïen una ala dreta extrema amb un peu fora del partit conservador de la familia liberal. D' enmig del grup emergia la figura del marquès de Viluma, Manuel de la Pezuela y Ceballos, personatge de segona fila que es convertí en el màxim i únic valedor de l' entrada de Balmes en la política partidista.¹⁷ Malgrat que el vigatà presentà l' activitat del grup vilumista (o minoria monàrquica com s' anomenaven) com quelcom rectilini, com una acció determinada des de l' inici per l' objectiu del matrimoni reial entre Isabel II i el pretendent carlí, el futur comte de Montemolín, no és clar que aquesta fos la única sortida política entrevista pel grup. Es cert, però, que la idea de la minoria vilumista i de Balmes mateix era fer entrar als carlins dins del

¹⁶ "Prospecto de " El Pensamiento de la Nación", O.C., t. VI., p. 381.

¹⁷ El marquès de Viluma havia heretat del títol nobiliari del seu pare, Joaquín de la Pezuela, darrer virrei del Perú. Sobre la familia Pezuela, pot consultar-se la biografia, interessant però sense pretensions historiogràfiques, que els dedicà el Marquès de Rozalejo: Cheste o todo un siglo, 1809-1906, Madrid, Espasa Calpe, 1935.

sistema, que diríem avui, tancant així el plet dinàstic d' una manera distinta a la que l' aclaparadora victòria militar dels liberals havia posat sobre la taula. Les motivacions d' una política orientada en aquesta direcció eren clares: tancar la dramàtica escisió entre les forces conservadores espanyoles i dividir, al seu torn i de manera definitiva la base social del liberalisme. Una opció d' aquest estil, la que donava sentit a la manibra vilumista fos quina fos la sortida concreta en la que es pensés, hauria representat una opció diferent en la construcció de l' estat sortit de la revolució liberal, d' un estat els contorns polítics del qual no havien estat encara fixats amb precisió. Els vilumistes eren plenament conscients que se situaven als marges de les opcions escollides pel tronc central del moderantisme, com veurem amb cert detall, però, encara més, se situaven també amb plena consciència més enllà de la línia seguida des de la ruptura oberta l' estiu de 1835. Els vilumistes volien tornar a agafar el fil tallat per les commocions d' aquell estiu, les quals imprimiren una ruptura amb allò que Anna M^a Garcia Rovira anomenà l' "absolutisme il.lustrat" que havia dominat l' escena política espanyola d' ençà de la mort de Ferran VII i durant la vigència de l' Estatuto Real. Es fàcil veure, i ho veurem a propòsit de la tasca periodística del vigatà, que als vilumistes els fascinaven països com ara Prússia o Austria, els quals aparentment no se situaven al marge de l' "espíritu del siglo" mentre mantenien estructures polítiques nítidament allunyades del liberalisme en qualsevol de les seves versions, amb forts predominis de la institució monàrquica. En poques paraules: admiraven aquells països on les monarquies

havien tingut la capacitat de facilitar un grau notable d'expansió del capitalisme sense necessitat d'assentar l'ordre polític sobre l'experiència revolucionària que obria les portes a l'hegemonia de la burgesia liberal. Balmes, tantmateix, s'acabaria distanciant d'aquesta posició per motius molt concrets dels que ens ocuparem en el capítol següent, i que no sortirien a la llum fins a la publicació de l'opuscle sobre les reformes de Pius IX. Ara bé, allò que el grup entorn Viluma volia era, com veurem amb tot detall, un Estat fort i buit de qualsevol contingut democràtic i de la cultura liberal bàsica, amb una monarquia que hauria de governar i no tan sols regnar. El disseny autoritari que desitjaven s'havia de produir com a resultat d'una estranya síntesi entre l'aptitud per a manar i fer-se obeir de les velles classes dirigents respectades pel tall que significà la revolució i la guerra civil i l'interés econòmic immediat, sense projecció en la resta de la vida social, d'una burgesia digna dels protectors provincials de Julien Sorel. No cal dir que l'Església estava cridada a jugar de nou un paper cabdal en el conglomerat reaccionari que havia d'imposar l'estat fort que desitjaven, un paper que hauria de ser definit en el curs de la restauració de l'ordre que l'any 1844 s'estava prefigurant.

En aquest joc, que no es va pas resoldre en una sola partida, el paper de Balmes és a la vegada fàcil i difícil d'entendre. No són pas difícils d'imaginar les motivacions que el portaren a prendre partit de la manera dràstica i radical amb que ho va fer. La primera d'elles fou la convicció de les possibilitats que una sortida política com la propugnada pels

vilumistes oferia a l' Església i a la religió. Dit d' una altra manera si es vol: un cop assegurada la providencial restauració conservadora, la qüestió de les relacions entre l' Església i l' estat se situaria inexorablement a primer pla. I la solució del plet obert entre l' Església i l' Estat depenia, en primera instància, de la mena de construcció de l' estat que s' emprengués. El caràcter frenètic i compulsiu de la campanya política vilumista, i de l' activitat de Balmes mateix, així com el ràpid desinflament del grup, un cop anunciat el matrimoni d' Isabel segona amb el seu cosí, s' explica, doncs, per la naturalesa de la sortida política a la que aspiraven. Quan el gruix dels liberals moderats es decantaren per una altra opció - que negava l' entrada de la jerarquia carlina en el nou estat i deixava el plet amb l' Església per a una solució negociada que no tenia tanta urgència - l' estranya aliança que formava el grup catòlico-monàrquic es desfé de manera inexorable. Balmes restà en el més complet aïllament a partir d' aleshores. No trencà amb els seus socis d' aventura política, si bé no tornà a considerar, l' any i escaig de vida que li restava, la possibilitat de tornar a l' arena que tan abruptament havia deixat. Tampoc aplicà la seva provada capacitat d' anàlisi a explicar les raons de tan clamorós fracàs. Vista retrospectivament, era clar que l' operació en la que s' havia embarcat a principis de 1844 s' aguantava amb pines, amb les pines de la conspiració i de la influència cortesana, dues formes de fer política que el vigatà despreciava. Justificà la naturalesa de la política amb la que havia col.laborat en raó de la necessitat nacional i de la responsabilitat política, però en algun lloc del seu pensament

ha d' haver-se adonat de la precarietat de la trama en la que s' havia deixat entortolligar. El pitjor del cas es que una bona part de les causes del fracàs final eren perfectament deduïbles **a fortiori** a partir de l' anàlisi del caràcter social del procés revolucionari a Espanya. Però una cosa era analitzar la revolució des de fora i una altra de ben diferent entrar en el joc polític com un peó més. I fer-ho, a més, i aquesta és una de les claus del fracàs final, en nom d' una Església sense força social efectiva, influent però trencada i desarticulada com a institució.

La manera com Balmes marxà cap a Madrid no permet dubtar que tenia una forta convicció en la victòria de la política de Viluma. Per entendre l' aposta política de Balmes és important, primer de tot, recordar sobre quin procés polític es projectà l' acció del grup vilumista.¹⁸ El punt de sortida es, ja ho sabem, l' abrupte final de la regència d' Espartero, i la formació d' un inestable govern de coalició, a finals de 1843, presidit per Olózaga, el qual entrà poc després en crisi després d' un confús conflicte de la jove reina amb el polític progressista, moment que va ser aprofitat per els moderats per a fer-lo caure. En realitat, els moderats ja havien fet avinents les seves intencions d' acabar amb el precari consens entre les

¹⁸ Una presentació de les idees polítiques de Balmes en aquesta conjuntura, molt ajustada als textos, a José Larraz, "Balmes, conciliador de la fuerzas antirevolucionarias", a Estudios sobre Balmes. Conferencias pronunciadas en Vich con motivo del Centenario de la muerte de Balmes, Vic, Patronato de Estudios Ausonenses, 1972, pp. 129-150.

D' una altra època i plantejament, però seguint també molt d' aprop els textos balmesians, el de José Elías de Molins, Balmes y su tiempo. Estudio inspirado en las obras sociales y políticas de aquel eximio escritor, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1906.

dues faccions sortit dels esdeveniments que portaren a la caiguda d' Espartero amb el nomenament de Pedro José Pidal com a president del Congrés, per a constituir un govern el cap del qual seria l' estrident trànsfuga polític, González Bravo. Es en aquest context de tanta fluïdesa política que les maniobres dels vilumistes prenien sentit. Un cop constituïda com a minoria dins del partit moderat, la facció de Viluma, amb el periòdic dirigit per Balmes com a principal plataforma propagandística, actuarien en el context de la seqüència política oberta per la pujada i consolidació en el poder del partit moderat, en particular d' ençà de l' imparable ascensió de Narváez com a cap de govern i home clau de la majoria de combinacions ministerials. El famós "espadón" oferí a principis de maig la cartera d' estat a Viluma. Els mesos següents, amb el cap de la facció dins del govern, coincidiran amb les discussions al voltant de la reforma constitucional, objecte, com veurem, d' una intensa campanya d' El Pensamiento de la Nación i de Balmes mateix. Viluma proposa al govern del que formava part avançar a través de decrets, en poques paraules, donar per liquidada la legalitat vigent derivada de la Constitució de 1837. Amb aquest procediment, que prejutjava clarament l' essència de la reforma constitucional, proposava procedir a canvis dràstics del marc legislatiu en vigor: suprimir per sempre més la milícia nacional; anul·lar la llei d' ajuntaments de 1840; reformar les diputacions; i, punt molt important del seu programa, congelar les vendes de béns eclesiàstics i suprimir l' impost de "culto y clero" com a camins per a procedir a un arrenjament del plet amb l' Església. El ministeri no acceptarà d' avançar per aquest camí, malgrat que

de facto estava actuant en una direcció francament coincident. L' 1 de juliol Viluma presentarà la dimisió, obrint un període d' interinitat que no es tancarà fins que Martínez de la Rosa, embaixador espanyol a Roma aleshores, accepti ocupar la cartera vacant. Mentrestant, però, havien estat convocades les primeres eleccions, a les quals els vilumistes hi concorreran amb candidatures anomenades "monàrquico nacionals", en oposició a les "monàrquico-constitucionals" del gruix del moderantisme. Quan el 10 d' octubre de 1844 s' obriren les Corts, els vilumistes hi formaven un discreta minoria, a la dreta de les altres faccions del partit moderat, en la més absoluta absència de representants de l' altre partit liberal i, per descomptat, del carlisme. Es tractava d' una minoria francament curiosa, formada per títols nobiliaris i destacats catòlics d' adscripció política moderada o filo-carlina. A les Corts, la minoria vilumista treballà disciplinadament per tal d' aconseguir una reforma de la Constitució que, més que una reforma, era una negació quasi completa dels principis liberals i de l' experiència política i constitucional dels deu anys anteriors. Un cop fora del govern i de les Corts a finals de 1844, tots els esforços dels vilumistes i de Balmes se centraran en la qüestió del matrimoni reial, en la defensa de la conveniència de la reconciliació entre la monarquia isabelina i el carlisme. Un cop més fracassaran en l' intent. Ho veurem amb cert deteniment, a propòsit tant de les campanyes per la reforma de la Constitució com de la del matrimoni reial de Balmes, ara periodista polític, sobretot, des de les planes d' El Pensamiento de la Nación. Abans d' entrar en aquestes qüestions, que ens interessen particularment, convé

donar alguns elements de com la minoria vilumista es presentava a si mateixa en relació a la resta del partit liberal i en el context del joc de forces que dominava aquell moment de tanta fluïdesa política.

Els vilumistes o monàrquics, com els agradava anomenar-se a si mateixos, actuaven en el marc del partit moderat, la força clarament hegemònica a Espanya un cop s' ensorrà la coalició que havia derrotat l' esparterisme. Ara bé, una cosa era que actuessin dins l' espai estructurat pel moderantisme i una altra de ben diferent que consideressin formar-ne part. El propi Balmes ho deixà ben clar en un article escrit a Barcelona,

l' agost de 1844: " A más de estos moderados (la majoria del partit, J.M.F) hay otros que se apellidan con el mismo nombre por la sencilla razón de que todavía no se han encontrado el verdadero que se les debiera aplicar; y como no pertenecen, propiamente hablando, ni a los progressistas ni a los carlistas, estan en una especie de de depósito hasta que, entrando en servicio activo, sus actos indiquen cuál es el título que les debe distinguir. Que este partido existe, aunque no esté organizado como otros, no cabe duda; o, si no, preguntaremos si el marqués de Viluma es progresista ni carlista, y si se proponía realizar un sistema que no contase con el apoyo de nadie; semejante proyecto no puede suponerse, no diremos en un hombre de Estado, pero ni aun en una persona dotada de sentido común."¹⁹

El vilumisme s' identificava per sobre de tot al voltant de dos eixos principals. El primer era el monarquisme a ultrança, en

¹⁹ "Alianza de los partidos, si hay alguna posible y provechosa.", O.C., t. VI, p. 734.

dues paraules: al voltant de la idea que el reforçament de la Corona com a centre absolut de l'ordenament polític era l'única sortida viable, l'única garantia, d'una política d'ordre a Espanya. L'altra factor de definició era la política d'aliances que defensaven, en la qual el carlisme havia de ser integrat en el sistema a través d'una conjunció de forces que deixava fora a les de la revolució, del progressisme cap a l'esquerra. En definitiva, fer bascular els suports de la Monarquia vers un punt diferent del que s'estava cercant des de l'any 1834, amb el resultat patent d'una inestabilitat crònica. En paraules de Balmes extraordinàriament reveladoras: "no es posible tirar ahora las líneas divisorias que entonces había" si es volia formar "una mayoría verdaderamente nacional que encierre todo lo selecto, todo lo granado de España, y que cuente con el apoyo de verdaderas masas, de masas cuya sola mirada, cuanto más su acción, sea capaz de aniquilar a las facciones turbulentas y desorganizadoras."²⁰

La posició doctrinal de Balmes a les pàgines d'El Pensamiento de la Nación era una elaboració indiscutiblement personal dels seus punts de vista, però s'inscrivía a la vegada en el marc d'una maniobra política que tenia altres implicats, la significació de la qual hem tracta de presentar. Malgrat aquesta adscripció a un projecte de grup, rarament se separa de les idees que havia exposat de manera reiterada d'ençà la publicació dels primers textos polítics. El punt de partida de tot plegat, com ja sabem, és un anàlisi molt determinat del que

²⁰ "Alianza de los partidos, si hay alguna posible y provechosa.", O.C., t.VI, pp. 737-738.

era i havia estat la revolució liberal, de la seva intrínseca debilitat. Des del punt de vista de Balmes, la revolució a Espanya havia estat el resultat de la conjunció de dos factors entrelligats: l' exigència de canvis per part d' un segment reduït però influent de la societat espanyola i la crisi de l' Estat absolutista a la mort de Ferran VII, fet, aquest darrer, que portà a la Reina regent a reclamar el concurs de la burgesia espanyola per a obrir el procés de reformes que aquella desitjava. L' altra cara d' un procés d' aquest estil n' era l' escassa penetració de les idees revolucionàries dins de la vida social del país, en particular en la gran massa de la població, majoritàriament conforme encara amb les idees i les formes de vida tradicionals. En produir-se el conflicte civil que ensangonà Espanya durant set anys, el suport popular era del cantó del pretendent carlí més que no pas del de la revolució. Balmes ja havia exposat aquesta concepció, que tan sols prenia en consideració una de les cares de la situació, que era parcial, a les Consideraciones políticas, ara l' aplicava a la caracterització de la situació política espanyola a la caiguda de la Regència esparterista. Argumentar de nou la inexistència d' un consens ampli a l' entorn de les idees revolucionàries tenia, en la nova conjuntura, dues virtualitats ben clares, ambdues presents de sempre en la perspectiva política del vigatà. La primera, la justificació com a inevitable de la necessitat d' un estat fort assentat sobre valors heretats del passat: la monarquia i la religió. Segonament, permetia la rehabilitació de la significació social del carlisme.

La idea bàsica de l' argumentació balmesiana és que la

"revolució" no afectà mai la massa del poble, no arrelà de manera profunda entre la població. Ho exposà de manera diàfana en un dels primers articles a El Pensamiento de la Nación, titolat

" Equivocaciones que sobre la situación de España padecen nacionales y extranjeros": "Con el comienzo de la guerra civil coincidió el desarrollo de la revolución, circunscrita a muy reducido ámbito que jamás afectó a la masa del pueblo español, que si desplegó más fuerza que en épocas anteriores fue porque se cobijaba a la sombra del trono, porque obraba en su nombre, porque una parte de los españoles la dejaban campear, opinando que no era menester combatirla de otra manera sino apoyando el

triunfo del príncipe a quien creían legítimo

propio tiempo como emblema de la religión y de la monarquía. De aquí resultó una posición sumamente falsa: el trono llamaba en su auxilio a la revolución, es decir, a su enemigo natural y necesario; se ensayaban sistemas apellidados de mayorías, y una masa inmensa no reconocía otras urnas que los cañones; se hablaban de restablecimiento de las leyes antiguas, cuando los gobernantes estaban en una rápida pendiente que los conducía a innovar; se hacían impotentes esfuerzos para crear una especie de aristocracia, cuando los elementos en que se apoyaba el trono tendían al desbocamiento de la democracia en lo que tiene de más anárquico y exclusivo." ²¹ Malgrat l' anòmal punt de partida de la revolució espanyola, la situació del país no presentaria mai el caràcter tresbalsat de la França o l' Anglaterra post-revolucionàries. La diferència amb el que havia passat a aquelles

²¹ " Equivocaciones que sobre la situación de España padecen nacionales y extranjeros.", O.C., t. VI, p. 389.

societats s' havia de cercar en l' escassa popularitat de les idees revolucionàries dins de la societat espanyola. La revolució en aquells països procedia de dins de la societat i tractava de canviar les formes d' organització política; a la inversa, a Espanya la revolució, massa dèbil per forçar un canvi significatiu, necessità amparar-se en antigues idees d' organització social i, més encara, en la pròpia institució monàrquica. Un cop tancat el cicle revolucionari de manera providencial, es plantejava la possibilitat de redreçar la situació política del país, regularitzant les relacions entre la societat i l' Estat.

Si el problema de la revolució espanyola era la inconsistència de la seva base social, la tasca de les forces contra-revolucionàries autèntiques havia de ser reconstruir una situació nova d' ordre radicalment divers, en la que l' Espanya autèntica s' hi projectés donant solidesa a l' ordre nou. El repte amb el que s' enfrontava el país era, en bona mesura, el de crear una situació política estable, amparada per un poder fort. Aquest poder, però, no havia de ser arbitrari ni el resultat de la mena de combinacions polítiques a les quals els espanyols s' havien acostumat al llarg dels deu anys de contínuus canvis de govern, majories i minories. Si això havia estat possible era perquè la revolució havia marcat unes regles del joc que alteraven les autèntiques relacions de forces dins de la societat espanyola. Aquesta era la clau de la perillosa inestabilitat política que s' havia convertit en la situació habitual, en quasi un costum dels espanyols.

"El principio fundamental de nuestra teoría - afirma Balmes

en un article de 14 de febrer de 1844 - es que el poder polític ha de ser la expressió del poder social, pues que, habiendó de reunir la inteligencia, la moralidad y la fuerza, debe tomarlas de donde existan, es decir de la sociedad misma. Porque es menester observar que el poder polític no es un ser abstracto, sino muy concreto, en íntimas relaciones con la sociedad gobernada, que influye sin cesar sobre ella, y que a su vez recibe de ella continua influencia." ²² En conseqüència, una restauració conservadora que prentengués consolidar una situació realment nova havia d' encarar-se a la qüestió de com fer del poder social, al que Balmes invocava de forma prou ambigua, el centre del poder polític. En opinió de Balmes, antigament era fàcil saber quin era el centre social, el panorama, però, havia canviat amb les grans transformacions socials de l' època moderna. I en aquest punt connectava de nou amb la filosofia de la història d' estricta cultura catòlica en favor de la qual s' havia enfrontat amb François Guizot en el seu llibre principal, a El protestantismo.

El punt de partida s' havia de cercar a l' Espanya pre-medieval i medieval, un tipus de societat molt vagament definit però en la qual és clar que el poder era compartit per dos grans forces socials: els senyors i l' Església, " es decir, los que tenían influencia efectiva, un verdadero poder en la sociedad independientemente de las instituciones políticas: la religión y la fuerza militar, ambas dueñas de la riqueza del país y en

²² "Errado sistema que se ha seguido para remediar nuestros males. Indicación de los principios que no conviene olvidar si se desea encontrar el verdadero.", O.C., t.VI, pp. 404-405.

posesión de la inteligencia tal como entonces era posible."²³ Les transformacions de la societat tardo-medieval i moderna, amb el desenvolupament d' una nova classe social, havien trencat l' harmonia d' una realitat que armonitzava sense conflictes religió i política, poder social i poder polític.

Espanya no es va pas mantenir al marge de la dinàmica històrica general europea. Per a Balmes, parlar de l' anomalia espanyola no tenia cap sentit o només s' explicava en funció dels prejudicis dels estrangers sobre Espanya. No hi havia anomalia espanyola, però si les peculiaritats d' una herència històrica que determinava les formes que havia pres la revolució espanyola en el segle XIX. Era d' aquest punt del que calia partir, no pas de les mixtificacions romàntiques d' europeus que no podien entendre la naturalesa profunda dels conflictes que enfrontaven als espanyols.²⁴

L' autèntica peculiaritat espanyola era la posició que la Monarquia i la religió ocupaven dins de la vida social espanyola, dues institucions la reivindicació de les quals constituïa el cor del programa conservador del grup vilumista. Balmes justificà aquesta posició, comuna a altres conservadorismes, amb diverses raons d' ordre històric. La principal derivava del propi procés de formació de la societat espanyola, de la constitució de l' Espanya imperial, d' ençà del segle XV, i del lloc que ocupà

²³ Idem., p. 405.

²⁴ Aquest tema l' havia tractat a fons a l' article que publicà a El Pensamiento amb el títol " Equivocaciones que sobre la situación de España padecen los nacionales y los extranjeros", un apassionat alegat contra la idea d' una anomalia espanyola i una nova defensa d' una pràctica intel·lectual capaç de trespassar la superfície de les coses. O.C., t. VI, p. 383-391.

a l' Europa moderna.²⁵ " Durante este tiempo el verdadero y único poder político de España era la monarquía. Y esto ¿por qué? Porque la posición de España era esencialmente de dominación y de conquista; porque en Europa, en Africa, en América y en Asia, teníamos grandes posesiones que conservar; porque nos hallábamos en una situación excepcional con respecto a todas las naciones del continente; porque éramos los representantes de un principio religioso combatido en todas partes menos en España, y por eso la gran necesidad del país era la **unidad**, y a esta necesidad debían plegarse los intereses de orden secundario." ²⁶ El poder político restà en mans de la monarquia, però els eclesiàstics disposaven d' un enorme pes social que ningú no podia ignorar. Fins a quin punt la constitució històrica del país pesava en

²⁵ En féu servir altres, per exemple, una més aviat pintoresca contraposició entre les societats europees i el "despotismo asiático", un recurs comparatiu freqüent des de Montesquieu i l' il·lustració però que s' anà tenyint d' aroma orientalista al llarg del segle XIX. En el cas de Balme, aquesta línia de pensament es més aviat marginal.

"Cuando una sociedad carece de razón pública, es decir, cuando no hay un conjunto de hombres respetables por su número, inteligencia y posición social, que tengan ideas claras y fijas sobre los intereses nacionales y al manera con que éstos deben ser conservados, protegidos y fomentados, entonces la sociedad no posee ningún pensamiento de gobierno, y así se halla precisada a resignarse o bien a la disolución o bien al despotismo más completo. En no dominando la razón prevalece la voluntad, y la voluntad sin razón constituye el despotismo. En tal caso, si por una u otra causa es dable reunir las fuerzas individuales formando una fuerza pública y colocar ésta en manos de un solo hombre o clase, resulta el despotismo asiático y el dominio de las castas; cuando no, la sociedad se fracciona en tribus o se descompone en hordas y bandas, lo que al fin viene a parar a otro despotismo más terrible y estéril, cual es el ejercido por los jefes de familia o los individuos más astutos y fuertes.", "Equivocaciones que sobre la situación de España padecen nacionales y extranjeros.", O.C., t. VI, pp. 386-387.

²⁶ "Errado sistema que se ha seguido para remediar nuestros males. Indicación de los principios que no conviene olvidar si desea encontrar el verdadero", O.C., t.VI, p. 405.

l' Espanya del segle XIX era la qüestió que calia dilucidar i a la que El Pensamiento de la Nación tractaria de donar resposta en els debats que es produirien a propòsit de la discussió del nou text constitucional.

La reivindicació de la Monarquia i de la religió com a pilars de poder social sobre els que construir una nova situació política d' ordre conservador negava, de fet, tota virtualitat fundacional al procés revolucionari dels anys precedents, però ho pretenia fer de forma diferent a la genuïna contrarevolució carlina, com veurem.²⁷ Entre la legitimitat històrica i la política, l' opció balmesiana era clara. La Monarquia, per exemple, era concebuda com el factor d' unitat política del país més antic i determinant. Era justament la institució que garantia la voluntat unitarista de les diverses societats hispàniques, i les afirmacions de la vigència d' un esperit federalista a Espanya li semblaven clarament fora de lloc. La Monarquia era la plasmació de la unitat, el punt sobre el que descansava la cohesió nacional.²⁸ La lectura que el vigatà feia dels conflictes

²⁷ Una descripció de les diferències del programa polític de Balmes amb el del carlisme, amb el resultat final d' acabar titllant al vigatà d' ingenu i d' "isabelí", a "Balmes y el pensamiento político de su tiempo", Federico Suárez, Arbor, t. XIII, Maig 1949, pp. 159-174.

²⁸ " Lo que se llama ideas monárquicas en un pueblo, no es otra cosa que la convicción generalizada entre todas las clases, de que la monarquía es la forma de gobierno que más le conviene; lo que se apellida sentimientos monárquicos, es el afecto y la veneración hacia la persona del rey; así como las costumbres monárquicas son el hábito de someterse dócilmente a lo que manda el soberano. Tres siglos en que se han inculcado constantemente la conveniencia de la monarquía, el deber de respetar y amar al monarca, y en que los pueblos no han visto otro poder que el del rey, en que han visto al rey en todo y sobre todo y sobre todo; esos tres siglos repetimos, no pueden menos de haber creado y arraigado profundamente en la sociedad ideas, sentimientos y costumbres en sentido altamente monárquico.", " La monarquía y

per els que havia passat el país de l' any 1808 fins a la revolució liberal confirmava la idea bàsica d' unitat al voltant de la institució més que no pas de les persones, ja que Balme no sentia cap mena de simpatia personal per Carles IV i Ferran VII.²⁹

Al costat de la monarquia, la religió era l' altra factor d' unitat de la nació espanyola, l' altra força social capaç de donar estabilitat social a un nou ordre conservador. Balme no s' enganyava, però, a l' hora d' avaluar l' estat del catolicisme a Espanya i la naturalesa de la contribució que havia de fer a la nova situació creada amb la caiguda d' Espartero. D' entrada el catolicisme espanyol havia rebut cops considerables en els segles XVIII i XIX. Calia no fer-se il.lusions, ja que les dissensions de les primeres dècades del vuitcents no havien pas passat en va pel damunt de l' esperit religiós de la immensa majoria del país. Diversos factors havien contribuït a erosionar el sentiment religiós dels espanyols. Durant la invasió francesa, en primer lloc, circularren llibres, folletons i premsa periòdica

la unidad gubernativa en la sociedad española", O.C., t, VI, p. 427.

²⁹ " Para poner a prueba la sinceridad de las demostraciones que siguieron a los acontecimientos de Aranjuez, sobrevino la invasión francesa y la desaparición del rey. Quedó el pueblo español enteramente solo, abandonado a sí mismo, cara a cara con los ejércitos vencedores de Europa. Los reyes estaban manifestando imprevisión y debilidad; los tristes recuerdos de la reciente privanza de Godoy se ennegrecieron con las escenas de Bayona; el solio había quedado vacío, y los que habían de ocuparlo no se mostraban ciertamente con aquella elevación de miras y grandeza de alma que los hiciera dignos de reinar. Nada había que pudiese interesar a los españoles en favor de detreminadas personas; al contrario, todo brindaba con la mejor oportunidad para que, si la monarquía hubiera sido en España una institución postiza o endeble, se despegase y se hiciera trizas presentándose el provincialismo federal con su carácter propio y sus naturales tendencias." Idem., p. 428.

que escamparen idees de les quals abans no se n' havia ni sentit a parlar.³⁰ Aquesta influència, a la qual Balmes no dubta en qualificar com de globalment negativa, no s' aturà pas amb el restabliment de l' absolutisme l' any 1814. La llavor dissolvent ja s' havia escampat, a partir d' aquells moments seria una factor més de la situació interna espanyola, un factor respecte del qual no calia confiar en excés en mesures de repressió i censura. Segonament, la religió s' havia convertit en una qüestió política, s' havia vinculat a les raons que enfrontaren als espanyols de manera irreconciliable. El canvi polític de 1820 ho mostrà suficientment. Sense intervenció estrangera de cap mena aquest cop, l' obertura d' un nou període liberal va fer circular de nou les idees contràries a la religió, idees que Balmes no diferencia en absolut com si totes fossin més o menys el mateix.³¹ La segona restauració absolutista va ser, des del seu punt de vista, una repetició del que havia estat la primera; i l' obertura d' un altre període liberal l' any 1833 significà la renaudació de la propaganda anti-religiosa, tal com ja ho havia estat el Trienni liberal. El resultat d' aquests moments d' obert debat sobre la religió, amb la tolerància dels diversos governs liberals, no en va ser l' anorreament de les creences bàsiques

³⁰ "La religión en España", O.C., t. VI, p. 440.

³¹ " A impulsos del ardor revolucionario renació el espíritu propagandista de la escuela enciclopédica, y las ideas contrarias a la religión de los españoles se esparcieron por todos los puntos del reino. Ciertamente que las predicciones de los falsos apóstoles no produjeron todo el resultado que ellos se proponían; másno puede negarse que alteraron sobremanera la sencillez de los tiempos anteriores, que inocularon en no pocos la duda, precipitando a algunos en la más completa incredulidad, y comunicándoles aversión a todo cuanto estaba revestido de un carácter religioso.", Idem., p. 441.

dels espanyols, que en general es varen mantenir, sinó l'aparició de focus d'irreligió escampats pel país. Les grans ciutats, en particular, foren l'escenari privilegiat d'aquella confrontació i el lloc on s'aclimataven els nuclis de població separats de les bones doctrines i de la tutela de l'Església. Des del punt de vista de la religió, però, la situació espanyola era molt distinta de la de molts dels països europeus, començant pel fet que la divisió s'establia entre els catòlics i els que no tenien religió, els quals, en definitiva, eren pocs. A més, els nuclis ateïstes de les grans ciutats no havien demostrat fins llavors una virulència digne de menció ni en la propaganda escrita ni en la influència acadèmica, com passava per exemple a França. Quan, durant la guerra dels set anys, el bàndol del pretendent argumentà que de la seva victòria en depenia el futur de la religió a Espanya, s'equivocà. El carlisme va ser derrotat en els camps de batalla, però el catolicisme mentrestant es va mantenir fort. La religió era gairebé una realitat pre-política, almenys no semblava dependre del tot de les contingències de la turbulenta política espanyola del segle XIX.

El resultat de les especulacions precedents de Balmes es fàcil de copsar. Afirmant la solidesa de la institució monàrquica i del sentiment religiós justificava la possibilitat d'articular una política conservadora que situés els dos principis a primer pla. Quant a les aventatges polítiques de fer-ho així, no són gens difícils d'imaginar. Reivindicar la força de la Monarquia era invocar un principi anterior i superior a la capacitat del liberalisme per crear la pròpia legalitat, encara que les constitucions de 1812 i 1837 fossin declaradament monàrquiques.

Es tractava de crear una centre polític fora de discussió, pel damunt de les baralles partidistes. Un cop aquest establert, el liberalisme com a tradició política i allò que significava socialment, hauria de subordinar-s'hi sense remissió.

La posició balmesiana emfasitzava el caràcter pre-constitucional de la Monarquia i de la religió. La seva manera d' enfocar-ho no derivava, però, d' una determinada concepció romàntica del pes de la història de l' estil de la Jovellanos de la Memoria en defensa de la Junta Central o de Burke.³² No tenia res a veure, tampoc, amb l' historicisme constitucionalista d' un Martínez de Marina, amb la pretensió compartida per molt liberals espanyols d' enllaçar la constitució històrica del país amb la iniciativa constitucional dels liberals decimonònics.³³ Balmes despreciava aquesta posició, a la que qualificà de "peregrina pretensió", i que jutjava d' oportunista i falsa.³⁴

³² En aquest punt em separo de l' opinió de Joaquín Varela Suanzes a l' interessant estudi introductor i a una selecció d' escrits polítics del vigatà, en el qual tracta de rastrejar les posicions balmesianes a l' obra de Jovellanos, en particular en el tema de la constitució històrica d' Espanya. Política y Constitución, J. Balmes, "Estudio preliminar", Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1988, pp. XLII-XLIII.

³³ Sobre aquests temes és d' un gran interès el llibre de Xavier Arbós, La idea de nació en el primer constitucionalisme espanyol, Barcelona, Ed. Curial, 1986. Es de consulta imprescindible, també, l' obra de l' autor citat a la nota anterior, La teoría del Estado en los orígenes del constitucionalismo hispánico (Las Cortes de Cádiz), Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1983. Més específicament sobre Martínez Marina, l' estudi introductor de J.M. Pérez Prendes y Muñoz de Arraco Introducción a la "Teoría de las Cortes de F. Martínez Marina", Madrid, Editora Nacional, 1978. (verificar la data) De Jaime Alberti, Martínez Marina: derecho y política, Oviedo, Caja de Ahorros de Asturias, 1980; finalment, l' estudi preliminar de José Antonio Maravall al Discurso sobre el origen de la Monarquía y sobre la naturaleza del gobierno español, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1988, pp. 8-78.

³⁴ "Proyecto de Constitución", O.C., t.VI, pp. 628-629.

La seva posició obeïa més als imperatius d' un càlcul polític sòlidament meditat que no pas a influències doctrinals, d' altra banda inèdites en els seus múltiples articles polítics publicats els anys 1844-1846.

El càlcul polític al que ens estem referint s' emmarcava en la perspectiva ideològica que hem tractat de descriure en la primera part d' aquest capítol, però necessitava de concreció pràctica, com no podia ser d' altra manera. A més, invocar la força social de la monarquia i de la religió catòlica a Espanya no era dir gran cosa ni res massa original. El que distingia l' estratègia vilumista-balmista de com construir un ordre conservador de les altres opcions del moderantisme espanyol era el peculiar sistema de relacions entre poder social i polític vers la que s' orientava, un sistema que tractava tant de jugar amb forces de dins com de fora del món estricte del liberalisme d' ordre.

La intenció principal d' aquest sistema de transferències era forçar l' establiment d' un camp d' entesa entre el sector més moderat del liberalisme i tot allò que havia significat el carlisme. Argumentar la preeminència de la monarquia i de la religió, com hem vist, per sobre de determinades solucions polítiques era el primer pas de cara a la legitimació ideològica de l' opció vilumista, es tractés de la legitimitat dinàstica entesa a la manera dels carlins o de la capacitat fundacional del constitucionalisme liberal. Des del punt de vista que Balmes defensarà, ni els uns i altres podien arrogar-se la legitimitat suficient per a pretendre monopolitzar la vida política del país, en tot cas per fer-ho amb garanties d' estabilitat i

representativitat, tal com des de la posició conservadora de Balmes això podia entendre's. En el sistema ideat per Balmes, la legitimitat dels uns i dels altres depenia en darrera instància de les connexions, de la relació, amb aquells principis previs i ordenadors que havia previament establert. Si l' "esperit monàrquic" i l' adhesió a la religió dels pares eren la base de la nació, el caràcter nacional de les diverses forces polítiques i, més restrictivament, dels partits, depenia de la relació que establissin amb aquells. Aquesta era la qüestió, que el vigatà pormenoritzà en una llarga sèrie de quatre articles sobre els partits polítics a Espanya, publicats a El Pensamiento de la Nación el març i abril de 1844.

"Hemos examinado cuáles eran los elementos que tenían en la sociedad española una fuerza efectiva; fáltanos ahora saber en que proporción se han distribuído entre los partidos políticos. Esta investigación es indispensable, porque no es posible acertar en el sistema conveniente sin conocer el respectivo valor de dichos partidos, y este valor está en razón de la cantidad de fuerza social que contienen en su seno."³⁵ El propòsit balmesià no deixava dubtes: establir la relació a la que abans ens referíem, però ho volia fer a partir d' una variable independent que marcava les cartes d' entrada. Els resultats finals estaran en concordància amb opció analítica i política que no volia permetre al liberalisme legitimar-se i afirmar-se en funció del propi programa i ideari.

Des d' aquest punt de vista, la primera divisió dels partits

³⁵ "Orígen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España.", O.C., t.VI, p. 472.

operants a Espanya era la que s' establia entre liberals i absolutistes o reialistes, com els anomena Balmes. Al seu torn, ambdues tendències es dividiren en dues més, i cada un d' ells havia donat pas a sectors moderats i exaltats. El partit reialista exaltat era el format per aquells que volien tornar sense embuts a la monarquia absoluta. Una component essencial d' aquesta tendència la constituïen les ordes religioses, les víctimes per excel·lència de la revolució. Balmes les excusa amb apassionament: ¿ com podien no estar en contra de tot allò que significava el liberalisme, si aquest per a ells havia significat el despullament dels béns i posició social? Hauria estat un sense sentit, i d' aquesta manera Balmes es desmarcà amb duresa d' aquells sectors de l' Església que havien argumentat la possibilitat d' una església depurada espiritualment mercès a l' espoli de béns materials a que se l' havia sotmès amb la desamortització. ¹⁶ Com de costum, Balmes es nega a discutir

¹⁶ " En las innovaciones de los últimos tiempos ha venido envuelta siempre la ruina de los institutos religiosos, y un religioso digno de este nombre , ¿podía apoyar semejante proyecto? El que así lo hiciera, a buen seguro que, lejos de granjearse la estimación de nadie, debiera atraerse el desprecio de los mismos en cuyas filas se inscribía. Se nos dirá que un religioso sin perder nada de sus virtudes y de la austeridad de su instituto, podía muy bien opinar que había llegado el caso de una reforma, que era mejor organizar de otra suerte aquellas instituciones cuyo objeto había caducado con el tiempo, acomodándolas a las nuevas necesidades de la época; pero a esto responderemos que no se trata de saber cuál era la utilidad actual de este o aquel instituto, ni de cuáles eran las variaciones o mudanzas que se podían hacer, ni tampoco de si un religioso le era permitido contribuir a la supresión ni reforma de su orden si la legítima autoridad; si le era permitido pisotear los cánones, quebrantar sus votos, ultrajar su propio decoro apratándose de la obediencia de sus preladados, menospreciando la regla a que voluntariamente se había sometido y declararse el enemigo de sus hermanos. Esto es lo que hacía un fraile revolucionario, y, a decir verdad, éste es un espectáculo tan repugnante, que muchos nos complacemos en que hayan sido tan pocos los que lo han ofrecido." Idem., p. 474.

sobre les idees de reforma, és el valor de la disciplina el que situa, com farà sempre, a primer plà. ¿Què passà, però, amb el clergat secular, que no havia estat el blanc de les commocions populars dels anys de la revolució i a qui l' espoli desamortitzador l' havia afectat molt menys? Simplement, que en la mesura que les seva existència i futur no havia estat amenaçat de manera tan directa i dràstica com el de les ordes regulars, les seves actituds eren més heterogènies i contrastades.

Hi havia una segona mena de reialistes, aquells a qui Balmes qualifica de "realistas moderados". No era un grup homogeni, ja que d' entrada uns venien del cantó absolutista i altres eren liberals més aviat decebutos de la pròpia marxa de la revolució. Uns eren aquells que procedien del liberalisme moderat, gent que, a la vista del curs de la revolució, havien fet marxa enrera, havien "retrogradado", com es deia a l' època. Eren esperits amants de les reformes, per exemple de les religioses, però que, espantats pel que havien vist, confiaven en la monarquia per aturar la marxa destructiva del procés revolucionari. Altres procedien, a la inversa, del cantó absolutista, del "reialisme exaltat" en la terminologia balmesiana, però eren gent que havia acabat acceptant que el que calia era no enfrontar-se del tot als canvis que l' esperit del segle i la tasca destructiva de la revolució havien comportat. Espanya havia canviat, tant en els seus fonaments materials com en les idees religioses i polítiques de la majoria de la població. Només reconeixent aquesta realitat, podria salvar-se el salvable i edificar un ordre conservador capaç d' armonitzar el millor del passat amb les realitats d' un present tant incert com inexorable. La doctrina que predicava que

com pitjor anessin les coses millor seria, ja que així la revolució se suicidaria, no podia acceptar-se de cap manera. Era en sí mateixa un perill.

Els altres dos altres grups corresponien amb tota propietat als grans partits polítics en que s' havia dividit la família liberal. Al primer Balmes l' anomena el dels "parlamentarios", ja que no li agrada la denominació de "liberals moderats" per raons fàcils d' imaginar. En efecte, situat en la conjuntura de l' ensorrament del progressisme, Balmes tracta de fer distincions dins de la coalició guanyadora que li eren sumament convenients per fer avançar la seva estratègia política." ¿Cuantos hay que apellidan moderados a todos los que no son carlistas o progresistas? Esto no es más que una negación; esto significa que la persona opina que el derecho no está por Don Carlos y que no son verdaderas las doctrinas tituladas del progreso; no nos indican lo que piensa sobre formas políticas, sobre religión, sobre organización del Estado, pues que, sin pertenecer a ninguno de los partidos nombrados, se pueden profesar principios muy varios y a veces opuestos."¹⁷ De manera molt errònia, en conseqüència, Balmes tracta de presentar al partit moderat com el "terreno libre" on es trobaven tots aquells que eren una cosa o altra, un espai mancat de substància política real.¹⁸ Greu

¹⁷ "Origen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España. 3^a. Los parlamentarios", O.C., t.VI, p. 486.

¹⁸ " Semejante error es hasta cierto punto excusable, atendido que al comenzar la guerra civil se afiliaron los liberales en la bandera de Isabel II y gran parte de los realistas en la de Don Carlos; pero, a más que ya desde entonces figuraban en defensa de la hija de Fernando muchos bien conocidos por sus opiniones monárquicas, el tiempo ha venido con sus desengaños y escarmientos a cambiar la situación de los partidos, desesperanzando a muchos de aquellos que con la mudanza de

error de concepció, que tindrà conseqüències de molt abast en la seva acció política i en la del seus socis a Madrid.

El **partido parlamentario** era, en puritat, la facció militant d' aquell ampli i divers "terreny lliure" al qui comunment s' identificava com a moderantisme.³⁹ Estava format per un grup de polítics procedents del partit liberal únic dels anys 1834-1836, just abans que les discrepàncies de criteri separessin les dues ales de l' anomenada "familia liberal", una divisió que Balmes considerava més profunda que mai a principis de 1844. Si a la tensió entre els uns i els altres, malgrat les bones i **nacionals** intencions exhibides en el manifest del 21 d' agost de 1843 de de l' anomenada Comissió central, s' hi afegia la falta d' una idea comuna, la **soit disant** família liberal oferia una espectacle de desunió que deia poc en favor seu. I, més

gobierno se habían entregado a ilusiones doradas. ¿Cuántos y cuántos que en 1834 no podían soportar la idea de la monarquía absoluta, han dicho posteriormente que no había otro remedio que la dictadura! ¿Cuántos que rechazaban a Don Carlos por representante del absolutismo, han aplaudido después un gobierno militar! ¿Cuántos que encontraban estrecho y servil el Estatuto le han tachado después de lato y revolucionario! Estos hechos son innegables, todos oímos a cada paso confesiones de esta especie; de lo que se deduce que, en el seno del partido dinástico defensor de Isabel, se ha operado una descomposición profunda bajo el aspecto político.

Sin embargo, estos hombres que han modificado de tal manera sus opiniones, ni aun a los que ya desde un principio las profesaban monárquicas, no se les designa comúnmente sino bajo la denominación de **moderados**, siendo de notar que a veces se comprende también en ella a los carlistas que se han manifestado inclinados a transacciones políticas o dinásticas. Por manera que el partido moderado, entendido de esta suerte, es una especie de terreno libre donde entra cada cual con las opiniones que quiere, sin que se necesiten más requisitos que la **no** profesión de los principios que el clasificador ha tenido bien señalar." "Origen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España.³⁹ Los parlamentarios", O.C., t.VI, pp.486-487.

³⁹ Sobre el partit moderat, cal consultar la monografia de Francisco Cánovas, El partido moderado, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1982.

específicament, el partit parlamentari no el presentava gaire millor. Justament, quan Balmes escrivia aquells articles el partit progressista havia passat fora de la llei (Olózaga s' havia exiliat, López havia fugit i Cortina era a la presó) i s' estava iniciant un període en el qual hauria d' enfrontar-se a una fortíssima repressió. Mentrestant els gabinets liberals anirien caient una darrera l' altra. Enmig d' un desastre semblant, semblava difícil fer confiança als moderats que prometien estabilitat i ordre al país. En paraules del propi Balmes: " Si la fuerza que en los últimos acontecimientos ha adquirido el trono la renunciase a favor de este partido, bien seguro es que no ha terminado la revolución, y que todavía el porvenir que nos espera es inestable y tempestuoso. Antes no se den pasos imprudentes, una cosa deseamos, y es que se dude de la legitimidad de los poderes de los que fácilmente se apellidan representantes de un partido, porque estamos convencidos que la pequeña facción que se titula parlamentaria está muy distante de tener simpatías de muchos a quienes cuenta entre sus defensores."⁴⁰

Al quadre pintat per Balmes li faltaven els progressistes, el partit que simbolitzava tot allò que l' havia portat a baixar a l' arena política. Per a Balmes el progressisme era, per sobre de tot, el repositori de les essències més pregones del liberalisme espanyol, del liberalisme que havia pres carta de naturalesa a Cadis. Com que el liberalisme com a tal era una planta prou exòtica a Espanya, un país on les grans forces

⁴⁰ "Origen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España. 3º. Los parlamentarios.", O.C., t.VI, pp. 491-491.

socials eren, des del punt de vista del vigatà, unes altres, els progressistes s' havien vist comprensiblement empesos a moure's entre la contínua agitació revolucionària i un fort autoritarisme mentre eren al govern. El problema dels progressistes era que, quan pretenien entrar en el terreny de l' estabilitat i de la consolidació de l' estat liberal, relliscaven inexorablement cap al terreny dels seus enemics moderats, perdien substància i raó d' existir.⁴¹ El partit progressista no tenia, en definitiva, cap mena de futur: no podia convertir-se en el partit de l' ordre sense córrer el risc de perdre l' essència més pregona; però tampoc podia continuar aixecant la bandera de la revolució, quan ja no restava pràcticament res de l' antic ordre de coses per a destruir. No li restava ni la possibilitat de projectar-se vers nous objectius de destrucció, com ara la de substituir la monarquia per la república, cosa que hauria xocat frontalment amb els sentiments de la immensa majoria de la població. D' altra banda, avançar vers un canvi social real tampoc era pensable a Espanya, ja que el país no estava madur per a empreses d' aquesta índole. En aquestes condicions, Balmes es demanava com era possible que "algunos hombres de talento que figuran entre los progresistas no han reflexionado sobre la posición eminentemente falsa en que se hallan colocados, siempre que tratan de gobernar conforme a sus doctrinas de movimiento. Si conceden más latitud a los derechos electorales, se verán precisados a falsear desde luego su propia obra, impidiendo por astucia o violencia el que acudan a las urnas que figuran en el partido monárquico y en el

⁴¹ "Orígen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España.", O.C., t.VI, p. 493.

moderado, porque no pueden ignorar que donde esto último se verifique van a quedar en insignificante minoría; si arman al pueblo será preciso que procuren eliminar de las filas a los ciudadanos más distinguidos y que anden a la caza de quienes no tengan otra opinión que la del interés o exaltación del momento: por manera que, así en el terreno de la discusión como en el de al fuerza, llevarán por necesidad la peor parte, siempre que dejen desarrollar cumplidamente las misma leyes que ellos habrán confeccionado."⁴² A més, difícilment a un partit de les característiques del progressista li seria fàcil la relació amb la Monarquia i, per tant, governar sense trencar les regles del joc.⁴³

Convé entendre adequadament la mena d' anàlisi dels partits que Balmes ofereix. Una ullada ràpida mostra el tractament totalment diferenciat que dóna als partits d' una i altra banda de l' espectre polític que ha dibuixat. Mentre els anomenats reialistes, els exaltats i els moderats, són tractats amb quant de seda, el to amb el que es jutja la "família liberal", a qualsevol de les dues tendències, és d' una acritud desafortada. Mentre per a les posicions dels primers, àdhuc les més extremes, hi troba justificacions de tota mena, que els exculpen de tota responsabilitat, els altres són condemnats sense remisió. L' explicació d' aquesta aparent arbitrarietat és més que òbvia: fou el liberalisme qui tallà la continuïtat de les bases

⁴² " Orñigen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España. ⁴³ Los progresistas.", O.C., t.VI, pp. 497-498.

⁴³ Es interessant notar que, en arribar a aquest punt, Balmes es demana sobre la possibilitat d' una revolució contra els Borbons i un canvi de dinastia a Espanya. Idem., O.C., t.VI, p. 499.

tradicionals de la nació espanyola amb la seva pretensió de fundar una nova legalitat dins de la qual tant la monarquia com la religió esdevenien necessàriament presoneres. Els altres es podien equivocar, podien recórrer a procediments discutibles potser, però si més no eren l'expressió de les autèntiques forces socials del país. En definitiva, en el joc de forces de la restauració conservadora de l'any 1844, els liberals hi havien de posar el control de la situació i les rendes de quasi deu anys de domini de l'Estat, els altres el poder social que hauria de donar solidesa a la monarquia forta i catòlica vers la que calia anar.

El quadre pintat per Balmes tenia una lògica implacable, però lamentablement amagava massa contradiccions, algunes de les quals és impossible que una ment analítica com la seva no en fós conscient. La primera és tant patent que quasi no caldria mostrar-la. El primer dels articles, el titolat "los realistas exaltados", està pràcticament dedicat tot ell a justificar la implicació dels eclesiàstics regulars en el bàndol carlí. Al carlisme com a tal, però, el passa pràcticament per alt. La imatge que resulta de tot plegat és la d'una massa humana que reacciona a un canvi il·legítim que els hi ve imposat des de l'estat, a través d'una aliança **contra natura** entre la Corona i el liberalisme minoritari. Es ben clar que Balmes no se situa en la perspectiva del carlisme (sempre havia tingut i tindria problemes amb els eclesiàstics genuïnament adherits a la causa del pretendent), però vol rehabilitar-lo per tal que pugui entrar en la combinació política que els vilumistes defensarien els mesos següents.

Les cartes es posen la taula en el segon dels articles, el dedicat als "realistes moderats", un hipotètic punt de trobada de absolutistes i de moderats desenganyats. Si amb els segons Balmes es permet alguns sarcasmes bastant contundents, als segons els tracta amb una esplèndida benevolència i, finalment, amb una també evident identificació de propòsits.⁴⁴ Ho fa fins al punt de passar a parlar en primera persona de com cal entendre la situació espanyola i de quines solucions són convenients pel país. El to directe i personal que el vigatà fa servir en aquest article no el trobarem a cap altre de la sèrie. Els realistes desenganyats dels que ell parla són gent que ho veuen tot com ell mateix ho veia: en poques paraules, que mantenint l' adhesió als principis antics són capaços de veure i reconèixer els canvis que s' havien produït dins de la societat espanyola. Al final, però, tot el resol amb un pur exercici de **wishful thinking**. L' exemple del moviment irlandès d' O'Connell ho mostra perfectament. Balmes volia dirigir un partit d' aristòcrates i personatges influents desenganyats de l' absolutisme que actuaria dins dels mecanismes de l' època (la premsa, les eleccions, la mobilització de masses), però s' oblida del fet que aquells que podien pensar en actuar conforme a una estratègia d' aquest estil eren quatre gats en tot el país. Més clar encara, eren només aquells pocs

⁴⁴ Aquesta benevolència la mostra ja d' entrada en la manera com els identifica: " La otra clase de realistas, es decir, aquellos que han salido de entre los exaltados del mismo partido, son hombres que han estudiado la historia de lo acontecido en 1814 y 1823, y que han creído no hacer traición a sus convicciones, ni contaminar la pureza de sus doctrinas, con procurar que las pasiones no se mezclasen demasiado en la defensa de la verdad y de la justicia, comprometiéndolo con su exageración y sus desmanes aquello mismo que se quiere sostener." " Origen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España. 2º los realistas moderados.", O.C., t. VI, p. 480.

personatges de talla més aviat mediocre sobre els qui exercia una forta influència intel·lectual i política. I s'oblida també que si l' Església d' Irlanda acceptà les tàctiques d' O' Connell i la col·laboració amb els no-catòlics era perquè en el context del liberalisme britànic no tenia altres cartes per a jugar. No era el cas d' Espanya on l' Església no s' havia resignat encara a un reconeixement sincer de l' estat liberal, i jugava encara la carta la carta de la desestabilització. I ho seguiria fent. El propi Balmes ho constataria amargament l' últim any de la seva vida.

La sobrevaloració dels arrepençats de l' absolutisme és coherent amb la minusvaloració abusiva de la significació del liberalisme, un punt on Balmes mostra altra cop inconsistències de raonament notables. On és fàcilment perceptible aquesta inconsistència és en la descripció que fa del partit moderat, esbiaixada, sectària i contradictòria, com ja s' ha indicat. A l' article tercer, dedicat integralment al moderantisme, Balmes ofereix un definició del moderantisme com d' un "terreny lliure" apte per a liberals sense un programa efectiu, com un terreny que es definia per reacció a les altres tendències de l' espectre polític espanyol. Aquesta manera de veure al que seria el grup hegemònic de la política espanyola fins l' any 1868, és, com deíem, del tot esbiaixada, per raons que el propi Balmes exposa, amb una evident inconsistència, a l' article següent en que s' ocupa de les diferències entre les dues branques de la família liberal.

La tasca del partit moderat era, i no era poca cosa, la de preservar la tasca realitzada per la revolució i prevenir una

restauració contra-revolucionària. Com diu Balmes, "los antiguos revolucionarios se han convertido en conservadores porque desean conservar lo que han adquirido, y los partidarios de lo derribado se empeñan en derribar lo nuevo y en restaurar lo viejo; bien que los nuevos conservadores se hallan además combatidos por otros que, no habiendo tenido parte en el botín por haber llegado tarde, no quieren reconocer la peregrina legalidad recién creada y se obstinan en empujar de nuevo el carro de la revolución." ⁴⁹

Però, ¿què significava la institucionalització de la revolució en termes pràctics? Balmes ho entén i percep perfectament, estant com estava ben al corrent de tots els avatars de la política espanyola d' aquells anys. Ho ha descrit perfectament en la comparació, ja citada, entre els dos partits de la família liberal, en un fragment que val la pena reproduir en tota l' extensió: " el partido progressista ha tenido alguna vez pretensiones de parecer partido de orden y legalidad, y en esto, si bien ha obedecido a un instinto de propia conservación, queriendo ofrecer al país algunas esperanzas que le granjeasen simpatías y apoyo, no obstante, se ha olvidado de que desde el momento que entraba en dicho camino se hallaba en el terreno de otro partido llamado moderado, y que se despojaba de su propia naturaleza. En efecto, si el partido progresivo se propusiera acabar con todos los pronunciamientos, dar mayor fuerza al trono, centralizar y vigorizar la administración, enfrenar la imprenta; más breve, consolidar las instituciones y los intereses que ha creado la revolución con hacer a esta más previsora, menos

⁴⁹ "Origen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España. 4^o Los progresistas", O.C., t.VI, p. 494.

arrebatada, en qué se diferenciaria del partido liberal que se apellida moderado o conservador? Si el progresista quiere la Constitución, la quiere también éste; si quiere que se respeten los hechos consumados, lo quiere también éste; si quiere que se acabe de destruir lo antiguo, o que al menos sufra reformas considerables, lo quiere también éste; si quiere gobiernos de mayorías, lo quiere también éste; si quiere que el rey reine y no gobierne, lo quiere también éste; ya no es conservador de lo antiguo, sino de lo nuevo; está tan encariñado con la revolución, que desea constituirse en guarda de los intereses creados por ella." ⁴⁶ Acabar de reformar el que venia del passat, defensar els interessos creats per la revolució, i construir un estat governat per les capes dirigents sortides del canvi polític dels anys 1834-1835, aquest era el programa del moderantisme, el que s' imposaria inexorablement malgrat la poca categoria de molts dels artífexs. Aquest no era el programa d' un grup de polítics que es definien només per oposició als adversaris, tot el contrari, era el programa que prenia tota la seva força de la lògica de les coses implantada per el trencament social i polític dels anys de la revolució i de la guerra civil. Balmes no ho ignorava, com hem mostrat, però el minusvalorarà en l' entusiasme per una solució política diferent, pensada en funció d' uns interessos que no eren pas els de la classe social que era la principal beneficiària del canvi polític produït a la mort de Ferran VII.

Les inconsistències i les contradiccions internes de l' anàlisi dels partits polítics balmesians ens posen en la pista

⁴⁶ Idem., p. 493.

del caràcter elitista i allunyat de la realitat de la maniobra vilumista, que discutirem amb detall ben aviat. Un cop dit això, si hom no vol recaure en la irritant actitud hagiogràfica de Casanovas, sempre incapaç de reconèixer el més mínim error al seu biografiat, cal entendre també perquè Balmes treballà tant en la justificació ideològica i intel·lectual d'una política que arrencava amb pressupòsits que falsejaven aspectes fonamentals de la realitat social i política espanyola del moment. Hi tornarem en el seu moment, però ara cal anar una mica més enllà i acabar d'entendre la sortida política que la facció vilumista apadrinava. Per avançar en aquesta direcció no hi ha res de més senzill que resseguir les discussions constitucionals dels anys 1844-1845, les que desembocarien en la constitució moderada de 1845. En aquestes discussions, hom pot apreciar perfectament la naturalesa de les diverses opcions polítiques que pugnaven dins del moderantisme, la forma com els seus protagonistes màxims entenien la forma de donar estabilitat a l'estat liberal i a una situació d'ordre conservador.

La posició dels vilumistes va ser exposada amb tot luxe de detalls per Balmes a les pàgines del periòdic del grup a partir de l'abril de 1844. En el pla constitucional, l'opció que el grup defensà era, en síntesi, la idea d'una Constitució molt curta en articles, semblant de concepció, com veurem més endavant, a la idea de la constitució preparada per el govern Bravo Murillo-Miraflores de l'any 1852, i que avortà estrepitosament.¹¹ Com era d'esperar, el cor de la idea

¹¹ Vid., J.L. Comellas, Estudio crítico, Juan Bravo Murillo, Política y administración en la España isabelina, Madrid, Narcea, 1972, p. 29.

balmesiana de reforma constitucional se centrava al voltant de la il·legitimitat de la Constitució de 1837, a la qual jutjava com a resultat d' un acte de força intolerable sobre la voluntat reial.⁴⁸ La violència exercida sobre la Reina-niña pels sargents de La Granja era una acte que exemplificava, a parer de Balmes i dels sectors més conservadors de llavors i del futur, un agressió intolerable de la revolució al poder reial, però a la vegada posava sobre la taula la pregunta de qui tenia atribucions per a procedir la modificació o canvi del text constitucional. Aquest era el nus de la qüestió, sobre això Balmes no s' enganyava ni es podia enganyar, ja que d' això en depenia l' essencial del seu programa polític per al futur immediat, com veurem.

Una bona part dels articles que publicà al llarg de 1844 s' orientaren, precisament, a intervenir en la discussió sobre la reforma constitucional, com d' altra banda ho estaven fent les altres tendències del partit moderat en el poder. Mentre, però, que els puritans de Pacheco o l' ala dreta del partit, com per exemple Miraflores, defensaven la idea de reforma argumentant-la sobre la base de les insuficiències o inadequacions de la Constitució pactada de l' any 1837, la posició de Balmes i dels vilumistes anava bastant més enllà. Com ja hem indicat, per a Balmes el problema de la Constitució del 1837 no era d' insuficiències sinó d' il·legitimitat. El problema era d' origen, de com s' havia fet i d' en nom de quins principis

⁴⁸ Es fàcil entendre les reticències clericals davant del procés constitucional espanyol. Vegi's, José Angel Tello Lázaro, "La Iglesia en el proceso constitucional español del siglo XIX. Las constituciones progresistas.", Revista de Estudios Políticos, 37, 1984, pp. 173-208.

s' havia fet: ho exposà amb rotunda claredat en un article dedicat a la reforma constitucional, publicat a El Pensamiento de la Nación el 6 de novembre de 1844: " La Constitución de 1837 no vale porque es hija de la violencia y no de una violencia como quiera, sino de un insulto hecho a la majestad real en su propio alcázar; no vale por el modo con que se formó porque no concurrió a las Cortes constituyentes sino un partido político, y, por consiguiente, se falseó el mismo principio de la soberanía nacional que se tomaba por cimiento; no vale por estribar en un error, porque supone , y así lo establece en su preámbulo, que la soberanía reside en la nación, aun prescindiendo del trono; no vale por no haber concurrido el poder real, que en España se ha considerado siempre como la principal parte del poder constituyente, que según nuestra historia, como ha dicho un señor ministro, está sobre la misma Constitución; no vale porque de los dos grandes elementos de que se ha compuesto en España el poder público, trono y asambleas, el principal, el más estable, el trono, no representó en 1837 ningún papel, y quedó reducido a aceptar; no vale porque, aun cuando hubiese concurrido el trono, la menor de edad de la reina quitaba la validez a la aceptación; es dañosa, porque contiene artículos, que en el estado actual de las ideas y costumbres de España, son por necesidad perturbadores del orden público. como el jurado en los delitos de imprenta y la milicia nacional; es insostenible en una país monárquico, porque algunos de sus artículos son depresivos de la dignidad del monarca; es inútil y aun funesta para el buen gobierno, porque ata las manos del poder y le deja expuesto a ser víctima de los trastornos; compromete el porvenir de la nación, porque confía

solamente a las Cortes ciertas atribuciones en las que debe intervenir el rey." ⁴⁹ Seguint el fil d' aquests raonaments quedaven, per tant, delimitades dues formes d' entendre la reforma de la Constitució: una que inseria la reforma de la **carta magna** en el procés d' estabilització del liberalisme estricte, és a dir, una via perfectibilista però que continuava donant a les Corts la màxima iniciativa legislativa. Dins d' aquesta via les diferències, en quan al procediment constitucional, s' establirien entre els partidaris de donar més o menys de capacitat constitucional a la Corona. La posició vilumista-balmista era una altra: la monarquia hauria de procedir no a la reforma sinó a l'establiment d' una constitució genuinament espanyola, ja que la legitimitat essencial derivava de la pròpia institució en la mesura en la qual representava les lleis i les institucions antigues. Era des d' aquesta legitimitat que s' havia de procedir sense embuts, no fer servir l' argument artificioós d' un sector del liberalisme espanyol des de Cadis d' atribuir a una constitució **ex novo** connexions amb la constitució històrica del país. La posició de Balmes i de la minoria vilumista era radicalment diferent.

La Monarquia havia de ser el motor del canvi constitucional més que no pas de la reforma, concepte que definia més aviat les intencions dels liberals moderats. L' opció era clara, situant el monarca en el centre de la iniciativa legislativa i posant fortes condicions a la forma de constituïr les Corts que haurien de fer-li costat, qualsevol pretensió de "sobirania popular" en

⁴⁹ "Sobre la discusión del párrafo relativo a la reforma de la Constitución", O.C., t.VI, pp. 926-927.

la base de la pràctica constitucional restava tallada.⁵⁰ Aquesta era la clau de volta de la política proposada pels vilumistes, les intencions de la qual no s' escapaven a ningú: emancipant al monarca del control de les dues càmares, se li deixaven les mans lliures a l' hora de legislar i a l' hora d' enfocar de determinada manera la decisiva qüestió del matrimoni reial.

La campanya dels vilumistes era del tot coherent amb el pressupòsits de reforma de la constitució, però el seu objectiu final anava més enllà dels de la majoria del partit moderat, dins de l' òrbita del qual, de moment, actuaven. En la campanya dels vilumistes i de Balmes hi havia, això sí, un evident exercici de preposteració en posar sobre la taula una pràctica de reforma del text constitucional que implicava de fet uns resultats molt més enllà dels supòsits que justificaven l' acció empresa. El punt clau d' això n' era la defensa d' un lloc de la monarquia en l' ordre polític espanyol que desbordaven de molt el mínim

⁵⁰ L' aversió de Balmes a la idea de sobirania popular, **deus ex machina** de les perversitats de la revolució, es notòria. En això, com en tantes altres coses, no gasta contemplacions ni cap mena de retòrica contemporitzadora. Es pot veure en la manera com enfocà el comentari del projecte de reforma enviat per el govern a les Corts el 18 d' octubre de 1844: " La revolución había consignéado el principio de la soberanía nacional; este principio es rechazado, se le excluye del nuevo preámbulo. Aquí la soberanía pertenece a la reina auxiliada por las Cortes. La revolución había sentado el principio de que la formación de las constituciones pertenecía a la nación, y de que al monarca sólo le tocaba aceptar; aquí se establece que la formación de las constituciones pertenece a los poderes constituídos, encuya cumbre figura el trono. La revolución, para constituir, no necesitaba hablar de leyes antiguas, sino de su soberanía; partía de este principio general, y de él sacaba todas las consecuencias (...) declaran implícitamente (el govern, J.M.F.) que la única legitimidad es la de las instituciones antiguas, es la de nuestros antiguos códigos, y que si algo vale la Constitución de 1837 no es por el principio de la soberanía nacional, sino por lo que pueda encerrar de lo contenido en nuestras antiguas leyes." "Rápida ojeada sobre el proyecto de reforma constitucional", O.C., t.VI, p. 885.

consens que donava coherència a la posició del gruix dels moderats. Per això resulta comprensible que, en ocasió de les intervencions dels portantveus del grup vilumista, com ara la de Tejada a la sessió de novembre de 1844, la majoria de les Corts moderades els inculpessin sistemàticament d' amagar les intencions reals.

Els articles que Balmes publicà a El Pensamiento de la Nación al llarg del 1844, a propòsit de les primeres eleccions i de la reforma electoral, van introduint poc a poc la noció d' un monarca que fa la constitució i les lleis, això sí, ajudat per les dues cambres i dins d' uns límits determinats. Per avançar en aquesta direcció, el vigatà elabora dues línies de reflexió que marcaran de manera molt directa les propostes concretes del grup a l' hora de modificar la constitució. D' una banda, la funció que la monarquia ha de jugar en tot el procés. El punt crucial en això és la idea que la monarquia té un "pensamiento propio" que, lògicament, ha de fer pesar a l' hora de legislar, àdhuc de procedir a la modificació del text constitucional o de fer-ne un d' enterament nou. De l' altra, la concepció de com havia d' organitzar-se la representació del país, del país més que no pas dels ciutadans.

La qüestió de les atribucions i del paper polític de la monarquia era clau des del punt de vista del programa polític vilumista. Ho era, a més, perquè una de les tendències del partit moderat, la dels puritans encapçalats per Pacheco, sentien molts escrúpols de fer intervenir al monarca en l' elaboració

constitucional.⁵¹ Es mantenien encara massa aprop de l'esperit que havia dominat la línia de respecte de la sobirania nacional de 1812 i 1837. Contra aquests escrúpols, els mateixos que portarien a alguns destacats portantveus del moderantisme a no atacar en excés als progressistes al llarg dels debats d'aquells mesos, calia oposar-hi, en opinió de Balmes, una línia de duresa doctrinal i en la política pràctica. El nus del sistema proposat pels vilumistes era, com ja hem indicat, el de la funció de la corona en el centre d'un edifici polític que es fa difícil considerar com a realment constitucional. El rei dels vilumistes havia de regnar i governar, apartant-se de la concepció liberal clàssica, d'altra banda ben poc present en la pràctica política concreta dels estats europeus de mitjan segle XIX. El rei havia de governar no tan sols per raons d'oportunitat política - per a prevenir canvis revolucionaris -, sinó per raons de principi i històriques alhora. Si el principi de legitimitat essencial eren les antigues lleis de la Monarquia, i Balmes no s'està de citar la Novísima Recopilación, i la Corona n'era la personificació mateixa, llavors està clar que la iniciativa legislativa primigènia corresponia al monarca. La monarquia no era una mera institució o forma d'organització de l'Estat, la monarquia, com a dipositària de la continuïtat política de les lleis antigues, que la insensatesa del liberalisme de Cadis havia volgut tallar, tenia un "pensament". En paraules de Balmes: " El

⁵¹ Sobre Pacheco es poden consultar els treballs següents. De F. Tomàs y Valiente, "Estudio preliminar", a J.F. Pacheco, Lecciones de Derecho Político, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1984; De J. Antón Mellón, Juan Francisco Pacheco. El liberalismo doctrinario puritano", a J. Antón i M. Caminal, Pensamiento político en la España Contemporánea, 1800-1950, Barcelona, Ed. Teide, 1992, pp. 167-182.

monarca, pues, ha de tener un pensamiento de gobierno independiente del de las Cortes y del ministerio, que o le será personal, si a tanto llega su capacidad, o le será inspirado por los hombres en quienes tenga depositada su confianza particular."⁵²

Si la monarquia tenia pensament propi, legitimat per raons històriques que l'avalaven com a principi essencial de la legislació antiga, n' havia de derivar la iniciativa legislativa, primer i per sobre de qualsevol cos intermediari però no pas al marge d'ells. El rei era qui havia de reunir les Corts per tal de legislar, però havia de tenir alhora la facultat de fer-ho al marge d'elles, quan calgués. El que Balmes i els vilumistes demanaven era una mena de retorn a una època que no havia existit mai, o que en tot cas no existia de ple dret a Espanya d'ençà la guerra que oposà a Carles V a les Comunidades castellanes en el segle XVI, l'època que el rei governava de comú acord i armoniosament amb la representació del país reunida en Corts. No es podien fer les lleis sense el rei, ni el rei les havia de fer sense la representació del país, malgrat se li donés la prerogativa de prendre la iniciativa i, fins i tot, la possibilitat de legislar sense les Corts. El primer era situar-se en el camí de les legitimitats *ex novo* que invocava la revolució, la segona possibilitat era retornar al despotisme il·lustrat de l'època borbònica, per al qual Balmes no sent cap mena de simpatia, o al despotisme il·lustrat del sistema de Cea Bermúdez

⁵² " Examen de la máxima "El Rey reina y no gobierna", O.C., t.VI, p. 512.

o las **Cartas otorgadas**, igualmente nefast.⁵³ El rei havia de governar amb les Corts en nom dels principis antics, però acceptant les realitats noves: aquesta era l' essència del sistema proposat per Balmes i els vilumistes. Dit això, el que calia era arbitrar un sistema en el que la preeminència del monarca brillés sense ombres de cap mena. I aquesta preeminència s' havia d' afirmar ja des del mateix procés de reforma de la constitució de 1837: " Atendiéndose a éstos principios, (fer recurs a les lleis antigues i enviar bona part de la constitució a la part reglamentària, J.M.F.) será posible andar haciendo aquellas modificaciones que el tiempo muestre convenientes en la misma organización de las Cortes, lo que deberá ejecutar el monarca con el auxilio de éstas, por ser indudablemente semejantes negocios de aquellos que en nuestras leyes están calificados de **grandes y arduos**. Verdad es que el trono adquiere de esta suerte un poder mucho mayor del que tiene en la actualidad; pero estamos en la profunda convicción de que sin este aumento no hay para la España esperanza alguna de tranquilidad y bienestar. Además es

⁵³ "... conviene dejar asentado que los motines no tienen derecho a mudar la ley fundamental, y que tampoco lo tienen los reyes. La soberanía de éstos está cimentada en las mismas leyes fundamentales del país; el rey nada puede contra ellas. Esta doctrina ha sido reconocida en España hasta por los más ardientes partidarios de la monarquía absoluta: durante la última guerra, una de las razones que alegaban los defensores de Don Carlos era que el rey no podía alterar la ley de sucesión sin observar los requisitos debidos. Así es que nosotros no admitimos el sistema de las **cartas otorgadas**, entendiéndose que el monarca pueda por sí sólo variar la ley fundamental. Si las leyes o costumbres del país le facultan para organizar de diferentes maneras los cuerpos representantes de la nación, podrá dar reglamentos con este objeto y llamarlos, si se quiere, **cartas otorgadas**; mas de ninguna manera se debe entender que pueda a su voluntad convertir el gobierno absoluto en representativo o el representativo en absoluto. Semejante doctrina, al parecer tan monárquica, es en el fondo muy revolucionaria." "Reforma de la constitución. 3º Proyecto de Constitución", O.C., t. VI, p. 628.

preciso no olvidar que si este poder no se lo confieren al trono las leyes, él se lo tomará muchas veces por sí mismo, pues a ello le conducirán los hábitos de largos siglos, el sentimiento de su fuerza por ser las ideas y costumbres de los españoles altamente monárquicas, el instinto de su conservación contra los los continuados embates de las facciones, y sobre todo el imperioso deber de salvarse a sí propio y a la sociedad en las grandes crisis que acarreará la misma naturaleza de las formas políticas."⁵⁴

Si el monarca havia de tenir, capacitat i iniciativa legislativa, llavors ¿quina funció havien de tenir, les Corts? Les cambres en les que pensaven els vilumistes - no posaven en discussió la necessitat d' un sistema bicameral, evidentment - havien de ser la representació dels interessos del país, del país i no pas de la ciutadania com figurava en el programa del liberalisme clàssic i defensaven molts a Espanya. La diferència era fonamental, bàsica. El que calia era una dràstica reforma tant de la composició com de les funcions de les Corts, que prenguéss en consideració les lliçons de deu anys d' inestabilitat, arbitrarietat i d' infracció continuada de la legislació vigent. Calia reformar la llei electoral i establir una sèrie de normes de com s' havien de formar en el futur. No cal dir que totes les reflexions balmesianes sobre aquest punt, així com les mesures concretes que proposa, van en la direcció de constituir unes cambres molt més restringides, on l' Església i l' alta noblesa hi tinguin un lloc reservat i determinant.

⁵⁴ "Reforma de la Constitución. Ensayo de ley electoral", O.C., t.VI., pp. 630-631.

Calia acentuar dràsticament la base censitària, elevar l' edat dels senadors, disminuir el nombre d' electors, formar uns districtes electorals petits i controlables.⁵⁵ En definitiva, fer anar enrera la tímida base democràtica que la Constitució de 1837 havia obert. El resultat d' aquest conjunt de mesures clarament i oberta anti-democràtiques n' havia de ser unes cambres adaptades a aquella funció de legislació **vis a vis** amb el monarca, d' unes cambres bàsicament sotmeses a la iniciativa del monarca, qui ni tan sols estaria sotmés, en el plantejament de Balmes i els vilumistes, a l' aprovació anual dels presupostos. Del liberalisme com a cultura política no en restava quasi res en el plantejament dels anomenats monàrquics, del procés polític iniciat el 1833 en restava l' acceptació de la força social de la burgesia a l' interior d' aquelles institucions dissenyades per a perpetuar els poders socials que tan durament havia sacsejat. S' acceptava als guanyadors reals dels deu anys anteriors, però en una posició ben clarament subordinada a una Corona que s' havia d' emancipar de les forces que l' havien sostingut enfront del legitimisme carlista, amb l' ajut dels estaments a qui el projecte de Balmes i Viluma donava un protagonisme essencial.

Era des del protagonisme d' una corona a qui les forces socials emergents amb la revolució no li podien fer ombra que els vilumistes proposaven, a través de la ploma de Balmes una

⁵⁵ Vegi's l' article "Reforma de la Constitución. 4º Ensayo de una ley electoral", O.C., t.VI, pp. 630-640; "5º El Estamento de próceres", Idem., pp. 640-648; "6º El banco de obispos de la alta Cámara", Idem., pp. 648-656"; 7º El banco de próceres de la alta Cámara", O.C., t. VI, pp. 656-662; i, finalment, "8º La Cámara alta y popular", Idem., pp. 663-670.

constitució de mínims, semblant a la que avortaria el 1852 i que fou definida com "la menor cantidad posible de Constitución." La dels vilumistes es resumia en dos articles: "El rey es soberano" i "La nación en Cortes otorga los tributos e interviene en los negocios arduos." A Balmes, per si la provocació als "puritanos constitucionales" i no cal dir els progressistes no era suficient, se li acudí, nogensmenys, suggerir que aquells dos articles prou concisos estaria bé que fos possible estampar-los en les dues cares d' una moneda, d' una moneda que sens dubte portaria l' efígie del monarca.⁵⁶

Mentre s' estava procedint a la discussió constitucional, els precaris equilibris entre les diverses faccions moderades representades en el govern començaren a donar símptomes de desintegració. El primer factor de crisi va ser la peculiar posició dels vilumistes. No ve al cas, ara, tornar a recordar la naturalesa d' una minoria que feia el joc del moderantisme, però que no volia considerar-se part de la "situación". Té més interès, en canvi, veure els termes particulars en els que la crisi es plantejà. Foren dos, bàsicament: el plantejament de Viluma i de Balmes en relació a la reforma de la constitució i la qüestió dels béns eclesiàstics. Ambdues estaven estretament relacionades, i en ambdues la posició del vilumisme delatava el

⁵⁶ " En Francia no han faltado artistas que han hecho un esfuerzo para escribir toda la Carta en la tapa de una caja de rapé; a los españoles quisiéramos ahorrarles este trabajo, haciendo de manera que la Constitución pudiese estar contenida en las dos caras de nuestra moneda, con pocas más letras de las que ésta lleva en la actualidad. En la una está el nombre y la efígie del soberano: he aquí el poder real; en la otra podrían estar las garantías populares en un solo artículo: la nación en Cortes otorga los tributos e interviene en los negocios arduos." "La reforma constitucional. 3º Proyecto de Constitución", O.C., t.VI, p. 629.

seu profund reaccionarisme i sentit de classe, com tractarem de mostrar, així com la seva pretensió d' actuar com el braç vicari de l' Església en una situació en la que aquesta no podia pesar encara amb la contundència que hauria volgut. La primera qüestió - la del pla vilumista-balmista per a reformar la constitució - és la clau per explicar la caiguda de Viluma del govern Narváez. La segona ho és per entendre la retirada de la minoria parlamentària vilumista de les Corts que havien de procedir a la reforma de la llei fonamental. Per tant, estem davant de dos punts que permeten veure tant la significació ideològica del programa de Manuel de la Pezuela i de Balmes com la forma de procedir en termes de política pràctica.

Narváez va ser cridat a formar govern el març de 1844 en substitució del gabinet de González Bravo, la caiguda del qual es devia a les repercussions d' una repressió immisericorde contra els progressistes que s' havien sublevat a Alacant i Cartagena el febrer d' aquell any. Duresa que, uns mesos després, Narváez utilitzaria contra l' infortunat aixecament progressista encapçalat per Zurbano, qui seria afusellat amb altres dels insurreccionats.⁵⁷ Un cop format el govern, Narváez oferí la

⁵⁷ A finals d' any, el periòdic progressista El Clamor Público donà la xifra de 214 afusellats al llarg de l' any 1844. Val la pena reproduir el comentari de Balmes a les planes d' El Pensamiento de la Nación: " Doscientos catorce hombres fusilados en el espacio de un año, es un guarismo que estremece. Nosotros no queremos desconocer la crítica situación en que se ha encontrado el gobierno, no queremos olvidar lo agitado y revuelto de los tiempos; pero no podemos menos de lamentarnos de que en el siglo XIX una nación de Europa haya de ofrecer semejantes horrores.

Los que han defendido a los hombres de la situación han encomiado la humanidad de los gobernantes: sea enhorabuena; si salváis a los hombres tanto peor para la situación: porque si siendo humanos han tenido que fusilar a tantos, ¿qué habrían hecho siendo rigurosos? ¿Qué situación es ésta donde a pesar de

cartera d' Estat a Viluma, que poc abans havia estat nomenat embaixador espanyol a Londres, amb la intenció de fer-lo servir de contrapés contra els **puritanos** de Pacheco, els quals es resistien a una reforma constitucional massa dràstica.⁵⁸ Viluma s' incorporà al govern quan aquest havia passat amb la Reina a Barcelona. Un cop a la capital catalana, Viluma proposà a la resta del ministeri el seu pla de govern.⁵⁹

El pla era d' una elementalitat extrema, i el coneixem mercès a uns apunts redactats per algun dels membres del govern o una persona amb accés a les discussions del gabinet. Constava de dues parts: un sistema de govern i una proposta d' acció

la humanidad delos gobernantes es necesario hacer tantas víctimas? Si vindicáis a los hombres, condenáis la situación; si vindicáis la situación, condenáis a los hombres: escoged lo que menos os desagrada, que ninguno de los extremos puede agradaos mucho." "La situación: sus antecedentes y su porvenir", O.C., t.VI, pp. 1033-1034.

⁵⁸ L' esforç de Narváez per a situar-se en el centre de l' espectre moderat és fàcil de copsar, altra cosa és que la majoria dirigida per Nárvaez, en la que destacaven dos política emparentats entre ells, Alejandro Mon i Pedro José Pidal, respongués amb l' homogeneïtat que aquell hauria volgut. La idea d' un sistema de contrapesos entre vilumistes i **puritanos** es troba a J.L Comellas, Los moderados en el poder, Madrid, CSIC, 1970, pp. 175-195.

⁵⁹ El pla de govern de Viluma i la resposta dels altres membres del ministeri varen ser trobats per Ignasi Casanovas entre els papers de Balmes. Els publicà per primera vegada a les Reliquias literarias de Balmes, l' any 1910. Els utilitzà, junt amb altres documents procedents dels arxius familiars dels Pezuela, el Marquès de Rozalejo a Cheste o todo un siglo.1809-1906. El isabelino tradicionalista, Madrid, Espasa Calpe, 1935. El llibre té interès si es vol resseguir la biografia de Juan de la Pezuela, el futur comte de Cheste. Val a dir, però, que els capítols X, XI i XII estan dedicats sobretot a l' operació Viluma i a les relacions d' aquest amb el vigatà.

En el seu informe de 1848 sobre els polítics espanyols, Lesseps pren nota dels vilumistes a la part dedicada a Juan de la Pezuela i el duc de Veragua. Lesseps y los políticos españoles (El informe de 1848), Alacant, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"/Diputación de Alicante, 1993, pp. 45-46.

immediata per via de decrets.⁶⁰ La primera part consigna les posicions ideològiques del grup, que ja coneixem. Descartava el retorn a la monarquia absoluta, però insistia en la idea de dues cambres, una de nomenament reial i l' altra electiva, però amb fortíssimes restriccions d' ordre censitari. Hi ha, a més, una sèrie de mesures d' ordre polític immediat, les quals en la seva generalitat eren compartides per la resta de faccions moderades: supressió de la milícia nacional; reforma de la llei municipal; abolició del jurat en els judicis d' impremta; suspensió de la venda de béns eclesiàstics. La nota que resumeix el pla de Viluma estableix, al capdavant del programa polític vilumista, el següent: " Así pues entre el plan final de gobierno que propone el Señor Marqués, y el que sirvió de base a la formación del Ministerio actual, no hay sino algunas diferencias sobre puntos secundarios en los que es fácil entenderse y sobre todo sujetarse al voto de los demás."⁶¹ En canvi, el desacord era total respecte de les mesures d' acció immediata que proposava el flamant, i fugaç, ministre d' Estat. Aquestes eren tant radicals com

⁶⁰ De l' acció política de Balmes a Madrid se n' ha ocupat molta - massa - gent. Voldria citar només alguns materials que poden tenir encara interès per raons diferents, almenys per a refer certes peripècies biogràfiques. José Elías de Molins, Balmes y su tiempo, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1906; José M^a Ruiz Manent, Balmes, la libertad y la constitución, Madrid, Estudios Políticos y Sociales, 1929; Jaume Raventós, Política de Balmes, Vic, Tipografia Balmesiana, 1933; Juan Ríos Sarmiento, pbro., Jaime Balmes, Barcelona, Ed. Juventud, 1941; Ernesto La Orden Miracle, Jaime Balmes Político, Barcelona, Ed. labor, 1942.

⁶¹ A les Obres Completes, les notes sobre el pla presentat per Viluma es publica just al darrera de l' article de Balmes "Sobre la última crisis", escrit el 10 de julio i publicat a El Pensamiento de la Nación una setmana després. O.C., t.VI, pp. 688-694. A les Reliquias literarias de Balmes es troba les pàgines 110-119.

concises, de tal manera que podem reproduir aquesta part del pla sense problemes d' extensió. Deia: " El Señor Marqués propone: 1º declarar más o menos explícitamente nulo todo lo hecho desde la abolición del Estatuto Real a consecuencia de la revolución de 1836; 2º Que la Corona hablando a los pueblos llegada la época de su verdadera mayor edad, es decir, el 10 de Octubre del presente año, al hacer aquella declaración dé y otorgue una nueva Constitución bajo las bases indicadas. 3º Que al hacer ésta se aseguren bajo la garantía de la palabra real todos los derechos adquiridos durante nuestros trastornos. 4º Y finalmente que se dé una amplia y general amnistía sin excepción de partidos ni de personas."⁶² Així com el conjunt de mesures d' acció immediata i de reforma de les bases constitucionals de la Monarquia podien ser acceptades o negociades en el marc del plantejament del propi govern Narváez, la forma de procedir que proposava Viluma era considerada massa perillosa.

Els arguments amb que el pla va ser rebutjat indica, ben clarament, que la majoria del partit moderat tenia ben clars quins eren els límits que no podia traspassar. Per començar, fer **tabula rasa** del que havia passat al país des del canvi polític de l' estiu de 1835 o de la Revolució de la Granja de l' estiu següent era considerat com una cosa altament perillosa per la majoria moderada, en la mesura que dividiria el partit liberal, començant pels propis moderats, i alarmaria als grans beneficiaris de les compres de béns eclesiàstics, als "intereses nuevamente creados." El buit legal i polític creat afavoriria al

⁶² " Sobre la última crisis. Documentos a que hace referencia la nota bibliográfica", O.C., t.VI, p. 689.

carlisme, que es convertiria de manera automàtica en el suport principal de la monarquia. La posició del partit moderat obeïa, ben altrament, a una altra lògica, els autors de la nota que estem comentant presentaven amb una lògica admirable. "En concepto de los que suscriben, el trono de nuestra reina debe principal y necesariamente afianzarse sobre los intereses y principios que le sirvieron de apoyo en la lucha y prevalecieron en la victoria (sobre el carlisme s' entén, J. M. F.): más atrás se entra en el terreno del carlismo, más adelante en el de la revolución (...). Bajo este concepto la reina, en opinión de los que suscriben, debe aceptar la situación actual, aunque creada entre los trastornos y revueltas de nuestra patria, porque en medio de estos trastornos y revueltas se afianzó su trono y venció su causa; pero debe al mismo tiempo modificar esta situación y adaptarla a lo que exigen la índole de la monarquía, la naturaleza especial de nuestros hábitos y costumbres, y el gran pensamiento de atraer sucesivamente al lado del trono todos los sentimientos monárquicos que hay en el país, y de los cuales muchos hasta ahora le han sido hostiles y contrarios. De este modo se purga y liberta a la situación del elemento revolucionario que consigo lleva; la monarquía se aproxima más y más a su base natural y permanente, y hasta los intereses mismos creados por la revolución se convierten en elementos conservadores."⁶¹ Que a la base de la Monarquia hi hagués l' element revolucionari no era quelcom que fes estripar-se les vestidures, era el cas, feien avinent els autors de l' escrit, de la majoria de les monarquies europees, de les de

⁶¹ Idem., p. 690.

França, Anglaterra, Holanda i Bèlgica. No calia fer-ne escarafalls.

D' altra banda, avançar per el camí de les reformes proposades per Viluma era el que ja estava fent el govern, procedint a "hacer por medio de las Cortes, en cuanto esto sea posible, las reformas que haya que decretar en el régimen del Estado." Per avançar en el camí d' una política conservadora i d' ordre no calia provocar prèviament una mena de buit constitucional que podia ser molt perillós. Ni falta que feia. Per a demostrar-ho feien un lúcid repàs als punts claus del viratge conservador que els gabinets de González Bravo i Narváez estaven imposant en pocs mesos: " La **milícia nacional** no existe de hecho, y en este punto está terminada la reforma con no restablecerla; los **ayuntamientos** acaban de organizarse por una ley que, aunque no carece de defectos, puede ser muy tolerable con pocas variaciones, y las últimas elecciones han dado en casi todas partes resultados favorables y corporaciones municipales en buen sentido. Las **diputaciones provinciales** están políticamente casi anuladas por la ley de ayuntamientos, y además están compuestas en su generalidad por personas de nuestra opinión. La imprenta acaba de ser reglamentada por una nueva ley, de cuya ejecución se esperan resultados satisfactorios, y en el orden político no se echa de menos ninguna otra gran reforma fuera de la **ley electoral** y de la **Constitución** vigente.

Respecto de la ley electoral debe tenerse presente que, aunque mala como permanente y estable, es, sin embargo, a propósito en las actuales circunstancias para traer unas buenas Cortes; porque con ella la influencia del gobierno y de sus

agentes y empleados es casi decisiva. Cualquiera otra ley que hoy se estableciese, por buena que en sí fuera no sería en la actualidad tan a propósito."⁶⁴ Aquest era el fons de la qüestió: ¿calia obrir una etapa d' incerteses i d' inevitable inestabilitat o era millor procedir des del sistema amb reformes parcials que portaven en la mateixa direcció? Què restava, doncs, com a diferencia entre els uns i els altres un cop s' arribava a aquest punt de clarificació. No es difícil de veure: diferències generals en quan a l' organització de l' estat; una idea diferent de les forces que havien d' intervenir en el seu afaïçonament, és a dir, la qüestió del carlisme, i, finalment, el tema dels béns eclesiàstics, dit d' una altra manera, de la relació entre l' estat liberal i l' Església. No es casual que, un cop Viluma veié rebutjat el seu pla, i deixà de manera irrevocable el govern, el darrer punt acabés portant a la ruptura de la minoria vilumista-balmista amb la majoria moderada, la qual es movia dins d' un ordre de prioritats molt diferent al d' ells , com acabem de veure.

La qüestió que provocà la dimisió en bloc de la minoria vilumista va ser, com acabo de assenyalar, la dels béns eclesiàstics i de l' impost de "culto y clero, és a dir, del sosteniment de l' Església un cop desamortitzades les seves propietats. Cap altra qüestió il.lustra tant bé la naturalesa del conglomerat que era el vilumisme-balmisme com aquesta. Ni tampoc, cap altra il.lustra tant bé la naturalesa del joc que es portava entre mans la majoria moderada respecte de l' Església, un dels puntals ben aviat del model conservador que dominarà la resta de

⁶⁴ Idem., p. 691.

l' època isabelina.⁶⁵ Com succeirà en general en totes les posicions defensades per la minoria "monàrquico-nacional" la premsa els perdrà, mentre que el ritme més pausat, més contemporitzador respecte de les forces en presència, de la majoria moderada acabarà per imposar-se, amb la connivència vaticana, tot sigui dit.

De fet, ja abans de l' enfrontament directe entre la minoria vilumista i la majoria moderada amb motiu de la presentació del projecte del ministre d' Hisenda, Alejandro Mon, d' impost de "culto y clero", El Pensamiento de la Nación havia anat publicant un seguit de materials i preses de posició en relació als béns eclesiàstics. El 22 de maig, per exemple, donà a conèixer una interessant exposició d' un grup de propietaris de Vic demanant la suspensió de les vendes de béns de l' Església com a primer pas i indispensable per a restablir les relacions amb Roma.⁶⁶ Uns mesos més tard publicaria un conjunt d' exposicions i preses de posició sobre el tema, procedents de Barcelona (redactada ben probablement per Joaquim Roca i Cornet), Oviedo i altres.⁶⁷ Mentrestant, el grup prendria posició en els debats d' aquells mesos davant de les diverses propostes que el govern posà en circulació. EL detonant, però, de les desavinences obertes entre els vilumistes i el ministeri Narváez va ser el decret de

⁶⁵ Sobre la reconstitució posterior de la base financera de l' Església a Espanya, de J. M^a Palomares Ibáñez, "La recuperación económica de la Iglesia española (1845-1931)", a, E. La Parra i J. Pradells, Iglesia, sociedad y Estado en España, Francia, e Italia (ss. XVIII al XX), Alacant, Instituto de Cultura "Juan Gil Albert", 1991, pp. 153-171.

⁶⁶ Va ser publicat dins de comentaris que portaven per títol "Asuntos eclesiásticos", t.VI, pp. 584-586.

⁶⁷ "Sobre los bienes del clero", O.C., t.VI, pp. 787-813.

suspensió de les vendes de béns eclesiàstics de 26 de juliol de 1844, el qual suspenia les vendes de béns de seculars i de les comunitats religioses femenines fins que el govern no disposés la destinació definitiva dels mateixos. Amb aquesta mesura el govern pretenia aconseguir diversos objectius que no s' escaparen a aquells que seguien la política del govern. El primer era legalitzar i fer més tolerables les vendes de darrera hora que es realitzaren els mesos de juny i juliol, just abans de la publicació del decret de suspensió.⁶⁸ Els medis catòlics, amb els que El Pensamiento de la Nación s' identificava, consideraren aquestes vendes de darrera hora com una provocació més de la política de fets consumats del partit moderat.⁶⁹ Balmes ho explicà de manera contundent i lacònica: " La fracción dominante (del partit moderat, s' entén, J.M.F.) defendió al clero cuando estaba en la oposición, se olvidó del clero cuando la coalición, y no se acordó del clero hasta muchos meses después de haberse

⁶⁸ El Pensamiento de la Nación publicà les xifres que havia donat el diputat basc Egaña en la discussió parlamentària: 12.028 finques venudes, 8.874 ho eren del clergat regular. Vid., "Discusión del Congreso sobre la dotación del culto y clero", O.C., t.VII, pp. 23-24.

⁶⁹ Més endavant, el maig de 1845, Balmes comentaria aquell fet que jutjava escandalós, de la manera següent: "...lo que se hizo fue vender rapidísimamente las fincas del clero, dejando que transcurriesen siete meses desde la caída de Olózaga hasta la suspensión de la venta; lo que se hizo fue apoyar por largo tiempo con calor y con acritud la conveniencia de consumir los hechos que la revolución empezara; lo que se hizo fue rechazar desdeñosamente, cuando con indignación, a los que reclamaron que se suspendiese la venta; lo que se hizo fue insultar en la prensa al partido monárquico, desencadenarse contra él durante las elecciones y continuar después hablando sin cesar de conspiraciones carlistas que el tiempo ha venido a desmentir." "Polémica sobre la cuestión de los confesores no absolventes", O.C., t.VII, p. 164.

apoderado del gobierno." ⁷⁰ En aquell moment, Balmes no podia saber que les vendes de béns de regulars continuarien en realitat fins al Concordat, set anys després.

El segon i principal objectiu del govern era obrir el camí cap a la reconciliació amb el Vaticà, pretensió que, tot sigui dit, pretenia comprar amb el menor cost polític possible. Després de l' enorme tensió entre la Santa Seu i els governs de la Regència, els moderats volien obtenir el reconeixement de Roma com a clau per aconseguir altres aventatges. Volien, en primer lloc, cercar una fórmula d' acord que legitimés les compres de béns de l' Església realitzades des de 1837. Segonament, pretenien trobar una sortida als principals problemes que obstaculitzaven l' inseriment de l' Església dins de l' edifici polític del liberalisme.⁷¹ Aconseguir-ho, però, obligava a negociar la delicada qüestió del sosteniment de l' Església, vuit anys després de la supresió del delme i de l' inici de la darrera fase del procés desamortitzador, en uns moments en que tot el sistema tributari espanyol havia entrat en crisi i estava a punt de ser reformat de dalt a baix. Obligava, alhora, a reconsiderar aspectes polítics de la relació entre l' Església i l' Estat liberal, des de la qüestió de les seues vacants fins a la del lloc i la posició de les congregacions i ordes monàstiques, i tant altres. En tercer lloc, obligava a

⁷⁰ "Discusión del Congreso sobre dotación de culto y clero", O.C., t. VII, p. 25.

⁷¹ Interessants informacions sobre el tema de la dotació del clergat, així com del conjunt de les relacions entre l' Església i l' Estat, a la Bèlgica independent de les dècades centrals del segle XIX, a F. Laurent, L' Eglise et l' Etat depuis la Révolution, Brusel·les, A. Lacroix, Verboeckhoven et Ce., 1862.

encarar l'espínosa i delicada pregunta de quina cosa fer amb els béns exclesiàstics en mans de l' Estat i que no havien estat venuts. Per tant, un cop tancat el període d' enfrontament dels anys 1841-1843, el moderantisme necessitava cercar i trobar una solució definitiva al plet amb l' Església. Entre el principi d' acord aconseguit per Castillo Ayensa l' any 1845, al que ens tornarem a referir, i el Concordat de 1851, dominat per l' impacte tant a Espanya com a Itàlia de la crisi revolucionària de 1848, les coses es mourien molt ràpidament, encara que a Balmes i els vilumistes els semblés que caminaven de manera massa vacil.lant.⁷²

L' estiu de 1844, quan s' obrí de nou la discussió sobre els béns eclesiàstics, el problema de fons era com establir una política que reconciliés els interessos de les tres parts implicades en el joc: els compradors de béns desamortitzats; els antics propietaris, és a dir l' Església, i un govern que necessitava cercar una solució hisendística per a les exhaustes arques de l' Estat.⁷³ Es fàcil d' entendre que la viabilitat

⁷² Sobre aquestes qüestions continuen essent un material de consulta indispensable el llibre de José Manuel Castells, Las asociaciones religiosas en la España contemporánea. Un estudio jurídico-administrativo (1767-1965), Madrid, Taurus, 1973. Més recent i de gran interés, el llibre de William J. Callahan, Church, Politics and Society in Spain, 1750-1874, Cambridge, Mss, Harvard University Press, 1984. Discutible, en canvi, i per al període immediatament precedent, el de V. Cárcel, Política eclesial de los gobiernos liberales españoles, 1830-1840, Pamplona, EUNSA, 1975.

A propòsit de l'activitat de Castillo Ayensa, vegi's el poc convincent llibre de Beatriz Romero Blanco, José Castillo Ayensa. Humanista y diplomático (1759-1861), Pamplona, Eunsa, 1977.

⁷³ A. Pirala, "El señor Ayensa y el Concordato- Situación del Gobierno", Historia Contemporánea. Anales desde 1843 hasta la conclusión de la actual guerra civil, Madrid, 1875, t.II, pp. 383-389.

final d' un o altre projecte estigués determinada per l' inseriment de la qüestió dels béns eclesiàstics en el marc de les solucions dels problemes d' hisenda. Es fàcil entendre que aquest era el joc principal, i més en un context en el qual l' Estat no disposava de gens ni mica de marge de maniobra, per raons òbvies.⁷⁴ Els vilumistes, però, i Balmes al davant d' ells, no ho entenien o no volien veure-ho així.

En el moment que s' anuncià la suspensió de les vendes de seculars i ordes monàstiques femenines, Balmes ho considerà lògicament una bona notícia. Es queixà de manera immediata de la timidesa de la mesura, així com del que jutjà una incoherència de plantejament d' alguns dels principals responsables en relació a preses de posició passades. Les primeres invectives contra Mòn publicades a El Pensamiento de la Nación es referien, precisament, a la pretesa inconseqüència del ministre d' Hisenda i del seu cunyat, Pedro José Pidal, considerats com els factòtums de la mesura.⁷⁵ La inculpció es feia també extensiva altres polítics moderats, en especial a aquells que s' havien oposat a la política de Mendizábal l' any 1837, amb argumentacions de l' estil de la d' invocar el caràcter de propietat privada dels

⁷⁴ El plantejament més lúcid d' aquestes qüestions és el que exposà Josep Fontana a " La desamortización de Mendizábal y sus antecedentes", a A. García Sanz y Ramon Garrabou (eds.), Historia agraria de la España contemporánea.1. Cambio social y nuevas formas de propiedad, Barcelona, Ed. Crítica, 1985, pp. 219-244. En el mateix volum, relacionat amb aquestes qüestions, és d' un gran interès el treball d' Esteban Canales, " Diezmos y revolución burguesa en España", pp. 244-274.

⁷⁵ La qüestió de la inconseqüència de Mòn, Pidal i Martínez de la Rosa, argumentada en base a les intervencions parlamentàries d'aquells els anys 1838 a 1840, té ben poc interès. Es pot veure l' article i notes publicats amb el títol " Sobre los bienes del clero", O.C., t. VI, pp. 787-813.

béns eclesiàstics i, per tant, quelcom intangible des de la pura ortodòxia liberal.⁷⁶ Però, aquest no era, i tothom ho sabia el fons de qüestió.

El problema principal, com abans hem indicat, era saber com l' Estat liberal estava disposat a sostenir a l' Església quan les seves bases materials havien estat ensorrades de manera irreversible. En aquest punt, que tenia connotacions pràctiques sobre les que calia definir-se, les posicions del gruix del partit moderat i les dels vilumistes obeïen a lògiques radicalment diverses. La dels primers era la d' un estat que no volia perdre les seves bases de sustentació - la formada pels compradors de béns eclesiàstics - i que, a la vegada, volia mantenir el crèdit davant dels múltiples acreedors. Des d' aquest punt de vista, les divisòries que els separaven eren clares, i no costa gaire connectar-les amb la posició política respectiva. El que Balmes i els vilumistes defensaran, en canvi, serà la devolució immediata de les propietats no alienades, un cop s' havia promulgat el decret de suspensió de les vendes, als seus **legítims** propietaris, és a dir, al clergat secular o regular que les posseïa abans de 1837. Balmes insistirà sobre aquest punt en diverses ocasions, els mesos que van de l' estiu a finals de 1844.

Les argumentacions dels uns i dels altres eren del tot previsibles. Per al govern i la majoria dels polítics moderats, el manteniment dels béns de mans mortes no venuts en mans de l' Estat era una garantia de solvència financera de cara a l' arrenjament sobre el sosteniment de l' Església, com indicava

⁷⁶ Idem., p. 805.

ja el decret de 26 de juliol.⁷⁷ A la vegada, era una forma de no alarmar ni aixecar sospites entre els compradors de béns eclesiàstics. Per tot plegat, el govern no havia pogut ratificar el primer acord de Castillo Ayensa amb el Vaticà, on s'hi contemplava la devolució. Per als vilumistes, a la inversa, la retenció dels béns invenuts en mans de l'Estat no era altra cosa que perpetrar una injustícia sobre una injustícia, fet que a més tenia, més enllà de la qüestió de principis, importants derivacions pràctiques. A més, l'argument reiterat dels moderats que la desamortització no podia fer marxa si no volia afectar als interessos creats, no se sostenia. D'interessos creats no n'hi havien, a no ser que fossin els de l'Estat.⁷⁸

La determinació dels moderats de no transigir en la devolució tenia implicacions indubtables de cara a l'acord que s'estava començant a negociar amb la Santa Seu, en la mesura que condicionava la forma com s'havia de procedir a la regularització de la situació econòmica de l'Església. En efecte, si l'Estat mantenia els béns eclesiàstics invenuts sota control tenia més cartes a jugar a l'hora de fixar les bases de l'acord amb Roma. Aquest era un punt clau en el joc de forces entre els moderats i el Vaticà.

El 4 de desembre de 1844, Mon presentà finalment el projecte de llei sobre la dotació de "culto y clero". La decepció de

⁷⁷ A l'article segon deia el següent: " Se aplican al pago de dicha cantidad los productos en renta de todos los bienes, derechos, foros, censos y acciones que pertenecieron al mismo clero y aun rstan por vender, y continuarán del mismo modo hasta nueva determinación."

⁷⁸ "Dotación de culto y clero", 18 de desembre de 1844. O.C., t.VI, pp. 1017-1018.

Balmes i dels vilumistes no pogué ser més gran. Malgrat que el projecte va ser presentat com a transitori, fins que no es procedís a la reforma global del sistema tributari en la qual Mon estava treballant, els vilumistes dissentien de l'orientació global. Per començar, la quantitat oferta pel ministeri, cent cinquanta nou milions de rals, els semblava clarament insuficient. Per acabar d'empitjorar-ho, a més, la forma com Mon proposava arribar a aquella quantitat els semblava poc clara i fiable. El projecte del govern establia, en essència, una doble línia de finançament: d'una banda el producte dels rèdits dels béns invenuts en mans del govern, en segon lloc, l'ingressat per la via de l'impost de "culto y clero", i, finalment, el producte d'un impost segur però migrat, l'anomenada butlla de la Santa Creuada. El grup Viluma-Balmes dubtava que els càlculs del ministre fossin encertats, així com de la manera com s'havia d'arbitrar i administrar el sistema presentat per Mon.

Al projecte de Mon, els vilumistes hi oposaran una altra possibilitat que en línies generals podria esquematitzar-se de la forma següent. Es tractava de garantir una base econòmica independent per a l'Església que li permetés administrar els seus propis recursos i deixar de dependre de la benevolència dels governs de torn. Però es tractava, a més, d'assegurar que les necessitats econòmiques de la institució serien efectivament cobertes. Balmes s'encarà a la qüestió en dos articles publicats a El Pensamiento de la Nación l'11 i el 18 de desembre.¹⁰ Com a alternativa a la proposta ministerial, proposava avançar cap una direcció diferent basada en tres tipus d'ingressos. En

¹⁰ "Dotación de culto y clero", O.C., t. VI, pp. 1007-1026.

primer lloc, els derivats dels béns invenuts, els quals haurien de ser retornats a la Església, per a que ella pogués administrar-los com millor li semblés. En segon lloc, com que les rendes dels béns invenuts en prou feines podrien cobrir la meitat de les despeses de la institució, proposava l'establiment d'una "contribución de frutos " d' un tres per cent sobre el producte agrari, una mena de delme de sotamà. ¹⁰¹ Com que aquesta contribució sobre el producte agrari seria encara insuficient, a l' ensems que discriminatòria per a la població rural, Balmes proposava, en tercer lloc, estendre el cobrament del tres per cent a les rendes urbanes, immobiliàries i del capital. I, per acabar de reblar el clau, proposava que la "contribución de frutos" la cobrés i administrés directament l' Església, mentre que el cobrament a la ciutat el garantís l' Estat amb l' ajut i la supervisió dels eclesiàstics.

El 21 de desembre, la minoria vilumista dimití en bloc en

¹⁰¹ " " Condenada la contribución en metálico por el mismo ministro de Hacienda, y dejándose entender bastante que el contrato con el banco es una de ls tantas palabras vacías de sentido como emplean en favor del clero los hombres de la situación, es necesario excogitar otros medios; y no pudiendo buscarlos en secretos semejanets al del voto de confianza del señor Mendizábal, es preciso acudir a la contribución de frutos. Sabido es que muchas provincias desean esto mismo; si bien de otras se ha dicho lo contrario; tenemos algunos datos para creer que hay aquí exageración, que tal vez comabata en el Congreso algún diputado de los de las provincias del Mediodía. Hay en la contribución de frutos una razón de justicia, pues las tierras estaban sujetas al diezmo, y una parte de este se destinaba al sostenimiento del culto y clero; hay una razón de conveniencia, porque será más fácil que los pueblos paguen una cuota de frutos que en metálico; hay el ejemplo de los años anteriores en que se estableció respectivamente el cuatro por ciento, el medio diezmo, y aun la continuación del diezmo. Si no se quiere llegar a ninguno de esos grados, póngase al menos el tres por ciento que, aunque poco, siempre será más efectivo que una contribución en metálico." " Dotación del culto y clero. Art. 2º", O.C., t.VI, pp. 1019-1020.

desacord amb el projecte del govern i empesos per l' agressivitat amb la qual les seves posicions foren contestades per Alejandro Mon. El ministre qualificà la presentació d' una esmena per part de la minoria de "ratera", en el sentit que es pretenia fer aprovar per sorpresa un text que no era conegut amb anterioritat per la cambra. Quan, enmig d' un gran escàndol, el grup vilumista li demanà explicacions per el qualificatiu emprat, Mon s' hi ratificà. Els vilumistes dimitirien en bloc i de manera irrevocable. Balmes els donà suport des de les pàgines de la publicació que dirigia.⁸¹ El testimoni de Benito García de los Santos, que aleshores li feia de secretari a Madrid, ens permet saber que el vigatà influí molt directament en la renúncia a les actes de diputats del grup.⁸²

La dimisió dels vilumistes tindria importants conseqüències per al futur de la minoria. La primera i ben previsible en fou

⁸¹ Vegi's l' article " Sesión del 21 de diciembre y renuncia de varios señores diputados", O.C., t.VI, pp. 1036-1042.

⁸² " Tal vez se estrañará que hayamos introducido este episodio parlamentario tratando de un personage (sic) que no perteneció a la fracción dimisionaria, ni aun al Congreso de que esta formaba parte: la estrañeza cesará en cuanto digamos el motivo por que lo hemos hecho. Aunque balmes no era diputado, ni al parecer le afectaba personalmente aquel suceso, Balmes defendió la determinación de los dimisionarios, y aun influyó grandemente en que se llevase a cabo la renuncia, cuya determinación ha sido acaso la única que ha encontrado oposición en algunos de sus íntimos amigos. Estos creen que la renuncia fue un mal gravísimo, porque separó al Congreso un número de diputados de convicciones profundas, de miras elevadas, de elevada posición social, que hubieran ensu día levantado su valerosa voz en defensa del casamiento de conciliación... y en este concepto recordaban siempre con sentimiento el consejo ó la sancción que balmes había dado a este asunto. Balmes, sin embargo, confidencialmente se confirmaba en su opinión y no cedía a los argumentos que en esta materia le hacían: creía que los dimisionarios habían obrado como cumplía a caballeros." B. García de los Santos, Vida de Balmes. Extracto y análisis de sus obras, pp. 436-437.

que la resta del procés de resolució de la qüestió eclesiàstica se' ls escapa de les mans del tot. A partir de 1845 i fins a 1851, quan es tancà la primera fase de les negociacions, el pes de trobar un termes d' acord va caure en les mans dels diferents governs moderats, els tres gabinets sota la presidència de Narváez, Iztúriz, i alguns altres de gran fugacitat, i el de Bravo Murillo de 1851, és a dir, el que en podríem dir, el centre-dreta del partit, mentre que els vilumistes restarien en una posició marginal de crítica des de fora. El fet en si era del tot lògic, ja que la política seguida per l' Estat, passava, en línies generals, per les pautes marcades per Mon i Pidal, amb una influència molt particular de Donoso Cortés, el qual s' havia acabat separant dels seus antics amics de la minoria puritana o doctrinària, en les discussions que havien portat a la dimisió dels vilumistes.⁸³ De fet, va ser la propia diplomàcia vaticana qui els va prendre la iniciativa política de les mans, com veurem, fet molt il.lustrador de la precarietat de la posició política d' un grup que s' arrogava la defensa per sobre de tot dels interessos catòlics, precisament.

De fet, un cop els vilumistes restaren definitivament fora dels espais de poder (govern i Congrés de diputats) des d' on haurien pogut influir, poc o molt, en la forma de resolució de la qüestió eclesiàstica, tan sols els restava pressionar des de fora, des d' El Pensamiento de la Nación, per exemple. Però això

⁸³ Sobre la posició de Donoso en aquest i altres temes, es pot consultar el llibre de John T. Graham, Donoso Cortés. Utopian romanticist and Political Realist, Columbia, University of Missouri Press, 1974, p. 57-60. Sobre l' etapa anterior, la de la Regència, de Federico Suárez, Donoso Cortés y la fundación de El Heraldo y El Sol. (Con una correspondencia inédita entre Donoso Cortés, Ríos Rosas y Sartorius), Pamplona, EUNSA, 1985.

era ben poc, tal era l' aïllament i la debilitat política en la qual la pròpia ineptitud política els havia col·locat. Resseguint els escrits de Balmes dels primers mesos de 1845, fins al conveni frustrat entre Castillo Ayensa i Lambruschini (l' anomenat popularment "pastel italiano"), es veu ben clar com va obrint la porta a l' acceptació d' una solució diplomàtica en uns termes diferents, més o menys allunyats, dels que havien defensat.⁸⁴ En un article del 9 d' abril de 1845 en el que Balmes dóna notícia d' un comunicat de José Castillo Ayensa en el qual s' informava del reconeixement per part del Vaticà de les adquisicions de béns eclesiàstics ja realitzades.⁸⁵ Cau pel seu pes que per a la minoria vilumista i per a Balmes el viratge de la diplomàcia pontifícia era un gripau molt difícil d' empassar. Era del tot previsible, però, que en el camí d' un arrenjament polític amb l' Església, era clar per tothom que seguis les coses d' aprop, que molts principis se'n anirien pel pedregar. El propi Balmes

⁸⁴ Sobre l' actuació de Castillo Ayensa el millor es consultar directament la seva Historia crítica de las Negociaciones con Roma, Madrid, 1859, 2. vols., i contrastar-la amb la rectificació que publicà el Marqués de Miraflores, Impugnación a algunas aseerciones de la obra publicada por D. Josef del castillo Ayensa con el título de Historia Crítica de las Negociaciones con Roma, Madrid, Imp. D.F. Sánchez, 1859.

Alguna informació més per al període immediatament posterior a F. Díaz de Cerio, S.J. i M.F. Núñez y Muñoz, Instrucciones secretas a los nuncios de España en el siglo XIX (1847-1907), Roma. Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1989. (Aquest volum inclou l' informe enviat a Roma pel fabricant català ultracatòlic Tomàs Illa Balaguer, qui es diu amic i admirador de Balmes)

Sobre el **Convenio** o "pastel italiano", l' interessant article de Nancy A. Rosenblatt, "Church and State in Spain: A Study of Moderate Liberal Politics in 1845", The Catholic Historical Review, vol. LXII, 1976, 4, pp. 589-603.

⁸⁵ "Negocios de Roma", O.C., t. VII, pp. 128-135.

ja ho havia advertit feia temps.⁸⁶ En aquell moment, però, no pogué deixar de manifestar el disgust propi i el dels seus correligionaris, als qui es dirigeix de manera molt personal i sentida: " Diversidad de sentimientos ha debido producir este suceso: los partidarios de la situación habrán experimentado una alegría por cierto bien fundada; los que desean una revolución habrán visto con disgusto la felicidad del gobierno en un negocio de tamaña importancia; y los que se han lamentado de las calamidades con que ha sido inflingida la Iglesia, no será extraño que contemplen con tristeza el que se legitimen adquisiciones en que se han enriquecido los que no han escrupulizado en comprar, a pesar de lo terminantes que estan en este punto los cánones de los concilios y las decisiones pontificias. Concebimos muy bien el que algunos experimenten semejante tristeza, y no lo atribuiremos, por cierto, ni a mala intención ni a deseos de perturbar; sabemos que cuando los

⁸⁶ En un article de polèmica amb Andrés Borrego, a propòsit dels béns eclesiàstics, publicat a El Pensamiento de la Nación, el dia 2 d'octubre de 1844, Balmes ja havia assenyalat: "Concluye el señor Borrego excitándonos a que, supuesto que recomendamos su sistema, lo aceptemos en todas partes; y nos aconseja no nos mostremos enemigos de los medios de reconciliación que a la sazón indicaba. Como el señor Borrego habla de la autoridad de la silla apostólica, declaramos desde luego que si el gobierno alcanza del Sumo Pontífice la sanción de lo hecho, nosotros seremos los primeros en callar ante su fallo inapelable. Deseamos sinceramente que se encuentren medios de conciliación para evitar conflictos desastrosos; ansiamos por el día en que la España vea restablecidas sus relaciones con el vicario de Jesucristo y en que la voz del supremo pastor de la Iglesia designe el camino que debemos seguir; pero hasta que esto se verifique falataríamos a un deber sagrado si sostuviésemos otra doctrina que la que se halla consignada en los sagrados cánones, en las leyes de nuestros códigos antiguos y modernos, en la misma Constitución de 1837, en los discursos de nuestros antagonistas más distinguidos, proclamando con nosotros la injusticia de lo que se hizo y la justicia de que se repare." "Contestación al artículo del Sr. D. Andrés Borrego", O.C., t.VI, p. 842.

hombres con incontestable razón han sostenido un principio de justicia, no pueden menos de sentir que este principio sucumba; mas por lo mismo que conocemos lo excusable de este sentimiento, consideramos más necesario el dirigir algunas observaciones a los que le padezcan."⁴⁷ Una cosa era manifestar el desencís i la insatisfacció per la claudicació final de la diplomàcia romana, que tractava desesperadament de trobar una sortida al colapso econòmic de l' Església espanyola, i una altra de ben diferent acceptar la nova posició de la Santa Seu. En això Balmes era i serà sempre inflexible. Ho expressà sense embuts, sabent com sabia que altres catòlics espanyols no ho veurien de la mateixa manera: " No creemos habernos quedado atrás siempre que se ha tratado de combatir la injusticia cometida en el despojo de la Iglesia, pero también hemos dicho que, tan luego como interviniese la autoridad pontificia, nos someteríamos sin vacilar a lo que ella resolviese. En el mismo caso se hallan todos los católicos. No deben haber dos medidas: la autoridad del Pontífice debe ser reconocida y acatada en este punto, sea cual fuere el juicio tocante a la conveniencia de la resolución. Sobre la potestad no cabe duda; y cuando se reconoce la potestad, no sería razonable extenderse demasiado en consideraciones sobre el uso que de ella se haya hecho (...) si el Sumo Pontífice cree que ha llegado el caso de ceder, de pronunciar una palabra de indulgencia, de tender un velo sobre lo pasado, el clero y todos los católicos debemos acatar profundamente esta resolución, no sólo reconociendo la potestad, sino sometiéndonos con enterza a cuanto esta potestad resolviese. Así lo hemos pensado siempre:

⁴⁷ Idem., pp. 128-129.

si es verdad que para Roma esté concluída la causa, para nosotros lo está también."⁸⁸

Justificada la necessitat d' acatar l' autoritat pontifícia, Balmes col·locarà la qüestió eclesiàstica espanyola en unes altres coordenades. El que havia portat al Vaticà a tractar de tancar el plet amb l'Estat espanyol eren les presses per encarar una solució viable que salvés una institució que es trobava aprop del colapso total. A Madrid, era la voluntat d' accelerar el reconeixement pontifici d' Isabel II el que empenyia en direcció a l' acord. ⁸⁹ Al capdavant, la cosa era clara des de la perspectiva del balmisme: Roma renunciava a recuperar el tot o una part dels béns desamortitzats, no feia qüestió de qui mantindria sota tutela els que restaven invenuts; el que calia, en aquest nou context, era deslligar el tema de les relacions entre l' Església i l' Estat espanyol de la política general del país. Acatada la decisió de Roma, el que calia era centrar de nou la minoria vilumista en el context d' una situació política encara prou fluïda, respecte de la qual havien de tractar de moure's en una perspectiva distinta de les del moderantisme i del carlisme: " No, cuando sostenemos los grandes principios, única

⁸⁸ Idem., p. 129.

⁸⁹ " En Roma es probable que se haya discurrido de esta manera. Esperamos durante la guerra civil, y ni en su discurso ni en su propio término se mejoró la suerte de la Iglesia de España; por el contrario, empeoró. Esperamos durante la dominación de Espartero, y en este tiempo la suerte de la Iglesia no se mejoró, antes empeoró. Esperamos después la caída de Espartero, y si bien desde aquella época la Iglesia respiró menos esclava y aun obtuvo algunas reparaciones, lo cierto es que hace ya algun tiempo que las reparaciones cesaron, los asuntos eclesiásticos volvieron a discutirse con calor, y los ánimos más bien llevan camino de exasperarse. Si continuamos en la misma línea de conducta esperando todavía más, ¿qué sucederá?" Idem., p. 131.

esperanza de la sociedad española, no sostenemos quince millones más o quince millones menos de una renta. Si estos millones se han perdido, porque su Santidad haya creído llegado el caso de hacer este sacrificio en obsequio de la paz, quedan todavía cosas más altas que defender. Si por el reconocimiento de Isabel ha sufrido quebranto la causa de Don Carlos en lo tocante a su persona, nosotros, al sostener la conveniencia del enlace de su hijo con la reina Isabel, no hemos sostenido un interés dinástico, sino un interés nacional, y este interés nacional existirá después del arreglo con Roma lo mismo que antes. Jamás hemos considerado la cuestión del enlace como una palanca para una reacción; y jamás hemos deseado que se prorrogara el arreglo de las cosas eclesiásticas para que la dilación contribuyera al enlace: porque no podíamos anteponer lo temporal a lo espiritual; porque creíamos también, y así lo dijimos terminantemente, que atendido el estado de las cosas y la irritación de los ánimos, convenía que al enlace, si se había de hacer, precediese el arreglo de los asuntos eclesiásticos."⁴⁰ La notícia de l' acord entre el govern espanyol i el Vaticà provocà un profund i extens descontentament entre els medis catòlics i els eclesiàstics espanyols, i molt particularment entre els de simpatia o militància carlina. En un segon article sobre el tema, tot just una setmana més tard del que acabem de citar, Balmes tractà de tranquilitzar i d' orientar aquests sectors, mentre contestava les crítiques rebudes del periòdic moderat, El Tiempo, afí als anomenats puritans i que en poc temps es convertiria en l' eix de les desavinences d' aquells amb la política de Narváez, i el

⁴⁰ Idem., p. 134.

rebombori originat pel diaris El Católico i La Esperanza, el diari que feia de portantveu indiscutible del partit carlí. El periòdic liberal acusava a El Pensamiento de la Nación d' inconseqüència, però aquesta era una inculpació de fàcil resposta: l' autorització papal canviava radicalment els termes del problema; per tant, sense desdir-se dels arguments sobre la il·legimitat de la desamortització i la no devolució dels invenuts, acceptaven sense més la decisió vaticana.⁹¹ La intromissió en la confrontació amb els altres diaris catòlics era ja més delicada, ja que podia tenir conseqüències polítiques no desitjades pels vilumistes. Ambdues publicacions havien criticat la decisió papal, però mentre el periòdic carlí ho havia fet amb la boca petita, i Balmes l' excusa sense entrar a fons en el tema, El Católico s' havia esplaiat de gust. Balmes no transigia en l'actitud de suport incondicional al Papa, però justificava aquelles actituds argumentant el difícil que era per a les víctimes de l' expropiació acceptar el canvi de política de Roma.⁹² Acabava l' article amb un important missatge

⁹¹ "La justicia de la devolución no ha sido contrariada por Roma, aun cuando sea cierto el reconocimiento de las ventas. En Roma se exige compensación, luego se cree que hay injusticia; luego nada se resuelve contra el hecho de la devolución bajo el punto de vista de la justicia. En Roma se sanciona, como hemos probado, la doctrina de que la autoridad civil era por si sola incompetente para privar al clero de sus bienes; luego en Roma se reconoce la incompetencia; luego se reconoce el vicio radical de la expropiación por defecto de autoridad. Véase, pues, como al defender nosotros la justicia de la devolución no estábamos en contradicción con lo que ahora se haya resuelto en Roma o en adelante se resolviera." "Asuntos eclesiásticos", O.C., t. VII, p. 138.

⁹² Idem., pp. 143-144.

d'esperança, molt en el seu estil."⁴¹

Les negociacions amb Roma i la política interior espanyola continuarien interferint-se els mesos següents. La complicació més gran tenia a veure amb la necessitat de trobar una fórmula per a resoldre l'encaix entre la reforma tributària i la modalitat i quantia de l'ajut que l'Estat havia de donar a l'Església. Els vilumistes es veien obligats a intervenir en el debat des de fora, per exemple, amb les campanyes de premsa de Balmes i els seus col.laboradors. D'ençà de l'acord amb la Santa Seu la discussió s'havia centrat a l'entorn de la modalitat i el volum de l'ajut econòmic que l'Estat havia de passar a l'Església. El tema va tenir ocupats als succesius gabinets moderats fins al primer Concordat, l'any 1851, quan Bravo Murillo acabava de pujar al poder. En el moment, però, de la campanya de premsa balmesiana, ni Mon ni Peña Aguayo no havien aconseguit presentar un projecte capaç d'aconseguir l'acord amb Roma. El plenipotenciari del govern a Roma, Castillo Ayensa firmà un primer projecte amb el nunci Lambruschini sobre un acord per tancar el tema, el juliol de 1845. Com ja he indicat, l'acord

⁴¹ " " Con el arreglo de las cosas eclesiásticas hará el Papa sacrificios, de esto no dudamos; pero repetimos que no vemos las cosas tan negras que ni en lo religiosos ni en lo político ya no nos quede ninguna esperanza de que la España pueda reportar ventajas. El estado de la sociedad española no es el de la francesa; aquí el principio religioso tiene todavía una fuerza incalculable; es un resorte que no han quebrantado los ímpetus de la revolución, ni gastado los sufrimientos: el día en que este principio vuelva a ejercer sus funciones con alguna libertad hará sentir sus efectos en todas sus partes, incluso la política. Porque el influir en la política no depende tan sólo de qu ellos eclesiásticos puedan o no puedan ser diputados, ni que los obispos se sienten en mayor o menor número en los escaños del alto cuerpo colegislador; hay influencias indirectas, suaves, continuas, que se ejercen sobre la sociedad, y que tarde o temprano llegan hasta la política, con tanta o má eficacia cuanto menos se han dirigido a ella." Idem., p. 146.

era extremadament favorable als interessos de l' Església en un punt: retornava els béns eclesiàstics invenuts a l' Església, tal com la minoria vilumista havia demanat manta ocasions. L' acord se n' anà a l' aigua per raons que no costen d' imaginar. Retornar equivalia a posar en dubte la legitimitat de les adjudicacions anteriors, un camí que tenia moltes conseqüències polítiques i que una bona part del partit moderat no estava pas disposat a seguir i com l' oposició progressista no es cansava de manifestar a través de la premsa. La devolució era un camí que hauria tingut tantes conseqüències polítiques que una bona part del partit moderat la cconsiderava del tot contraproduent .⁴⁴

El vigatà encara s' ocupà algunes vegades més de la qüestió eclesiàstica, un cop la reforma de la hisenda de Món deixà el tema de la subvenció a l' Església pendent d' una concreció definitiva. ⁴⁵ L' última vegada que tractà el tema va ser en ocasió del nou projecte de resolució del contenció econòmic entre l' Església i l' Estat per part del nou ministre d' hisenda Peña Aguayo, els mesos de febrer i març de 1846. El projecte no era massa diferent del que un any abans havia presentat Mon. En poques paraules, els béns eclesiàstics seguirien en mans de l' administració, és a dir, no s' incorporava de cap manera la idea de la cesió que havia considerat el conveni Castillo Ayensa-Lambruschini, a més de mantenir una gran ambigüitat en la manera d' arribar a la quantitat pressupostada. El projecte mantenia com a base de la dotació els rendiments dels béns invenuts, però

⁴⁴ Balmes s' ocupà del conveni del 27 d' abril de 1845 a "El convenio con Roma.", O.C., t.VII, pp. 311-320.

⁴⁵ Vegi's l' article "Sistema tributario", O.C., t. VII, pp. 345-352.

establia la possibilitat de completar-la amb un repartiments vehiculats a escala municipal, idea que a Balmes li semblava molt perillosa.⁴⁶

El problema de Balmes i dels vilumistes en aquesta i en totes les altres batalles polítiques dels anys 1845-1846 era que s' havien quedat al marge dels grans centres de decisió política, en bona mesura per pròpia voluntat o per incapacitat d' avaluar correctament la correlació de forces en presència. Problema greu, ells que no podien apel·lar a cap força organitzada. Balmes havia estat un dels principals responsables de l' aïllament en el qual es trobaven, quan decidí sostenir la retirada de la minoria de les Corts, a propòsit justament de la baralla amb Mon en el debat sobre béns eclesiàstics. A partir d' aquí, no tan sols perderen la possibilitat d' actuar com a minoria enfront de la política del govern sinó que la majoria moderada aconseguí fer avançar les seves posicions en iniciar converses amb la Santa Seu. Es evident que, malgrat el caràcter una mica sinuós que tindrien fins a la signatura del Concordat, les converses amb Roma desplaçaren la dinàmica política real vers la negociació. Ho veiés com ho veiés Balmes, el futur polític de la minoria que encapçalava no depenia

⁴⁶ " El sistema de cubrir las necesidades del culto y clero por medio de repartimientos ha de producir por necesidad inconvenientes, entre los cuales figura el que de esta suerte queda el culto entregado a la merced del ayuntamiento. No dudamos que en algunas comarcas, señaladas por su religiosidad, dicho sistema pudiera producir buenos resultados, con tal que se le regularizase como es menester antes de ponerle en ejecución; pero en cambio, hay pueblos donde, o por haber cundido la desmoralización o por otras circunstancias, se habrán sobrepuesto a los hombres religiosos los incrédulos o indiferentes, en cuyo caso habrán de resultar conflictos nada favorables la decoro de la Iglesia y a la independencia del párroco." "Sobre el proyecto de ley para la dotación del culto y clero", O.C., t. VII, pp. 561-568.

d' una més o menys franca acceptació dels primers acords entre la diplomàcia vaticana i l' Estat, ja que era clar que cap dels dos interlocutors volia abandonar un terreny d' entesa que poc a poc forjaria un nou espai d' entesa, el que cristal·litzà l' any 1851.⁹⁷ Balmes devia adonar-se de la transcendència de les converses, ja que, quan va ser clar que els béns eclesiàstics invenuts restarien en mans de l' Estat, Balmes afirmà tractant de cercar una sortida pel grup en les noves condicions: "...cuando sostenemos los grandes principios, única esperanza de la sociedad española, no sostenemos quince millones más o menos de una renta."⁹⁸ Ara bé, aquesta **affaire** demostrava cap on s' anava desplaçant la iniciativa política real, com fa un moment indicàvem. Davant de les posicions de principi dels vilumistes, els moderats avançarien en la direcció d' una confusa i llarga negociació amb el Vaticà, la qual acabà exitosament si la jutjem des dels objectius dels protagonistes. Com passà en quasi tots els terrenys, Balmes no aconseguí entendre mai bé la naturalesa del moderantisme. Confonia les vacil·lacions i tortuositats dels polítics moderats amb política de poca volada, i ho era, evidentment, però la transcendència d' aquelles maniobres sense

⁹⁷ Tot el procés que porta de les primeres negociacions entre l' Estat liberal i el Vaticà fins el Concordat, amb gran atenció als anys 1844-1846 i a les gestions de Castillo Ayensa, ha estat refet, des d' un ben conegut prisma clerical, per Federico Suárez. "Génesis del Concordato de 1851", Ius Canonicum, 1963, III, pp. 65-249.

Un aspecte interessant de tot plegat, a José U. Martínez Carreras, "La misión de González Bravo en Lisboa (1844-1845) y las negociaciones españolas con la Santa Sede", Cuadernos de Historia Contemporánea, 1981, 2, pp. 165-189; any abans havia publicat un article d' un gran paralel·lisme sobre Portugal: "Negociaciones de Portugal con la Santa Sede (1837-1840)", Hispania, 1972, 122, pp. 617-648.

⁹⁸ " Negocios de Roma", O.C., T.VII, p. 134.

principi que tant repugnaven al vigatà depenia de la direcció que portaven, d' una direcció que poc a poc aniria prenent coherència, posant el que serien bases molt sòlides i estables de l' Espanya liberal del segle XIX.

La incomprensió exhibida pels vilumistes, que els allunyava del gruix del moderantisme i que no tenia tampoc la comfortable condició del qui s' ho mira des de fora del carlisme, i els gestos d' ofesa dignitat de Viluma, primer, i de la minoria parlamentària a finals de 1844, els deixà en una posició política desastrosa. Ho hi ha cap indicati que Balmes fos capaç de valorar-ho adequadament els primers mesos de 1845, quan començà a ser clar que els moderats salvarien la reforma de la hisenda pública i encararien seriosament la resolució de la qüestió eclesiàstica com a part del seu disseny polític conservador. En pocs mesos, els vilumistes restarien al marge dels centres polítics de decisió. Manuel de la Pezuela havia sortit del ministeri pel fet que la majoria moderada, l' eix Narváez-Mon-Pidal aquest cop, no li acceptà un pla polític massa radical en sentit reaccionari però que incloïa molts punts d' una possible negociació amb la corrent moderada majoritària. El marqués havia valorat malament el significat de les conspiracions, prop de l' ex-reina regent dels anys 1841-1842 i sobrevalorat la seva influència política real.⁴⁴ La dimissió de la minoria parlamentària, amb el pretext

⁴⁴ "Si hemos de creer a nuestras noticias, este plan del Marqués de Viluma sedujo al general Narváez: empero se levantó una resistencia apasionada por parte de ciertas clases de moderados. Se trató de conciliación, se echó mano de artificios, y entró el miedo. El Sr. Viluma no suscribía a terminos medios y se retiró; por tanto desde aquel día ha sido tenido como el principal hombre de Estado de la opinión que tuvo a Balmes por doctor." A. Blanche-Raffin, Vida de Balmes, p. 77.

del debat amb Mon a propòsit dels béns eclesiàstics, fou encara més absurda, un cop es demostrà que la diplomàcia vaticana estava esperant una escletxa oberta per a negociar l' arrenjament de la situació material de l' Església espanyola. Comptat i debatut, els vilumistes i Balmes es quedaren al marge dels llocs on es prenen les decisions fonamentals i desplaçats de la representació dels interessos catòlics que s' havien auto-atribuit de manera un tant ingènua. Les pretensions i l' ambició del programa vilumista-balmista no es corresponia en absolut a la influència política real ni a la força social que tenien al darrera. ¿Què els restava, doncs, que justifiqués l' existència del grup? Els restava, evidentement, allò que Balmes i Viluma consideraven la clau de volta del sistema de restauració de l' ordre i la religió que havien imaginat: el matrimoni reial entre Isabel II i el fill del pretendent carlí que hauria de recomposar la unitat dinàstica i amb ella les bases socials i ideològiques d' una Monarquia catòlica de nou tall.

La qüestió del matrimoni reial com a solució del plet dinàstic ja havia estat plantejada, en realitat moltes vegades, per exemple, l' any 1839 en les converses que portaren a l' acord de Bergara, però en aquella ocasió la reconciliació s' acabà limitant al reconeixement de la graduació de l' oficialitat carlina disposada a integrar-se a l' exèrcit isabelí.¹⁰⁰ Les idea

¹⁰⁰ El propi Miraflores confessà posteriorment els seus esforços d' aquells moments, en un comunicat al periòdic progressista El Tiempo, a propòsit del matrimoni reial, que al seu torn va ser comentat per Balmes. Vegi's, "Sobre el comunicado del señor marqués de Miraflores", O.C., t. VII, p. 272.

Sobre el tema del matrimoni reial es pot consultar el llibre de Maria Teresa Puga, El matrimonio de Isabel II, Pamplona, Universidad de Navarra, 1964. El llibre no serveix per gaire cosa

sempre havia tingut els seus partidaris, i detractors també, a les cancelleries europees i, també, entre l'alta noblesa espanyola, neguitosa de les conseqüències debilitadores que per la seva posició social i política tenia la divisió dinàstica.¹⁰¹ Es innegable que una bona part dels efectius del vilumisme procedien d'aquest medi, començant per la figura que l'encapçalava. Per uns altres camins, molt més especulatiu, certament, Jaume Balmes havia arribat a la convicció que el matrimoni entre Isabel segona i el fill de **Don Carlos**, el Carles V dels carlins, era la via de solució més directa, l'instrument més a mà, per tancar la fase revolucionària en la qual havia entrat el país d'ençà la mort de Ferran VII.

La idea d'una reconciliació política estava ja en la base dels primers escrits polítics del vigatà, d'una manera molt explícita a les Consideraciones políticas sobre la situación de España, malgrat que no la concretés en la idea del matrimoni entre la futura Reina dels liberals i el fill del pretendent carlí.¹⁰² Es important, per tant, destacar que el moment en que

més que per conèixer alguns detalls de les conxorxes entre els partidaris dels diversos candidats a ocupar el lloc al costat d'Isabel II.

La narració de les incidències diplomàtiques que provocà el matrimoni reial es poden seguir més senzillament a A. Pirala, op. cit., t.II, pp. 479-512.

¹⁰¹ Al respecte són interessantíssims els extractes de la correspondència entre el comte d'Isla i el seu fill, el marquès del Arco que reproduí I.Casanovas. El primer era amic i col.laborador de Viluma, a banda de ser un fervorós admirador de Balmes. Vegi's, Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, volum. II, pp. 589-594 i 628-632.

¹⁰² Referint-se a si mateix Balmes escriví en un article publicat el 29 de gener de 1845: "Durante la guerra civil no salíó de la obscuridad de la vida privada, entregado a ocupaciones inofensivas; y si bien desde 1840, en que comenzó a defender las doctrinas y sistemas que cree conformes a la

començà a parlar-ne de manera explícita. Com era ben lògic esperar, aquest moment correspon als mesos immediatament posteriors al seu viatge a París i Madrid, més en concret al març de 1843. Es a dir, tot just després de la seva presa de contacte amb els cercles cortesans i nobiliaris que el reclamaven a Madrid per a col.laborar en una empresa política que tenia un final perfectament establert, però que no es volia destapar de bon començament.¹⁰³ En dos articles de títol pràcticament idèntic, publicats a La Sociedad l'1 i el 15 de març d' aquell any, Balmes es referí a la qüestió del matrimoni de la Reina en termes que denoten una visió meditada de cap on es vol anar.¹⁰⁴ En el primer deixava constància de la importància que atribuïa a tot allò que afectava al futur de la Monarquia, la majoria d' edat d' Isabel II^a i el matrimoni reial. En el segon anava una mica més enllà: es permetia insinuar entre línies deixava quin era el candidat

verdad y convenientes a la dicha de su patria, no ha cesado de escribir manifestando su opinión sobre los puntos más importantes, así religiosos como políticos, abriga la convicción de haber desempeñado su tarea sin mostrarse ciego partidario de ninguno de los bandos que han destrozado con sus discordias a esta nación infortunada. En todos sus escritos ha sido consecuente; y no le sería difícil probar que lo que escribe hoy no és más que la continuación y el desarrollo de lo que escribió ya en 1840; pero la consecuencia no es la terquedad, ni la convicción el fanatismo." "El matrimonio de la reina. Art.1º", O.C., t. VII, p. 32.

¹⁰³ Cal no perdre de vista que les primeres gestions per tractar de convèncer a Dos Carlos de la conveniència del matrimoni del seu fill amb Isabel II les havia realitzat Lluís Felip d' Orleans a principis de 1842. Així es dedueix de la carte de Don Carlos al Papa Gregori XVI de 9 de julio de 1842. Ho prenc de Julio Gorricho Moreno, "Algunos documentos vaticanos referentes al pretendiente Carlos V (1834-1842)", Anthologica Annua, XI, 1963, p. 364.

¹⁰⁴ "Situación de España" i "Más sobre la situación de España", O.C., t.VI, pp. 234-242 i 243-251.

que preferia per a marit de la futura reina.¹⁰⁵ Bastants anys després, a finals de 1847, quan Balmes preparava l'edició dels escrits polítics, afegí al segon dels articles una nota a peu de pàgina molt significativa." La opinión sobre este punto grave databa de muy atrás en el autor de estas líneas: testigos estos párrafos."¹⁰⁶

Balmes no tornà a tractar el tema fins bastant temps després, un cop implicat en l'activitat política directe com a redactor en cap d' El Pensamiento de la Nación. La primera referència a la qüestió del matrimoni reial al periòdic no la trobarem fins a la publicació de dos articles, altra cop de títol i contingut semblant, sobre les relacions entre la política espanyola i la internacional, els mesos de febrer i març de 1844,

¹⁰⁵ " Un atinado enlace de la joven soberana, en que se combinasen de una manera conveniente el interés político y el dinástico; en que acertadas negociaciones allanasen las dificultades presentes y previniesen las que podrán sobrevenir; en que se realizase el prestigio del trono y se acrecentara su fuerza agrupando a su alrededor nuevos intereses y simpatías; en que se cerrase el cráter de las revoluciones y no se dejaran esperanzas a reacciones peligrosas y violentas, ¿no sería un medio harto sencillo y muy a propósito para llenar de alguna manera el vacío que acabamos de indicar? Medítenlo nuestros hombres de Estado. No olviden que ésta es la primera incógnita que ha de ser despejada.

En todas las combinaciones imaginables ocurrirán gravísimos inconvenientes, obstáculos difíciles de salvar, se columbrarán consecuencias más o menos desagradables; pero téngase presente que el estado de las cosas es tal que ya no puede tratarse de bueno y de mejor, sino de malo y de menos malo. En semejante conflicto, el mejor partido que se puede tomar es aquel en que menos se sacrifique nuestra nacionalidad e independencia, y por cuyo medio se consiga sacar el palacio de nuestros reyes de esa soledad pavorosa en que ahora se encuentra." " Más sobre la situación de España", O.C., t. VI, p. 245.

¹⁰⁶ Idem., p. 245.

quasi un any després de les referències que acabem d'esmentar.¹⁰⁷ El tema del matrimoni reial hi era tractat amb força distanciament, per raons fàcilment explicables. Els vilumistes no tenien massa pressa per a tractar una qüestió que era una part decisiva del seu programa. Sabien que eren una força marginal dins de l' **establishment** moderat que s'afirmà amb la caiguda d'Espartero i la dissolució de la falsa coalició amb el partit progressista, i, per això, preferien crear les condicions adequades que haurien de permetre una culminació tan arrodonida. Aquesta intenció és perfectament clara en l'escalonament de punts on Balmes posa l'èmfasi durant l'any 1844. I se'ns hi fa encara més si la posem en relació amb la presentació del programa del grup per part del propi marquès de Viluma a Narváez el juliol de 1844, la negativa del qual a acceptar-lo portà a aquell a la dimissió. En el seu pla de govern, ja que d'això es tractava, Pezuela no feia cap indicació relativa a la majoria d'edat d'Isabel II^a i al seu matrimoni, tot i que la qüestió havia estat posada sobre la taula per destacats prohoms del partit moderat durant la discussió sobre la reforma constitucional. Durant els primers mesos d'El Pensamiento de la Nación, doncs, Balmes es limita a intervenir amb certa extensió sobre el tema quan el motiven a fer-ho les preses de posició d'altri. Es el que passa, per exemple, a propòsit de la reforma constitucional en allò que afectava els procediments per a formalitzar el matrimoni reial. La constitució de 1837 restringia enormement la elecció reial en aquest punt, però el projecte de reforma

¹⁰⁷ Em refereixo a dos articles publicats amb títol idèntic, "Política extranjera", de 7 de febrer i 13 de març de 1844. O.C., t. VI, pp. 394-400 i 457-460.

proposava una esmena que retornava la iniciativa a la propia monarquia i tan sols reservava a les Corts la facultat d' aprovar el contracte matrimonial.¹⁰⁸ En el comentari que Balmes publicà a El Pensamiento de la Nación, en relació la proposta de reforma constitucional, prenia nota de la modificació que el govern volia introduir, ja que facilitar una major autonomia de la Monarquia en relació a les Corts, podia tenir conseqüències importants en un futur immediat.¹⁰⁹ Alguns sectors de la política espanyola, i del propi govern, conscients del fet que aquesta modificació podia obrir les portes a la candidatura del fill de Don Carlos, alçaren la veu per demanar una restricció explícita que ho fés impossible. Va ser el cas de Martínez de la Rosa, flamant ministre d' estat en substitució del dimitit Viluma, que va intervenir al Senat el 24 d' octubre de 1844, per demanar l' exclusió explícita del cap membre de la família exiliada a Bourges, a la qui el polític liberal acusava de voler aconseguir amb **astúcia i furtivament** allò que no havien pogut guanyar en els camps de batalla. Varen ser intervencions d' aquest estil les que provocaren les intervencions més directes de Balmes, tot i que en aquesta ocasió es limità a retreure al polític andalús la

¹⁰⁸ La Constitució de 1837 deia, a l' article 48: "El rey necesita estar autorizado por una ley especial para contraer matrimonio, y para permitir que lo contraigan las personas que sean súbditos suyos y estén llamados por la Constitución a suceder en el trono." La reforma proposava el següent, a l' article 68: " El rey antes de contraer matrimonio lo pondrá en conocimiento de las Cortes, a cuya aprobación se someterán las estipulaciones y contratos matrimoniales que deban ser objeto de una ley.

Lo mismo se observará respecto del matrimonio del inmediato sucesor a la Corona."

¹⁰⁹ "La reforma constitucional", O.C., t. VI, p. 889.

duresa que havia emprat contra la família de Don Carlos.¹¹⁰ Des d'aquest moment fins al moment de l'obertura de la campanya matrimonial, totes les intervencions del vigatà es varen moure a l'entorn de la qüestió de la legitimitat del fill de Don Carlos per entrar en les combinacions que havien de permetre escollir el futur marit de la jove Reina. S'hi va referir en un article de 13 de novembre i el 4 de desembre de 1844 a propòsit novament de la reforma constitucional, el 1 de gener de 1845 a propòsit d'un discurs de Miraflores que semblava deixar la porta oberta a la transacció, però són intervencions justificades per la iniciatives del govern i les preses de posició d'altres personatges al respecte.¹¹¹

La campanya del matrimoni reial l'inicià Balmes amb un article publicat a El Pensamiento de la nación a finals de gener de 1845 i es prolongà fins a les acaballes de 1846. Una part molt important de l'activitat periodística del vigatà al llarg d'aquests densos dos anys va estar centrada en aquesta qüestió, si bé publicà treballs dedicats a altres aspectes de la política espanyola, i durant la primavera i estiu de 1845 a París, en el punt més alt de la campanya, redactà la Filosofia fundamental. A la sèrie a la que correspon aquell primer article al que abans ens hem referit, Balmes hi exposà gairebé tots els arguments que desenvoluparia després al llarg de tota la campanya amb

¹¹⁰ "Sobre el discurso pronunciado por el señor Martínez de la Rosa en la sesión del Senado del 24 de octubre. Cuestión de legitimidad", O.C., t. VI, pp. 904-909.

¹¹¹ "Sobre el dictamen de la Comisión del Congreso relativo a la reforma de la Constitución", O.C., t. VI, pp. 950-954; "La reforma constitucional", Idem., pp. 969-979; "Discusión del artículo relativo al matrimonio real", Idem., pp. 996-1006.

variacions i afegits més aviat poc significatius. Per al vigatà, el matrimoni de la reina amb el fill del pretendent carlí un cop aquest hagués renunciat als seus drets, com veurem, era la clau de volta de tot el sistema de restauració conservadora en nom del qual s' havien llençat a la política. Ni en aquell moment, ni quan tot acabà amb un estrepitós fracàs, deixà de reconèixer-li aquell caràcter basilar, del qual n' estava ell mateix i els seus companys de fracció política totalment convençuts.¹¹² La idea del grup pot ser explicada de manera força senzilla: davant de la disyuntiva de la jove reina d' escollir entre els diversos candidats a marit, l' elecció en el fill de Don Carlos, el comte de Montemolín, garantia l' objectiu bàsic de tancar el plet dinàstic i d' oferir, alhora, una via clara d' inseriment del carlisme dins del bloc de forces conservador que calia institucionalitzar. D' aquesta manera, sense necessitat d' alambinades i complicades combinacions polítiques es podia aconseguir un Estat fort, assentat sobre una sòlida base social, sobre principis d' ordre, respecte a la religió del país, defensor i concilador a la vegada del món vell i nou. En definitiva, allò que, amb independència de la qüestió del matrimoni, Balmes havia defensat d' ençà de la publicació de les Consideraciones. La minoria vilumista era l' instrument providencial per facilitar el camí d' una iniciativa política

¹¹² Referint-se al tema i enllaçant-lo amb el pervindre del país, afirmà: " Esta es la clave de todo el edificio que se levante: porque es necesario no comprender la situación de España para hacerse la ilusión de que el enlace de su majestad podrá ser un acontecimiento común, que se encajone en el cauce de los sucesos ordinarios, de tal modo que ni temple ni acelere el ímpetu de ellos, ni tuerza o modifique su corriente." " El matrimonio de la reina. Art. 1º", O.C., t. VII, p. 33.

que, a priori, desvetllava profundes i exteses malfiances.

L'únic argument nou que Balmes incorporà al debat sobre la conveniència del matrimoni reial va ser el de la contraposició entre dictadura militar i civilisme, una qüestió que va prenent importància en el pensament polític del vigatà en aquesta conjuntura.¹¹³ Justament, algunes de les invectives més contundents d'aquesta etapa són contra la forma de governar de l'home fort de la "situación", el general Narváez, o contra els que anomenà, feliçment, governs "militar-doctrinarios". La idea de la necessitat d'una Monarquia forta i socialment assentada, frè de la revolució per descomptat, però a la vegada alternativa viable al predomini del poder militar, es va obrint pas al llarg dels anys 1845-1846, en la discussió ideològica amb la majoria moderada.

Anant amb rapidesa als aspectes concrets del matrimoni reial, el plantejament de la situació, a principis de 1845, quan les coses comencen a moures, es pot descriure sense massa complicacions. Un cop declarada la majoria d'edat d'Isabel II^a i aprovada la Constitució de 1845, la qual com hem vist donava autonomia a la Reina a l'hora d'escollir, a la família reial i al govern se'ls hi plantejava la necessitat de consensuar un candidat adequat. Com era lògic esperar, les diverses candidatures oferien aventatges i inconvenients, segons el punt de vista des del qual es mirés. La ex-reina regent, abonà la

¹¹³ Al civilisme de Balmes s'hi ha referit Eduardo González Calleja a "La defensa armada del "orden social" durante la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)", J.L. García Delgado, España entre dos siglos (1875-1931). Continuidad y cambio, Madrid, S. XXI, 1991, p. 64. També, de Rafael Portús, "El poder civil en los escritos de Balmes", Analecta Sacra Tarraconensia, 1963, XXXVI, 1er trimestre, pp. 123-179.

candidatura del seu germà napolità, el comte de Tràpani. Aquest candidat tenia l' aventatge de gaudir del suport de Lluís Felip d' Orleans, per raons de parentiu. Per aquest motiu justament, trobà d' entrada l' oposició d' Anglaterra, la qual donava suport a la candidatura d' una part dels moderats, l' infant Enrique, cosí germà de la reina, però de declarades aficions masòniques, al joc, i a fer el joc dels progressistes.¹⁴ Les candidatures d' un membre dels Bragança portuguesos o d' un Coburg alemany, alternativa de Maria Cristina i Anglaterra, per motius òbviamment diferents, un cop Tràpani havia estat exclòs, no arribarien a gaudir mai de possibilitats certes. Enmig d' aquests dilemes, la candidatura de Montemolín, fill de Don Carlos i hereu dels drets dinàstics un cop aquell abdicà, era la que proposaren pels

¹⁴ Els interessos francesos i anglesos xocaren en aquesta qüestió, la qual féu naufragar l' anomenada "entente cordiale", que s' havia instaurada entre els dos països a la caiguda del ministeri Thiers i la pujada de Guizot a exteriors. En la prehistòria de l' **affaire**, tots dos governs havien renunciat ("désistiment mutuel) a imposar el candidat propi, Montpensier o Coburg, emparentats amb les famílies reials, després de l' entrevista entre Victòria i Lluís Felip el setembre de 1843. Quan el setembre de 1846 s' anunciarà el matrimoni d' Isabel II, que incloïa el de la infanta amb Montpensier, el govern anglès, amb Palmerston de nou al **Foreign Office**, donarà per morta l' entente cordiale. La pressió de Guizot a Espanya obeïa, de fet, a raons més complexes: tallar el pes creixent de Gran Bretanya al Mediterrani, establint fórmules de col.laboració entre Espanya, França i Nàpols, països, tots ells, governats per monarques de la casa de Borbó. Si es vol ampliar la informació, es pot consultar la clàssica Histoire des Relations Internationales, de Pierre Renouvin, t. V, Le XIXè siècle. I. de 1815 a 1871. L' Europe des nationalités et l' éveil de nouveaux mondes, Paris, Hachette, 1954, pp. 182 i ss. D' un dels protagonistes directes de tot plegat, i personatge recurrent en la vida de Balmes: Discours prononcés par M. Guizot, ministre d' Affaires étrangères de 1840 a 1846. Sur les relations de la France et de l' Espagne, Paris, Impr. Pankoucke, 1846.

La importància del context espanyol a la història política espanyola de mitjan segle XIX va ser tractada per José M^a Jover Zamora a Política, diplomacia y humanismo popular. Estudios sobre la vida española en el siglo XIX, Madrid, Ed. Turner, 1976.

vilumistes i trobà simpaties certes en un sector de la cort i de l' exèrcit. No cal dir, que la política papal es decantava per aquesta opció, ja que l' hi hauria de permetre a l' Església recuperar posicions d' influència a Espanya.¹¹⁵ Desvetllava, no cal dir, l' animadversió de la majoria moderada, de la fracció puritana, l' animositat total de Narváez, i les ires dels progressistes i sectors més radicals a la seva esquerra, per raons que són fàcils d' imaginar.

No val la pena recordar les múltiples incidències dels dos anys de campanya política i diplomàtica per decantar el matrimoni d' Isabel en una o altra direcció.¹¹⁶ M' interessa, en tot cas, aclarir els aspectes de la implicació balmesiana en tot això i situar-los en el context polític que ens ajuda a entendre'ls. El projecte vilumista s' havia de realitzar en dos plans diferents però interrelacionats. En primer lloc, una política oberta, pública, centrada en la campanya propagandística del propi cervell del grup, Balmes, i del seu òrgan periodístic, El Pensamiento de la Nación. Per a aquesta activitat a la llum del

¹¹⁵ El propi Castillo Ayensa, altre cop, dóna informacions interessants sobre les desavinences ente el Vaticà i el govern espanyol al respecte. Quan el subsecretari de Gregori XVI li féu notar la satisfacció amb que el Papa veuria el matrimoni reial, el representant del govern espanyol es veié obligat a fer-li saber perquè a Madrid es contemplava com una amenaça. La tesi del govern espanyol era que unir a Isabel II^a i al de Montemolín era unir dues realitats excessivament diverses, impossibles de relligar. J. Castillo Ayensa, op. cit., II, apèndix 3^o, pp. 10-11.

¹¹⁶ Per a resseguir les peripècies del matrimoni reial es pot recórrer a dues monografies. Una que té molts anys, un curiós llibre del gran historiador de l' expansió europea, E.J. Parry, The Spanish Marriages, 1841-1846. A Study of the Influence of Dynastic Ambition upon Foreign Policy, Londres, MacMillan and C^o, 1936; i un clàssic llibre de l' escola de Navarra, de Maria Teresa Puga, El matrimonio de Isabel II, Pamplona, Universidad de Navarra, 1964.

dia, Balmes demana "publicidad y más publicidad", que no es coarti la premsa de parlar del tema, de considerar la conveniència o inconveniència dels candidats.¹⁷ Segonament, calia moure peces de la delicada partida que s' estava jugant, per tal que la possibilitat de matrimoni reial que plantejaven els vilumistes tingués alguna verosimilitud. Els hi calia, per començar, que la cort carlina a l' exili francès s' avingués a la renúncia de Don Carlos i a un enllaç que podia ser fàcilment vist com una claudicació. Els calia, igualment, tenir un peu dins la cort de Madrid, ja que la influència dels vilumistes dins de la política governamental havia estat quasi del tot desbaratada a finals de 1844 i principis de 1845.

La renúncia de Don Carlos i la presentació de la candidatura del comte de Montemolín varen ser, en gran mesura, obra de Balmes. Pel testimoni del que aleshores era el seu secretari, Benito Garcia de los Santos, que Casanovas segueix quasi al peu de la lletra, sabem de la intervenció capital que el vigatà va

¹⁷ "...de la resolución de este negocio depende en gran parte la suerte del país, y por lo mismo es necesario que éste se interese en él de unamanner particular, meditándole con el debido detenimiento, formándose sobre el una opinión juiciosa, y manifestándola por los medios legales que están en su mano. Emitiremos nuestra opinión lisa y llanamente, pero no tratamos de imponerla a los demás: comprendemos muy bien cuán natural es que haya es este punto mucha discordancia; que unos reputen fácil los que otros miren imposible, que unos califiquen de provechoso lo que otros consideren como funesto. Lejos de desear que se sorprenda al público con un enlace repentino, lejos de pretender que se ahogue o se menosprecie la opinión nacional, sólo esperamos de esta misma opinión el triunfo de la nuestra; y en esto damos una prueba inequívoca de que, si anduviésemos errados, al menos habremos sido sinceros. Nada de intrigas tenebrosas, nada de violencias, nada de amaños indignos: publicidad y más publicidad, he aquí lo que deseamos en este negocio; publicidad y más publicidad para evitar una sorpresa: aplacemos la resolución, pero entre tanto meditemos cuál será la más conveniente." "El matrimonio de la reina. Art. 1º", O.C., t. VII, p. 35.

tenir en aquest **affaire**.¹¹⁸ A principis de 1845, Balmes redactà un seguit de cartes plantejant la conveniència de la renúncia i l'estratègia a seguir si es volia anar en la direcció de la fusió dinàstica. Aquestes cartes foren signades i enviades per un prominent personatge del partit carlí, a qui Casanovas identificà amb el jesuïta Marian Puyal, confessor i instructor de la família de Don Carlos I, a la vegada, del cercle d'amics de Balmes a Madrid.¹¹⁹ Sigui com sigui, la relació de Balmes amb la cort carlina seria molt intensa a partir d'aquests moments. El dia 4 o 5 de maig Balmes arribà a París. Era la seva segona estada a la capital francesa, però aquest cop, ultra els projectes literaris, - volia avançar en la preparació de la Filosofia fundamental - en tenia d'altres de polítics que demanaven la màxima discreció. Ho deixa entreveure en una carta adreçada a una persona de la màxima confiança, Antoni Brusi, dues setmanes abans de marxar cap a la capital francesa: " Me pregunta

¹¹⁸ "Algun día acaso, se publicarán las magníficas cartas que dictó, firmándolas una persona distinguida que estaba en íntimas relaciones con la corte de Bourges; entonces se verán los esfuerzos de aquel talento superior para convencer a Don Carlos de la gravedad del negocio, y de la necesidad de ceder á las circunstancias lo que no le había arrancado la desgracia. Se distinguían por la solidez del raciocinio y por la fuerza del sentimiento nacional que deben anteponer las personas augustas al interés individual y a los halagos del amor propio. Lo que podemos desde luego asegurar es, que Balmes tuvo una gran influencia en la abdicación de don Carlos y en la marcha política que inauguró el que desde aquel suceso se llamó conde de Montemolín." Vida de Balmes, pp. 439-440.

Melchor Ferrer acceptà totalment la versió de García de los Santos i Casanovas. Historia del Tradicionalismo español. t.VI. Carlos XIX. Carlos VI. Desde la abdicación de Carlos V enm 1845 hasta el fin de la guerra de los matiners en mayo de 1849, Sevilla, Editorial Católica española, s.a., s.d.e., pp. 48-53.

¹¹⁹ B. García de los Santos, Vida de Balmes, p. 667. I. Casanovas, Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, t. II, pp. 539-540.

usted si tengo algo: antes del viaje no puedo pensar en nada; porque aunque tengo un tomo que si quisiese podría imprimirlo, por ahora no quiero. Muchos proyectos y trabajos llevo entre manos, de los cuales al terminar el verano habré concluido alguno, y tal vez más." ¹²⁰ Balmes restà a París (amb una única sortida per visitar Bèlgica la segona quinzena de juliol) fins a principos d' octubre de 1845. Durant aquests mesos, prosseguí els contactes al nivell més alt, a la vegada que seguia enviant les seves col.laboracions setmanals a El Pensamiento de la Nación.

La primera gestió d' alt nivell era fer pública la renúncia de Don Carlos i formalitzar la candidatura del seu fill.¹²¹ La mà de Balmes en tot aquest delicadíssim assumpte és més que evident, com sembla innegable en la redacció del document del manifest de Carlos Luís, comte de Montemolín, com ja apuntaren els dos biògrafs de Balmes anteriorment citats.¹²² Balmes, a més, mai ho negà quan alguns l' incuparen d' haver-ho fet.¹²³ Una

¹²⁰ J. Balmes a A. Brusi, Madrid, 7 d' abril de 1845. O.C., t.I, pp. 768-769.

¹²¹ En la primera qüestió, a banda la intervenció balmesiana i d' altres personalitats simpatitzants de la causa, la intervenció fonamental sembla fou la de Gregori XVI. I. Casanovas, Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, t.II, p. 540.

¹²² Es l' opinió, també, del biògraf francès A. Blanche-Raffin, Vida de Balmes, pp. 80-81.

¹²³ Es interessant ressenyar el que diu García de los Santos, llavors tan proper a Balmes, a propòsit de l' autoria del vigatà: "Mucho se ha hablado del autor del manifiesto; los periódicos y los hombres de todos los partidos creian ver en él el estilo de Balmes, ya que veían claramente espresados sus principios políticos. La Posdata dijo: " Este documento se dice de público que está redactado por el señor Balmes, para lo cual se dirigió a París, a fin de ponerse de acuerdo con las personas que han aconsejado y conseguido de Don Carlos lo que tanto tiempo ha

ràpida ullada al document confirma l'afirmació prudent del sacerdot de Jaén.¹²⁴ En ell, després d'esmentar l'abdicació del pare i deixar ben clar que no es volia tornar a un passat de discòrdies civils, el de Montemolín afirma." Durante los vaivenes de la revolución se han realizado mudanzas trascendentales en la organización social y política de España; algunas de ellas las he deplorado ciertamente como cumple a un príncipe religioso y español; pero se engañan los que me consideran ignorante de la verdadera situación de las cosas y con designios de intentar lo imposible. Sé muy bien que el mejor medio de evitar la repetición de las revoluciones, no es empeñarse en destruir cuanto ellas han levantado, ni en levantar todo lo que ellas han destruído. Justicia sin violencias, reparación sin reacciones, prudente y equitativa transacción de todos los intereses, aprovechar lo mucho bueno que nos han legado nuestros mayores sin contrarrestar

rehusado." A esto contestaba Balmes: "Permitanos (la Posdata) le digamos que ha sido mal informada, y que aseguramos de la manera más terminante, que nuestro viage á París no ha tenido **ningun** objeto político de **ninguna** clase." Con estas palabras niega el objeto político del viage, pero no el haber sido el autor del manifiesto: circunstancia notable en quien jamás se vanagloriaba de cosas que no hiciese; pero que sabía responder con firmeza a las que se le suponían sin fundamento. Cuando nosotros no tuviéramos fundados motivos para asegurar que él fue el autor del manifiesto, las palabras que hemos copiado, el estilo, las ideas del documento nos lo darían a conocer." Vida de Balmes, p. 440.

¹²⁴ Altra cop per Benito García de los Santos, sabem que Balmes no s'entrevistà mai personalment amb cap membre de la família reial exiliada a Bourges, ja que, cap al final de la seva vida, manifestava l'interés que sentia per a conèixer personalment al de Montemolín i a Cabrera. No obstant això, és del tot cert que mantenia contactes amb ells al més alt nivell. El biògraf citat deixa ben clar que, l'any 1845, va rebre la visita d'un enviat de Montemolín, un general. (Vida de Balmes, p. 685). Casanovas, qui recull aquesta informació, vacil·la a l'hora de considerar-la prèvia o posterior a la redacció del manifest. (Balmes. La seva vida. El seu temps, Les seves obres, t.II, pp. 540-541.

el espíritu de la época en lo que encierre de saludable. He aquí mi política." Les paraules citades porten la imprompta indubtable del vigatà, de la mena d' argumentacions que havia reiterat en la seva publicística d' ençà la intensificació del seu inseriment en la política general del país a partir de 1843. La publicació del manifest del de Montemolín suscità irades reaccions del govern Narváez i de la premsa dels dos partits liberals, i situà a Balmes i El Pensamiento de la Nación a l' ull de l' huracà d' inculpacions i retrets que les vicissituds de la selecció del candidat definitiu prolongarien pràcticament fins que la resolució definitiva, a finals d' agost de 1846.¹²⁵

L' altre aspecte de l' estratègia vilumista, que no pot ser deixat de banda, correspon a les pressions que el grup fos capaç de fer dins de la pròpia cort d' Isabel II^a. En aquest sentit, cal tenir en compte que les possibilitats dels vilumistes estaven aparentment ben assentades. D' una banda, els dos germans Pezuela tenien un accés franc i directe a la Cort, reforçat en part per la seva posició d' enfrontament obert amb Espartero l' any 1841. D' altra banda, les possibilitats del grup augmentaren a mesura que l' estrella de Narváez es començà a debilitar, i la possibilitat que la reina cridés a un representant de l' ala més dretana del partit per a formar govern

¹²⁵ Es poden seguir aquestes contingències a les obres reiteradament citades de Benito García de los Santos, el marquès de Rozalejo i Ignasi Casanovas, entre d' altres, i, amb més profit, en els articles del propi Balmes d' aquest període, que comprèn, aproximadament, entre finals de juny de 1845 i l' agost de 1846. Al volum VII de les obres completes, correspon a les pàgines 253-929. Reconec la meua incapacitat psicològica per a endinsar-me en una polèmica, considerada crucial en la vida del vigatà per la majoria dels biògrafs, però que afegeix ben poc, a parer meu, a la comprensió del personatge i l' època.

començà a dibuixar-se a l'horitzó. Empesos per la fluïdesa de la situació política que s'instal·là en el país des de començaments de 1846 i obsessionats per la voluntat de decantar l'elecció del marit d'Isabel II^a en la persona de Montemolín, els vilumistes es disposaren a perpetrar una mena de cop d'estat, és a dir, per a ser cridats a formar govern sense necessitat de guanyar caps eleccions ni de formar una majoria parlamentària, encara que aquestes, sota la fèrula de Narváez, tinguessin un elevadíssim caràcter de ficció. Entre les dues caigudes de governs Narváez (febrer i abril de 1846), durant l'interregne format per un govern brevíssim de Miraflores (febrer-març), i la formació del govern Istúriz (abril), el grup al voltant de Balmes i Viluma es preparà per la possibilitat d'una solució política en la línia del que demanaven.

En aquest context, Viluma fou cridat a formar govern en dues ocasions i el seu germà entrà en el gabinet Narváez de març de 1846. La primera vegada que Viluma va ser cridat a formar govern va ser justament quan la primera caiguda de Narváez, just abans del fugaç gabinet Miraflores. La segona vegada va ser a finals d'any, el desembre de 1846, quan l'assumpte del matrimoni reial ja s'havia tancat, un cop el govern anuncià l'elecció del cosí de la Reina, l'infante Francisco de Asís, el 8 de setembre d'aquell any. Per tant, durant l'etapa crítica de decantació de la personalitat del candidat a marit d'Isabel II, la coincidència d'aquest factor d'instabilitat amb les desavinences de la majoria moderada, semblaren augmentar il·lusòriament les possibilitats de triomf dels objectius perseguits pels vilumistes i els seus aliats, ara clarament el

propi partir carlí. Va ser llavors quan Balmes redactà unes bases polítiques del matrimoni reial i un programa de govern que les complementava. Aquestes textos, que Casanovas exhumà de l' arxiu del comte de Cheste i publicà per primer cop el 1910, mostren alhora la impressió de la proximitat de l'èxit dels implicats en l' operació i la debilitat de les bases amb les que comptava el grup. El pla el redactà Balmes i l' entregà a Viluma per a que el presentés a la Reina, la qual, per conducte de l' embaixador francès, les feu passar a Guizot, aquest les presentà a Lluís Felip d' Orleans. Al mateix temps, passaren al de Montemolín, qui les feu arribar al seu torn a Metternich i a Balmes, altre cop, per a rebre'n l' opinió, la qual fou naturalment positiva.¹²⁶ A la còpia que exhumà Casanovas hi havia escrit el següent comentari a l' angle superior esquerra: "Este apunte es de don Jaime Balmes. Cuando me lo dió, le dije que su proyecto era

¹²⁶ "En la primavera de 1846, al cuestión del casamiento de la Reina era un asunto que ocupaba mucho a los diplomáticos españoles y franceses. La corte de París habiendo perdido las esperanzas del triunfo de la candidatura del conde de Trápani, y porque no triunfara la de Coburgo, apoyada por la Inglaterra y por alguna elevada persona de nuestro país, entró en negociaciones con el conde de Montemolín. Mr. Molé había dicho a Balmes: "ese es mi sueño dorado". Dudoso es que ni Luis Felipe ni su ministro Guizot tuviesen gran empeño en realizarlo.

Mucho se trabajó entonces por la fracción política en aquel asunto. Se formularon por el gefe de la fracción a la que nos referimos, las bases que habían de ser presentadas a la reina y transmitidas después al desterrado de Bourges. Así se hizo; examinadas por S.M. pasaron por conducto de embajador francés Mr. Bresson a Mr. Guizot: este las presentó a Luis Felipe, de quien, por el conducto debido, aunque al parecer sin las demás formalidades y garantías, las puso en manos del conde de Montemolín; este a su vez quiso tomar consejo y remitió las bases a dos personajes: a Metternich y á Balmes; ¡extraña coincidencia! el decano de los diplomáticos y el ilustre escritor dieron la misma contestación sin que mediase entre los dos inteligencia: "Sentiremos que este matrimonio no se efectue" decían a un mismo tiempo..." B. García de los Santos, Vida de Balmes..., pp. 454-455.

irrealizable."¹²⁷ Les bases eren una temptativa d' articular, en una mena de capitulacions matrimonials polítiques, la posició de la reina amb les aspiracions del pretendent carlí, però indicava a l' hora cap on havia d' anar la política del país, el dia després.¹²⁸ Les indicacions autoritàries s' acabaven de reforçar amb el pla polític presentat simultàniament, el qual concretava de nou les orientacions generals que ja hem resseguit i les acompanyava d' una sèrie de mesures especial adreçades a satisfer a guanyar adhesions al projecte, amb concessions, per exemple, al fuerismo basc i als interessos industrials catalans.¹²⁹

¹²⁷ I. Casanovas, Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, t.II., pp. 599-600.

¹²⁸ Es poden consultar a "Documentos políticos dirigidos al marqués de Viluma", O.C., t.II, pp. 723-727.

¹²⁹ En quant als interessos catalans, val a dir que és una qüestió d' importància que necessitaria d' un tractament a fons. Voldríem indica un parell de punts qua haurien de ser investigats. El primer i més important, cal cridar l' atenció sobre el paper del marquès de Viluma com a proteccionista i com a defensor dels interessos dels industrials catalans. Amb independència dels resultats que una posterior recerca pugui oferir, no sembla difícil suggerir que la influència del vigatà sobre ell ha d' haver estat essencial. Una carta de Balmes, des de Vic, de 20 d' agost de 1846, ens assabenta que el vigatà demanava gestions de tall proteccionista a Pezuela. (O.C., t.I, pp. 815-816)

L' any 1849, Viluma era el president de la Comissió madrilenya de l' **Asociación defensora del trabajo nacional**. Ja el setembre de 1847 s' havia fet director o a Madrid al propi Balmes, però no sabem amb quines funcions. Viluma, com a president, en ocasió de la revisió dels aranzels de l' any 1849, pronuncià un extens discurs (10-VII-1849) al Senat en defensa de tesis prohibicionistes. El discurs té interès, i, malgrat que aquí per raons d' espai no podem entrar-hi a fons, mereix destacar-se la nítida defensa d' un model de creixement per Espanya que reconciliés agricultura i indústria, així com l' advertència sensata que un creixement assentat sobre l' exportació de cereals castellans cap Europa xocaria tard o d' hora amb la capacitat exportadora dels nord-americans. Suplemento al Boletín de la Asociación defensora del trabajo nacional y de la Clase Obrera, del día 26 de agosto de 1849, Barcelona, Imp. Agustín Marcobal, 1849.

L' altre punt que deixarem per ara tan sols apuntat és el

El pla de Balmes va ser presentat poc després de la no acceptació de Viluma per a formar govern, en algun moment entre mitjan d' abril i primeries de març de 1846, més o menys quan cau Miraflores i s' encomana a Narváez tornar a formar govern.¹⁴⁰ El pla mostra, de tota manera, que Balmes i Viluma preferien imposar directament i completa el seu pla a la Reina, més que no pas entrar de nou a l' arena política en la que lluitaven les diverses faccions moderades. Es en aquest moment d' indecisió, corresponent als mesos de juliol i agost de 1846, just abans de l' anunci de la decisió en favor de Francisco de Asís, que Balmes rebé els atacs més contundents de part de la premsa progressista i moderada de la capital. El que es produí a les planes d' El Español va ser el més desaforat i provocà l' únic text autobiogràfic del vigatà, la coneguda Vindicación personal, signada a Vic el 13 d' agost de 1846 i publicada a El Pensamiento de la Nación una setmana després.¹⁴¹ A partir d' aquí, les coses es precipitaren de manera impressionant, mentre els rumors d' un imminent desenllaç provocaren les defenses més apassionades i articulades de la candidatura del comte de Montemolín per part

de les relacions de Balmes amb el fabricant ultra catòlic Tomàs Illa i Balaguer, diputat proteccionista també a les mateixes Corts. Al respecte, és interessantíssim l' informe enviat per aquest al Vaticà el setembre de 1857, on parla de les seves relacions amb Balmes i moltes altres coses de molta substància. Es troba a Instrucciones Secretas a los nuncios de España en el siglo XIX (1847-1907), F. Díaz de Cerio, S.J., M.F. Núñez y Muñoz, Roma, Ditrice Pontificia Università Gregoriana, 1989, pp. 125-154. Illa i Balaguer tenia eclesiàstics a la família, de qui ho ignoro tot a banda d' una publicació: Josephus Illa et Balaguer, Sacrae Theologiae Conclusiones quas inter annua Aug. Doct. D. Thomae Aquitanis solemnia publiæ exponit dispositioni..., Barcelona, Imp. Antoni Brusi, 1833.

¹⁴⁰ A. Pirala. op. cit, t.II, pp. 419-420.

¹⁴¹ "Vindicación personal", O.C., t. VII, pp. 773-787.

de Balmes.¹³² Quan això passava, Balmes s'entrevistà en algunes ocasions amb el capità general del Principat, Manuel Bretón, el qual estava al corrent de la conxorxa i compartia d'alguna manera la posició política vilumista.¹³³ Finalment, el 27 d'agost el vigatà signa un article en el que recapitulà tota la mena

d'arguments que havia estat utilitzant aquells mesos. Quan l'article arribà a Madrid, a la redacció del diari, qui hi feia llavors de redactor en cap, Benito García de los Santos, no s'atreu a publicar-lo, ja que el dia anterior havia sortit a la Gaceta de Madrid el decret on s'anunciava l'enllaç d'Isabel II amb el seu cosí. Assessorat per Isla Fernández i per Pezuela, el redactor substituï aquell article per un d'antic, tret de les planes de La Sociedad, l'important "Todavía hay tiempos peores que los de la Revolución". Balmes ho aprovà en carta datada a Barcelona el 10 de setembre de 1846, mentre a Josep M. Quadrado li explicava, amb més detall: "...ya verá usted que los amigos han creído conveniente suspender la publicación de un artículo que mandaba desde ésta, no sabiendo lo del infante. Su título era **Todo de una vez**; y con la mayor previsión que alcanzaba procuraba reunir en breves páginas cuanto he dicho en favor de Montemolín.

¹³² Em refereixo a articles, com ara, "La fuerza del partido monárquico", O.C., t.VII, pp. 788-796.

¹³³ En una carta a Viluma, de finals de juliol, li diu: En Barcelona via Bretón: está en muy buenas ideas; pero las profesa con un celo que corre peligro de exagerarse. Está muy seguro del país, para lo que S.M. la Reina se sirva mandar. Creo que no se equivoca. Con la ocasión de tomar los aires natales, me he enterado del estado de los ánimos en el principado, y particularmente en la montaña: los hechos confirman mi juicio de las cosas: ya sabe usted cuál es. Nada exageraba cuando se lo manifestaba a usted." J. Balmes al marquès de Viluma, Vic, 22 de juliol de 1846. O.C., t.I, p. 806.

Las circunstancias han cambiado, pero yo soy el mismo: nadie me arrancará una palabra de adulación; ya lo verá usted por el artículo inmediato. Salvemos el honor de los escritores independientes."¹⁴ Una setmana després, la redacció tampoc s' atreví a incloure un altre article, signat igualment a Vic, amb el títol: "La elección del infante don Francisco de Asís."¹⁵ El fet denotava la descomposició de la tendència vilumista i el sentiment d' inutilitat de defensar una opció política que s' havia quedat amb les mans buides. Ja tot era en va, el sistema ideat per Balmes s' havia ensorrat completament. El 31 de desembre de 1846 publicà al darrer número d' El Pensamiento de la Nación un article que pot ser considerat com el seu testament polític, almenys com una despedida oberta de la política en els termes que l' havia pensat d' ençà 1843. El titulà "Por donde se sale?", i és una brillant peça de periodisme polític d' alt nivell.¹⁶ Poc abans se n' havia anat a l' aigua una temptativa de darrera hora de forçar a Viluma a formar govern, en unes de les in comptables crisi ministerials d' aquell moment.¹⁷ No els quedava cap carta per jugar.

En aquestes circumstàncies, Balmes donà per tancada una etapa de la seva vida. Amb l' estil directe i clar que el

¹⁴ J. Balmes a J.M. Quadrado, Vic, 5 de septiembre de 1846. O.C., t.I., p. 817.

¹⁵ Casanosa el publicà parcialment en base a notes tretes de la biografia de García de los Santos, qui n' havia conservat les galerades. O.C., t.VII, p. 806-809.

¹⁶ "¿Por donde se sale? O.C., t.I,p. 908-929.

¹⁷ Vegi's al respecte les cartes de Isla al seu fill reproduïdes per I. Casanovas a Balmes.La seva vida. El seu temps. Les seves obres., t.II, pp. 631-632.

caracterizava ho comunicà a Benito García de los Santos i a Viluma. A aquest darrer, li deixà ben clar que, un cop tancat l' assumpte que l' havia portat a Madrid, no tenia cap objecte prosseguir amb els esforços en que tots plegats estaven empenyats: "Dudo mucho que pueda hacer bien escribiendo de política. Las circunstancias han variado completamente: falta la base; no sé como se puede levantar el edificio. Indica usted que, si ceso de escribir dirán que mi único objeto era el matrimonio de Montemolín: el objeto era un sistema cuya clave era el casamiento; si dicen esto dirán la verdad."¹³⁸ A qui era encara el secretari de redacció d' El Pensamiento de la Nación li deixà encara més clar els seus sentiments, i, muntanyès a fi de compte, li feu avinent que per a ell no tenia cap objecte seguir a la capital de la Monarquia: "Sentí mucho que no se insertase el artículo; pero la oportunidad ya pasó. En adelante no consulte usted nada con nadie; bien le consta a usted mi independencia, y no quiero que esta se desmienta en los pocos números que probablemente le restan a El Pensamiento. Tal vez la semana inmediata remitiré el artículo de despedida (...) Tenga usted entendido para todos los casos que puedan ofrecerse, que no me liga ningún compromiso con nadie; y que he escrito, escribo y escribiré conforme entienda yo, y de ningún modo como entiendan otros; respeto las opiniones de los demás, pero tengo la mía y procedo en consecuencia. Las líneas que usted puso me parecieron discretas, y además estaban llenas de verdad. La despedida procuraré que sea leída con interés: me lisonjeo de lograrlo a

¹³⁸ J. Balmes al marquès de Viluma, Barcelona, 23 de setembre de 1846. O.C., t. I., p. 821.

fuerza de verdad y sinceridad. Dice usted que me esperan en Madrid...¿Qué hago yo en Madrid?"¹³⁹

¹³⁹ J. Balmes a B. García de los Santos, 17 de septiembre de 1846. O.C., t. I., p. 819.

La travessia del desert

A la carta adreçada a Benito García de los Santos de 17 de setembre de 1846, citada al final del capítol anterior, Balmes contestà d' aquesta manera la pregunta, que li formulà el seu secretari, de com passava el temps a Vic i Barcelona: " Ya me estoy bien aquí - li deia - : el tiempo es demasiado precioso para que lo haya de perder en viajes y conversaciones. Concluyo el tomo cuarto de la **Fundamental**; trato de imprimir la **Elemental** pronto; y me bulle mucho en la cabeza aquella otra de cuatro o cinco tomos de que tiene usted noticia."¹ Treball filosòfic i projecte mai acomplert de la novel·la que portava al cap, això és el que sembla dur entre mans quan respon a García de los Santos.² El fragment és molt revelador de l' actitud de Balmes envers el propi treball, àdhuc en els moments de més tensió de la campanya política en la qual estava immers, ja que correspon al moment dels atacs més intensos contra el vigatà i de neguitosa

¹ O.C., t. I, p. 819.

² Al tema de la novel·la ens hi tornarem més endavant, en aquest capítol. Sabem, però, que es referia a ella mercès a la indicació que deixà el propi García de los Santos a peu de pàgina de la carta, reproduïda a la biografia. Vida de Balmes, p. 468, nota 1.

espera de la solució definitiva de la qüestió del matrimoni reial. De tota manera, si resseguim la correspondència dels dos anys anteriors, els passats a Madrid dirigint El Pensamiento de la Nación, podrem observar com, fins i tot en els moments de més intensa activitat política i publicística, Balmes no abandona mai els projectes d' escriptor catòlic. No els abandona ni en la faceta de literat ni en quant als rèdits econòmics que en treu.

El cas de les Cartas a un escéptico en materia de religión és molt aclaridor al respecte. Les primeres catorze cartes havien estat publicades a La Sociedad, de l' 1 d' abril de 1843 fins al 7 de setembre de 1844. Balmes, però, es reservava sempre la possibilitat de publicar apart els treballs inclosos a les publicacions en les quals col.laborava. Per una carta a Brusí de desembre de 1845 sembla com si tingués intencions de reeditar-ho pràcticament tot, començant per les Cartas.³ En aquest cas sembla bastant clar que des de bon començament va tenir interès en la publicació com a llibre. Amb aquest propòsit, completà aquelles catorze cartes amb onze més i ho donà a impremta.⁴

³ " Usted sabe que tenemos contatados con respecto a la publicación de los trabajos convenidos en La Civilización y en La Sociedad. Con arreglo a mi derecho, deseo imprimir, si no todo, una parte de lo mío; pero el estado en que usted tiene la venta de dichas obras puede influir en modificar mi pensamiento..." J. Balmes a Antoni Brusí, Barcelona, 3 de desembre de 1845. O.C., t.I, p. 787.

⁴ La correspondència amb Brusí permet anar seguint el procés de configuració de l' obra. El 10 de febrer de 1846, li diu: " Por ahora sólo reimprimiré las Cartas; como faltará algo para formar un volumen regular, lo completaré." O.C., t.I., p. 795; El 12 de febrer, li reclama exemplars de les revistes per tal de poder avançar en la tasca d' edició: " Espero que se servirá usted remitirme los números de La Sociedad, en que están las cartas, para que no haya de servir de original el ejemplar encuadernado que tengo." O.C., t. I., pp. 795-796. El ritme de treball de Balmes era realment intens, com ho mostra la carta a Brusí un mes després, el 10 de març: " Tengo corregidas la mayor

D' aquest treball en parlaré més enrera, el que m' interessa destacar, ara, és com el vigatà perseverava en la carrera literària fins i tot en els moments de més intensa activitat política i conspirativa. Aquest procedir del vigatà ajuda a entendre la sortida personal que prendrà a la greu derrota de l' aventura política en la qual s' embarcà: tornar a la publicística catòlica, però ara amb molta més projecció.

L' altra exemple que es podria adduir d' aquesta actitud és el de la preparació de la Filosofia fundamental, el text més ambiciós que produí després d' El protestantismo. Com ja s' ha indicat anteriorment, aquesta extensa obra filosòfica va ser preparada en gran part a París, mentre mantenia relacions amb els exiliats de Bourges i lligava els fils més delicats d' una operació política de gran abast, fou allí on completà les lectures necessàries per acabar-la.⁵ A París dedicà la major part del temps a fer avançar la Filosofía, com confessà a Benito García de los Santos el 13 de juliol de 1845.⁶ Aquell estiu devia haver avançat molt, el suficient per a començar el setembre a

parte de las Cartas, y antes de marcharme las dejaré corrientes. Para formar un tomo de 3 o 400 páginas será menester añadir algo, lo que haré según considere conveniente, y sobre materias que me parezcan interesantes. Si usted, como se sirvió indicarme, desea hacer la impresión, será para mi un placer..." O.C., t. I., p. 800. L' estiu següent ja estava corregint les proves i completant el volum amb una advertència i un pròleg. Vegi's, cartes a Antoni Brusi de 12 de juny i 20 de juny de 1846. O.C., t. I., pp. 803 i 804.

⁵ El 28 de febrer li deia a Antoni Brusi: " A mi vuelta de París espero tener muy adelantada, si no concluída, una obra que no me cabrá en un tomo y que tal vez se extienda a cuatro o cinco. Mucho llevo escrito y todavía no estoy a la mitad." O.C., t.I, p. 763.

⁶ " No he dado una plumada en la novela. Muchas en los trabajos filosóficos." O.C., t. I, p. 769.

concretar les possibilitats d' editar-la a Espanya i a França.⁷ El febrer de 1846 sortia el primer volum al carrer, el maig, el segon, el juliol, el tercer, i el 16 d' octubre, el quart i últim. Es bastant impressionant que ja el 20 de juny d' aquell any, advertís a l' editor Brusi que pensava donar a edició una Filosofía elemental.⁸ El que m' interessa destacar, de nou, és l' encavallament impressionant entre l' ardua tasca de redacció de la seva obra filosòfica i el moment de vital implicació política en que es produeix.

Aquestes informacions sobre el procés de preparació de l' edició de les Cartas i de les filosofies, obres a les quals tornaré, serveixen per a mostrar com la dedicació de Balmes a la

⁷ J. Balmes a Antoni Brusi. París, 12 de setembre de 1845: " Me pregunta usted si tengo algun otro negocio, añadiendo que, debiendo usted emprender algo, me preferiría usted a mí, y que si la empresa fuese seria, tanto mejor; agradezco el obsequio que usted me hace, y digo que luego de mi vuelta a España pienso imprimir una obra que tengo ya escrita casi toda. Calculo su extensión de tres tomos como los del Protestantismo. Un editor de París me ha hecho ya proposiciones para que se la deje publicar en francés al mismo tiempo que saldrá a la luz en España, con tal que yo dé una ojeada a la traducción: nada le he contestado aún, porque nada tengo resuelto. El honrado comportamiento que encuentro en usted me hace desear también que pudiéramos entendernos en cuanto a la edición castellana, y no lo considero imposible, ni quizás difícil." O.C., t.I., p. 782.

⁸ La carta en la que li comunica tot plegat és especialment il.lustrativa del ritme de treball del vigatà, ja que en ella li parla de tres de les obres alhora: " Adjunta va la carta XXV, última de la colecció, con el índice que faltaba de las once nuevas. Ya ve usted que los cajistas habrán tenido poco que esperar: cuento con que las pruebas no me harán esperar tampoco a mí. Las de la **Filosofía fundamental** van muy lentas. Ya tiene usted original adelantado; y lo que falta irá corriendo. Vamos a otra cosa.

Pienso publicar una **Filosofía elemental**, que deseo esté de venta a fines de setiembre, para que la puedan adoptar los catedráticos que gusten. Si me es posible, deseo reducirla a un tomo, que a lo más no exceda mucho al volumen de **El criterio**. Para mi gobierno quisiera que usted me dijese a la mayor brevedad si esto es posible en esa...", O.C., t.I, p. 803.

política no l' apartà en absolut de les tasques de publicística catòlica en les que estava immers des de principis dels anys quaranta. Com a màxim, devia d' alentir-les, però fins i tot aquesta suposició sembla desmentir-se a la vista de les dimensions de la tasca realitzada al llarg dels anys a Madrid. Només una dedicació, concentració i professionalització absolutes a la tasca literària poden explicar la productivitat impressionant d' aquells anys d' intensa activitat política. Quan la campanya del matrimoni reial arribà a la fi, a finals de 1846, i Balmes es decidí a tancar El Pensamiento de la Nación, els projectes literaris es varen posar al primer pla de la seva activitat de manera inevitable. Ho mostra la carta a García de los Santos que cito al començament d' aquest capítol, en la qual li comenta alhora els motius per abandonar Madrid i despedir-se de la implicació política directa i, al mateix temps, el posa al corrent dels projectes literaris que porta entre mans o té projectats. L' abandonament de la política directa, no pas de l' interès per la política espanyola i europea, com veurem, li permeté tornar a redefinir la naturalesa de la seva carrera d' escriptor catòlic, agafant el fil que l' anada a Madrid per a col.laborar amb el grup de Manuel de la Pezuela havia tallat momentàniament.

Quan això passà, Balmes tenia entre mans projectes antics i n' elaborà de nous, d' acord amb els seus interessos del moment i de les possibilitats que li brindava el prestigi que havia assolit. Ell mateix comunicà a Brusi, tot just començat l' any 1847, que se sentia lliure de començar una nova etapa. " Ya habrá visto que por fin he realizado mi proyecto de cesar en El

Pensamiento; cada día estoy más contento de haber tomado esta determinación. Así estoy perfectamente libre, que es lo que deseo y me conviene: usted será de la misma opinión."⁴ Com pensava administrar la llibertat recuperada o, dit d' una altra manera, quin era el seu programa intel·lectual per a després de la derrota, és quelcom que es difícil de saber amb precisió, més enllà de resseguir i sumar les manifestacions de la seva activitat que ens són conegudes. Ho veurem en aquest capítol.

Un seguit d' indicacions sobre els rendiments econòmics de les seves publicacions ens posa sobre la pista d' una de les intencions més ambicioses del filòsof de Vic. Em refereixo a la possibilitat de constituir una gran editorial dedicada a la publicística catòlica, una empresa a l' alçada de les ambicions del seu principal promotor. La idea tenia moltes possibilitats i justificacions, i és lògic que Balmes hagi pensat en una possibilitat d' aquest estil. Tal com dèiem, les indicacions més directes de la idea de Balmes de formar una editorial catòlica es dedueixen bastant bé de les informacions sobre els rendiments de les seves obres a la correspondència. Les notícies comencen a sovintejar en les cartes girades entre Balmes i Brusi just a finals de 1846 i a principis de 1847, com a conseqüència del fet que el vigatà tenia de desbloquejar l' edició de la Filosofía fundamental. En una carta ja citada de juny de 1846, Balmes l' ofereix al seu editor a Barcelona al mateix temps que li fa saber que no li costaria res, o que fins i tot li seria més

⁴ J. Balmes a A. Brusi. Madrid, 4 de enero de 1847. O.C., t. I., p. 829.

fàcil, editar-la a Madrid.¹⁰ Era amb l' editor Eusebio Aguado amb qui mantenia un contacte sovintejat, i a qui acabaria donant-li l' edició de l' opuscle sobre Pius IX poc després.¹¹ Amb tot, els tractes amb Antoni Brusi seran sempre impecablement professionals i correctes, manifestació d' un corrent de simpatia i respecte mutuus que mai es va enterbolir. La confiança de Balmes en l' editor barceloní es demostra al nivell més pràctic en l' obertura de negociacions per l' edició de noves obres o pels plans de renovació de les ja editades. Negociacions en les quals el geni mercantil del vigatà es posa de manifest de manera d' allò més tangible.¹² A finals de 1846, com si comencés a pensar ja en la possibilitat de l' editorial catòlica, començà a demanar informacions precises a Brusi sobre les vendes dels seus llibres, al mateix temps que l' editor li demanava quan considerava que podien valdre els drets dels llibres que tenia en el seu catàleg.¹³ El fet incontrovertible és que els llibres de Balmes es venien, així com ho feien les publicacions periòdiques en les quals havia col.laborat o que havia dirigit.¹⁴

¹⁰ Jaume Balmes a Antoni Brusi. Madrid, 20 de juny de 1846, pp. 803-804.

¹¹ Els contactes amb Aguado venien de molt enrera, dels principis de la seva carrera literària, quan encara s' estava a Vic. Vid. infra, cap. I., p. , n. 69.

¹² Vegi's, per exemple, la proposta d' una fallida proposta de publicació miscel.lània sobre temes de religió de setembre de 1846. Jaume Balmes a Antoni Brusi, O.C., t.I., p. 820; o els detalladíssims plans de reedicions a deu anys vista de 13 de desembre de 1847. O.C., t.I., pp. 842-843.

¹³ Vegi's les cartes següents: J. Balmes a A. Brusi. Madrid, 20 i 296 d' octubre de 1846. O.C., t.I, pp. 824 i 825-826.

¹⁴ Quan el centenari del neixement del vigatà, l' any 1910, l' editora de Brusi proporcionà xifres de les vendes de les obres editades per ella, en vida del Balmes i després. Comprèn la

Ell mateix ho declarà amb orgull, quan els atacs d' El Español, en els moments més tensos de la campanya del matrimoni reial.¹⁵ Doncs bé, segons informacions donades per García de Los Santos, Blanche-Raffin i Casanovas, era sobre la base del capital que representaven les pròpies obres, que Balmes pensava aixecar la gran editora catòlica que havia concebut.

Amb coneixement de primera mà, el primer dels biògrafs citats ens ha deixat informacions bastant precises sobre l' esmentada societat editora." Por aquella época le hicieron ventajosas proposiciones para comprarle todos sus escritos; - el citeo extensament perquè dona els detalls essencials del

relació de vendes de La Religión demostrada..., de La Sociedad, de El Protestantismo, a partir de 1844 ja que abans era de Tauló, d'El Criterio, de la Filosofía Fundamental, de les Cartas a un escéptico en materias de reliqión, sobre las Observaciones sobre los bienes del clero, del Pío IX, de la Miscelánea, de la Lógica, de la Etica, de la Historia de la filosofía, de la Metafísica, dels Escritos Póstumos, de les Poesías postumas, de les Cartas a un escéptico, de la Religió demostrada, en la traducció al català, de les Cartas a un escéptico, igualment en versió catalana, de l' Ethica, de la Historiae Philosophae, de la Lógica, i de la Metaphisica, tot plegat entre els anys cinquanta i 1910. Les xifres són reveladores de la regularitat de les reimpressions de les obres de Balmes. Homenaje a Balmes que con motivo del centenario de su nacimiento le dedica la Casa Brusi, barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1910.

¹⁵ " Habla también el corresponsal de El Español de los **intereses pecuniarios**. Es sensible descender a semejantes pormenores; pero ya que a ello se me obliga, lo haré, procurando no enfadarme. Ven acá desventurado anónimo, ven acá, hombre envidioso, dime: ¿ Soy yo culpable de que el público se haya empeñado en comprar todas mis obras, agotando así en breve tiempo todas las ediciones? ¿ Soy yo culpable de que el público se haya empeñado en comprar todas mis obras, agotando así en breve tiempo las ediciones? ¿ Soy yo culpable de que El Pensamiento de la nación, poco tiempo después de fundado, ya se sostuviese abundantemente con las solas suscripciones y de que, a pesar de ser un periódico semanal que con un solo ejemplar satisface la curiosidad de muchos lectores, tenga más suscripciones que algunos diarios y que no necesite de nadie para nada ¿ Soy yo culpable de que por estas causas mi fortuna mejore?" " Vindicación personal ", O.C., t. VII, p. 782.

proyete - pero todas se estrellaban contra la grave dificultad de que el editor que se hiciera cargo de las ya publicadas, tenía que disponer de un capital grande para continuar adquiriendo las que podía escribir aquel hombre extraordinario, que en nueve años hizo más que muchos hombres muy distinguidos pudieran hacer un largo período. Hablando de este asunto, tres amigos suyos concibieron la idea de formar una sociedad para publicarlas. Tampoco llegó a realizarse; y yo no hubiera hecho mención de este incidente a no ser por el magnífico proyecto que le inspiró. Siempre modesto, le parecía una distinción muy marcada que se formara una sociedad solo para sus obras, y entonces pensó que podía aprovecharse el entusiasmo que había para formar sociedades mercantiles, en establecer una para la publicación de buenos libros.

He aquí su proyecto. Se fundaría una sociedad bajo el capital social de 20.000.000 de reales en veinte mil acciones de mil rs. cada una, desembolsándose al principio una cantidad corta. El objeto de esta sociedad sería publicar obras originales, arregladas o traducidas de toda clase de ciencias y de todos los ramos de la literatura, que reuniesen á la circunstancia de estar al nivel de los últimos conocimientos, el no apartarse en nada de los dogmas de la religión católica. Al frente de esta sociedad debían ponerse doce personas de las más respetables de Madrid, por su ciencia, nacimiento, posición social y riqueza; habría un director literario, cuyo nombramiento era de suponer hubiese recaído en Balmes, para calificar el mérito de las obras que se hubiesen de publicar, después del informe científico de la persona designada para dar su dictamen,

segun el ramo a que perteneciera; habría además un teólogo revisor que examinase los puntos de las obras en que pudiera haber temores de algun error religioso. Los redactores serían cuatro para trabajar incesantemente en las que se publicaran; debiendo reunir entre los cuatro conocimientos de teología, cánones, derecho y legislación, economía política, ciencias políticas, ciencias naturales, historia y literatura: habría demás redactores a quiénes se encargarán trabajos, segun sus conocimientos especiales, para lo cual se pondría la sociedad en relación con los literatos de España que fuesen de su confianza. además se admitirían los escritos, que pasando por toas las pruebas, se considerasen dignos de la publicación. Se formaría un gran establecimiento tipográfico en que habría fundición, imprenta, litografía, grabado, encuadernación, al frente del cual estaria un hombre muy inteligente (....)

No se limitaba á esto su plan. La sociedad debía tener para sus oficinas un gran local, en que se establecería un Ateneo, compuesto exclusivamente de los accionistas, y en el que hubiera cátedras desempeñadas por los mismos, discusiones científicas y salas de conversación; de modo que se formara la sociedad, qué á la elegancia y á las comodidades de esta clase de círculos, reuniese el estar compuesta de personas ilustradas y de buenos pirncípios religiosos.

Tal era el proyecto que le ocupó por muchos días y para el cual había escrito los estatutos de bases generales, había formado la junta directiva, tenía designado el teólogo revisor, los redactores fijos, y había hecho una lista de personas instruídas de España a quiénes se había de invitar a tomar parte

en los trabajos."¹⁶ Les informacions dels biògrafs ens permeten saber que la idea havia anat agafant forma, en els cercles balmesianes de Madrid, al llarg de l' any 1846, i que un cop tancat El Pensamiento de la Nación, aquesta era una de les tasques que Balmes tenia en el cap duur a terme. Uns apunts manuscrits del propi Balmes sobre el tema, publicats per Casanovas el 1910, permeten saber més coses del projecte, la més interessant de la qual n' és, sens dubte, la dels noms dels qui pensava vincular a la iniciativa.¹⁷ En les dues primeres ratlles consigna les dues idees, la de la casa editora i la de l' ateneu catòlic. A continuació dóna una idea de a quin mercat es pensaven adreçar: "España y América y colonias españolas de Oriente." Seguidament, consigna els noms de les persones que n' han d' ocupar la junta directiva: el marqués de Viluma, Antonio Cabanilles, Isla Fernández, Suit (?), Cubells, Cerragería (?), Vidaondo, duque de Veraqua, Sullà, Santiago de Tejada, Navia y Osorio, Corral, duque de Gor, Isern. Dóna els noms d' aquells a qui pensava encarregar les tasques literàries, una curiosa barreja d' escriptors conservadors catalans i gent del seu cercle madrileny d' eclesiàstics i catòlics. Entre els primers hi trobem a Pau Piferrer, Josep M. Quadrado, de difícil classificació, Roca i Cornet, Milà i Fontanals, Rubió i Ors, Díes (un eclesiàstic hel·lenista). D' entre els de la capital de la Monarquia, hi ha els germans Madrazo, el director de La Esperanza Pedro de la Hoz,

¹⁶ Benito García de los Santos, Vida de Balmes..., p. 43-46. A. De Blanche-Raffin comenta també la idea d' Ateneo catòlic, així com la d' algunes publicacions tardanes, a la Vida de Jaime Balmes, p. 126.

¹⁷ "Sociedad de buenos libros", Reliquias literarias de Balmes, Barcelona, Eugenio Subirana, 1910, p. 265-266.

i el d' El Católico, Juan Ignacio i el seu germà Manuel Moreno, els jesuïtes Carasa i Puyal, catalans però instal·lats a Madrid, el catedràtic de Saragossa, Miguel Sanz, i tot un seguit de personatges poc o gens coneguts.

Entre el moment en el qual Balmes s' alliberà de la dura tasca de direcció d' El Pensamiento de la Nación i la possibilitat real de treballar en el projecte d' editorial catòlica en prou feines passà un any, ja que a principis de 1848 començà a sentir-se seriosament malalt i això capgirà de manera sensible tots els seus plans. De tota manera, al llarg de l' any 1847 el projecte es va mantenir viu, malgrat que fou un any durant el qual Balmes va estar ocupadíssim en qüestions d' alta política eclesiàstica i en la culminació de les filosofies. Malgrat tot, és clar que ell volia avançar en aquella direcció, ben segur que sense voler trencar amb el seu editor barceloní, Antoni Brusi, amb qui tenia una gran amistat i confiança. La insistència, però, amb la que al llarg d' aquell any li parlà de la voluntat de passar a estereotípia els seus llibres sembla indicar, prou clarament, que s' estava ocupant del tema.¹⁸ El fet és que el projecte editorial no prosperà.

L' allunyament de la política directa i el fet que no

¹⁸ La carta adreçada a Brusi, a principis de març de 1847, és clar en aquest sentit. Li comenta el fet que un canvi en la legislació dels drets d' autor els estableixi en cinquanta anys després de la mort de l' autor. Més amunt, li comenta la qüestió de l' estereotípia, demanant-li precisions de com està l' assumpte a Barcelona. Li tornà a insistir en el tema - Balmes no era de la mena de persones que s' obliden fàcilment de les coses -, l' octubre d' aquell any. El desembre, a la carta ya citada en la que Balmes li planteja a Brusi un pla de reedició de les seves obres a deu anys vista, li torna a insistir en el tema de l' estereotípia. Vegis's Jaume Balmes a Antoni Brusi, 3 de març, 26 d' octubre Madrid, i 13 de desembre de 1847. O.C., t.I, pp. 835-836, 839-840 i 843-845.

quallés una iniciativa de l' estil de la projectada editora catòlica, d' una banda, i la negativa a vincular-se a cap publicació existent o a crear-ne cap de nova, de l' altra, donà a Balmes un marge de llibertat i de maniobra del que no havia disposat des que havia entrat a formar part de la redacció de La Civilización, des de l' estiu de 1842 en conseqüència. Es clar que Balmes pensava aprofitar la llibertat que li havia concedit l' aclaparadora derrota política projectant-se com a pensador polític de l' Església, a Espanya i fora d' Espanya. El projecte no era pas antagònic, més aviat al contrari, amb la idea de l' editorial catòlica al qual hem fet referència. A fi de comptes, tot plegat no era més que tornar a agafar amb força el fil dels anys d' intensa publicística al servei del catolicisme, projectant-los ara amb tot el pes que li donava el prestigi assolit, els extensos contactes fets entre l'any 1843 i 1846, i una àmplia i exitosa obra de defensor de la causa de la religió. Les circumstàncies cap a les que es movia la política europea l' ajudarien a concretar una aspiració que queia gairebé pel seu propi pes, vers la qual mil i una circumstàncies conspiraven. Abans d' arribar a aquest punt, proper a l' acabament de la seva trajectòria vital, cal un cert tornar enrera per retrobar la línia d' apologètica catòlica que refer les complicacions polítiques dels anys 1842 a 1846 ens ha obligat a posar en segon pla.

El cas de Balmes com a home de l' Església és absolutament particular a l' Espanya de la primera meitat del segle XIX. Balmes va ser el pensador per a després del diluvi que per a l' Església significà la revolució liberal i la seva prolongació

durant la regència d' Espartero. Des d' aquest punt de vista, la personalitat moral del vigatà es veu reforçada pel doble convenciment de l' absoluta bondat de la causa que defensava i per la convicció que els moments pitjors ja havien passat. En conseqüència, per a Balmes tant indispensable era el debat doctrinal de tu a tu amb les forces de l' adversari com cercar les solucions de política eclesiàstica que permetessin a la institució recuperar la iniciativa i la força social. Tractà de treure lliçons del que estava passant en aquells contextos on el catolicisme es movia en l' esfera política com a força social significativa per aplicar-les al propi món. Però s' implicà, després, en una operació política que anava substancialment més enllà, en funció de la fluïdesa d' una situació política com l' espanyola, on les regles del joc no estaven encara del tot fixades. Es des d' aquest punt de vista que cal entendre l' apropament de Balmes a l' arena política. A Barcelona, entre els anys 1841 i 1843, cercà l' apropament a la burgesia barcelonina i a alguns del seus intel·lectuals, com a força social emergent i proto-hegemònica en el país, amb la idea obertament exhibida de consolidar amb ella una aliança favorable als interessos de l' Església. Més tard, la crisi del progressisme en el poder li permeté anar més enllà. Marxà a Madrid, i tractà de bastir un gran sistema en el qual l' Església i la Monarquia n' havien de ser pilars essencials, dins del marc d' una àmplia aliança per ell teoritzada, i dins la qual continuà reservant un lloc als grups dirigents catalans. Fracassà aquest cop perquè el disseny que es proposava era en excés ambiciós i perquè no era capaç d' avaluar correctament la naturalesa de les

forces sortides de la revolució liberal, de manera molt concreta, allò que significava el moderantisme a escala espanyola. Però dit això, és clar que l'ensulsiada de l'operació política en la qual s'havia implicat no el portà vers un pessimisme de l'estil del de Donoso o dels neo-catòlics de les dècades següents.¹⁹ I no fou així, perquè, diferències de manera de pensar al marge, la convicció inicial en la possibilitat de creure i contribuir a la recuperació de l'Església a Espanya i a Europa, mai l'abandonà. Evidentment, no podem saber que hauria passat si el vigatà hagués pogut contemplar les conseqüències de l'onada revolucionària de 1848.

En un treball publicat en els moments de més intensa dedicació a la política, l'abril de 1845, molt poc abans de marxar cap a París per a fer els contactes amb els exiliats de Bourges, hi consignà de manera magnífica aquell estat d'esperit. Després de discutir un cop més les circumstàncies de les negociacions del govern moderat amb Roma a propòsit dels béns eclesiàstics i altres qüestions de la política interior espanyola, acabà l'article amb unes consideracions generals sobre el futur del catolicisme a Espanya. Si m'interessa citar-les aquí és perquè tenien un caràcter programàtic evident i són molt representatives de l'auto-confiança a la que abans ens hem

¹⁹ A banda dels neo-catòlics, la bibliografia disponible per als quals serà citada més endavant, per a Donoso Cortés es pot consultar el treball de John T. Graham, Donoso Cortés. Utopian Romanticist and Political Realist, University of Missouri Press, 1974. De Joaquim Lleixà, "Una teologia política para la revolución", a Pensamiento político en la España contemporánea, J. Antón i M. Caminal (eds.), Barcelona, Ed. Teide, 1992, pp. 183-202. F. Suárez, Donoso Cortés y la fundación de El Heraldo y El Sol. (Con una correspondencia inédita entre Donoso Cortés, Ríos Rosas y Sartorius), Pamplona, Eunsa, 1985.

referit. En primer lloc, Balmes se separa de la idea de religió de l'Estat, de l'Església del Patronato reial del segle XVIII, com ho fa també de la possibilitat d'un reconeixement en els termes de la Constitució de Cadis: " El catolicismo debe ser en España, cuando no la religión del Estado, al menos una religión tolerada."²⁰ Certament, quan Balmes estableix aquesta posició ho fa des de circumstàncies encara molt desfavorables, impressionat pot ser per la lentitud de les negociacions entre els moderats i el Vaticà, o per l'encara insegur futur econòmic de la institució. Però afirmar sense desesperació aquella possibilitat tenia, com veurem, moltes conseqüències, unes conseqüències que la majoria d'eclesiàstics es negaven ni tan sols a considerar. La segona observació és l'afirmació que els moments pitjors per a la institució ja han passat i que a partir d'aquell moment el futur de l'Església on de veritat es jugava era a l'interior de la societat: " ...el influir en la política no depende tan sólo de que los eclesiásticos puedan o no puedan ser diputados, ni que los obispos se sienten en mayor o menor número en los escaños del alto cuerpo colegislador; hay influencias indirectas, suaves, continuas, que se ejercen sobre la sociedad, y que tarde o temprano llegan hasta la política, con tanta o más eficacia cuanto menos se han dirigido a ella."²¹ Aquests apreciacions de Balmes es basaven tant en l'anàlisi de la situació, la qual havia seguit pas a pas des dels anys de la guerra civil quan era encara a Vic, com de les conclusions a les que havia arribat de

²⁰ "Asuntos eclesiásticos", 16 d' abril de 1845,. O.C., t. I, p. 142.

²¹ Idem., p. 146.

la situació del catolicisme a Europa, com he indicat ara mateix, punt aquest darrer d' una importància difícil d' ignorar.²²

Era des d' aquestes premisses que Balmes havia orientat la seva carrera de polemista catòlic, a la qual ara ens toca referir-nos de nou. Els seus esforços se centraven en treure a l' Església espanyola de l' encerclament polític on havia anat a parar. En conseqüència, calia que els eclesiàstics i els catòlics actuessin políticament. Ara bé, calia iniciar ja una aferrissada lluita ideològica per recuperar ascendència sobre les intel·ligències i les consciències, per recuperar posicions socials, a la llarga quelcom més important que l' acció política mateixa. Calia, en tercer lloc, que l' Església es mantingués unida i disciplinada al voltant d' aquests objectius, voluntària i convençudament unida al voltant del successor de Sant Pere. Aquestes tres orientacions ens donen la pauta de la posició del Balmes escriptor catòlic, d' home de l' Església compromès en cercar una sortida per a la institució amb la sort de la qual se sentia absolutament identificat i lligat. Convé, però, retrocedir una mica i veure-ho sobre els textos produïts entre els anys 1843 i 1847, just abans de publicar el famós opuscle sobre Pius IX, en el qual sintetitzà i culminà els punts de vista polítics i apologetics en un argument únic. És a dir, sobre el conjunt format per El Criterio, las Cartas a un escéptico en materias de religión, les dues filosofies, i algunes peces menors algunes de les quals tenen importància, com ara la crítica als Amat.

²² S' insinúa a l' article citat en la referència que fa als països protestants on, a parer seu, el catolicisme està pitjor de com estaria a Espanya sota les condicions d' estricta tolerància que demana. Idem., p. 142.

L' actitud desimbolta i de confiança en les pròpies posicions en la polèmica catòlica l' assumia Balmes des d' un acriticisme total i absolut de portes cap endins de l' Església. En funció d' aquest punt de partida, la posició de Balmes era, a més, obertament elitista, d' absolut convenciment que les reformes havien de venir des de dalt, per això connectava molt bé amb la dels jesuïtes, amb els quals va mantenir una boníssima relació, i delcaradament partidària de restringir els espais de llibertat a l' interior de l' Església.²³ L' ideal balmesià d' eclesiàstic era el d' una persona capaç de fer front als desafiaments del món modern, però des d' una acceptació conscient i voluntària de la doctrina oficial de l' Església i d' un acatament indiscutible de la disciplina als bisbes i a Roma, el vèrtix vers on havia de mirar el món catòlic sense cap mena de dubte. No escriví mai cap treball de conjunt sobre la seva concepció de com havia de ser l' Església i de havia de ser el

²³ Aquest tema mereixeria un desenvolupament més detallat que no podem incloure en aquest capítol. Com és pot imaginar, les relacions de Balmes amb els jesuïtes tenen una gran importància en el treball d' Ignasi Casanovas. De tota manera, per entendre les posicions de Casanovas convé veure la seva obra més globalment, inclosos els seus estudis sobre Finestres i la Cervera del segle XVIII. A la biografia, cal veure sobretot les pàgines dedicades a la visita de Balmes a la casa de l' orde a Nivelles, a Bèlgica, el 1845. (t.II, pp. 547-548) Indicacions sobre el projecte del vigatà de redactar una biografia de Sant Ignasi. (t.II, p. 696). També les línies dedicades al la repercussió que el Pio IX causà entre els jesuïtes, no cal dir que desfavorable. (t.II, pp. 736-737). Referències, però, a la qüestió es poden anar espigolant al llarg de l' obra.

Sobre aquesta connexió, des d' una de posterior, vegi's Balmes i Casanovas, de Miquel Batllori, Barcelona, Editorial Balmes, 1959, en particular l' estudi "Filosofia balmesiana i filosofia ceriverina", publicat en castellà l' any 1947, pp. 37-53.

Un treball recent sobre la qüestió dels jesuïtes i del jesuitisme en el segle XIX: Geoffrey Cubbit, The Jesuit Myth, Conspiracy Theory and Politics in Nineteenth-Century France, Oxford, Clarendon Press, 1993.

comportament dels eclesiàstics, però es pot recomposar a partir de diverses peces soltes i escrites en moments diversos. Exemples d' aquesta posició, relativament inalterable, del vigatà els trobem en alguns treballs publicats els anys 1843-1844, sobre com havia de ser el nou tipus d' eclesiàstic i de rector de parròquia adaptat als temps, en la refutació de les posicions dels Amat i en un conjunt molt dispar d' articles sobre el Papat, d' un gran importància, aquests darrers, per entendre les seves posicions dins de l' Església.

La independència "política" del clergat i i l' obediència a la voluntat romana eren les dues cares de la mateixa moneda, a parer del vigatà. L' Església no podia configurar-se com la suma d' esglésies nacionals, ni com a resultat de la potenciació de l' entitat pròpia dels bisbats. Menys encara aquestes possibilitats podien plasmar-se com a conseqüència de la submissió a les imposicions dels estats nacionals. La obediència i la jerarquia, però, havien de ser assumides pels eclesiàstics a ser possible i no merament imposades per via jeràrquica. Aquesta assumpció que havia de derivar de la comprensió de la naturalesa i de la varietat de les amenaces a les quals s' enfrontava la religió, en general, i el catolicisme, en particular, d' ençà el segle XVIII. Quan Balmes va reprendre la reflexió sobre les qüestions eclesiàstiques, ho va fer, a més, després de l' experiència de la Regència, quan el projecte qualificat de cismàtic del ministre Alonso havia amenaçat de plè la idea d' una església indissolublement unida a Roma.

En una sèrie d' articles que publicà a La Civilización i a La Sociedad tractà de precisar quines havien de ser les

característiques de la figura de l' eclesiàstic a l' alçada dels temps. D' una banda, insistirà sense embuts en el punt que havia estat posat en qüestió durant l' etapa esparterista: el de la necessària independència dels eclesiàstics respecte de les autoritats civils. Sense independència del poder temporal no hi havia cap mena de possibilitat d' una influència sobre la societat, més encara quan els poders públics se separaven amb nitidesa dels principis religiosos que havien estat la base de la societat en altres èpoques. Per aquest motiu, no és podia claudicar davant de les tendències regalistes o gal·licistes que venien del segle XVIII que havien compromès tan seriosament els marges d' autonomia de la institució, preparant el terreny de l' acció obertament secularitzadora dels estats liberals del segle XIX.

La influència de l' Església, en conclusió, depenia de dos condicions essencials: en primer lloc, de la seva independència; segonament, de la capacitat per establir una íntima comunicació amb la "conciencia y vida de los fieles". El primer punt era crucial, ja que afectava tant a les qüestions dogmàtiques com a les organitzatives. Balmes no es permetia massa vel·leïtats reformistes. Si les acceptava es referien al comportament cap enfora de la institució, no pas en quant a les pautes de cohesió internes. " Es curioso observar - afirmava a l' article "La influència religiosa" de gener de 1843 - cómo hablan algunos del dogma y de la disciplina, cual si fueran cosas tan separada y distantes, que no se tocasen jamás en ningún punto. Si se trata de señalar las facultades de la autoridad eclesiástica, se las conceden ilimitadas en materia de dogma, pero muy circunscritas

en lo tocante en la disciplina, y como dividida ésta por algunos en interna y en externa, se presta elásticamente a cuanto exigen los enemigos de la Iglesia, se otorgan al poder espiritual tan escasas facultades, que o se le reduce de golpe a la nada, o si algo se deja, es de tal modo, que se vea precisado a perderlo al primer ataque de sus adversarios."²⁴ Si es negava a l' Església la capacitat d' auto-organitzar-se se la debilitava de tal manera que li seria del tot impossible actuar de manera independent. I sense una independència real no hi havia forma possible d' acció efectiva, de projecció no instrumentalitzable per l' estat.²⁵

L' experiència d' altres bandes, on s' havia perdut la possibilitat d' una acció independent, com ara a Anglaterra després de la separació del segle XVI, ho demostrava.

La segona condició de la influència de l' Església depenia de la relació entre l' aparell eclesiàstic i la feligresia, identificada per Balmes amb el "poble", sense més precisions. Es

²⁴ O.C., t. V, p. 760.

²⁵ "La religion que no asienta por uno de sus principios fundamentales la independencia de sus ministros en lo tocante al ejercicio de las funciones que les pertenecen, no alcanzará jamás a procurarles tanta influencia como otra que esté asentada sobre este firme y anchuroso cimiento. A la verdad, cuando los ministros de la religión se encuentran sujetos a un poder de orden diferente sin que puedan llenar sus atribuciones privativas de otra manera que resignándose a ser los instrumentos de dicho poder, abdican en cierto modo su carácter religioso, y lejos de presentarse a los ojos del pueblo como enviados de Dios, sólo se le muestran cual delegados de los hombres. Desde entonces cesa la principal causa de la eficacia del influjo religioso, que es el que este influjo se considera como una emanación del poder divino y los hombres que le ejercen como órganos de la voluntad del cielo. En el caso en que los ministros de la religión han perdido su independencia, la parte principal de la fuerza religiosa no queda en manos de ellos, sino que los domina y dirige, por cuyo motivo sucede que esta influencia se debilita considerablemente, y lo que de ella queda el poder civil es quien lo absorbe y lo explota." "La influencia religiosa", gener 1843. O.C., t.I, p. 761.

en aquest punt i no pas en raons dogmàtiques, on Balmes volia centrar algunes de les propostes de millora de l' acció del clergat. Ara bé, la visió balmesiana en aquest punt és coherent, en el seu autoritarisme, amb la posició ideològica general respecte de les qüestions dogmàtiques. En la visió balmesiana, els clergues havien d' augmentar la influència sobre la feligresia sense que això hagués d' implicar majors marges d' autonomia dels seglars dins de l' Església. El que calia era la unitat de dogma i el monopoli radical de l' aparell eclesial de la seva transmissió i ensenyament. La unitat i la jerarquia havien de ser els pilars sobre els quals assentar l' ascendència dels eclesiàstics sobre el conjunt de l' Església. Un disseny que no podia funcionar sense acceptar que "el nervio de la disciplina" era la clau de tot plegat.³⁶ Més encara.

L' ascendència de l' Església institucional sobre el conjunt derivava de la tutela absoluta que els eclesiàstics havia d' exercir sobre els fidels, sobre el poble en general. La religió no es podia separar de la moral en cap sentit, ni l' Església podia renunciar al paper de vigilant dels costums, una funció educadora i repressiva a la qual la institució no podia de cap manera defugir. En la consecució d' aquest objectiu, la riquesa del culte de sensibilitat barroca i l' administració dels sagraments eren instruments irrenunciables de l' educació de massa en els bons principis. L' Església no podia tancar-se en ella mateixa, li calia arribar a les multituds, i havia de fer-ho de la manera que ho havia fet sempre. D' aquesta forma,

³⁶ "...no hay disciplina sin autoridad, ni autoridad sin jerarquía, ni jerarquía sin cabeza." Idem., p. 785.

Balmes s' apartava de qualsevol temptació de rigorisme catòlic que pogués menystenir l' actuació externa de l' Església en benefici de formes més individualitzades i subjectives de religiositat. Com veurem ben aviat, no costa massa d' imaginar quines tendències de l' Església tenia al cap quan argumentava d' aquesta forma.

Ara bé, un cop reafirmada la via tradicional de relació entre els eclesiàstics i les grans masses de la població, Balmes considera propi de l' època en la que viu un repte nou: el de la instrucció dels eclesiàstics, de tal manera que aquests estiguessin en condicions de jugar determinades funcions que els fessin socialment útils.²⁷ Calia que els eclesiàstics adquirissin el nivell de formació apropiat per a jugar una sèrie de funcions (educatives, assistencials, informatives...) pròpiament estatals, que els fessin imprescindibles en la seva demarcació pròpia. Un efecte pervers de la desamortització i de la desarticulació organitzativa de l' Església n' era justament el retrocés i la progressiva incapacitat d' actuar a aquests nivells elementals, bàsics, de l' organització social del país. La crisi de les institucions educatives i formatives de la pròpia Església, dels seminaris diocesans en particular, era un dels

²⁷ Per a aquestes qüestions i per a la mateixa època, però en el cas de l' Església anglicana, el llibre de Brian Heeney, A Different Kind of Gentleman: Parish Clergy as Professional Men in Early and Mid-Victorian England, Hamden, Archon Books, 1976. Heeney deixa clar que la recuperació anglicana, enfront dels **dissenters**, es degué a la reorganització de 1830, però que aquesta posà l' accent més en la pietat que en les funcions seculars del clergat, les quals en un medi com l' anglès havien anat passant a mans dels poders públics. A banda d' aquesta tendència general, els anys 1850-1860 l' esmentada recuperació avançà molt a través de la beneficència i l' educació canalitzada a través de les parròquies.

aspectes més notables d' aquest abandonament de funestes conseqüències.²⁸ No es tractava de fer innovacions sobre els antics sistemes, sinó de restablir el sistema tradicional que permetia, assevera Balmes de manera força optimista, als eclesiàstics d' estar al nivell de la instrucció que exigia el moment històric. Coherent amb l' admiració per les ciències de la naturalesa i les matemàtiques que sempre havia sentit, Balmes demana per als eclesiàstics un ensenyament capaç d' armonitzar la religió amb la raó. I ho fa en una època en la qual la concòrdia entre les dues estava esdevenint impossible, fet innegable del qual el vigatà no n' era pas conscient.²⁹ En definitiva, demanava un clergat parroquial que no podia ser ja aquell, que l' any 1829, havia cantat Lamartine a " A un curé de campagne".³⁰

²⁸ "La instrucción del clero", 2ª quinzena de febrer de 1843, .O.C., t. V, p. 811.

²⁹ " No pretendemos ninguna novedad, no intentamos que se introduzcan en la Iglesia costumbres y sistemas desconocidos; pero si que se imite, mejor diremos, que se continúe lo mismo que se ha ejecutado en todos los siglos; a saber, que los ministros de la religión no se hallen en desventaja en materia de conocimientos con respecto a ninguno de los enemigos de la verdad, sea cual fuere la clase a que pertenecieren, las armas que emplearen y la arena en la que les plugiere escoger. Deseamos, sí, que el clero posea todas las luces necesarias para que ofreciéndose la oportunidad pueda demostrar la armonía de la religión y de la razón, pueda evidenciar que no es verdad que los últimos descubrimientos sobre las ciencias naturales hayan echado por tierra la autenticidad de las narraciones bíblicas, que no es verdad que la ideología, ni la fisiología, ni otra de las ciencias, cuyo objeto es el hombre, se hallen en pugna con la religión, ni sean capaces de indicar un fenómeno que no pueda explicarse por principios que en nada se contradicen; que no es verdad que en la historia del humano linaje se descubran indicios de que la narración de Moisés es falsa o dudosa; que no es verdad que la religión cristiana se haya opuesto al desarrollo de la civilización en ningún sentido..." Idem., p. 819.

³⁰ Nouvelles méditations poétiques, París, Hachette, s.d.e., pp. 131-132.

Del que Balmes era perfectament conscient, en canvi, era del fet que les revolucions liberals estaven alterant el context institucional en el qual es produïa l'educació dels eclesiàstics. En poques paraules, de risc que corria l'Església si els estudis teològics, si els seminaris, fossin definitivament segregats de l'ensenyament superior. O del risc complementari però fàcilment imaginable que l'Església s'estimés més la tranquil·litat de les institucions formative pròpies a la duresa de la confrontació a les aules o als espais del saber articulats per l'Estat liberal.³¹ Per a Balmes, observador interessat d'allò que estava passant als països més avançats d'Europa, era impossible que l'Església podés competir amb l'Estat en la formació de les grans institucions científiques, de les universitats principalment. Per aquest motiu, encara amb més raó els eclesiàstics no havien d'aïllar-se'n. L'Església necessitava, més que mai, d'un sector d'eclesiàstics capaç i al dia dels ensenyaments que s'hi donaven. "Enhorabuena que la generalidad del clero se forme en los seminarios; pero acudan por o menos a las universidades un número considerable de jóvenes que, volviendo después a sus respectivas diócesis adornados de los conocimientos atesorados en las grandes academias, puedan difundir entre sus hermanos las luces adquiridas. De esta suerte la ciencia de la religión se conservará al par de la solidez toda la amplitud y esplendor que le corresponden, y no se ofrecerá a los incrédulos el pretexto de calumniar nuestras creencias, apellidándolas enemigas de la ilustración y contrarias al desarrollo de la civilización de los pueblos; de esta suerte los

³¹ Idem., pp. 823-824.

hombres eminentes con que Dios vaya favoreciendo su Iglesia encontrarán oportunidad de desplegar a los ojos de mundo sus talentos y saber, evidenciando que no se ha interrumpido la gloriosa serie que cuenta en su número un San Agustín, a un San Bernardo, a un Bossuet."¹²

L' educació del poble s' havia de fer amb els instruments tradicionals d' una llarguíssima tradició eclesiàstica en la línia que s' acaba d' exposar (unitat de doctrina, esplendor del culte, celibat dels eclesiàstics...). pràctiques en la difusió i renovació de les quals Antoni M. Claret estava excel·lint en aquells moments, però que Balmes defensa com a necessàries per al gruix de l' Església i no pensant només en les noves congregacions que proliferaran al segle XIX. Els reptes venien també de la immensa transformació de l' alta cultura en el segle XVIII i XIX. L' Església no podia replegar-se i restar al marge del que es feia a les universitats i als instituts científics, refugiant-se en les velles veritats avalades per la tradició. Si a la cultura decimonònica hi havien dos llenguatges, l' Església els havia de parlar tots dos, - " no estamos palpando esta verdad en el recinto de una misma población", els deia." "Cuando se trata de defender la verdad es preciso pelear en el terreno donde el adversario coloca la cuestión, si no queremos que se nos llame amigos de las tinieblas y del exclusivismo, y se diga que no somos capaces de sostener ventajosamente la lid sino en el palenque que nosotros mismos hemos escogido, preparándole adrede

¹² Idem., p. 825.

¹³ "Sobre la instrucció del clero", 1 març 1844. O.C., t. V, p. 830.

con estudiadas ventajas que garanticen el triunfo de nuestra doctrina."¹⁴ Els coneixements del clergat, per tant, no podien quedar-se pel darrera dels progressos científics de l' època. Balmes aconsella al clergat sortir dels centres propis, dels seminaris i llocs enretirats del món, per acostar-se als grans centres de cultura del món que els envoltaven, ja que era en ells on es formaven els corrents de pensament contemporanis. Ja havien passat els vells bons temps quan l' Església tenia les grans masses sota la seva tutela i molts pocs se n' escapaven. No tenia sentit tractar de repetir els esquemes de control ideològic i cultural que eren vàlids llavors, en aquell món sense competència. " Cuando la religión dominaba completamente la sociedad y la tenía, por decirlo así, bajo su tutela; cuando la clase eclesiástica era la primera en todos los órdenes, ejerciendo la preeminencia en la ciencias y en las letras, formado un alumno en los seminarios adquiriría allí mismo en cierto modo el espíritu del siglo. La literatura, la filosofía y las facultades mayores a que se dedicaba en el colegio eran las mismas que se estudiaban en las universidades y demás establecimientos públicos. Ahora, introducido el divorcio entre la política y la religión, esparcido por la sociedad el escepticismo, habiendo desaparecido la afición a las ciencias eclesiásticas y cundido cierto desvío por todo lo que tiene visos de disertación de escuela, resulta que el joven que sale de un seminario donde no se hayan tenido en consideración estos hechos se encuentra con un mundo que ni le comprende ni es comprendido por él; con unos sabios que hablan otra lengua y que nada

¹⁴ Idem., p. 830.

entienden de un idioma de los sabios de otras épocas, único que conoce el recién venido; si ataca a algun adversario, parte de principios que el otro no admite; y si es atacado y se defiende, contesta en términos quizás profundamente sabios, pero cuyo sentido el contrincante no alcanza, por ser aquélla la primera vez que los oye. De manera que puede muy bien ocurrir que un joven de talento muy claro, de dilatada instrucción y profundo saber se encuentre embarazado en la polémica con un ignorante, no por falta de excelentes armas, sino por no tenerlas acomodadas al uso del día."¹⁵

Balmes desenvolupà les idees que tenia de com els canvis socials modificaven la posició de l' Església en un significatiu article sobre el clergat parroquial, la base mateixa de la secular. Connectant amb tendències reformistes que venien del segle XVIII, Balmes tracta de justificar la funció del capellà de parròquia pels múltiples serveis que poden prestar a l' Estat.¹⁶ Això exigia, altra cop, que no es descuidés l' educació que havien de rebre els eclesiàstics i que disposessin, a més, de mitjans econòmics suficients per no haver de pidolar el sosteniment entre els seus feligresos.¹⁷ El que

¹⁵ Idem., p. 833.

¹⁶ " Algunas reflexiones sobre la vida y la influencia de los párrocos rurales", 1 de març de 1844. O.C., t. V, pp. 861-866.

¹⁷ Uns anys més tard començarien a proliferar els materials que havien d' ensenyar al clergat parroquial tot allò que era indispensable per a estar a l' alçada dels temps i dels reptes de la societat moderna. Algun dia cladrà procedir a una anàlisi en profunditat d' aquesta literatura, de moment em limitaré a indicar algunes referències molt bàsiques. La primera (n' ignoro la data de la primera edició), i de gran importància, és la del dominic Juan Planas, Arte pastoral o método para gobernar bien una parroquia, obra escrita en obsequio de los señores curas párrocos, Barcelona, Imp. Pablo Riera, 1862 (3 ed.) (Agraeixo a

proposava el vigatà, de fet, era prolongar aquelles situacions en les quals els rectors jugaven funcions clarament estatals dins l' espai parroquial, fent d' intermediaris entre la pagesia i l' Estat. La forma més idònia, en poques paraules, per mantenir a amplis estrats al marge de la tutela estatal, evitant l' expansió de determinades funcions que li seran pròpies i permetent,

d' aquesta manera, el control que l' Església havia tingut de sempre sobre masses molt àmplies. El capellans de parròquia es podien ocupar de transmetre les millores agronòmiques, de proporcionar al govern les informacions que feien falta per una bona estadística de la població i de la riquesa del regne, i tantes i tantes altres funcions per l' estil. Tot fa pensar que estava pensant en les parròquies rurals que coneixia de primera mà quan exposà aquestes consideracions, aquelles on s' aplevaven els catalans muntanyesos que havia descrit uns anys abans." Hay un hombre en cada parroquia que no sale de ella ni de día ni de noche, que no tiene en ella relaciones de parentesco, que está exento y aun inhibido de tomar parte en el gobierno civil, que

Joaquim M. Puigverd la possibilitat de consultar aquesta obra.) De J. Planas té un gran interès l' obra pòstuma: El misionero apostólico o conferencias teológico morales sobre la herejía y la superstición y los siete pecados capitales con su perversa prole, los vicios a ellos asociados, barcelona, Imp. hereus de Pablo Riera, 1887. L' any 1856 se'n varen publicar dues d' interès: El critiano católico, publicado por un ex-vicario de la diócesis de Solsona, Barcelona, Imp. José Gorgas, 1856; Eduardo Teixidor, pbro, provisor i vicari general de la diócesi de Vic, El consultor de los párrocos. Miscelanea teórico-práctica de derecho y administración parroquial, Vic, Llibreria Soler, 1856. Finalment, és interessant ressenyar, que va ser just en auelles anys que es va publicar la traducció al castellà de la Práctica para confesar a la gente del campo, de San Alfonso M^a Ligorio, barcelona, Imp. de Pons i Cia., 1857, que conté nocions molt pràctiques sobre la vida social en el medi rural.

por su carácter es superior a cuantos viven en ella, que por su posición es independiente de los bandos que se formen, que no muere nunca, porque en falleciendo el individuo hay otro al instante que le reemplaza en todas sus funciones y facultades; una persona, en una palabra, de quien no necesitáis saber el nombre y apellido, porque se llama hoy como se llamaba en el siglo pasado, como se llamará en el venidero: esta persona es el cura párroco; a esta persona podéis remitir lo que sea conveniente, seguros de que llegará a su término y por su conducto será comunicado a los que en ello se interesen. En vez de perturbar a los pueblos con eternas circulares, con alocuciones, con proclamas, con manifiestos, con toda clase de papeles atestados de pasiones y miserias, enviad a todos los párrocos de tiempo en tiempo una breve reseña de las mejoras que se hayan hecho en todos los ramos de agricultura, de selvicultura, cría de ganados y todo lo que pueda contribuir a la prosperidad del país; encargadles que, por los medios que crean convenientes y decorosos, procuren la circulación de aquellas noticias, mayormente las que puedan tener aplicación más inmediata a la tierra donde residen, y sin nuevos gastos, sin mucho aparato de cátedras, las tendréis abiertas en todos los ámbitos del reino."¹⁸

Balmes estava convençut que aconseguir que les estructures eclesials estiguessin a l' alçada dels temps implicava no tan sols la mena de posta al dia a la qual acabem de referir-nos. Calia per sobre de tot que l' Església es mantingués unida i fidel a la disciplina imposada des de Roma, centre des d' on

¹⁸ Idem., O.C., t. V, p. 865.

radiaven les orientacions que calia seguir sota qualsevol concepte. Aquesta era de les obsessions de Balmes, un punt sobre el qual no estava disposat a transigir ni un milímetre. En més d' una ocasió insistí sobre la qüestió de la disciplina. Aparentment els seus trets es dirigien contra enemics diferents, d' una banda contra l' acció dels liberals espanyols, en especial els progressistes, que tractaren de separar l' Església espanyola de l' òrbita romana. Com ja he recordat, pretensions d' aquest estil pujaren de to els anys de la regència d' Espartero, en particular durant la presència de José Alonso al Ministeri de Gràcia i Justícia. No m' hi tornaré a referir, però convé recordar que en aquella ocasió, els mesos de gener a març de 1842, dedicà dos articles a La Civilización a criticar els projectes del govern, als quals acusà amb molta energia de cismàtics.³⁹ El seu leitmotiv era òbviament el de l' històrica i constant fidelitat de l' Església d' Espanya a la Santa Seu amb arguments historicistes que tenien poca cosa d' originals.

La inflexibilitat de Balmes en relació a qualsevol afluixament de la disciplina i de la unitat de l' Església tenia altres motivacions de més interès. En efecte, el que pretenia el vigatà era fer avançar una posició política perceptiva, i no pas solament reactiva, dels canvis que s' havien produït al país i al món però lleial a Roma per sobre de tot, a

³⁹ "Demostración histórica de la importante verdad de que la supremacía del Papa ha sido reconocida y acatada en todos los tiempos", març 1842. O.C.; t. V, pp. 71-107. "Sobre el proyecto de ley relativo a asuntos eclesiásticos, presentado últimamente a las Cortes por el señor ministro de Gracia y Justicia en la sesión del Congreso de 20 de enero de 1842", febrer 1842, t. VI, pp. 172-180.

l' interior d' una església turmentada per l' experiència de la guerra civil. Balmes tractà d' assimilar l' experiència de la derrota soferta per l' Església a conseqüència de la revolució liberal amb la intenció d' elaborar un camí de sortida que salvés tot allò que era salvable, però que a la vegada tanqués les fissures internes de la institució. ¿Quines eren les esquerdes que limitaven la unitat que, per a Balmes, havia de presidir l' acció de l' església? La seva polèmica amb Félix Amat, i de retop amb el seu oncle i mentor, ho il·lustra a la perfecció i ens ajuda a entendre la terrible pugna interna que dominà els medis eclesiàstics durant la revolució liberal i els anys immediatament posteriors. No fou cap casualitat que Balmes es decidís a intervenir sobre aquesta qüestió en el moment en que ho feu, quan encara restaven les espurnes de l' incendi que havia provocat el ministre Alonso en les relacions entre la regència esparterista i l' Església. En efecte, l'agost de 1842, pocs mesos després d' aquell **affaire**, Félix Torres Amat, llavors bisbe d' Astorga, publicà una pastoral reivindicant l' obra del seu oncle Félix Amat, bisbe de Palmira **in partibus infidelis**. Torres Amat havia estat des de molt jove molt lligat al seu oncle i a tot el que significava aquell sector d' alts eclesiàstics d' influència jansenista.¹⁰ El problema que plantejava la pastoral de Torres Amat i, no cal dir, la posterior publicació que féu del propi opuscle d' Amat era que encaixava com un guà en els plans "cismàtics" que un sector del liberalisme espanyol

¹⁰ Per a Amat i família cal consultar l' exhaustiu treball de Ramon Corts i Blay, L' arquebisbe Félix Amat (1750-1824) i l' última il·lustració espanyola, Barcelona, Ed. Herder/Facultat de Teologia de Catalunya, 1992. Per a les relacions entre oncle i nebot, pp. 103-104.

podia, amb matissos, auspiciar.⁴¹

Dues concepcions de l' Església varen enfrontar-se sense remei els anys de la revolució liberal, una batalla que va saldar-se amb una aclaparadora derrota de les corrents reformistes que venien del segle XVIII. La divissòria era clara, però incòmoda per al vigatà, com veurem seguidament. D' una banda, diversos corrents de l' església setcentista reivindicaven la col.laboració, submissió a voltes, de l' aparell eclesial a les lleis del país, àdhuc a aquelles que s' adreçaven a retallar les prerogatives polítiques de l' Església o el seu patrimoni material.⁴² L' acceptació del reformisme il.lustrat i de les polítiques regalistes de l' estat es legitimava, quan no era la pura i simple submissió d' un sector de la jerarquia de l' Església a través **Patronato real** que estava estretament lligada a l' Estat, per l' aspiració d' una Església més espiritual, allunyada de la fastuositat exigida per la sensibilitat barroca i més centrada en el conreu de

⁴¹ El títol de l' obra publicada per Torres Amat, l' any 1843, era prou aclaridor del que estava en discussió: Apología católica de las "Observaciones pacíficas" del ilustrísimo señor arzobispo de Palmira sobre la potestad eclesiástica y sus relaciones con la civil, aumentada con algunos documentos relativos a la doctrina de dichas "Observaciones", y en defensa y explicación de la pastoral del obispo de Astorga de 6 de agosto de 1842", Madrid, Fuentenebro, 1843.

⁴² Un plantejament general d' aquestes qüestions relatives a l' organització de l' Església durant els segles XVIII i XIX, a Iglesia, sociedad y estado en España, Francia e Italia (ss. XVIII al XX), Emilio La Parra i Jesús Pradells (eds.), Alacant, Instituto de Cultura "Juan Gil Albert", 1991. En particular les contribucions de T. Egido, "El regalismo", i M. Revuelta González, "La confesionalidad del Estado en España", pp. 193-217 i 373-398.

l' estrictament religiosa, rigorista i subjectivista.⁴³ Els corrents de vaga inspiració jansenitzant de Catalunya, dels quals Amat formà part, s' inscrivien lògicament dins de la tendència.⁴⁴

⁴³ Per aquestes qüestions a escala espanyola, vegi's de M.G. Tomsich, El jansenismo en España. Estudios sobre las ideas religiosas en la segunda mitad del siglo XVIII, Madrid, S. XXI, 1972; Joël Sagnieux, La ilustración cristiana española. Escritos de D. Antonio Tavira, obispo de Salamanca (1737-1807), Salamanca-Oviedo, 1986; del mateix autor, Le jansenisme espagnol du XVIII siècle, ses composants et ses sources, Oviedo, Càtedra Jovellanos, 1975; id., Les jansénistes et le renouveau de la prédication dans l' Espagne de la seconde moitié du XVIIIè siècle, Lyon, 1976. Coordinat per Sagnieux, Foi et Lumières dans l' Espagne du XVIIIè siècle, Presses Universitaires de Lyon, 1985. Una temptativa més aviat poc reeixida de connexió del jansenisme amb el posterior catolicisme liberal a Franco Díaz Cerio, "jansenismo histórico y regalismo borbónico español a finales del siglo XVIII", Hispania Sacra, XXXIII, 1981, 67, pp. 93-116.

Sobre el tipus de situació política que significava el **Patronato**, vegi's de Christian Hermann, L' Eglise d' Espagne sous le Patronage Royal (1476-1834), Madrid, Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 1988.

⁴⁴ Per el cas dels corrents reformistes eclesiàstics catalans hi ha pocs materials, els suficients per fer-se, però, una idea del significat i extensió. Cal consultar el llibre d' Ernest Lluch, El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana, Barcelona, Ed. 62, 1973, tant per la seva riquesa de detalls sobre la família Amat i sobre el personatge de primera fila que fou Eudald Jaumandreu. En relació al tema que ens ocupa, en particular les pàgines 148-149. Les indicacions de Lluch es poden completar amb un material de naturalesa ben diferent. Em refereixo al llibre de Francesc Tort Mitjans sobre el bisbe Climent: El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent (1706-1781). Contribución a la historia de la teología pastoral tarraconense en el siglo XVIII, Barcelona, Ed. Balmes, 1978.

Ja per al segle XIX, hi ha alguns treballs de gran utilitat. Sobre el conjunt de l' Església catalana del trienni, amb indicacions d' interès sobre els corrents reformistes, el llibre de Gaspar Feliu i Montfort, La clerecia catalana durant el trienni liberal, Barcelona, Institut d' Estudis Catalans, 1972; per a veure les prolongacions jansenitzants entre la baixa clerecia, de Jordi Figuerola, Església i societat a principis del segle XIX, Vic, Eumo Editorial, 1988. Informacions ben profitoses sobre el clergat barceloní, no pas precisament adreçades a la definició de les seves actituds ideològiques, a Joan Bada, L' Església de Barcelona en la crisi de l' Antic Règim (1808-1833), Barcelona, Herder/Facultat de Teologia de Barcelona, 1986.

A les alçades dels anys quaranta, quan Balmes entrà en la discussió amb allò que significaven els Amat, aquestes línies que venien del segle XVIII havien estat ja pràcticament escombrades de l' Església catalana i espanyola, s' estaven convertint en quelcom residual.⁴⁵

A l' altra banda, els partidaris de tancar files i d' afirmar la independència de l' Església dominaran la institució enmig de la desfeta i catàstrofe econòmica que li provocà el procés polític que s' obrí a finals de segle XVIII. Es ben clar que aquest sector dominant de l' Església no era en absolut homogeni: hi havia eclesiàstics carlins i d' altres que no ho eren; ni havia de partidaris de entrar en una via de compromisos amb el govern i d' altres que no veien més que mals en la nova situació creada a partir de la revolució liberal; hi havia una església més oberta a les novetats intel·lectuals, hereva en cert sentit de la sensibilitat del segle XVIII, i una altra de més tancada en ella mateixa. Ara bé, al marge d' aquestes divisòries i diferències d' èmfasi, les circumstàncies polítiques del segle XIX, les revolucions liberals primer i la unificació italiana després, amb la traumàtica ocupació dels estats pontificis i de Roma mateixa, portaran a una inexorable vaticano-centrisme que capgirarà les relacions entre les esglésies i els estats que ara esdevenien, a més, acceleradament estats-nacionals. El caràcter cosmopolita de l' Església, però d' un cosmopolitisme tarat per l' obediència

⁴⁵ Un cas dramàtic de repressió d' un eclesiàstic de neta trajectòria liberal, l' estudiat per Juan García Pérez, Diego Muñoz Torrero. Ilustración, religiosidad y liberalismo, Mérida, Editora Regional de Extremadura, 1989.

romana, contrastarà més i més amb l'articulació de les anomenades cultures nacionals, les quals foren, en definitiva, una construcció del segle XIX. Davant d'elles, l'obediència a Roma i el tancament ideològic s'imposaran a mitjan segle XIX dins de l'Església. Pius IX que havia començat el seu regnat sota els auspicis d'una obertura que semblava necessària després de la llarga etapa de congelament ideològic de Gregori XVI, va ser el Papa que portà a l'extrem l'aïllament de l'església respecte de qualsevol moviment de renovació, tant de dins com de fora de la institució. I, tan sols a les darreries del segle XIX i en alguns països on els catòlics no eren la majoria, s'insinuarà una certa obertura dels marges de la cultura catòlica.

La posició de Balme tractà de situar-se, intel·ligentment, en l'espai privilegiat però minvant que restava abans del definitiu tancament doctrinal posterior a la sublevació liberal als Estats pontificis dels anys 1848-1850 i del procés revolucionari a tot Europa. La seva opció política i intel·lectual es pot definir en molt poques paraules: obertura mental per captar els canvis socials i polítics en curs i situar-se de tal manera que no perjudiquessin la barca de Sant Pere, confiança en el propi patrimoni ideològic per a poder discutir i argumentar sense cap concessió els reptes que plantejava i hauria de plantejar la cultura i la ciència liberals, obediència i fidelitat al centre romà, passés el que passés. La discussió amb Amat s'inscrivía, doncs, en la delimitació exacta dels espais de cadescú, a la vegada que li permetia a Balme presentar-se com el croat de la unitat en torn a Roma, fet que

beneficiava la seva carrera eclesial. Sabia, a més, que discutir amb Amat volia dir intervenir en una polèmica que era seguida amb gran interès en els medis catòlics.⁴⁶

A diferència de l' actitud d' altres impugnadors dels Amat, com ara el catedràtic de Teologia del Seminari de Barcelona, el mataroní Just Cabot, la refutació de Balmes mantenia una posició tothora respectuosa envers els il·lustrats oncle i nebot.⁴⁷ Ell mateix la fa explícita només en començar l' escrit, una posició tan infreqüent en el vigatà: " Al tomar la pluma para emprender este trabajo nos sentíamos con alguna tentación de retraernos de ello, porque reflexionábamos que nos habíamos de encontrar repetidas veces en abierta oposición con el ilustrísimo señor obispo de Astorga, en quien respetábamos, como es debido, el alto carácter de prelado de la Iglesia, realizado, además, con el lustre que consigo llevan el saber y las canas."⁴⁸ Balmes fa

⁴⁶ Un excel·lent resum de les discussions al voltant de l' Apologia catòlica a l' obra ja citada de Corts i Blay, pp. 518-554.

⁴⁷ Jaume Cabot, Algunas serias reflexiones de J.C. sobre la carta pastoral del I.S.D. Félix Torres Amat, obispo de Astorga, dirigida al clero y pueblo de su diócesis a 6 de agosto de 1842, Barcelona, Impr. Tauló, 1842. Corts i Blay n' esmenta una segona edició de l' impremta de Pau Riera, l' any següent. El mateix Cabot tornà a la càrrega el 1844 amb un escrit titulat: El Papa ha condenado y prohibido la pastoral del obispo de Astorga ¿qué hará pues este Señor? Conferencia primera entre D. Lino y D. Cleto, hacendado por J.C.

El mateix autor, qui ha fet un seguiment realment exhaustiu de tot l' assumpte, esmenta una defensa de Torres Amat per part dels liberals progressistes d' El Constitucional, el 25 de maig de 1843. José M^a Alsina Roca ha dedicat una part del seu llibre, El tradicionalismo filosófico en España. Su génesis en la generación romántica catalana, Barcelona, PPU, 1985, pp. 177-182.

⁴⁸ Consideraciones sobre la apologia católica de las "Observaciones pacíficas", del ilustrísimo señor Arzobispo de Palmira, D. Félix Amat, sobre la potestad eclesiástica y sus relaciones con la civil, La Civilización, 1 de febrer de 1844. O.C., t. V, p. 181.

extensiu el respecte a la personalitat de Félix Amat, amb accents bastant insòlits en la seva pluma seca i estricta alhora. La deferència es comprensible, Balmes havia de ser conscient del fet que polemitzar amb els Amat era fer-ho amb un sector de l' Església que representava una inspiració per una cultura eclesiàstica que s' estava fent per moments més rara, i que la sistemàtica apel·lació a la disciplina havia de fer entrar en crisi de manera inevitable. La refutació balmesiana és de dos ordres: doctrinal i política, dos vessants de la confrontació interna dins l' Església que havien esdevingut radicalment indestriables. El que retreu a Félix Torres Amat és haver reincidit en defensar els errors de l' oncle, la contumàcia en transitar camins que no portaven precisament a Roma, i de fer-ho quan les Observaciones pacífiques havien estat prohibides per la Congregació de l' Index, l' any 1824. Balmes no vol entrar en polèmiques doctrinals que devia considerar pertanyien al passat, com ara les clàssiques de les dues potestats o de les tensions entre episcopalisme i disciplina romana.⁴⁹ La seva pretensió era més modesta: volia advertir als lectors del greu error comès pels Amat de posar de nou aquelles querelles sobre la taula, en les crítiques circumstàncies de l' època, quan convenia tancar files davant d' un enemic infinitament més fort que les monarquies abassegadores del segle XVIII. Per això, per tal de desarmar la posició de Torres Amat, el qual presentava a l' oncle com la víctima dels partidaris de l' absolutisme de dins i de fora de l' Església, mostra com el bisbe de Palmira qualificà

⁴⁹ Vegis, de Joël Saugnieux, "Les problèmes du pouvoir: l' épiscopalisme", a Foi et Lumières dans l' Espagne du XVIIIe siècle, pp. 27-36.

positivament el restabliment de Ferran VII el 1823, introduint, així, un element de desconfiança en la independència política d'Amat.⁵⁰ D' aquesta forma, Balmes porta la polèmica cap a les seves posicions: el respecte a la disciplina romana no era una qüestió d' absolutisme o liberalisme, sinó una garantia irrenunciable si es volia la supervivència de l' Església.

L' autoritat del Papa no havia de ser contestada sota cap concepte, per això Balmes contrataca amb contundència la impugnació que Amat havia fet de Maistre, en una de les reivindicacions més explícites de l' escriptor tradicionalista francès.⁵¹ Balmes reinvidica amb matisos la defensa que de Maistre fa, a Du Pape, de l' any 1819, de la infal·libilitat pontifícia, una dels pilars sobre el que s' aixecaria la centralitat del Papa en el món catòlic del segle XIX i, segons de Maistre, l' unió al voltant seu de totes les esglésies

⁵⁰ De fet, tota la polèmica al voltant d' Amat venia de molt enrera, del seu passat d' eclesiàstic afrancesat i de la seva posició dels anys del Trienni, els moments, quan les reformes que els governants tractaven d' imposar a l' Església divideixen de alt a baix l' Església espanyola. Tot aquell passat tornà a desvetllar-se, quan els Amat romanien aïllats dins d' una institució traumatitzada per la Revolució liberal. Sobre les reformes eclesiàstiques dels anys 1808-1823, vegi's: Gérard Defour et alii, El clero afrancesado, Aix-en-Provence, Université de Provence/Etudes Hispaniques, 10, 1986; Emilio La Parra, Alacant, Instituto de Estudios "Juan Gil Albert", 1985; d' una radical incomprensió del sentit del reformisme liberal, de Manuel Revuelta González, S.J., Política religiosa de los liberales en el siglo XIX. Trienio Constitucional, Madrid, CSIC, 1973. Són útils les parts dedicades aquests temes de l' excel·lent síntesi de William J. Callahan, Church, Politics and Society in Spain, 1750-1874, Cambridge, Mss., Harvard University Press, 1984.

⁵¹ Pel testimoni de García de los Santos consta que Joseph de Maistre era un dels autors predilectes del vigatà. (Vida de Balmes, p. 690.) Sabem, en canvi, per una de les entrebencades amb Ferrer i Subirana que no tenia el mateix apreci per l' obra del vescomte de Bonald. Vegi's, cap. , p. .

cristianes.⁵² Balmes no abona pas els arguments del tradicionalista francès, però creu que en aquelles circumstàncies hom no podia desmarcar-se i polemitzar amb l'obra dels defensors més decidits que havia tingut la postestat i la independència de l'Església.

El respecte de Balmes pels Amat el porta a defugir la polèmica doctrinal i a contratacar amb contundència en el terreny polític, per exemple, en la defensa del principi desamortitzador que féu Félix Amat i subscribeix el nebot, una justificació sense embuts de la política dels diferents governs liberals. La idea de Balmes era que, encara que el fet de la propietat en mans de l'Església fos una cosa purament humana, no hi havia cap justificació per a la confiscació d'aquells béns per part de l'Estat. "Al leer sus palabras diríase que sólo se disputa si es dogma de fe que el clero posea por derecho divino sus bienes, - observa Balmes en relació a les posicions del bisbe de Palmira - y si al arrebatárselos es contra la esencia de la religión o no. Sin embargo, es bien claro que no se trata de esto, y sí únicamente de saber si la doctrina que establece el derecho del despojo puede ser calificada de mera opinión política o no. Una cosa es preguntar si es de fe que el clero posea por derecho divino sus bienes, y otra es el investigar si es lícito o no el despojarle de ellos."⁵³ Balmes no pot acceptar, ni ho acceptarà

⁵² Una bona síntesi del pesament del contra-revolucionari francès a la introducció de Jean Boissel a les Considerations sur la France, Genève, Edt. Slatkine, 1980, pp. 17-55.

Aquesta obra de de Maistre va ser traduïda a la Biblioteca de la Religión, l'any 1828. Trec aquesta informació de J.M^a Alsina Roca, op. cit., p. 124.

⁵³ Consideraciones sobre la apología católica..., O.C., t. V, p. 202.

mai, que hi hagin raons de conveniència doctrinal o merament de la mena de pràctica religiosa que calia restaurar, que justificuessin el que considerava l' espoli de les propietats eclesiàstiques. A diferència dels corrents reformistes que venien del segle XVIII, Balmes es preocupa poc per la puresa de les pràctiques i els costums de la institució a la qual pertany. En tot cas, si calen reformes, aquestes les havia de decidir la pròpia Església i fent ús de la seva independència. Tota la resta, era deixar-se portar per la pendent que acabava en la subordinació al poder temporal. Per tot plegat, Balmes volia apartar la discussió de les qüestions doctrinals, les quals, des del seu punt de vista, no feien al cas.⁵⁴ Un cop fet això, el que restava del cas Amat, i de la reincidència en l' error del sapientíssim nebot i bisbe d' Astorga, era la qüestió estrictament disciplinària, un terreny en el qual Balmes els savia dèbils i, en el context creat per la política religiosa de l' esparterisme, aïllats del gruix de la institució. Haver defensat, per exemple, el dret de l' església espanyola de

⁵⁴ " La otra cuestión que el señor obispo de Astorga pretende confundir con la principal es, si el arrebatarse al clero sus bienes ataca la **esencia** de la religión o no. En primer lugar observaremos que la palabra **esencia** es muy vaga, porque cada cual la entenderá a su modo. Si se entiende por esencia de la religión el conjunto de sus dogmas, claro es que la mano que despoja a sus ministros no destruye por esto las verdades eternas que Dios nos ha revelado: él no cuida de decidir, sino de usurpar; porque sean cuales fueren los errores del que comete la injusta empresa, no se trata aquí de saber lo que piensa, sino lo que hace; de la propia suerte que quien usurpa lo que pertenece a un particular no por esto manifiesta estar convencido de que tenga derecho a hacerlo; las más veces obramos mal, protestando nuestra conciencia en alta voz contra el acto que ejercemos. Si en la palabra **esencia** hacemos entrar la disciplina de la Iglesia, y en esta última comprendemos todas las leyes que ésta ha establecido, preciso es confesar que con el despojo del clero la disciplina ha sido atacada, infringiéndose las leyes eclesiástica sobre este punto." O.C., t. V, pp. 204-205.

confirmar els bisbes sense l' aprovació romana només es podia considerar com un recurs d' emergència, forçat per la crítiques circumstàncies en les que es trobà com a conseqüència del canvi polític revolucionari, de cap manera per raons d' ordre doctrinal, fos una mena d' episcopalisme mal entès o per una indeguda obediència al govern, o, pitjor encara, per una combinació d' ambdues raons. Balmes no volia entrar en polèmiques doctrinals de profunditat sobre aquestes qüestions, el que pretenia era fer notar la inconveniència política de les posicions **públiques** dels Amat en un context específic, de franca i oberta confrontació entre els dos poders. En aquest marc, els eclesiàstics havien de tancar necessàriament files al voltant de la política romana." Aquesta era l' única actitud raonable

" La refutació balmesiana no se'n va per les branques a l' hora de definir amb tota claredat les circumstàncies particulars en les que s' estava produïnt la dissidència dels Amat. Vegi's sinó aquest fragment: " Suponga, por ejemplo, que hay un país que por espacio de largos años ha estado sufriendo los males de una guerra civil y de una revolución; que durante este tiempo se ha desencadenado el espíritu del error y atacado en todas direcciones el dogma y disciplina de la Iglesia; que las doctrinas cismáticas y revolucionarias han llegado repetidas veces a las cumbres del poder, y, agitando con funesto vértigo a los supremos gobernantes, los han precipitado por caminos que conducen al cisma; suponga que las relaciones de aquel reino con la Santa Sede han estado interrumpidas por largo tiempo, y lo están todavía, y que en época no muy distante el Sumo Pontífice ha levantado la voz quejándose de los desmanes de la potestad civil contra la autoridad y los derechos de la Iglesia, y que el gobierno, lejos de procurar la reconciliación, ha contestado a la alocución pontificia en términos duros, insultantes y amenazadores. Suponga además que se han concebido varios proyectos para trastornar la disciplina de la Iglesia y romper los vínculos que la unen con la cátedra de San Pedro, y que estos proyectos no sólo han salido de la pluma de escritores particulares, sino que han dimanado del mismo gobierno y han sido sometidos a la discusión y aprobación de los cuerpos colegisladores. Suponga que en circunstancias tan críticas y alarmantes un obispo, individuo del alto cuerpo colegislador, personaje que está en íntimas relaciones con los más altos funcionarios del Estado, un hombre anciano, encanecido en la carrera de las ciencias y de las letras, y a quien, por tanto,

políticament parlant, i l'única doctrinalment justificable a parer del vigatà. Per raons de conveniència política calia, doncs, situar les raons doctrinals en un prudent segon pla, una posició que permetia a Balmes restar **au dessus de la mêlée** mentre es presentava com l'estratega de la recuperació de l'Església que volia ser, de moment des de la modesta posició d'un escriptor independent.⁵⁶ El problema que Balmes no planteja en el context de la polèmica provocada per la defensa pública que Torres Amat feu de les opinions del seu oncle, ni ho farà mai en el futur, era demanar-se com una Església que resolvia les disputes internes amb apelacions a la disciplina, podia enfrontar-se als reptes que les condicions històriques canviants li haurien necessàriament de plantejar. Balmes, de tota manera, no volia portar la denúncia de la posició política pública d'oncle i nebot apelant a una inveterada conspiració jansenista de contorns borrosos, tal com havia fet el catedràtic de teologia

se le debe suponer muy cuato y mesurado en quanto escribe para el público, y muy sagaz para prever todo el alcance de una indicación de gravísimas materias; suponga, repetimos, que este prelado en quien se reúnen tantas circunstancias, y hallándose en la misma capital de aquel reino, dirige a sus diocesanos una pastoral en que defiende al gobierno contra los que le atacan por sus medidas en los asuntos eclesiásticos, en que se lamenta en sentidas palabras de que en Roma se haya prohibido una obra de su tío, a quién manifiesta el más encarecido amor." Idem., pp. 216-217.

⁵⁶ Balmes sabia que determinats sectors de l'Església desitjaven veure publicades refutacions de les posicions d'Amat, com ho mostra la carta a Brusi de 2 de febrer de 1844, citada també per Corts i Blay. En efecte, en la mateixa carta on informa a Brusi de les intencions que l'havien portat a Madrid per a dirigir un setmanari directament polític ("con la mira que El Pensamiento se erija en gobierno"), li comunica les notícies a propòsit de la crítica als Amat: "Después de lo de Espartero, pienso remitir una impugnación de una apología que ha publicado el obispo de Astorga, impugnación que creo se leerá con gusto por el clero, que algunos esperan con impaciencia en Madrid, y que no dejará de interesar en Barcelona." O.C., t. I, p. 715.

del seminari de Barcelona, Just Cabot.⁵⁷ Ni a considerar si era just o abusiú qualificar al bisbe de Palmira amb aquella denominació polèmica.⁵⁸ No s' estigué de dir, però, que l' obra d' Amat denotava una evident proclivitat envers aquells a qui se'ls anomenà **jansenistes** en el segle XVIII, un grup humà unit més per l' animadversió a la disciplina romana que no pas per les tesi de Jansenius.⁵⁹ Al final, altra cop tot plegat dóna voltes a la qüestió política central: l' obediència a la disciplina romana com a garantia de la unitat de l' Església. En aquesta intervenció polèmica, Balmes només s' oblidà de fer avinent als lectors un petit detall, que hauria ajudada situar el valor real de la seva intervenció: a mitjan dels quaranta, o des de feia almenys una dècada si es vol, els eclesiàstics de la mena dels Amat, eren ja una insignificant minoria a l' interior de l' Església catalana i espanyola, derrotats, vexats i marginats com havien estat per la doble repressió que s' exercí contra

⁵⁷ Balmes es refereix explícitament a l' obra Algunas serias reflexiones de J.C. sobre la carta pastoral del Ilmo. Sr. D. Félix Torres Amat, obispo de Atorga, Barcelona, Imp. Tauló, 1842. Al llibre de Corts i Blay, pp. 527-530, es pot trobar una àmplia referència a l' obra polèmica de l' eclesiàstic mataronó contra Amat.

⁵⁸ " No disputaremos sobre el nombre que deba darse a esa clase de hombres de quienes estamos hablando; no insistiremos en que se les deba llamar jansenistas; lo que sí diremos es que el dictado que les corresponde de rigurosa justicia no puede ser nada lisonjero; y, absteniéndonos de determinarla, advertiremos que para expresar su procedimiento y calificarlo debidamente no faltan duras palabras en el diccionario de todas las lenguas." Idem., pp. 222-223.

⁵⁹ Així ho ha plantejat Alberto Gil Novales a "Iglesia nacional y constitución, 1820-1823", a Liberalisme Chretien et catholicisme liberal en Espagne, France et Italie dans la première moitié du XIX siècle, Etudes Hispani-Italiennes nº 3, Aix-en-Provence, Publications Université de Provence, 1989, pp. 109-125 (El treball conté una referència expressa a Amat i a la polèmica aixecada durant el Trienni liberal).

ells, primer durant les dues dècades absolutistes i, després, per la pròpia institució a partir de la revolució liberal.⁶⁰ Balmes era, o es pensava ser, l' intel·lectual emergent que necessitava una institució traumatitzada pels canvis polítics; els Amat eren les desferres d' un clergat il·lustrat al que li havia passat el moment.

El que hem vist fins aquí, permet entreveure bastant de la idea que Balmes tenia de per on havia d' anar la recomposició de l' Església i de la conseqüència amb la que estava disposat a intervenir en ella. A grans trets es tractava de refer cap endins i cap enfora una institució fortament damnada per l' experiència revolucionària europea de finals del segle XVIII i de les primeres dècades del segle XIX. Cap endins, reconeixent la naturalesa del canvi que s' havia produït i formant als eclesiàstics en funció de les necessitats del món decimonònic, cap enfora, actuant com un bloc compacte dins de la societat del seu temps, usant l' enorme patrimoni heretat i aprofitant les esclertes de la nova societat. Disciplina i formació cap endins, d' una banda, i actuació en funció de les possibilitats que havia d' oferir la industrialització i la política liberal cap enfora, eren les dues cares d' una moneda de la idea optimista que el

⁶⁰ A principis dels anys trenta, Torres Amat confessava ser un home retirat de l' activitat pública i dedicat als llibres. Si bé és cert que mantenia excel·lents relacions amb alts funcionaris de l' administració. Al respecte, la interessantíssima carta adreçada pel bisbe d' Astorga a Salvador Zea Bermúdez, el 3 d' abril de 1833, recomanant al català Sinibald de Mas com a diplomàtic. A la mateixa carta, Torres Amat s' autoqualificà irònicament com a "quakero católico apostólico Romano". (Aquesta carta serà publicada properament en un treball d' història colonial catalana i espanyola que estic ultimant). Arxiu del Ministerio de Asuntos Exteriores. sign. P-154, exp. 8033.

vigatà tenia del que havia de ser l' Església de mitjan segle XIX. Balmes s' havia reservat un lloc en aquesta perspectiva tan curiosament dissenyada: el de l' intel.lectual preparat i sense complexes, capaç de proporcionar arguments a l' alçada de les exigències de la sofisticació intel.lectual que l' època demanava, capaç de detectar a través de l' anàlisi quines eren aquelles esclotxes del nou ordre emergent que haurien de permetre-hi d' actuar

En la tasca d' escriptor catòlic, primer, i de periodista polític, després, Balmes tractà d' abastar totes les facetes d' un programa de modernització per a una institució - l' Església espanyola - desorientada, caduca i en un avançat estat de desmembrament. La tasca que es proposà i, en bona mesura acomplí, és més impressionant, encara, si la pensem en el context de les circumstàncies que es produí. Només cal pensar, que entre els anys 1842 i 1844, els moments més crítics de la seva carrera d' escriptor polític, redactà la majoria dels assaigs als quals ens acabem de referir i, a la vegada, disposà del temps i de l' energia necessària per donar a impremta dues de les obres d' apologètica catòlica més ambiciosos que va escriure. Em refereixo a El Criterio i a les Cartas a un escéptico. El mateix podríem dir del període immediatament posterior, quan instal.lat a Madrid i embolicat en una operació política que li exigí un devesall d' energia realment notable, enlestí la Filosofia fundamental, una de les obres més ambiciosos i extenses. Sembla prou clar que, entre que les grans obres d' aquests anys semblen seguir el desenvolupament de la carrera d' escriptor catòlic que havia iniciat a finals dels anys trenta, la publicística més

directament política havia estat una mena d' obertura d' un segon cicle, propiciat per les circumstàncies de la situació general del país els anys 1843-1844. Un cop acabà l'operació política que el portà a Madrid, el treball de més llarga durada com a intel.lectual catòlic de primera fila tornà a situar-se al lloc que la dedicació a El Pensamiento de la Nación li havia pres.

Les obres que acabem de citar foren, de manera bastant indiscutible, el punt més alt al que podia arribar la cultura catòlica espanyola la primera meitat del segle XIX. Les dues primeres, El Criterio i les Cartas a un escéptico en materia de religión em semblen exemples extraordinaris del que era una publicística catòlica sorgida del cor mateix de la societat catalana, i per més d' un concepte. Abans d' entrar en l' estudi més pormenoritzat de cadescuna d' elles, convé entendre bé quina mena de materials de polèmica religiosa constitueixen. Una ullada superficial a l' extensíssima publicística catòlica de les dècades centrals del segle XIX, permet constatar que és una obra molt escassament perceptiva de res del que passa fora o al marge de l' Església i de la vida eclesial controlada per aquella. Del contrast entre la ignorància de la naturalesa dels canvis econòmics, socials i polítics que s' estaven produint arreu i la constatació dels efectes que sobre la institució provocaven - l' extensió de la incredulitat, la consolidació d' uns grups dirigents distanciats de la tutela eclesial, el desenvolupament d' una cultura científica, filosòfica o literària emancipada de les traves imposades tradicionalment pel catolicisme -, els escriptors catòlics, i, en particular, els que formaven part de l' Església, en derivaran un estil d' impermeabilitat als

estímuls procedents del món exterior. L'efecte més palès en termes retòrics d'aquella contradicció en fou una accentuada tendència a la desqualificació poc o gens fonamentada en arguments i a la conversió de l'apologètica en un gènere literari d'ínfima categoria intel·lectual. I aquestes observacions són vàlides, tant per gent com el carlí Magí Ferrer, per al **best seller** de Ferran Patxot, o els incontables opusclets de gran èxit popular però de mal llegir d'Antoni M. Claret i Clarà. I exceptuant unes comptades excepcions, com per exemple, les obres d'Eduard Maria Vilarrasa i d'Ildefons Gatell, gent que sota l'aixopluc del bisbe Palau representaven el poc de liberalisme i d'il·lustració que restava a l'interior de l'Església després de la revolució liberal, de poca volada però que mostraven al menys una certa competència.⁶¹ Enmig d'aquest panorama, l'obra de Balmes destaca per mèrits propis, i s'entén que encara fos valorada pels sectors més cultivats del catolicisme local i internacional al llarg del segle XX. Balmes cobrí, des d'aquest punt de vista, un funció clau d'orientació

⁶¹ Em refereixo a llibres com aquella en el qual E.M. Vilarrasa tractà de refutar Lamennais i les doctrines socialistes. Palabras de un creyente a los gobiernos y al pueblo o refutación de los pensamientos y planes socialistas de la escuela de Lamennais, Barcelona, Libreria de Jaime Subirana, Barcelona, 1858. A aquelles alçades, l'obra de l'abat bretó encara tenia predicament, a jutjar per una edició de l'obra política feta a Madrid l'any 1854. Obras políticas de Lamennais, Madrid, Imp. del Editor, 1854.

El meu exemplar del Lamennais està enquadrinat junt a Las ruinas o meditacion sobre las revoluciones de los Imperios precedidas de su biografia y seguidas de la Ley Natural, C.F. Volney, del mateix any i editor, junt amb El Príncipe de Maquiavelo precedido de la biografia del autor y seguido del Anti-Maquiavelo o examen del Principe, por Federico el Grande, Madrid, Imp. José Trujillo, 1854, a més de, Ley natural o principios físicos de la moral, deducidos de la organización del hombre y del universo. Tot plegat dóna una idea prou exacta del combat ideològic d'aquells moments.

i de reforçament del prestigi intel·lectual de l' Església, cosa que explica en bona mesura l' èxit editorial de les seves obres, tant en vida d' ell mateix com amb posterioritat a l' any 1848. Explica, també, que la consciència catòlica del país, cerqués en les traduccions d' autors estrangers, fossin els tradicionalistes francesos, l' abat Lamennais, Dupanloup o Montalembert, allò que no podia trobar en autors del país, encara que la publicística religiosa fos inesgotable quantitativament parlant.⁶² Malgrat que l' enfocament d' aquest treball m' estalvia valorar les obres esmentades amb detall, no puc pas passar per alt la seva significació dins del projecte intel·lectual del vigatà.

D' entre el treball de publicística catòlica que Balmes publicà després de les primeres obres i les primeres entregues del llibre sobre el protestantisme, una adquirí immediatament una enorme popularitat. Es tracta, evidentment de El Criterio, una obra de molt difícil classificació i valoració. Barreja de qüestions epistemològiques i normatives, tan sols és comprensible si tenim en compte la personalitat de l' autor i el moment i la forma en la qual va ser escrita. Les circumstàncies que envolten la redacció d' El Criterio són prou conegudes, i ens retornen als tensos moments evocats al capítol quart. En efecte, el llibre va ser escrit entre l'1 d' octubre i el 21 de novembre de 1843 mentre Barcelona era bombardejada i el desenvolupaven els fets que acabarien amb l' esclafament de la insurrecció centralista.

⁶² En el benentès que les publicacions d' un grupet d' eclésiàstics, de l' estil dels Vilarrasa o Gerbhardt, o de les publicacions promogudes per Antoni Palau, s' escapaven una mica del baix to del conjunt. Aquesta constatació no canvia a penes res del lloc que per necessitat ocupava l' obra del vigatà en certs segments de la consciència catòlica del país.

Tement per la seva vida, Balmes sortí de la capital per segona vegada, la primera havia estat, convé recordar-ho, el mes d' agost anterior (quan redactà l'Espartero), per a refugiar-se de nou a la masia del Prat de Dalt del terme municipal de Caldes de Montbuy i de la parròquia de Sant Feliu de Codines. Allí, en una petita habitació que encara es conserva, pràcticament sense llibres, treballà en la que seria la seva obra més coneguda.⁶³ Són aquestes circumstàncies les que expliquen, en una primera aproximació, el to discursiu de l' obra, cosa que delata la redacció d' una tirada, d' acord a unes intencions i línies argumentals meditades, ben segur, molt abans. Aquesta unitat de propòsit i de realització seria encara més evident si El Criterio s' hagués publicat tal com Balmes el redactà, d' una tirada, sense les separacions que hom pot consultar a l' índex analític. Aquest fet ja va ser destacat, amb l' assentiment del vigatà, pel seu secretari García de los Santos.⁶⁴ El pas a Madrid entrebancà

⁶³ En l' única carta conservada de la segona estada de Balmes a pagès, adreçada a Ramon Colominas, Balmes li demana roba i un dietari. S' en desprèn que sortí de Barcelona sense equipatge de cap mena. Demana informacions sobre la situació política a la ciutat natal, però no deixa anar ni un mot respecte a les intencions literàries per aquells dies. J. Balmes a R. Colominas, Cerdà de Centelles, octubre de 1843. O.C., t.I., p. 710.

⁶⁴ "Pero el Criterio tiene un mérito particular, mérito extraordinario de que no ha hecho mención ningún crítico, ningún biógrafo, desconocido para el mismo Balmes. Este mérito que prueba mejor que nada la intención de pensamiento y el método que había en su mente, es, que tomado el primer punto de cada párrafo doctrinal, y enlazándolos entre sí, forman un discurso completo, sin que se note la falta de las aclaraciones que siguen á cada período. Todavía causará más admiración esta rara circunstancia, sabiendo que Balmes escribió el Criterio en forma de discurso sin separación de partes, y que la división que ahora tiene en capítulos y párrafos, la hizo al tiempo de mandarlo a la imprenta. Esta circunstancia la observé cuando me ocupaba en formar el extracto que había de servir para esta sección. Esta circunstancia la observé cuando me ocupaba en formar el extracto que había de servir para esta sección. Sorprendido por este

la tasca d'edició, de fet, no va ser fins un any després de començar la redacció que acabà de deixar completament llest el manuscrit.⁶⁵ Els mesos de gener i febrer de 1845 acabà de corregir les proves d'impremta, el llibre, però, no es posà a la venda fins al juliol següent.⁶⁶

La lectura d' El Criterio no ens dóna cap pista de les crítiques circumstàncies durant les quals havia estat escrit. Es una obra adreçada a un públic ampli i de pretensions molt diferents d' El protestantismo, el projecte literari de gran abast que llavors tot just estava culminant. El propòsit de la nova aportació era ajudar a pensar i a pensar rectament, però no era un llibre d'ètica ni un devocionari a l'ús, de l'estil, per exemple, dels que Claret estava posant en circulació aquells moments. Es un compendi de recomanacions per a pensar correctament i recta, però difícilment pot ser considerat una obra filòsoficament madura i del nivell exigible.⁶⁷ Tampoc era aquesta la intenció de l'autor en escriure-la. Ell mateix resumí les intencions de l'obra de manera molt sintèctica, en un text que estampà en el prospecte de l'obra: "Criterio es un medio

especialísimo mérito, se lo indiqué a Balmes un día que estábamos de paseo. Es la primera vez que noté en su semblante una emoción agradable sorpresa al hablarle de alguna de sus obras...." Vida de Balmes..., p. 498.

⁶⁵ J. Balmes a A. Brusí, Madrid, 11 d'octubre de 1844. O.C., t.I, p. 749.

⁶⁶ Vegi's: J. Balmes a A. Brusí, 8 de gener, 8, 24 i 28 de febrer i 7 d'abril de 1845. A més, l'adreçada a Benito García de los Santos des de París el 6 de juliol del mateix any. O.C., t. I., pp. 758-759, 759-760, 762-763, 763, 768-769, 777.

⁶⁷ Un bon resum i presentació, amb plena consciència de que no es tracta d'una obra que formalment pugui ser considerada com de filosofia, al pròleg d'Agustí Esclasans a El Criterio, J. Balmes, Barcelona, Editorial Juventud, 1943, pp. 5-28.

para conocer la verdad. La verdad en las cosas es la realidad. La verdad en el entendimiento es conocer las cosas tales como son. La verdad en la voluntad es quererlas como es debido, conforme a las reglas de la sana moral. La verdad en la conducta es obrar por impulso de esta buena voluntad. La verdad en proponerse un fin es proponerse el fin conveniente y debido, según las circunstancias. La verdad en la elección de los medios es elegir los que son conformes a la moral y mejor conducen al fin. Hay verdades de muchas clases, porque hay realidad de muchas clases. Hay también muchas clases de conocer la verdad. No todas las cosas se han de mirar del mismo modo, sino del modo que cada una de ellas se ve mejor. Al hombre le han sido dadas muchas facultades; ninguna es inútil; ninguna intrínsecamente mala. La esterilidad o la malicia les vienen de nosotros, que las empleamos mal. Una buena lógica debiera comprender al hombre entero, porque la verdad está en relación con todas las facultades del hombre. Cuidar de la una y no de la otra es a veces esterilizar la segunda y malograr la primera. El hombre es un mundo pequeño: sus facultades son muchas y muy diversas; necesita armonía, y no hay combinación atinada si cada cosa no está en su lugar, si no ejerce sus funciones o las suspende en el tiempo oportuno. Cuando el hombre deja sin acción alguna de sus facultades es un instrumento al que le faltan las cuerdas; cuando las emplea mal es un instrumento destemplado. La razón es fría, pero ve claro: darle calor y no ofuscar su claridad; las pasiones son ciegas, pero dan fuerza: darles dirección y aprovecharse de su fuerza. El entendimiento sometido a la verdad, la voluntad sometida a la moral, las pasiones sometidas al

entendimiento y a la voluntad, y todo ilustrado, dirigido, elevado por la religión; he aquí el hombre completo, el hombre por excelencia. En él la razón da luz, la imaginación pinta, el corazón vivifica, la religión diviniza."⁶⁸

L' obra va ser escrita d' una tirada, tal com he dit, però al donar-la a impremta Balmes la dividí en vint-i-dos capítols, la majoria d' un caràcter molt sintètic. Es tracta d'una barreja curiosa de teoria del coneixement, ètica i de consells pràctics d' allò més elementals i a ras de terra. Les parts més filosòfiques serien desenvolupades després a les dues obres de filosofia que redactà els anys de Madrid, les de to més pràctic no serien després repeses, fet que ens ajuda a entendre el sentit molt particular que l' autor donà a El Criterio. En poques paraules: el d' una obra d' orientació popular però feta des de la preocupació filosòfica. Aquestes motivacions es poden constatar a les "consideraciones preliminars" que constitueixen el primer capítol, la peculiaríssima manera de fondre filosofia i de reflexió elemental sobre la pràctica humana, hi és també present. Per a Balmes, cal aprendre a pensar correctament per a conèixer la veritat o per encaminar-se, si més no, pel camí de conèixer-la. L' objecte del llibre és, ben exactament, ajudar a fer pensar correctament, advertir de les dificultats del procés de coneixement i de l' imperfecció de les capacitats humanes al respecte. Des d' aquest punt de vista, El Criterio no es presenta com una fòrmula pensada exclusivament per arribar a Déu o a la idea de Déu, sinó com un sistema apte per aplicar a qualsevol parcel·la de la vida. Per soprenent que això pugui ser, i ho és,

⁶⁸ El Criterio. O.C., t. III, pp. 551-552.

resta del tot clar a les consideracions que formen al primer capítol. L' apartat quart porta per títol: "La perfección de las profesiones depende de la perfección con que se conocen los objetos de ella", l' argument del qual és una elementalíssima defensa de la necessitat que els pagesos, els fusters o els comerciants coneixin l' ofici. Una mena d' observacions que, si bé força incongruents en una obra de filosofia, ens remetent de nou a la complexa estructura mental del vigatà i a l' inseriment en una societat i una època molt específiques, tal com he mostrat al primer capítol. La conclusió, és del tot òbvia: " el arte de pensar bien no interesa solamente a los filósofos, sino también a las gentes más sencillas."⁶⁹ Es per aquesta mena d' estranya síntesi entre consideracions de la més elemental filosofia catòlica i d' un igualment elemental sentit comú aplicat a la vida pràctica, i, en particular, a la vida econòmica, que El Criterio és la més burgesa de les obres de religió del segle XIX català.⁷⁰

Val la pena extreure'n alguns exemples particularment interessants d' aquesta manera tan balmesiana d' enfocar les qüestions de coneixement i de moral cristiano-burgesa. En quant al primer, és interessant, per exemple, la reivindicació que de nou fa del paper de la ciència en el procés productiu ja al final de l' obra, a l' apartat "la ciencia es muy útil a la práctica". Des que les ciències de la naturalesa, argumenta, es cultiven amb

⁶⁹ El Criterio, O.C., t. III, p. 556.

⁷⁰ Aquesta assumpció de la més bàsica antropologia burgesa per part de Balme ja em va cridar l' atenció fa molts anys. J.M. Fradera, "El concepte de progrés i d' "ordre social" en Balme", L' Avenc, 1983, 65, pp. 15-16.

dedicació a Europa, en canvi, Espanya que en restà al marge ho ha pagat amb un endarreriment notori. La ciència és, doncs, necessària, fins i tot en les seves parts més aparentment especulatives, que de cap manera poden considerar-se com un luxe superflu.⁷¹ En conseqüència, els coneixements científics havien de ser difosos entre els artesans, els industrials i tots aquells implicats en les activitats productives.⁷² De tota manera, la ciència no s' inseria en el buit sinó en individus o grups socials amb experiències específiques en terrenys que havien de ser presos en consideració. Aquesta interacció, necessària, entre coneixement i experiència social, de manera preferent en el terreny de la vida material, es resolts de manera molt estilitzada a l' apartat quart del del capítol tretzè, dedicat a establir les regles de "la buena percepción". L' exemple es com segueix: un tintorer va rebre al seu taller la visita d' un filòsof, "observador minucioso, razonador muy analítico", el qual començà a discutir amb aquell sobre els tints i les seves aplicacions. El filòsof tractà de convèncer al tintorer que les teles que estava manipulant no quedarien ben tenyides. L' artesà no el contradeia pas, però per acabar la discussió cità a aquella ment

⁷¹ El Criterio, p. 746.

⁷² La manera d' exposar aquestes consideracions no pot ser més balmesiana: " Bueno es que un joven sea literato; pero ¿de qué le servirá un brillante trozo de Walter Scott o de Víctor Hugo cuando, colocado al frente de un establecimiento, sea preciso conocer los defectos de una máquina, las ventajas o inconvenientes de un procedimiento, o adivinar el secreto con que en los países extranjeros se ha llegado a la perfección de un tinte? Al arquitecto, al ingeniero, ¿serán los artículos de política los que les enseñarán a construir un edificio son solidez, elegancia, aptitud y buen gusto, a formar atinadamente el plan de una carretera o canal, a dirigir las obras con inteligencia, a levantar una calzada o suspender un puente." El Criterio, p. 747.

preclara per al cap d' uns dies. Quan més endavant el filòsof va compareixer es quedà sorprès de la bellesa de colors de les teles i va comprendre la naturalesa del seu error: " No es lo mismo - es deia - saber lo que es una cosa por sí sola o lo que puede ser una combinación con otras; en adelante no me contentaré con descomponer y separar, que también hace prodigios el componer y reunir: testigo, el tintorero."⁷³

Si els procediments que portaven al recte entiment de les coses eren tant una exigència ètica com una necessitat social, la moralitat de la conducta, formada i regida pel procés cognoscitiu era igualment una exigència d' ordre superior i, a la vegada, una condició de progrés material i social. Aquestes qüestions són abordades primordialment a l' apartat dedicat a l' **enteniment pràctic**, al capítol vint-i-dosè de l' obra. La relació entre conducta i capacitat d' actuar correctament i pràctica és vista a dos nivells d' entitat certament diferent. En primer lloc hi ha una mena de ments recargolades, incapaces de veure les coses de manera directa, tal com són. Es obvi que es refereix a un problema de caràcter - " suelen distinguirse por una insufrible locuacidad, efecto de la rapidez de percepción y de la facilidad de hilvanar raciocinios..." -, però amb implicacions en l' estructura del pensament i, en conseqüència, en la capacitat de percepció de les coses.⁷⁴ El curiós del cas, però, és que la observació crítica que segueix immediatament a aquests raonaments fa referència a la incapacitat d' aquests personatges per a fer bons negocis. Hi ha, però, un segon pla de

⁷³ O.C., t. III, op. cit., p. 627.

⁷⁴ op. cit., p. 707.

més implicacions que les estrictament de caràcter. Moralitat i cristianisme són igualment condicions imprescindibles del recte pensament i, en conseqüència, de la possibilitat d'actuar en els negocis mundans. En efecte, els problemes d'ordre intel·lectual tenien una sovint una causa moral, i les debilitats morals eren generalment parlant un problema de manca de virtuts cristianes.⁷⁵ Aquestes mancances d'ordre moral, que repercutien directament sobre l'enteniment de les persones, tenien conseqüències a l'hora de l'activitat pràctica de les persones en els diversos plans de la pràctica social, pública o privada.

En l'activitat pública, en la política, la moral era "la mejor guía del entendimiento práctico."⁷⁶ Un maquiavelisme elemental podia induir a creure que els objectius de la política podien divergir de comportaments moralment fonamentats, però de fet aquesta possibilitat derivava d'un error de perspectiva. "En el gobierno de las naciones, la política pequeña es la política de los intereses bastardos, de las intrigas, de la corrupción; la política grande es la política de la conveniencia pública, de la razón del derecho."⁷⁷ També es molt curiosa i interessant, la justificació de la necessitat de mantenir aquesta coherència

⁷⁵ "Reflexionando sobre la causa de semejantes aberraciones, (es refiere a les d'ordre intel·lectual, d'incapacitat per acostar-se a la realitat i veure-la en els seus propis termes..) no es difícil advertir que el origen está más bien en el corazón que en la cabeza. Estos hombres suelen ser extremadamente vanos; un amor propio mal entendido les inspira el deseo de singularizarse en todo, y al fin llegan a contraer un hábito de apartarse de lo que piensan y dicen los demás, esto es, de ponerse en contradicción con el sentido común." El Criterio, p. 708.

⁷⁶ El Criterio, p. 722.

⁷⁷ El Criterio, p. 722.

d' una conducta guiada i ordenada per normes d' ordre moral àdhuc en el món dels negocis, per definició un àmbit organitzat per normes molt estrictes d' interès. La manca d' escrúpols podia certament oferir aventatges a curt termini, a la llarga havia de girar-se en contra de l' individu orientat per finalitats d' aquest estil.⁷⁸

L' originalitat d' El Criterio rau justament en aquesta pretensió d' ordenar conforme a principis d' arrelat sentit comú i de moral cristiana totes i cadescunes de les facetes de la conducta i, per descomptat, dels fonaments psicològics i intel·lectuals previs a les diverses pràctiques humanes.⁷⁹

L' èxit del llibre en els medis catòlics espanyols i europeus era del tot previsible. Dificilment es podia haver escrit una exposició tan clara, sintètica, raonada de l' art de pensar conforme a la moral catòlica. Tampoc se n' havien escrit, ni se n' escriuen, d' altres tan autènticament optimistes sobre les capacitats humanes i sobre les capacitats dels bon cristians. I El Criterio era això: un manual sobre l' art de pensar per a bons catòlics i creients obert al món i a les realitats de

⁷⁸ El Criterio, p. 724.

⁷⁹ "C' est à ce but d' éducation que répond El Criterio, livre vraiment original et sans précédent dans la littérature philosophique. On ne peut nier qu' avant Balmès quelques penseurs abordèrent ce problème de l' éducation intellectuelle. Ainsi Crousaz, dans sa Logique ou Système de réflexions qui peuvent contribuer à la netteté et à l' étendue de nos connaissances, Malebranche, dans sa Recherche de la Vérité, et presque tous ceux qui ont écrit su la psychologie et la logique, se sont occupés de signaler les illusions de l' intelligence et les égarements dela raison; mais nul n' est parvenu à réunir un si copieux ensemble d' enseignements et de conseils pour l' éducation de l' intelligence, sous une forme simple et sans compromis ni préférences à l' egard d' un système philosophique déterminé, ainsi que le fait ici notre Balmès." Alberto Gómez Izquierdo, La philosophie de Balmès, Paris, Lib. Rivière et Cie., (1913?)

l' època. Més que una guia orientada a evitar les temptacions i els perills del mal i el pecat ramificats arreu, com era i seria habitual a la publicística catòlica, en la de Claret per exemple, l' obreta de Balmes era una ajuda per a tots aquells que volien actuar en un món en el qual la ciència, la tècnica, la indústria, els negocis i la política en constituïen una part essencial i, per descomptat, positiva. Escrit enmig d' una tempesta revolucionària d' enormes proporcions, que l' havia foragitat de Barcelona i que semblava haver desencadenat tots els prometeus d' un progrés vist com a amenaçador des de la cultura catòlica i tradicional, Balmes hi plasmà una visió reconciliada amb les finalitats humanes del seu temps. Només des d' una concepció de la història com la seva, que havia assimilat i compartia l' essencial de la visió del món i el sentit del passat de la burgesia ascendent, es podia escriure una obreta com aquella.⁸⁰ Altra cosa era la pretensió de fer quadrar la nova moral individual i social dins les pautes d' un catolicisme passat pel sedàs del sentit comú, unes pautes que, si bé podien semblar

⁸⁰ No és estrany, doncs, que un personatge tan interessant per molts conceptes, com l' abat Zafont de Sant Pau del Camp celebrés entusiasmat l' aparició de l' obra i celebrés les circumstàncies que l' havien propiciat. O.C., t. III, p. 550. Joan de Zafont i de Ferrer era al seu torn filòsof i professor. Havia publicat diverses obres, per exemple, una Breve disertación sobre la utilidad de la ética o sea de la filosofía moral compuesta segun los principios de los clásicos filósofos antiguos, Barcelona, Imp. Piferrer, 1838; una Breve historia de la vida de los filósofos griegos, romanos, españoles y de otras naciones que se hallan en el Museo..., Barcelona, Imp. Piferrer, 1841, un Almanaque religioso, civil y literario para el año 1843, Barcelona, Imp. Piferrer, 1842 (obreta que figurava a la biblioteca de Balmes). Era un eclesiàstic clarament liberal, de poques pretensions en el terreny filosòfic, clarament en els seus interessos vers la filosofia greco-romana. En el museu d' esculpures de filòsofs de Josep Morató que formà a Sant Pau del Camp no hi va incloure ni a Sant Tomàs ni a Sant Agustí ni a cap dels pares de l' Església.

indispensables a Balmes i als catòlics convençuts, no eren ja imprescriptibles per a estrats molts extensos dels contemporanis, tant entre les classes altes com entre les baixes. Vistes les coses així, s'entèn molt bé que El Criterio necessités ser completat per Balmes en dues direccions molt coherents: d'una banda, en obres filosòfiques de més exigència i volada, de l'altra, en un treball polèmic interessantíssim amb aquells que ja no acceptaven el valor regulador de la religió i el catolicisme, amb aquells subjectes, agnòstics o ateus, tan representatius de la cultura que arrenca de la Il·lustració setcentista i arrelà amb força al segle XIX.

Les Cartas a un escéptico en materias de religión són una peça de polèmica catòlica bastant única a mitjan segle XIX. L'agnòstic amb qui es discuteix, la figura de l'ateu no era assimilable en el marc de la discussió doctrinal que s'hi proposa, es tractat amb respecte i consideració, lluny de l'oscil·lació entre el paternalisme i l'atac desafortat propi de la publicística catòlica decimonònica.¹¹ El caràcter civilitzat de la discussió - de exercici de "tolerància" com ell mateix dirà - amb aquells que s'havien apartat del catolicisme

¹¹ El propi Casanovas reconeix i exalta aquesta originalitat del plantejament balmesià, però justifica l'agressivitat dels polemistes catòlics pels atacs rebuts prèviament per la religió. Al pròleg a l'edició "balmesiana" de las Cartas deixà dit: "Una de las partes de la ciencia apologética, o uno de los sistemas adoptados por los apologistas es la **polémica**. En tiempo de Balmes, España casi no tenía otra apologética que esta, y aun en la forma má dura y enconada, estéril casi siempre para la persuasión del entendimiento y para la sumisión de la voluntad a la verdadera religión. El sarcasmo volteriano creó el ataque violento de los católicos. Balmes creyó más en la eficacia de la demostración ilustrada que en la guerra apasionada, y por esto es uno de los primeros apologistas doctorales y serenos que puede presentar nuestra historia religiosa." O.C., t. V., p. 241.

encaixa molt bé amb el caràcter de "La Sociedad" com a revista, on hi publicà les primeres entregues, sota el títol genèric de "polémica religiosa."⁸² En efecte, les Cartas no varen pas ser pensades com a llibre, tot i que és del tot impossible saber si el vigatà tenia aquesta idea al cap de bon començament. A la seva revista hi publicà les catorze primeres, les onze darreres varen ser escrites més endavant, com veurem, per a completar la col·lecció i poder-la oferir com a llibre. Ell mateix explicà el procés d'elaboració del material al pròleg que posà a la primera edició, l'any 1846.⁸³ Per tant, si tractem de refer la realització concreta dels projectes literaris de Balmes, ens adonarem ben fàcilment que El Criterio i les Cartas a un escéptico varen ser escrites a la mateixa època, amb més

⁸² " Pedía usted tolerancia, y tolerancia le ofrezco, la más amplia que encontré jamás en hombre alguno; se arredra usted por la dificultad que había de mediar en entendernos, y no dudo que con mis aclaraciones se le hebrá desvanecido semejante recelo; como no temo tampoco que se figure usted en adelante que le haya yo de salir al paso con lo que apellida **sutilezas de escuela y argumentos valederos para personas ya convencidas**. Si usted, pues, se sirve continuar proponiéndome las principales dificultades que le impiden volver a la religión que comienza a echar de menos a los pocos años de pérdida, yo procuraré responderle como mejor alcanzare; pero sin pretender ninguna palma si quedare usted satisfecho, ni darme por bochornado si continuare en su incredulidad." cartas a un ecético en materia de religión, pp. 330-331.

⁸³ "De las veinticinco cartas que se han reunido en este volumen, las catorce salieron a luz en la revista titulada la Sociedad, que el mismo autor publicaba en Barcelona en los años 1843 y 1844. Las personas que deseaban leerlas tenían que adquirir toda la colección de dicha revista, inconveniente que se trata de evitar con esta edición. Para completar el trabajo se publican once cartas inéditas y que versan sobre puntos muy importantes. Esta colección puede considerarse como una apología de la religión católica, escrita con la variedad amena a que de suyo convida el estilo epistolar. La circunstancia de dirigirse todas las cartas a un escéptico hace que se puedan presentar las pruebas, las dificultades y las soluciones bajo el aspecto más acomodado al espíritu de la época." Cartas a un escéptico en materias de religión, O.C., t.III, p. 243.

exactitud, l' abril de 1843 començà a publicar la primera de les cartes i prosseguí la publicació, en distintes entregues de la revista fins al desembre d' aquell any, les cinc darreres les publicà de Madrid estant els mesos de març i setembre de l' any següent. En conseqüència, si El Criterio va ser redactat entre els mesos d' octubre i novembre de 1843, ho va ser quan ja s' havien publicat les set primeres, en el moment de redactar la vuitena i abans de les sis darreres. Es clar, també, que la preparació per a l' edició d' ambdues obres l' acabà a Madrid, mentre dirigia El Pensamiento de la Nación i es movia políticament en els rengles de la fracció més dretana del moderantisme. No és aquesta l' única referència que convé tenir en compte si hom vol entendre la mena de producte que Balmes es portava entre mans. Em sembla de la màxima importància destacar, com ja hem vist en el cas d' El Criterio, que la redacció de les Cartas s' encavallà igualment amb la redacció dels assaigs sobre Catalunya. Certament que cada línia de treball té les pròpies justificacions, però aquestes de cap manera poden ser aïllades de les que motivaren les que es desenvolupaven de manera paral·lela i en les mateixes publicacions. S' adreçaven, a més, a un mateix públic potencial, que en el cas de la revista i en el de les publicacions separades de cap manera podia reduir-se a un públic de catòlics convençuts, d' eclesiàstics desitjosos de rearmar-se ideològicament o de fidels feligresos del ramat de Sant Pere.

La primera notícia de les intencions de Balmes de cercar una sortida editorial en forma de llibre per als treballs publicats a "La Civilización" i a "La Sociedad" és de desembre de 1845,

una carta on adverteix a Antoni Brusi que si no cuida millor els seus interessos editorials tirarà pel dret.⁸⁴ Devien arribar un acord, de tal manera que un parell de mesos després Balmes ja tenia una idea precisa del que volia fer en relació als treballs publicats sota el títol de "polémica religiosa".⁸⁵ El dotze de febrer li demanava la revista per tal de no haver de fer servir el seu exemplar enquadernat.⁸⁶ Com era el seu costum, un cop resoltes totes les qüestions editorials es posà a la feina amb celeritat, i just un mes després li comunicava a Brusi que ja les havia corregit del tot i que, per tal que es pogués preparar un volum de tres o quatre-centes pàgines, n' hi afegiria de noves.⁸⁷ El treball de redacció prosseguí la primavera de 1846. A principis de juny demanava a Brusi que fes veure les noves cartes al censor eclesiàstic, tràmit que Balmes seguia sempre escrupulosament.⁸⁸ A mitjan de mes li envià la darrera i li deia a Brusi de forma unànima sornaquera: "Ya ve usted que los cajistas habrán tenido que poco que esperar: cuento con que las pruebas no me harán esperar tampoco a mi."⁸⁹

Els propòsits de polèmica en el context immediat de les Cartas em semblen particularment visibles, i per diverses raons.

⁸⁴ J. Balmes a A. Brusi, 3 de desembre de 1845. O.C., t. I, p. 745.

⁸⁵ El 10 de febrer Balmes li deia a l' editor barceloní: " Por ahora sólo reimprimiré las Cartas; como faltará algo para formar un volumen regular, lo completaré." Idem., p. 795.

⁸⁶ Idem., pp. 795-796.

⁸⁷ Idem., p. 800.

⁸⁸ Idem., p. 803.

⁸⁹ Idem., p. 803.

La més important, sens dubte, es dedueix del caràcter mateix de l'obra, de la manera com són presentades les qüestions doctrinals. Una segona hauria de fer referència a l'ambient on es produïren i com es reflecteix en el contingut i la forma. La tercera fa referència a qui era el destinatari de les cartes, una qüestió prou irrellevant però que ja a l'època intrigà i va fer córrer tinta. Abans d'entrar sumàriament en el contingut de l'obra, convé dir alguna cosa de tot plegat.

El fet més important és captar els accents nous d'una obra com les Cartas a un escéptico, clarament orientada vers la polèmica pública. Fos el literat Jaume Tió, Josep Miquel Comes, Antoni Brusi o fos una altra persona, les cartes estan adreçades a algú a qui podem reconèixer.⁴⁰ La persona interpelada es defineix per un perfil que recull la experiència recent dels anys de la revolució liberal i de l'assentament del que se sol anomenar una "esfera pública liberal". Balmes tracta de persuadir a una persona culta i de l'època, versada en la polèmica i receptiva als arguments que se li oposen.⁴¹ A la vegada, és una

⁴⁰ Sobre Jaume Tió es pot consultar la biografia de Francisco Mestre i Noé, Temps, vida i obres del polígraf D. Jaume Tió i Noé (1816-1844), Barcelona, Balmes SA, 1927. A la relació amb Balmes s'hi referí F. Gras i Elías, Siluetes d'escriptors catalans del segle XIX, Barcelona, L'Avenç, 1909, vol. I, pp. 22-56, on reporta l'anècdota de la trobada de Tió i el seu pare amb Balmes per les Rambles. Vaig dedicar algunes pàgines a l'interessantíssim personatge que fou Tió a Cultura nacional en una societat dividida, pp. 80-85.

La imputació a Tió o altres de ser l'escèptic del llibre de Balmes és del tot irrellevant, com li semblà a Casanovas, en el llibre del qual es pot resseguir perfectament. Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, vol. II, pp. 373-374.

⁴¹ Anys després, en ocasió del centenari del neixement del filòsof, Casanovas publicà una Apologética de Balmes, Barcelona, Ed. Balmes, 1953, en la qual reprenia i tractava d'actualitzar l'estil polèmic del vigatà.

persona que dubte i que vacil·la, per això paga la pena esmerçar tal quantitat d' arguments: perquè hi ha una possibilitat de persuasió, de conversió (que d' altra banda l' escèptic deixa oberta només de començar).⁹² A la primera de les cartes, fa un retrat del jove intel·lectual liberal d' un gran interès per a nosaltres. Val a dir que no l' identifica en cap moment amb la persona a qui s' adreçen les cartes, però cal entendre que, sigui qui sigui el seu corresponçal, participa o va participar dels mateixos ambients, compartí o comparteix la mena de cultura que Balmes esmenta per identificar-lo. L' escepticisme que impregna als joves intel·lectuals del segle XIX, en el diagnòstic esbiaixat que ofereix Balmes, són esperits desorientats, engegats com un Peter Kien, per la influència desorbitada de les diverses branques del coneixement. Eren persones aclaparades per les contradiccions de les diverses autoritats científiques, persones que havien posat massa esperances en els resultats alliberadors de la suma de les diverses pràctiques disciplinàries, de les ciències de la naturalesa i de la societat, així com en la pràctica artística i literària.⁹³ De la ruïna de la il·lusió

⁹² La posició de l' escèptic és de dubte i de vacil·lació, la de Balmes, el seu contradictori, en canvi, és sòlidament incommovible. Una petita trampa que l' escriptor explota amb habilitat al llarg de totes les Cartas.

Just al començament de la primera, quan es fixen les regles del joc, l' escèptic diu al filòsof que si li dóna respostes satisfactòries "quizás de esta manera se esclarezcan algún tanto las tinieblas de su entendimiento y se disponga a entrar bajo el imperio de la fe." Cartas a un escéptico en materia de religión, O.C., t. V, p. 245.

⁹³ Hom no pot deixar de recordar un passatge de La Confessions d' un enfant du siècle, d' Alfred de Musset, París, Gallimard, p. 23: "Quand les idées anglaises et allemandes passèrent ainsi sur nos têtes, ce fut comme en dégoût morne et silencieux, suivi d' une convulsion terrible. Car formuler des idées générales, c' est changer le salpêtre en poudre, et la

científica en naixia la recuperació de la religió com d' una taula de salvació davant les incerteses i les contradiccions de les diverses pràctiques científiques, literàries o artístiques. El primer pas de la recuperació del sentiment religiós, però, havia portat a aquell subjecte desorientat a un deïsmes vaporós, al marge o més enllà del catolicisme i de tota religió revelada. Un itinerari, en definitiva, traçat per Balmes com el retrat d' una generació sencera de joves intel.lectuals de l' època, de joves cultes però desencantats de les capacitats de l' art i de la ciència fets a la mida d' una humanitat reconciliada. A partir d' aquí, l' esforç polèmic que Balmes proposa a l' escèptic pusilànim podia ser llegit ben fàcilment com una proposta feta a la jove intel.lectualitat barcelonina dels anys quaranta, a aquells que s' estaven acostant al catolicisme o a aquells altres que hi mantenien encara certes distàncies.

Des d' aquest punt de partida, Balmes encara un per un punts molt clàssics de la polèmica catòlica, alguns dels quals ja havia discutit en treballs anteriors, a El Protestantisme per exemple. Com passava a El Criterio, Balmes no limita les cartes a un discussió de naturalesa estrictament doctrinal centrada en la religió, la desborda per reprendre altres qüestions molt en el seu estil. Així, per exemple, al costat de cartes de molt escàs interès per a nosaltres, com ara la cinquena, dedicada a la sang dels màrtirs, la divuitena sobre el purgatori, o de la vint a la vint-i-tres, dedicades al culte als sants, n' hi ha d' altres

cervelle homérique du Grand Goethe avait sucé, comme un alambic, toute la liqueur du fruit défendu. Ceux qui ne le lurent pas alors crurent n' en rien savoir. Pauvres créatures! l' explosion les emporta comme des grains de poussière dans l' abîme du doute universel."

d' una mena molt diferent. En donaré dos exemples, la carta quarta, on polemitzava amb allò que anomena "filosofia del porvenir" i la sisena, dedicada a "la transición social". A més, n' hi ha unes quantes més on s' ocupa de qüestions diguem-ne filosòfiques, esboços com passava a El Criterio del treball més a fons en aquest camp dels anys 1845-1846.

Molts dels passatges de les Cartas són reveladors de les percepció balmesiana cada cop més aguda de les implicacions culturals del canvi històric. Com ja hem vist al tercer capítol, el viatge a París i Londres obrí el ulls del vigatà en relació a les formes més civilitzades de la discussió ideològica en aquells països. La conseqüència més òbvia d' allò que havia vist era la palesa necessitat que els catòlics encaressin la polèmica amb els qui no ho eren en uns termes més convincents que els de la publicística religiosa espanyola. Com veurem, la percepció d' aquesta veritat elemental la reforçà quan, de nou a casa, s' interessà per algunes discussions dins l' ambient barceloní. Els anys 1842-1844 Balmes s' adonà que el germen de la incredulitat i la contestació era una realitat en expansió a ciutats com Barcelona, un microcosmos tocat per totes les tendències del segle, per l' expansió de la indústria (de l' editorial, sense anar més lluny) i la cultura burgesa en les seves diverses variants.

A les Cartas a un escéptico Balmes porta a la pràctica, mostra, allò que havia demanat i demanaria més endavant als homes de l' Església de formar-se per eixamplar la resposta a l' incredulitat o l' allunyament de molts del catolicisme. Només cal recordar les seves reflexions sobre les noves capacitats que

s' havien d' exigir al clergat que hem ressenyat al principi d' aquest capítol, o les anàlisis de la difusió de la incredulitat a Espanya publicades a La Civilización, en les quals defensà que aquesta s' havia instal·lat de manera minoritària però significativa en els habitants de la ciutat, entre certs estrats de persones instruïdes en particular.⁴⁴ Des d' aquest punt de vista, les dues cartes esmentades abans, la quarta i la sisena, mostren molt bé en quin context sociològic estava pensada la discussió amb l' escèptic. La primera d' elles, la quarta, està dedicada a polemitzar amb el que anomena "filosofía del porvenir", encara que Balmes atribueix l' encunyament d' aquesta formulació al seu antagonista, receptor més que evident de les idees de Victor Cousin. En què consistia?: "A juicio de esta filosofía - cito a Balmes - la humanidad ha errado siempre, yerra todavía en la actualidad; esta filosofía lo sabe, y al parecer es ella sola quien lo sabe: tan grave y magistral es el tono con que lo anuncia. Demandadle: ¿dónde está la verdad, cuando será dado al hombre encontrarla? En el **porvenir**. Como se supone, todas las religiones son falsas, todas son obra de los hombres, un ardid para engañar a las masas, un objeto de risa para los sabios, y muy particularmente para los profesores de esa **elevada filosofía**, únicos que merezcan tal nombre. ¿Dónde estará, pues, la religión verdadera? ¿Cuándo podrán los hombres profesarla? En el **porvenir**. Ningún filósofo alcanzó a descifrar el enigma del universo, de Dios y del hombre. ¿Vendrá un día afortunado en que se verifique el hallazgo de la deseada clave? En el **porvenir**. La

⁴⁴ Vegi's l' article, de maig de 1842, "La religiosidad de la nación española", que es publicà a La Civilización, O.C., t. VI, pp. 185-200.

organización social y política se ha de cambiar radicalmente, se ignora lo que se ha de substituir a lo que actualmente existe. ¿Quién nos ilustrará para resolver acertadamente tan espinoso problema? El **porvenir**. Las masas populares sufren atrozmente en los países más cultos; la desnudez, el hambre, la más repugnante miseria contrastan de una manera escandalosa con el lujo y los goces de los potentados y la **vita bona** de los filósofos. ¿De dónde saldrá el remedio para la situación tan agustiosa? Del **porvenir**.⁹⁵ Evidentement, des de la perspectiva de l' escèptic, els progressos que s' albiraven a l' horitzó i dels quals es feia dependre el futur de la humanitat, no serien efecte del cristianisme ni de la religió, una component de la història que havia de perdre més pes del que ja havia perdut en el segle XVIII i les primeres dècades del XIX.⁹⁶ Pronosticar la decadència de la religió i de la fe no era raonable: feia segles que filòsofs

⁹⁵ Cartas a un escéptico en materia de religión, O.C., t. V, pp. 280-281.

⁹⁶ Al respecte, Balmes cita una afirmació de Theodore Jouffroy, de Du problème de la destinée humaine, a, les Melanges philosophiques, París, 1833 (que Balmes cita amb el títol incorrecte de Lección sobre el destino humano). Es interessant recordar que Jouffroy s' ocupà del tema de l' escepticisme per a contradir-lo des d' un deïsmo en la tradició de Rousseau i Kant. Sobre el filòsof francès, es pot consultar l' obra fonamental de Paul Bénichou, Le temps des prophètes. Doctrines de l' âge romantique, París, Gallimard, 1977, en particular el capítol primer, dedicat al filòsof, Constant i Guizot. També, de Sophie-Anne Leterrier, "La notion de pouvoir spirituel au début du XIXe siècle", Revue d' Histoire Moderne et Contemporaine, 1988, t. XXXV, pp. 107-122.

La carta, a més de Jouffroy, es molt dura amb Leroux i Cousin, és a dir amb la plana major de la filosofia francesa de l' època. La informació adquirida en ocasió del viatge a França és palesa, però no és clar que dominés allò de que parla. El tractament que dóna a tot plegat és francament superficial. Sobre Pierre Leroux és accessible un capítol en castellà (" Pierre Leroux, el revelador") del llibre de Sarane Alexandrian, El socialismo romántico, Barcelona, Ed. Laia, 1983, pp. 189-214.

i visionaris l' havien sentenciat sense motius ben fonamentats. Al segle XIX, els pronòstics d' aquell estil semblaven tenir més base, però s' havia de veure fins a quin punt reflectien la naturalesa profunda de les coses. Era molt possible que el món de prejudicis contra la religió dins del qual l' escèptic deduïa un magre futur per a les creences ancestrals, en nom pot ser d' aquella visió que xifrava en un futur proper una nova època per a l' humanitat, fos més reduït del que aquell era capaç de percebre. "Ni la sociedad (...) está toda en las capitales, ni las capitales se forman exclusivamente de un determinado número de reuniones, - indicava Balmes seguint la pista d' una molt precisa sociologia de la incredulitat - , por más que éstas sean a menudo las más presumidas y pretensiosas; necesario es extender la vista algo más allá cuando se quiere formar juicio sobre el estado de las creencias. No sucede con ellas lo que con el movimiento político o mercantil. Estos se limitan a círculos por lo común muy estrechos, y para juzgar de su situación y tendencias basta regularmente colocarse en algunos de los centros en cuyo torno se verifican. En negocios de religión es de muy otra manera; sus ramificaciones son inmensas, sus raíces calan hasta las entrañas de la sociedad; la soberbia capital como la miserable aldea no se eximen de su influjo, y así es harto arriesgado el juzgar de ellas por o que se ha notado en círculo reducidos."⁹⁷ Confondre els moviments de superfície amb el mar de fons podia portar a considerar que s' estava " en una època de transició", per a Balmes, però, aquest moviment de canvi no era pas exclusiu dels moments que l' havia tocat viure. " No tengo dificultad en

⁹⁷ Cartas a un escéptico en materia de religión, p. 293.

reconocer que estamos en una època de transició; pero me inclino a pensar que esta transició, lejos de ser característica de nuestra època, es en cierto modo general a toda la historia de la humanidad, porque es evidente que todo el género humano está pasando continuamente de un estado a otro. La perfectibilidad indefinida de que nos están hablando los **filósofos del porvenir** es también un asunto sobre el cual abrigo yo mis dudas, así como sobre lo que dan por supuesto y enteramente incuestionable de que la humanidad, aun aquí en la tierra, adelanta siempre hacia la perfección, haciendo sin cesar nuevas conquistas."⁴⁸ Per un discussió més a fons de la qüestió remetia a una carta posterior, la sisena de la sèrie publicada a La Sociedad.

El que era tan sols un esbós al final de la carta quarta, la qüestió de l' anomenada "transició social", és el tema central de la sisena. En ella, Balmes a partir d' una proposició bàsica de la teoria social de l' època, la que distingia entre societats en procés de modificació constant i d' altres immòvils o fixades en el temps, correntment dites "asiàtiques" o "orientals", repeteix de nou alguns dels arguments i exemples ja estudiats a l' **opera magna** sobre el protestantisme. Refà la seqüència que ja coneixem: la d' unes societats esclavistes canviades sota la tutela de l' Església, la d' unes societats feudals on el pes de la ciutats i de les corporacions en modifica la fesomia; la de les societats europees modernes, amb la decadència inexorable del poder de les ordes religioses, en altre temps tan influents. La **transició** ha existit sempre, per a Balmes, i de manera indiscutible s' aprecia en els canvis

⁴⁸ op. cit., p. 294.

revolucionaris dels segles XVIII i XIX. En les seves pròpies paraules, que expressen una consciència molt fina dels processos històrics fonamentals: "Todas las revoluciones pueden sobrevenir, al fin no podrán llevar a otro resultado que a alterar la posición y relaciones de los individuos y de las clases. Supónganse las mudanzas que se quieran, y difícilmente se imaginará ninguna ni con respecto a la propiedad, ni a la organización del trabajo ni a la distribución de sus productos, ni a la condición doméstica, ni al rango social, ni a la influencia política, que sea de más importancia y magnitud que las verificadas en los tiempos que nos han precedido. La **transición** ha existido como existe ahora; las naciones europeas han **pasado** incesantemente por diferentes estados, o dejando completamente el que tenían o modificándole de mil maneras hasta transformarlo en otro que en nada se le parece."⁹⁹

Era des d' una clara consciència del procés de canvi històric des d' una perspectiva de llarga durada, com sense tants escarafalls, es podien situar, plantejar i pensar adequadament els problemes socials de cada etapa històrica. Les relacions entre les classes havien canviat en el passat i estaven canviant en el present, les institucions polítiques caurien enderrocades o serien refoses de manera gairebé irreconeixible. En definitiva, " cuando se nos anuncian grandes mudanzas en la organización de los pueblos, no debemos resistirnos a creerlas por la sola razón de que nos parezcan muy extrañas; porque si bien se observa, la sociedad actual no dista menos de las anteriores de lo que

⁹⁹ Cartas a un escéptico en materias de religión, pp. 314-315.

distaría de la presente la venidera en las varias combinaciones que se pueden concebir y ensayar. La inestabilidad es uno de los caracteres distintivos de las cosas humanas, y poco ha reflexionado sobre la naturaleza del hombre, poco se ha aprovechado de las lecciones de la historia y de la experiencia quien pronostica demasada duración a lo que de suyo es flaco y deleznable. Que la sociedad esté bajo un poder revolucionario o conservador, que se procure impulsarla o detenerla, ella varía siempre, pasa sin cesar de un estado a otro, ora mejor, ora peor."¹⁰⁰

La concepció balmesiana d' un canvi i progrés continuat balmesiana era essencialment idèntica a la concepció burgesa de la història, tal com havia estat brillantment sintetitzada per la historiografia liberal francesa. Com a intel.lectual catòlic, Balmes no podia acceptar, però, la idea de que tot canvi signifiqués un progrés o que tot progrés fos bo per definició. Hegelianament parlant, la història podia avançar però pel cantó dolent, o pel cantó bo però amb llasts aberrants i horrorosos.¹⁰¹ Cada època té les seves lacres, porta els gèrmens de la pròpia crisi, i aquesta consideració és tan vàlida per les societats

¹⁰⁰ Idem., p. 316.

¹⁰¹ Balmes no es mossega la llengua, com ja hem vist al capítol quart, eren moments que la qüestió de l' anomenat pauperisme l' angoixava més del que sembla: "Y a la verdad, deslumbradores son los rayos de la ciencia, hechiceros los cantos de la poesia, seductor el brillo de las artes,; pero si nada deesto sirve para el bien de la humanidad, si únicamente se limita a realizar el esplendor y acrecentar y avivar los placeres de unos pocos que moran en opulentos palacios, comiendo del sudor del pueblo, disipando los tesoros que se han amontonado de la provincias, estrujándolas con la mayor crueldad, ¿qué gana en ello el humano linaje? Esta civilización y cultura, ¿son acaso más que bellas mentiras?" Idem, p. 318.

dels passat com per les del present. Aquestes contradiccions han de ser pensades i discutides en el marc d'una interpretació històrica general. Per exemple, el cas del **pauperisme** del segle XIX, el mal social més característica de les modernes societats industrials, que hauria de ser comparat amb lacres similars de les societats del passat, com ara la condició dels esclaus de les societats antigues.¹⁰²

Tot just quan Balmes publicà la primera de les cartes adreçades al còmode escèptic, un personatge amb bones dots persuassives provocà una discussió que ens porta directament a les entranyes del segle XIX. Em refereixo a Marià Cubí i a la propaganda de la frenologia que va emprendre a Barcelona a partir del març de 1843. La propaganda de Cubí forçà a Balmes a una primera presa de posició, l' 1 de març d' aquell any, al primer quadern de La Sociedad, i a una segona i més extensa exposició dels seus punts de vista uns mesos més tard, el juny i juliol del

¹⁰² " Se ha hablado, por ejemplo, de pauperismo; convengo en que es una llaga dolorosa y que merece llamar la atención de todos los hombres amantes de la humanidad; pero lo que desearia saber es que resultado nos darñias el mismo asunto si lo examinásemos con relación a los tiempos que nos precedieron. ¿Qué mayor y más doloroso pauperismo que la antigua esclavitud? Ni en el número de los infelices, ni en el grado de infelicidad, ¿es comparable aquel estado con el de las clases inferiores de nuestra época? Ya sé que algunos se han adelantado a decir que la suerte de los esclavos negros es preferible a la de nuestros jornaleros; no negaré que si se consideran no más que algunos extremos excepcionales, así en el bien como en el mal, si se toma un esclavo negro a quien le haya cabido un amo racional, prudente, compasivo, que se guíe por las inspiraciones de la sana razón y de la caridad cristiana, y se le compara con algunos de los jornaleros más desgraciados, se podrá sostener quizás el parangón; pero hablando en general y poniendo de una parte la masa de los esclavos negros y de otra la de los jornaleros europeos, ¿será preferible la suerte de aquéllos a la de éstos? ¿Podrá ni siquiera comparársele? No lo creo. Y aun a; cuando no fuera dable señalar hechos positivos, que por cierto no faltan, bastaría la simple consideración de la naturaleza de las cosas para no quedar indeciso el juicio." Idem., pp. 322-323.



mateix any. No són pas treballs centrals per a la comprensió del treball intel·lectual del vigatà, però si els reporto és perquè il·lustren a la perfecció la mena de debat balmesià contra expressions molt típiques de la cultura burgesa no acceptables des del punt de vista catòlic. I, en aquest sentit, són un contrapunt molt interessant del treball més directament apologetic d' aquells mesos, en particular del que acabà en forma de llibre a El Criterio i a les Cartas a un escéptico en materia de religión.

Marià Cubí era un personatge molt curiós. D' amplíssims però una mica desgavellats (utilitzava una ortografia pròpia d' allò més pintoresca) coneixements lingüístics, havia viscut molts anys fent de professor d' idiomes als Estats Units i a Cuba.¹⁰³ Des de finals dels anys vint, a Amèrica, se sentí atret per la frenologia, disciplina pseudo-científica de la conducta molt de moda llavors tant a Europa com a diversos països americans. En realitat, tots els grups catalans interessats en la frenologia, el més important dels quals era el de Vilanova de Pers i Ramona i altres, havien entrat en contacte amb l' escola a Amèrica.¹⁰⁴ Quan Marià Cubí arribà a Catalunya, l' any 1842, les lliçons públiques (base d' un Manual de Frenologia posterior) constituïren el moment de màxima projecció pública de

¹⁰³ El millor resum biogràfic de les peripècies de Cubí, i de la polèmica religiosa al voltant de les campanyes de difusió de les doctrines frenològiques, al capítol V del treball d' Edelmira Domenech, La Frenologia. Análisis histórico de una doctrina psicológica organicista, Barcelona, Seminario Pedro Mata, 1977, pp, 44-168.

¹⁰⁴ Edelmira Domènech i Llaberia, "El grup de frenologia de Vilanova i la Geltrú", XIX Assemblée Intercomarcal d' Estudiosos, Sitges, 27-28 d' octubre de 1984, pp. 301-307.

organización social y política se ha de cambiar radicalmente, se ignora lo que se ha de substituir a lo que actualmente existe. ¿Quién nos ilustrará para resolver acertadamente tan espinoso problema? El porvenir. Las masas populares sufren atrozmente en los países más cultos; la desnudez, el hambre, la más repugnante miseria contrastan de una manera escandalosa con el lujo y los goces de los potentados y la *vita bona* de los filósofos. ¿De dónde saldrá el remedio para la situación tan agustiosa? Del porvenir."⁹⁵ Evidentement, des de la perspectiva de l'escèptic, els progressos que s'albiraven a l'horitzó i dels quals es feia dependre el futur de la humanitat, no serien efecte del cristianisme ni de la religió, una component de la història que havia de perdre més pes del que ja havia perdut en el segle XVIII i les primeres dècades del XIX.⁹⁶ Pronosticar la decadència de la religió i de la fe no era raonable: feia segles que filòsofs

⁹⁵ Cartas a un escéptico en materia de religión, O.C., t. V, pp. 280-281.

⁹⁶ Al respecte, Balmes cita una afirmació de Theodore Jouffroy, de Du problème de la destinée humaine, a, les Melanges philosophiques, París, 1833 (que Balmes cita amb el títol incorrecte de Lección sobre el destino humano). Es interessant recordar que Jouffroy s'ocupà del tema de l'escepticisme per a contradir-lo des d'un deïsmen en la tradició de Rousseau i Kant. Sobre el filòsof francès, es pot consultar l'obra fonamental de Paul Bénichou, Le temps des prophètes. Doctrines de l'âge romantique, París, Gallimard, 1977, en particular el capítol primer, dedicat al filòsof, Constant i Guizot. També, de Sophie-Anne Leterrier, "La notion de pouvoir spirituel au début du XIXe siècle", Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, 1988, t. XXXV, pp. 107-122.

La carta, a més de Jouffroy, es molt dura amb Leroux i Cousin, és a dir amb la plana major de la filosofia francesa de l'època. La informació adquirida en ocasió del viatge a França és palesa, però no és clar que dominés allò de que parla. El tractament que dona a tot plegat és francament superficial. Sobre Pierre Leroux és accessible un capítol en castellà ("Pierre Leroux, el revelador") del llibre de Sarane Alexandrian, El socialismo romántico, Barcelona, Ed. Laia, 1983, pp. 189-214.

i visionaris l' havien sentenciat sense motius ben fonamentats. Al segle XIX, els pronòstics d' aquell estil semblaven tenir més base, però s' havia de veure fins a quin punt reflectien la naturalesa profunda de les coses. Era molt possible que el món de prejudicis contra la religió dins del qual l' escèptic deduïa un magre futur per a les creences ancestrals, en nom pot ser d' aquella visió que xifrava en un futur proper una nova època per a l' humanitat, fos més reduït del que aquell era capaç de percebre. "Ni la sociedad (...) está toda en las capitales, ni las capitales se forman exclusivamente de un determinado número de reuniones, - indicava Balmes seguint la pista d' una molt precisa sociologia de la incredulitat - , por más que éstas sean a menudo las más presumidas y pretensiosas; necesario es extender la vista algo más allá cuando se quiere formar juicio sobre el estado de las creencias. No sucede con ellas lo que con el movimiento político o mercantil. Estos se limitan a círculos por lo común muy estrechos, y para juzgar de su situación y tendencias basta regularmente colocarse en algunos de los centros en cuyo torno se verifican. En negocios de religión es de muy otra manera; sus ramificaciones son inmensas, sus raíces calan hasta las entrañas de la sociedad; la soberbia capital como la miserable aldea no se eximen de su influjo, y así es harto arriesgado el juzgar de ellas por o que se ha notado en círculo reducidos."⁹⁷ Confondre els moviments de superfície amb el mar de fons podia portar a considerar que s' estava " en una època de transición", per a Balmes, però, aquest moviment de canvi no era pas exclusiu dels moments que l' havia tocat viure. " No tengo dificultad en

⁹⁷ Cartas a un escéptico en materia de religión, p. 293.

reconocer que estamos en una época de transición; pero me inclino a pensar que esta transición, lejos de ser característica de nuestra época, es en cierto modo general a toda la historia de la humanidad, porque es evidente que todo el género humano está pasando continuamente de un estado a otro. La perfectibilidad indefinida de que nos están hablando los **filósofos del porvenir** es también un asunto sobre el cual abrigo yo mis dudas, así como sobre lo que dan por supuesto y enteramente incuestionable de que la humanidad, aun aquí en la tierra, adelanta siempre hacia la perfección, haciendo sin cesar nuevas conquistas."⁹⁸ Per un discussió més a fons de la qüestió remetia a una carta posterior, la sisena de la sèrie publicada a La Sociedad.

El que era tan sols un esbós al final de la carta quarta, la qüestió de l' anomenada "transición social", és el tema central de la sisena. En ella, Balmes a partir d' una proposició bàsica de la teoria social de l' època, la que distingia entre societats en procés de modificació constant i d' altres immòvils o fixades en el temps, correntment dites "asiàtiques" o "orientals", repeteix de nou alguns dels arguments i exemples ja estudiats a l' **opera magna** sobre el protestantisme. Refà la seqüència que ja coneixem: la d' unes societats esclavistes canviades sota la tutela de l' Església, la d' unes societats feudals on el pes de la ciutats i de les corporacions en modifica la fesomia; la de les societats europees modernes, amb la decadència inexorable del poder de les ordes religioses, en altre temps tan influents. La **transición** ha existit sempre, per a Balmes, i de manera indiscutible s' aprecia en els canvis

⁹⁸ op. cit., p. 294.

revolucionaris dels segles XVIII i XIX. En les seves pròpies paraules, que expressen una consciència molt fina dels processos històrics fonamentals: "Todas las revoluciones pueden sobrevenir, al fin no podrán llevar a otro resultado que a alterar la posición y relaciones de los individuos y de las clases. Supónganse las mudanzas que se quieran, y difícilmente se imaginará ninguna ni con respecto a la propiedad, ni a la organización del trabajo ni a la distribución de sus productos, ni a la condición doméstica, ni al rango social, ni a la influencia política, que sea de más importancia y magnitud que las verificadas en los tiempos que nos han precedido. La **transición** ha existido como existe ahora; las naciones europeas han **pasado** incesantemente por diferentes estados, o dejando completamente el que tenían o modificándole de mil maneras hasta transformarlo en otro que en nada se le parece."⁴⁹

Era des d' una clara consciència del procés de canvi històric des d' una perspectiva de llarga durada, com sense tants escarafalls, es podien situar, plantejar i pensar adequadament els problemes socials de cada etapa històrica. Les relacions entre les classes havien canviat en el passat i estaven canviant en el present, les institucions polítiques caurien enderrocades o serien refoses de manera gairebé irreconeixible. En definitiva, " cuando se nos anuncian grandes mudanzas en la organización de los pueblos, no debemos resistirnos a creerlas por la sola razón de que nos parezcan muy extrañas; porque si bien se observa, la sociedad actual no dista menos de las anteriores de lo que

⁴⁹ Cartas a un escéptico en materias de reliqión, pp. 314-315.

distaría de la presente la venidera en las varias combinaciones que se pueden concebir y ensayar. La inestabilidad es uno de los caracteres distintivos de las cosas humanas, y poco ha reflexionado sobre la naturaleza del hombre, poco se ha aprovechado de las lecciones de la historia y de la experiencia quien pronostica demasada duración a lo que de suyo es flaco y deleznable. Que la sociedad esté bajo un poder revolucionario o conservador, que se procure impulsarla o detenerla, ella varía siempre, pasa sin cesar de un estado a otro, ora mejor, ora peor."¹⁰⁰

La concepció balmesiana d' un canvi i progrés continuat balmesiana era essencialment idèntica a la concepció burgesa de la història, tal com havia estat brillantment sintetitzada per la historiografia liberal francesa. Com a intel.lectual catòlic, Balmes no podia acceptar, però, la idea de que tot canvi signifiqués un progrés o que tot progrés fos bo per definició. Hegelianament parlant, la història podia avançar però pel cantó dolent, o pel cantó bo però amb llasts aberrants i horrorosos.¹⁰¹ Cada època té les seves lacres, porta els gèrmens de la pròpia crisi, i aquesta consideració és tan vàlida per les societats

¹⁰⁰ Idem., p. 316.

¹⁰¹ Balmes no es mossega la llengua, com ja hem vist al capítol quart, eren moments que la qüestió de l' anomenat pauperisme l' angoixava més del que sembla: "Y a la verdad, deslumbradores son los rayos de la ciencia, hechiceros los cantos de la poesia, seductor el brillo de las artes,; pero si nada deesto sirve para el bien de la humanidad, si únicamente se limita a realzar el esplendor y acrecentar y avivar los placeres de unos pocos que moran en opulentos palacios, comiendo del sudor del pueblo, disipando los tesoros que se han amontonado de la provincias, estrujándolas con la mayor crueldad, ¿qué gana en ello el humano linaje? Esta civilización y cultura, ¿son acaso más que bellas mentiras?" Idem, p. 318.

dels passat com per les del present. Aquestes contradiccions han de ser pensades i discutides en el marc d'una interpretació històrica general. Per exemple, el cas del **pauperisme** del segle XIX, el mal social més característica de les modernes societats industrials, que hauria de ser comparat amb lacres similars de les societats del passat, com ara la condició dels esclaus de les societats antigues.¹⁰²

Tot just quan Balmes publicà la primera de les cartes adreçades al còmode escèptic, un personatge amb bones dots persuassives provocà una discussió que ens porta directament a les entranyes del segle XIX. Em refereixo a Marià Cubí i a la propaganda de la frenologia que va emprendre a Barcelona a partir del març de 1843. La propaganda de Cubí forçà a Balmes a una primera presa de posició, l' 1 de març d' aquell any, al primer quadern de La Sociedad, i a una segona i més extensa exposició dels seus punts de vista uns mesos més tard, el juny i juliol del

¹⁰² " Se ha hablado, por ejemplo, de pauperismo; convengo en que es una llaga dolorosa y que merece llamar la atención de todos los hombres amantes de la humanidad; pero lo que desearia saber es que resultado nos darñias el mismo asunto si lo examinásemos con relación a los tiempos que nos precedieron. ¿Qué mayor y más doloroso pauperismo que la antigua esclavitud? Ni en el número de los infelices, ni en el grado de infelicidad, ¿es comparable aquel estado con el de las clases inferiores de nuestra época? Ya sé que algunos se han adelantado a decir que la suerte de los esclavos negros es preferible a la de nuestros jornaleros; no negaré que si se consideran no más que algunos extremos excepcionales, así en el bien como en el mal, si se toma un esclavo negro a quien le haya cabido un amo racional, prudente, compasivo, que se guíe por las inspiraciones de la sana razón y de la caridad cristiana, y se le compara con algunos de los jornaleros más desgraciados, se podrá sostener quizás el parangón; pero hablando en general y poniendo de una parte la masa de los esclavos negros y de otra la de los jornaleros europeos, ¿será preferible la suerte de aquéllos a la de éstos? ¿Podrá ni siquiera comparársele? No lo creo. Y aun a; cuando no fuera dable señalar hechos positivos, que por cierto no faltan, bastaría la simple consideración de la naturaleza de las cosas para no quedar indeciso el juicio." Idem., pp. 322-323.

mateix any. No són pas treballs centrals per a la comprensió del treball intel·lectual del vigatà, però si els reportos és perquè il·lustren a la perfecció la mena de debat balmesià contra expressions molt típiques de la cultura burgesa no acceptables des del punt de vista catòlic. I, en aquest sentit, són un contrapunt molt interessant del treball més directament apologetic d' aquells mesos, en particular del que acabà en forma de llibre a El Criterio i a les Cartas a un escéptico en materia de religión.

Marià Cubí era un personatge molt curiós. D' amplíssims però una mica desgavellats (utilitzava una ortografia pròpia d' allò més pintoresca) coneixements lingüístics, havia viscut molts anys fent de professor d' idiomes als Estats Units i a Cuba.¹⁰³ Des de finals dels anys vint, a Amèrica, se sentí atret per la frenologia, disciplina pseudo-científica de la conducta molt de moda llavors tant a Europa com a diversos països americans. En realitat, tots els grups catalans interessats en la frenologia, el més important dels quals era el de Vilanova de Pers i Ramona i altres, havien entrat en contacte amb l' escola a Amèrica.¹⁰⁴ Quan Marià Cubí arribà a Catalunya, l' any 1842, les lliçons públiques (base d' un Manual de Frenologia posterior) constituïren el moment de màxima projecció pública de

¹⁰³ El millor resum biogràfic de les peripècies de Cubí, i de la polèmica religiosa al voltant de les campanyes de difusió de les doctrines frenològiques, al capítol V del treball d' Edelmira Domenech, La Frenologia. Análisis histórico de una doctrina psicológica organicista, Barcelona, Seminario Pedro Mata, 1977, pp, 44-168.

¹⁰⁴ Edelmira Domènech i Llaberia, "El grup de frenologia de Vilanova i la Geltrú", XIX Assemblée Intercomarcal d' Estudiosos, Sitges, 27-28 d' octubre de 1984, pp. 301-307.

l' escola.¹⁰⁵ Fins i tot el Diari de Barcelona l' anuncià com una gran eminència. Un més després, el 24 de novembre, encara li dedicava un altre panegíric.¹⁰⁶ Molta gent se sentí atreta per la frenologia, i els escèptics tardaren un temps a saber com reaccionar. El públic seguí les sessions de Cubí amb una barreja d' admiració expectant i de sospita creixent de que allò era poca cosa més que una presa de pèl.¹⁰⁷ El 7 de març de 1843 Cubí

¹⁰⁵ De fet, publicà el mateix any dues obres: el Manual de Frenología o sea filosofía del entendimiento humano, fundada sobre la fisiología del zélebro, Barzelona, Imp. Tauló, 1843 i el Sistema completo de Frenología con aplicaciones prácticas, fisionómicas, ideológicas, filosófico morales, Barzelona, Imp. Tauló, 1843. (tot plegat en la peculiar ortografia inventada pel savi del Malgrat)

¹⁰⁶ I. Casanovas, Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, vol. II, p. 371.

¹⁰⁷ Qui es despatxà de gust, com solia fer, va ser Pau Piferrer. En carta a Josep M. Quadrado de 19 de febrer de 1844 l' informa de les demostracions de Cubí, i de l' actitud de Balmes, en aquests termes: "El señor Roca (Roca i Cornet), como es tan bueno y tan poco mundano, y ¿tal es? sobradamente, apenas recibió en la Biblioteca la visita del Sr. Mariano Cubí y Soler, que aduló a él y a mí hasta el extremo de decirnos que nuestro nombramiento le había arrancado lágrimas de gozo, cuando le ofreció recomendación para contigo. Este tal es un pájaro que, nacido en Cataluña, tomó el vuelo a la América donde le han acontecido una porción de aventuras que dan por resultado final un **aventurero** con sus puntos de tramoyista. Tuvo la gracia o la manía o el fanatismo de hacerse frenólogo, y a vuelto a su patria creyendo encontrar una tierra de cafres, que soltarían sus pesos duros por el gusto de hacerse palpar sus protuberancias huesosas del cráneo. Comenzó su arte de birlibirloque adulando y alabando á todo bicho viviente, con lo cual era de ver la prisa que se daban los sabios en pagarle con la misma moneda. El medio era infalible y la ciencia frenológica debía necesariamente, por una temporada, tener sus satélites, digo, debía tenerlos el Sumo Sacerdote ó Gran Mago que vino a desembrutecernos, por que nada mas natural le frecuentasen y admirasen los que con toda modestia y ruborcito se dejaban palpar delante de una numerosa concurrencia y llamarse naturalistas, prudentes, concienzudos, amantes de la ciencia, políticos, sentimentales, poetas y no **burros**. Yo tuve el honor de conocerle después del bombardeo de 1842, es decir, cuando ya había pasado el furor palpamentario, y si antes los informes de Milá me habían prevenido contra el Gran Mago, y mas que los informes sus medios y su proceder ignoble y de saltimbanqui famélico, su conversación y su trato

inicià el seu curs en una teatre de Barcelona, Balmes en dóna notícia a la seva manera a La Sociedad. Primer ho va fer amb un article molt considerat, en el que no atacava pas frontalment Cubí i la frenologia, però la situava, això sí, com una escola de la psicologia, amb moltes prevencions respecte de la capacitat per elaborar una teoria completa de les relacions entre el cervell i la conducta. Per a Balmes, l'interés de la frenologia radicava en la seva posició com a escola de psicòlegs fisiologistes, i en aquest punt estava disposat a escoltar allò que tingués a dir.¹⁰⁸ Com que Cubí, a més, no pretenia negar l'existència de Deu, Balmes li dóna un cert crèdit crèdit.

de todo punto me descubrieron quien era. Tu que conoces mi intrepidez y mi boca infernal ó celestial, ya te harás cargo de como le puse en el primer parage que pude, que fue en casa Brusi y con Balmes, el cual como es tan reservado y diplomático por su interés, hasta entonces no había chistado. Nuestro hombre en fin se decidió en mala hora para él á dar un curso público de frenología, á que invitó a las Señoras. Ello era una tertulia pero en esta tertulia nos encontramos algunos, entre ellos nuestros más célebres médicos, que no asistimos en valde. La ignorancia de que hizo prueba, no hay que decirtela, los disparates que dijo, te darían mucho que reir, su esageración sin límites; su descaro, no menor; su locución muy mala. Este hombre habla de todo, de nada bien, y ni siquiera sabe acabar una proposición de cualquier materia. Tiene gran práctica en la Frenología, pero la desacredita con su enseñanza, con sus ningunos principios metafísicos, con su ninguna claridad, con su ninguna definición ni establecimiento de las relaciones que hay entre el alma y los órganos materiales del cerebro, etc., etc..." "El epistolario de Pablo Piferrer", Miguel Artigas, Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona, 1930, t.IX, p. 21.

¹⁰⁸ "La diferencia de los frenologistas con respecto a los demás fisiologistas consiste en que éstos miraban el cerebro como órgano único, y no lo distribuían en distintas partes que fuesen otros tantos órganos particulares de esta o aquella facultad del espíritu. Mirada la cuestión bajo este punto de vista, se halla totalmente fuera del terreno de la metafísica, de la psicología y hasta de la ideología; y queda encerrada dentro de los límites de la ciencia fisiológica; no debiendo resolverse por mero raciocinio, sino por la simple observación de los fenómenos." "Frenología", O.C., t.VIII, p. 276.

Adverteix, això sí, de la complicació d' aquestes qüestions, i demana serietat, per tal de produir alumnes "instruïdos y sensatos" i no "superficiales y extravagantes" com passava a altres països.¹⁰⁹

Quan uns mesos més tard tornà ocupar-se del tema, el to de la crítica balmesiana havia pujat uns graus més. Havia rebut Cubí amb interès, s' havia informat, però finalment es decidí a posar sobre la taula el que li semblaven punts prou dubtosos de les teories del de Malgrat, aprofitant l' avinantesa que Cubí havia publicat el seu manual de la matèria.¹¹⁰ Discussí un per un els sis famosos axiomes de Cubí, amb observacions atinades sobre la forma d' entendre les funcions i les capacitats del cervell i altres avui tant passades de moda (per no dir res de la "craneoscòpia", el procediment per conèixer les facultats intel·lectuals o morals dels individus estudiant les protuberàncies del cervell) com les del propi Cubí sobre el lloc on calia situar les facultats religioses i morals. Al tercer article les coses van més enllà, ja que, des de la pura ortodòxia escolàstica, Balmes es negava a acceptar el determinisme (**fatalismo** és la paraula emprada) en la formació de la conducta. I encara menys que cap determinisme de base fisiològica pogués justificar la conducta criminal, amb el resultat de fer totalment

¹⁰⁹ Idem, p. 280.

¹¹⁰ A banda de les publicacions de Cubí, ja citades, Balmes disposava a la seva biblioteca d' altres materials frenològics. En concret, una publicació nordamericana: Phrenology, Boston, Marsh, Capen, Lyon and Webb, 1840 i la revista barcelonina de l' escola, anomenada El Eco de la Frenologia y de las Escuelas Filosóficas, Barcelona, Carlé edit., 1847. Obviament aquesta revista no havia aparegut encara quan redactà els "Estudios frenològicos", ni la Filosofia Elemental.

injusta i innecessària la pena de mort, o la propensió a la religió més enllà del lliure albir.¹¹¹

Més endavant, l' any 1847, a la Filosofia Elemental tornà de nou sobre la frenologia.¹¹² El judici serà a tota l' escola, com si amb posterioritat a la redacció dels articles de La Sociedad s' hagués documentat millor. Les posicions de Balmes no han variat substancialment: accepta certes coses, ataca amb contundència el que li semblen desviacions de la secta.¹¹³ En donà una exposició molt sintètica, que denota un major nivell d' informació. No cita en cap moment Cubí, quan cita fonts de

¹¹¹ Balmes defensa la pena de mort, malgrat fer algunes consideracions que suavitzen la seva posició: "¿Quién, por ejemplo, podrá sufrir que, ponderando la fuerza de la organización, se llegue al extremos de afirmar que **la costumbre de quitar la vida a los que cometen actos de violencia es inmoral a la par de injusta?** Sabemos lo que se ha dicho sobre la abolición de la pena de muerte, sabemos lo que se ha trabajado y se trabaja para suavizar la legislación penal, sabemos lo muy conveniente que es el procurar que los encerrados en cárceles y presidios no se desmoralicen más, y la necesidad de hacer de manera que la pena sirva al propio tiempo de escarmiento a los demás y de corrección y enmienda al que la sufre; pero de aquí a declarar "inmoral e injusta y en oposición directa a lo que claramente se ve ser la voluntad del Supremo Legislador, la costumbre de quitar la vida a los que cometen actos de violencia, ni aún de encerrarlos en cárceles y presidios" hay una distancia inmensa que no se puede salvar sin atacar la moral, sin combatir todas las legislaciones que han existido, incluso la de los israelitas, sin ponerse en contradicción con la misma Biblia, con esa Biblia que manifiesta acatar el señor Cubí y en la cual pretende apoyarse una y otra vez." "Estudios Frenológicos", Artº 3º, O.C., t. VIII, p. 317.

¹¹² La qüestió de la frenologia estava ben establerta en el marc dels estudis filosòfics. Recordi's que G.W.F. Hegel li dedicà el 1803 unes denses i confuses planes a la Phänomenologie des Geistes, a l'apartat dedicat a la "certesa i veritat de la raó". (Fenomenologia del Espiritu, Mèxic, FCE, 1966, Trad. W. Rocés, pp. 193-204.

¹¹³ Filosofía elemental, O.C., t. III, pp. 367-371.

referència de l'escola frenològica, es per referir-se a Gall.¹¹⁴ Es molt interessant constatar com Balmes no s'espanta gaire per les implicacions anti-religioses de la frenologia, d'altra banda prou evidents, sinó que esmerça les planes de la Filosofia elemental per a una discussió bàsicament centrada en qüestions fisiològiques, citant Cabanis, Flourens, Magendie i Richerand.¹¹⁵

Ell mateix, al final de les planes dedicades a la frenologia, resumí en quatre punts la forma com la qüestió havia de ser encarada per la gent jove. Els dos primers deixen ben establerta la matisada posició del filòsof: "No debe admitirse ningún sistema que esté en contradicción con la espiritualidad del alma y su libertad de albedrío" i, en segon lloc, "salvo estos principios, no hay inconveniente en admitir ciertas relaciones entre la mayor o menor perfección del organismo y el desarrollo de las facultades del alma."¹¹⁶ La polèmica catòlica i el treball filosòfic, doncs, es trobaven en les discussions més característiques d'aquells anys, envers les quals Balmes havia posat una gran atenció.

Un cop derrotat políticament, Balmes va reprendre i tancar les consideracions anteriors sobre la situació de l'Església en

¹¹⁴ En canvi, segons sembla Cubí seguí apreciànt molt a Balmes. El contestà a la segona edició del Manual i a La Frenologia y sus glorias de l'any 1853, quasi situa Balmes dins de l'escola. Al·legà que El Criterio era una obra de clara base frenològica. Balmes no el contestà mai directament, de manera indirecta a les planes de la Filosofia elemental que estem ressenyant. Sobre aquest assumpte, I. Casanovas, op. cit., vol. II, p. 375, nota 36.

¹¹⁵ Filosofia elemental, O.C., t. III, pp. 368-369.

¹¹⁶ Idem., p. 370.

el món contemporani, d' una banda, i culminà el treball filosòfic ja esbossat a El Criterio i les Cartas a un escéptico en materia de religión. D' alguna forma, per tant, tancà el cercle d' una reflexió que venia desl primers anys d' escriptor. Com a part d' aquest esforç intel.lectual, redactà i publicà les dues obres filosòfiques, la Filosofia fundamental i la Filosofía elemental, aquesta darrera una vulgarització dels punts de vista de la primera. Les dues filosofies posaven punt i final a la recerca en el terreny de la filosofia que havia començat al Seminari, i que ell mateix no dóna mai per prou documentada fins molt més endavant.¹¹⁷ No és la meva intenció, en absolut, valorar l' obra estrictament filosòfica del vigatà, no tinc la preparació tècnica per fer-ho ni és quelcom indispensable des del punt de vista del treball que em proposo, és important destacar, però, que es tractà de l' esforç de més ambició dels que es proposa el vigatà d' ençà d' El Protestantismo.¹¹⁸ D' alguna manera, les dues

¹¹⁷ Que la Filosofia fundamental era el treball de per vida ho deixa dit Casanovas a la presentació de l' edició que preparà: "Es difícil señalar el tiempo en que germinó esta obra en el pensamiento balmesiano, porque desde que estudió, niño aún, la filosofía, creemos que meditó algo grande en este punto. Los cursos de 1830 a 1832, que pasó en Vich estudiando privadamente, consta que fueron de muy profundos estudios filosóficos. El pensamiento concreto de una obra filosófica fundamental apunta en el Epistolario por el me de febrero de 1845, cuando trata de su segundo viaje a Francia. Por aquel mismo tiempo la idea había llegado también a París, y ya había quein pedía para traducirla al francés antes de escribirse en castellano." O.C., t. II, p. 3.

¹¹⁸ Sobre el treball filosòfic de Balmes, es pot consultar ademés de l' excel.lent treball de' Alberto Gómez Izquierdo citat a la nota ; el recent de Misericòrdia Anglès Cervelló, Els criteris de veritat en Jaume Balmes, Barcelona, Editorial Balmes, 1992, en el qual insisteix en la importància de la influència de l' obra de Buffier sobre el vigatà; a banda, els estudis més antics de Miguel Florí, De valore sensus communis secundum doctrinam Iacobi Balmes in problemate critico solvendo Oratio, Barcinone, Iacobi Vinyals, 1926; i, Joan Roig i Gironell, Balmes

filosofies clouen el magne treball de renovació i modernització de la cultura catòlica emprès per Balmes. I en aquests sentit tenen una funció similar a la que, a parer meu, jugà el Pio IX en el camp de la reflexió política.

La Filosofia fundamental va ser redactada en la major part a París, lloc on realitzà les lectures que tenia pendents i adquirí bona part dels llibres que li feien falta per completar-les, com es pot deduir perfectament del catàleg de la biblioteca del filòsof i d' unes notes de compra de llibres a París.¹¹⁹ El viatge estava motivat per raons polítiques d' altura, però de la

Filósofo. Investigación sobre el sentido común y actualidad de su pensamiento, Barcelona, Editorial Balmes, 1969. Té interès encara, el treball de Ramon Turró, "la criteriologia de Jaime Balmes", Arxius de l' Institut de Ciències, 1912, 2, pp. 48-69. De caràcter més sintètic, es pot consultar el capítol segon, de títol "Jaume Balmes, entre el vell i el nou", de la Filosofia Contemporània a Catalunya, de Norbert Bilbeny, Barcelona, Edhasa, 1985, pp. 47-81. Treballs dels jesuïtes Florí, Batyllori, Iturrioz, Sauret, a més de Carreras Artau, Font i Puig i altres al número especial de la revista Pensamiento, Madrid, vol. 3, 1947: "Balmes. En el primer centenario de su muerte (1848-1948)".

Sobre el nivell de la filosofia catalana a l' època de Balmes, es de consulta indispensable l' excel.lent treball de Jaume Roura, Ramon Martí d' Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX, Barcelona, Publicacions de l' Abadia de Montserrat, 1980. No deixaria de ser interssant una comparació de les obres d' una persona informada i intel.ligent com Martí d' Eixalà, qui redactà a l' ensems, un Curso de Filosofia Elementar (Barcelona, Imp. J. Maria de Grau, 1841) amb la posterior de Balmes.

¹¹⁹ María Dolores Carré i Mercedes Farré, "Catálogo de la biblioteca de Balmes", a Catálogo de la Exposición bibliográfica Balmesiana, Barcelona, Diputación Provincial de Barcelona, 1948, pp. 7-13. Per exemple, les obres de Buffier, Dugald Stewart, Descartes, Clarke, Fénelon, Gallupi, Hegel (L' Estètica) o Kant (La crítica de la raó pura), Leibniz, Schelling i altres, porten totes dates d' edició dels anys 1842-1844. Totes elles les adquirí en francès.

Casanovas donà a conèixer dues notes de compra de llibres a París, de 4 de juny i 6 de setembre de 1845, a les llibreries Sagnier i Bray, les quals inclouen una bona part de les obres citades. Entre d' altres coses, el llibreter li comunica que el segon volum de la Crítica de la raó pura estava en premsa. I. Casanovas, op. cit., vol II, pp. 563-564.

correspondència amb Brusi es dedueix perfectament que el vigatà era conscient de que el treball filosòfic li exigia desplaçar-se a la capital francesa.¹²⁰ De fet, l'obra havia estat començada a Madrid, abans de sortir cap aquell punt, com es desprèn d'una carta a Brusi de 28 de febrer de 1845.¹²¹ El juliol informà a Benito García de los Santos, el seu secretari a Madrid, que no havia progressat gens en la novel·la que portava entre mans, i que restaria inèdita per sempre més, però que en canvi havia treballat molt en la redacció de la Filosofia.¹²² Al finals de l'estiu parisenc, el manuscrit havia avançat notablement, i el vigatà començà a pensar en l'edició. Aprofità la incitació d'Antoni Brusi per oferir-li ja en ferm la possibilitat de publicar la Filosofía fundamental: "Me pregunta usted si tengo algun otro negocio; añadiendo que, debiendo usted emprender algo, me preferiría usted a mí, y que si la empresa fuese seria tanto mejor; agradezco el obsequio que usted me hace, y digo que ñuego

¹²⁰ El seu secretari a París comentà a la biografia de Balmes aquella doble tasca de Balmes, una d'elles d'extraordinària complicació aquell cop. En fa una curiosa interpretació, que val la pena recollir: "Precisamente en el momento en que la política ocupaba y removía mas las potencias del alma, es cuando se sintió en disposición de adir luz y ida á sus concepciones abstractas. Los diez libros de que se compone la Filosofía fundamental fueron escritos durante el período más agitado de la vida de Balmes.

Acaso la inteligencia del escritor encontraba en este doble trabajo una especie de alivio. Dos mundo distintos se abrían y se cerraban alternativamente delante de ella. El publicista inquieto, apasionado, entusiasmado reposaba y se espaciaba en sus contemplaciones que hubiera querido gozar al lado de un amigo en las cimas del Tangamanent." A. Blanche-Raffin, op. cit., p. 95.

¹²¹ "A mi vuelta de París espero tener muy adelantada, si no concluída, una obra que no me cabrá en un tomo y que tal vez se extienda a cuatro o cinco. Mucho llevo ya escrito y todavía estoy a la mitad." J. Balmes a A. Brusi. Madrid, 28 de febrer de 1845. O.C., t. I., p. 763.

¹²² O.C., t. I., p. 777.

de mi vuelta a España pienso imprimir una obra que tengo ya escrita casi toda. Calculo su extesnión de tres tomos como los de El Protestantismo. Un editor de París me ha hecho y proposiciones para que se la deje publicar en francés al mismo tiempo que saldrá a la luz en España, con tal que yo dé una ojeada a la traducción: nada le he contestado aún, porque nada tengo resuelto. El honrado comportamiento que encuentro en usted me hace desear también pudiésemos entendernos en cuanto a la edición castellana, y no lo considero imposible, ni quizás difícil."¹²³ La impressió de l' obra es devia fer a ritme molt ràpid, ja que el 26 de novembre de 1845 podia informar a García de los Santos que l' obra havia passat a impremta.¹²⁴ El quatre volums de la primera edició varen sortir el febrer, maig, juliol i octubre de 1846. L' any següent els 1.500 exemplars s' havien esgotat, la segona edició, escrupulosament corregida per l' autor quan ja estava gravíssimament malalt, va sortir l' any 1848, superats certs problemes o malentesos de la posició romana al respecte.¹²⁵

Just a l' acabar de preparar la Filosofia fundamental en preparà una versió simplificada, pensada ben conscientment com a material o text escolar.¹²⁶ A banda del to més divulgatiu,

¹²³ J. Balmes a A. Brusí. París, 12 de setembre de 1845. O.C., t. I., p. 782.

¹²⁴ O.C., t. I., pp. 786-787.

¹²⁵ A propòsit d' això, cal veure les cartes de Balmes al jesuïta Ignacio Lerdo de 18 de febrer de 1847 i a l' arquebisbe de Tarragona, Fernando de Echanove. O.C., t. I., p. 832 i 832-834. A aquest darrer li deia: **Errare potero, haereticus non ero.**

¹²⁶ "Pienso publicar una Filosofía elemental, que deseo esté de venta a fines de setiembre, para que la puedan adoptar los catedráticos que gusten. Si mes es posible, deseo reducirla a un

l' elemental prescindia de les llargues disgressions sobre les posicions dels clàssics de la filosofia per centrar-se més directament en les idees de l' autor. Aquest era el plan el juny de 1846, però les coses anirien més lentament. En efecte, poc després Balmes va haver de passar a Barcelona, on els mesos d' estiu i tardor de 1846 es dedicà a deixar del tot llesta la fonamental i a escriure per la campanya del matrimoni reial, quèstió que llavors arribava a un desenllaç inesperat i inexorable. Fet i fet, la Filosofia elemental l' acabà a Madrid els primers mesos de 1847, quan ja havia quedat al marge de tota implicació política directa.¹²⁷ El juliol l' edició, d' Eusebio Aguado aquest cop, estava llesta. En vuit mesos havia preparat l' obra, mentre preparava per editar, també a Madrid, la col·lecció completa dels escrits polítics.¹²⁸ El cansament

tomo, que a lo más no exceda mucho al volumen de El Criterio. Para mi gobierno quisiera que usted me dijese a la mayor brevedad si esto es posible en ésa; poniéndose usted con el maximum de lo que pueda imprimirse; pues aún tardaré un poco en tener corriente el original. Se desea esta obra, y deseo complacer al público. Hábleme usted francamente; pues aunque tengo gusto en tratar con usted, no quisiera que por mi hiciera el menor sacrificio. Yo puedo hacer una impresión en Madrid; y con hasta más comodidad. Advierto a usted que una condición en caso de tratar, sería el que no experimentase retraso la publicación de la Filosofía fundamental...." J. Balmes a Antoni Brusi. Madrid, 20 de juny de 1846, O.C., t. I., 803.

¹²⁷ J. Balmes a B. García de los Santos. Madrid, 22 de maig de 1847. O.C., t. I., p. 838.

¹²⁸ Els escrits varen ser revisats curiosament pel propi Balmes, a banda d' haver eliminat alguns articles poc importants. Inclouen des de les Consideraciones política sobre la situación de España de 1841 fins als dos apèndixs sobre política interior i exterior datats el febrer de 1848, malgrat que la data d' edició del llibre sigui de 1847. Són importants, entre d'altres raons perquè en el de l' estrangera es reafirma en les seves opinions del Pio IX, llavors en el centre d' una terrible polèmica, com veurem ara mateix. I perquè preveu greus complicacions de la política europea, com un mes més tard es demostraria abastament. Escritos políticos. Colección completa.

acumulat, però, l'obligà a parar en sec i marxar amb Pedro de la Hoz, director del diari carlí La Esperanza, a Santander i Ontaneda, i d'allí a sortir cap a París, ja veurem amb quin objectiu principal, per tercera i última vegada.

Si els anys 1846 i 1847, per tant, foren d'intensíssim treball intel·lectual i editorial, no foren pas més tranquils en en quant a la implicació política del vigatà. Ara bé, si els anys 1845-1846 les complicacions li havien vingut per la seva participació en la maniobra vilumista i montemolinista, ara li varen venir del cantó de certs sectors del món que fins llavors havia acollit al vigatà com a una gran lluminària: del cantó de certs sectors del catolicisme i del carlisme espanyols. Com és ben conegut, el detonant de la tempesta va ser la publicació del Pío IX, una justificació de les tímides reformes polítiques dels inicis del mandat del Papa Mastai-Ferretti. Aquest és, però, un episodi de la més gran importància que ha de ser valorat amb la màxima atenció.

El motiu que provocà la presa de posició de Balmes era la defensa de les posicions reformistes del nou Papa, després del període de fort immobilisme de Gregori XVI.¹²⁹ Al cor de tot

corregida y ordenada por el autor, Madrid, Imp. de la Sociedad de Operarios del mismo Arte, 1847.

¹²⁹ Sobre el context històric del moment, E.E.Y. Hales, Revolution and Papacy, 1769-1846, New York, Hanover House, 1960; Josef L. Altholz, The Churches in the Nineteenth Century, Idianapolis, The Bobs-Merrill Co., 1967; d'Owen Chadwick, The Popes and the European Revolution, Oxford Clarendon Press, 1981. G. de Rosa, Storia del movimento cattolico in Italia, Bari. Laterza, 1966, 2 vols.

Una reivindicació "integrasta" de les posicions de Pius IX davant de la revolució als Estats Pontificis "Pio IX y la revolución de 1848", José Zunzunegui, Arbor, t. XIII, maig 1949, pp. 93-110.

l' assumpte hi havien les dificultats del Vaticà a la pròpia Itàlia: les fortes pressions que rebia per forçar-lo a variar la política interior als Estats pontificis i, a la vegada, les relacions amb els liberals italians que cercaven la unificació dels diversos estats en què estava dividida la Península. Aquesta pretensió exigia trencar la tutela repressiva sobre tot Itàlia, una de les herències del plantejament de zones d' influència del Congrés de Viena. Una forta tendència dins dels liberalisme d' ordre italià (el corrent anomenat **neo-güelfisme**) pretenia que el papat jugués un paper important en el procés de construcció d' un Estat nacional italià.¹³⁰ Una possibilitat d' aquest estil exigia, això si, un canvi de rumb de la política romana en relació a les forces del liberalisme. Les coses semblaren avançar en aquella direcció: el Papa atorgà una amnistia el 17 de juliol de 1846, un mes després de prendre possessió, i prometé diverses reformes polítiques, les que culminaren el 14 de març de 1848 amb la concessió d' una constitució de tall vagament liberal. En aquell moment, però els esdeveniments de Roma s' encavallaren amb l' onada revolucionària europea. La revolució liberal dels Estats pontificis precipità la invasió austríaca de Ferrara de 17 de juliol i aturà en sec el procés cautament reformista en el qual el Papat s' havia compromès.¹³¹ Quan això passava, l' estiu de

¹³⁰ Sobre la qüestió del neo-güelfisme, val la pena registrar les interessants observacions d' Antonio Gramsci als Quaderni del Carcere, en particular els passatges del vols. II i III, pp. 839 i 1769, que formen part de la seva llarga meditació sobre les transformacions de la vida política i cultural italiana abans de l' unificació.

¹³¹ Sobre aquest assumpte, de E.L. Woodward, "Pius IX and the Roman Republica", a Three Studies in European Conservatism..., pp. 276-292.

1848, Balmes ja era mort.

Les reformes pontifícies interessaren profundament Balmes des del primer moment. Es fàcil adonar-se que activava de nou la seva llarga meditació sobre les relacions entre l' Església i el liberalisme, que posava en qüestió i en tensió. Però això passava en raó d' uns esdeveniments que, com havia intuït, es descabdellaven a una escala infinitament més àmplia, a escala europea.¹³² El repte polític i intel·lectual el trasbalsà molt seriosament i li exigí un impressionant esforç de reflexió i d' aclariment de dubtes interiors. El que per al Vaticà podia haver estat una necessitat determinada per raons de *realpolitik*, per a Balmes era una qüestió que exigia una resposta intel·lectual a l' alçada, tal com en ell era habitual.

L' opuscle de Balmes sobre les reformes papals era una presa de posició política i ideològica induïda per esdeveniments que estaven tresbalsant tot el món catòlic. Malgrat aquesta motivació conjuntural, va ser un dels textos balmesians més meditats. Començà a donar-hi voltes la tardor de 1847, però advertí a aquells que li demanaven opinió sobre el tema que necessitava pensar-s'hi més. A la determinació de sortir en defensa del Papa, hi contribuí molt, de tota manera, el suggeriment que en aquest sentit li va fer el delegat apostòlic a Madrid, monsenyor

¹³² En efecte, als treballs sobre política interior i exterior afegits als Escritos políticos, i posteriors al Pío IX, la connexió entre allò que passava a la política espanyola i a la europea hi era ben present i explícitament raonat. O.C., t. VII, pp. 1005-1024. Miquel Batllori va plantejar aquesta qüestió al treball "Balmes i l' Europa del seu temps", recollit a Vuit segles de cultura catalana, Barcelona, Selecta, 1958, pp. 198-220.

Brunelli.¹³³ Casanovas aporta documents que mostren com la publicació de Balmes va ser rebuda amb un extraordinari interès a Roma, fet que ajudaria a explicar, a banda de la bona voluntat de Brunelli o de la relació a través de terceres persones del Papa amb Balmes, el gran predicament que el vigatà va tenir a la cúria romana en aquella conjuntura tan crítica i decisiva.

Balmes va prendre al decisió de sortir en defensa del Papa el juliol de 1847. Com que era perfectament conscient que el tema era sumament delicat, decidí documentar-se millor del que podia fer-ho a Madrid i marxà, des de Santander via Baiona cap a París, com ja havia fet altres vegades. Del 5 de setembre al 12 d' octubre va ser a París, el 18 d' aquell mes tornava a ser a Madrid. Immediatament es posà a redactar l' opuscle. Al cap d' un mes ja el tenia llest i a punt d' editar.¹³⁴ Fins a mitjan de desembre, però, no va sortir a la llum. El seu autor era molt conscient del seu caràcter explosiu de les seves posicions, com es desprèn d' una carta a l' amic Antoni Ristol de Barcelona, del 18 d' aquell mes, en la que li'n demana l' opinió i per la recepció que ha tingut a la ciutat: " Té remito un ejemplar de mi Pio IX. Para publicarlo he tenido muy poderosas razones que

¹³³ I. Casanovas, Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, vol. II, p. 723. Per a les contingències generals al voltant del Pio IX les millors planes són les de Casanovas. A les biografies de Córdoba i Benito Garcia de los Santos s' hi dediquen extensos passatges. A la del primer d' ells la qüestió es tractada de manera poc caritativa, atenent que es una obra redactada a tota pressa, quan la mort de Balmes, per treure'n els màxims beneficis. Per exemple, s' hi troba la clàssica inculpació malèvola, que féu fortuna, que Balmes volia ser cardenal. B. Córdoba, Notícia histórico-literaria del Dr. D. Jaime Balmes, Madrid, Imp. Eusebio Aguado, 1848, p. 210.

¹³⁴ A partir de la correspondència, veiem que el primer a qui en donà notícia va ser Antoni Brusi, el 15 de novembre de 1847. O.C., t. I., p. 842.

no me es dado explicarte ahora. Contéstame si lo has recibido; léelo sin preocupaciones de amistad, y con tu natural franqueza dime tu parecer, no tanto en la parte literaria, sino sobre la naturaleza del asunto y el modo de tratarlo. Dime también con la misma lealtad qué juicio se ha formado en ésa de mi opúsculo." ¹³⁵

Ristol discreparia de les posicions polítiques que Balmes defensava, com veurem. A principis de gener, avisava a Antoni Brusí de la tramesa d' un exemplar per a ell a través del seu germà, en una carta citada sovint ja que en ella Balmes confessa l' estat d' ànim amb que el Pio IX havia estat escrit: "Sírvasse usted aceptar un ejemplar, ya que tanto me favorece con el deseo de leerle: no dudo que después de leído todo restaremos acordes: Está escrito con calor, pero con mucha premeditación." ¹³⁶

El propòsit del Pio IX era situar, i defensar, les reformes pontificies en el context de la conjuntura política europea. Escrit abans de l' onada revolucionària de 1848, l' opuscle conté intuicions molt perceptives de per on hauria d' anar la política europea els anys següents i denota, altra cop, la serenitat com tot plegat era vist. Calia veure per on anaven les coses, no deixar-se espantar per l' espectacle impressionant dels canvis que semblaven produir-se arreu.¹³⁷ Evidentment, Balmes

¹³⁵ O.C., t.I., p. 845.

¹³⁶ J. Balmes a Antoni Brusí. Madrid, 11 de gener de 1848. O.C., t. I., p. 846.

¹³⁷ "...estamos asistiendo a uno de los acontecimientos más graves. más trascendentales, de que hay ejemplo en los fastos de la historia: el objeto es grande, colosal, inmenso, guardémonos de creerle pequeño. Quizás se pueda emplear aquí un dicho del conde De Maistre: esto no es un acontecimiento, es una época. Meditemos sobre ella, sin prevención, sin pasiones, con amor a la verdad: preguntemos a la razón, consultemos a la historia, atendamos a la experiencia; sí, pero guardémonos de exagerar el

sobrevalora la importància de la influència romana en el canvi d' ambient que s' estava experimentant a tot Europa, error d' interpretació que fonamenta a partir de detalls de la política italiana i d' altres que li eren molt grats, per exemple, en la bona recepció que al Vaticà havia guanyat el dirigent del nacionalisme catòlic irlandès O' Connell. La personalitat del nou Papa - " el varón justo a quién no conmueven ni los clamores de las turbas ni el semblante airado de los tiranos", en la idealitzada descripció del vigatà -li semblava determinant del nou clima que s'estava creant entre una sèrie de governs i l' Església catòlica, a Anglaterra per exemple.¹³⁸ L' element central de la política de Pius IX era defensar arreu i amb totes les energies " la autoridad y la libertad de la Iglesia, sin consideración a injustas exigencias de las potestades de la tierra." ¹³⁹

Fins aquí no hi havia cap novetat en el plantejament balmesià. El problema de fons era, però, determinar quin era el marc polític general en el qual s' inscrivia l' acció del papat, com havien de ser valorats des de l' Església els canvis d' ambient i de circumstàncies a Europa. A l' arribar a aquest

argumento de analogía; la dificultad no está solo en ver las semejanzas, más costoso suele ser el descubrir las diferencias: si en dos países el cielo se enturbia, y el trueno retumba, y los relámpagos inflaman el horizonte, no es difícil ver que entre los fenómenos hay semejanza; la dificultad está en discernir si las disposiciones atmosféricas son las mismas; si es el mismo viento que sopla; si hay en ambas el genio del mal esparciendo la desolación y la muerte, o si en una de ellas está el genio del bien, permitiendo la agitación para refrescar y purificar la atmósfera con una lluvia vivificante." Pio IX, O.C., t. VII, p. 950.

¹³⁸ Op. cit., p. 954.

¹³⁹ Op. cit., p. 961.

punt, Balmes va un pas més enllà de les seves posicions de sempre. Com de costum demana intel·ligència en l'acceptació de les transformacions generals, per tal de salvar sense manies allò que era del tot essencial. Cap de les institucions polítiques conegudes havia de ser defensada com a consubstancial catolicisme, al contrari, el que calia era defensar la seva contingència i salvar l'autonomia de l'Església en relació a totes elles. El que calia a Itàlia, doncs, era acceptar i dirigir les reformes que permetessin "hacer posible la duración de la soberanía temporal de la Santa Sede, no obstante la transformación de las ideas y las costumbres de los pueblos..."¹⁴⁰ En conseqüència, havia passat a la història l'època de defensar amb les baionetes austríaques la sobirania papal dels estats pontificis, com havia passat també la d'oposar-se frontalment al liberalisme polític. Balmes no havia arribat mai a conclusions tan dràstiques quan la campanya política a Madrid, però s'hi havia acostat perillosament. Al Pio IX, en una reflexió sobre el conjunt de la política europea, no dubtà de passar el llindar i a raonar-ho amb accents molt característicament seus: "La absoluta resistencia a toda idea de libertad se podrá defender en teoría como el único medio de salvación para las naciones; pero ello es que esta teoría se halla en contradicción con los hechos. Empeñarse en que el sistema de Austria o de Rusia es la sola esperanza de la sociedad, es desahuciar al género humano; porque el mundo no va por el camino de Metternich ni de Nicolás. Echad la vista sobre el mapa; ved la extensión que ocupan las naciones civilizadas,

¹⁴⁰ op. cit., p. 963.

y notad lo que queda a la política de una resistencia absoluta. No se trata de saber si esto es un bien o es un mal, sino lo que hay." ¹⁴¹ En aquestes condicions, el canvi de política papal no tan sols era raonable sino que era forçós i obligat.

Balmes mai no havia acceptat tan obertament l' hegemonia del liberalisme polític a Europa. No pot ser considerat un **catòlic liberal**, en sentit estricte, però les seves conclusions pràctiques l' acostaven a les posicions d' aquells. Fins aquest moment, l' originalitat de la seva posició política (almenys dins del catolicisme espanyol) derivava d' una acceptació plena de les transformacions estructurals que estaven al dessorat de l' Europa del segle XIX, del món del capitalisme i de la indústria. El cor de la seva posició política entre els anys 1841 i 1846 consistí, precisament, en tractar de cercar una solució que permetés reconciliar les necessitats burgeses de representació amb les menors dosis de liberalisme. Els models polítics per això, fins allí on Balmes era partidari d' emmirallar-se en els altres, eren o una versió **sui generis** del **juste milieu** orleanista o allò que estava passant a un país com la Prússia anterior a 1848, és a dir, una síntesi del progrés del segle XIX amb el mínim de política liberal. Amb el Pio IX, però, anava més enllà, i entenia i acceptava que a la societat moderna li eren corresponien unes

¹⁴¹ op. cit., p. 976. La cita es prou clara, però unes línies més amunt Balmes hi afegeix un argument de la màxima importància i que val la pena destacar: la qüestió de la velocitat de la transformació i de la direcció del procés. Fa un repàs de la situació política per països i conclou: "Ved qué formas había en muchos de aquellos países ochenta años atrás, y notaréis la asombrosa rapidez con que las transformaciones se han hecho: siendo el tiempo tan poco y el espacio recorrido tan grande, ; cuánta debe ser la velocidad del movimiento! Así, pues, no sería muy acertada la opinión de quien hiciera descansar el porvenir del mundo sobre la política de Metternich." (p. 976)

formes polítiques determinades que no podien ser altres que les del liberalisme polític. El liberalisme polític era congruent amb el liberalisme polític, la resta era el passat, un passat que no tonaria perquè era políticament mort.

Acceptat el liberalisme, calia redefinir del tot la posició del catolicisme i de l' Església en el món contemporani. Balmes sabia que per molts catòlics aquesta era una píndola difícil d' empassar, ja que consideraven que el catolicisme havia estat perjudicat per l' ascens del liberalisme, però raonà la seva posició amb la contundència que solia i d' una manera que no ens estranya gens que resultés polèmica : " No se alcanza por qué se han de atribuir todos los males de la religión a las formas representativas; indudablemente se les pueden hacer en nuestra historia cargos muy graves, pero es reciso convenir en que muchas veces se les han achacado culpas que no habia cometido. Desde 1833, si el gobierno de Madrid hubieses sido absoluto, **salvas las demás condiciones**, quizás hubiera hecho más daño; y es harto probable que en la cadena de providencias que empezó en la restricción de las facultades de les obispos para ordenar, y acababa en el proyecto de Alonso, se hubiera ido más allá. Aun últimamente, ¿hay alguno que hubiese deseado a ciertos hombres ministros de un rey absoluto, sin Cortes ni prensa? Las complicaciones de los últimos tiempos, ¿hubieran sido menos peligrosas bajo un ministerio de un rey absoluto?"¹⁴² Home de l' Església, compromès amb fins al final amb la institució, Balmes no pot inscriure's en allò que entenem per catolicisme liberal, però entenia que el futur del catolicisme i de la

¹⁴² op. cit., p. 979.

religió no passa tampoc per l' anti-liberalisme, ni en els rengles de les opcions polítiques anti-liberals ni amb una política d' enfrontament sistemàtic amb els estats representatius. Reprenent una línia molt clàssica del seu pensament, de tall radicalment materialista i assimilable a patrons molts corrents de la ciència social de l' època, defensa el caràcter no substantiu de les formes polítiques. Tant podia ser opressiu un govern absolutista com un de liberal, des del punt de vista del catolicisme, depenia de moltes variables, i una d' elles era l' habilitat dels propis catòlics per cercar les formes de defensa i d' afirmació més convenientes.¹⁴³

Es del tot evident que quan Balmes pren una posició política d' aquest estil ho fa tant per raons d' oportunitat (posar-se al costat del Papa) com per raons de principi, basades en l' experiència i el raonament sobre la realitat. En l' experiència, principalment, de tres realitats polítiques que li havien produït un enorme impacte al llarg els anys anteriors: la de la política britànica, anglesa i irlandesa alhora; de la de la Bèlgica independent, i la de la francesa.¹⁴⁴ Els dos

¹⁴³ " La acción de un gobierno no depende únicamente de las formas, sin del espíritu que a él preside: mientras la Inglaterra emancipa a los católicos, mientras las repúblicas de América piden misioneros, mientras los Estados Unidos dejan en amplia libertad a los fieles, la Rusia comete aquellos atentados que tan sentidamente se lamentó en una alocución Gregorio XVI. la democracia es funesta cuando está falta de religión y de moral; pero es todavía más temible que la anarquía un monarca absoluto, cuyo gobierno adolezca del mismo vicio. La incredulidad sabe muy bien servir a los reyes absolutos y tomarlos por instrumentos. Las formas nada les importan. (...) En las formas políticas no hay nada que sea esencial a la religión: todas le ofrecen sus inconvenientes y sus ventajas..." Op. cit., pp. 979-980.

¹⁴⁴ Que els exemples positius que Balmes tenia al cap eren els esmentats es una cosa que ofereix pocs dubtes. Valgui aquestes línies: " En la formas políticas no hay nada que sea

primers casos eren exemples a gran escala d' allò que els catòlics podien aconseguir actuant en un marc de llibertats polítiques, en un marc constitucional.¹⁴⁵ El tercer cas, el de França, que havia conegut bé, li mostrava com els catòlics i, en particular, la intel·lectualitat catòlica podia adaptar-se i treure partit

d' un context amb una forta competència religiosa (Guizot i tants altres a qui admirava eren protestants) o dels no creients. Acceptat que el liberalisme no era *per se* incompatible amb el catolicisme, Balmes podia avançar una mica més i recuperar el sentir de les seves anàlisis prèvies (de clara imprompta catalana) sobre les contradiccions de les societats del segle XIX. Fent-ho així establia la base d' uns dinamismes polítics que haurien d' afavorir l' acció de l' Església i dels catòlics que estiguessin disposats a actuar obertament en el marc dels estats liberals. El catolicisme no havia de lligar-se a cap sistema polític, però la religió era una factor de primer ordre de la

esencial a la religión: todas le ofrecen sus inconvenientes y sus ventajas. La protección de los reyes absolutos le producen un bien, cual es ampararla contra los perturbadores violentos; pero esa misma protección degenera en usurpaciones escandalosas; testigo el abuso que se ha hecho de las regalías. La tolerancia de las formas libres la daña con la licencia, que extravía las ideas y corrompe las costumbres; pero, en cambio, la deja más expédita en el ejercicio de sus funciones augusta: testigo la Bélgica, la Inglaterra, los Estados Unidos; testigo esa misma Francia, donde se halla sólo en las formas libres la esperanza, ya que no en la realidad, de derribar un día el monopolio universitario. es preciso, pues, no ligar con demasiada intimidad unas cosas con otras, no apocarse el espíritu con ideas pusilánimes, y no lanzar un ¡ay! de espanto a cada paredón que se desploma en los antiguos edificios del mundo político." Op. cit., p. 980.

¹⁴⁵ Les complexitats de la política irlandesa i la delicada situació de l' Església en aquell país, molt ben vistes a Donal A. Kerr, "A Nation of Beggars? Priests, People, and Politics in Famine Ireland, 1846-1852, Oxford, Clarendon Press, 1994.

conservació de l'ordre social just.¹⁴⁶ "La anarquía es una cosa horrible, pero no es bello por cierto el despotismo; la revolución destruyendo ofrece un espectáculo desastroso, pero el poder oprimiendo presenta también un cuadro repugnante. la religión no necesita trastornar y oprimir: lo que ella hace es ordenar y aliviar: quiere que los pueblos obedezcan, pero les procura un yugo suave y una carga leve. Los hombres religiosos no deben entusiasmarse por un causa sólo porque oigan los gritos de libertad y fraternidad; pero tampoco deben hacerlo porque oigan orden y conservación. Lo que debemos buscar y amar siempre y en todo, es la verdad y el bien."¹⁴⁷ Coherent amb les primeres formulacions polítiques dels anys 1842-1843, el que Balmes cercava era desfer equívocs que permetessin una entesa amb les classes altes, aquesta era la via que considerava més idònia per a guanyar pes social. Acostar-se als de baix, ni que fos paternalísticament, tal com seria corrent en l'acció social de l'Església de la segona meitat de segle XIX, no entrava en les

¹⁴⁶ De fet, els progressos del catolicisme a l'Europa de la segona meitat del XIX vindrien més aviat per baix, de l'aprofitament dels espais que obria el marc liberal, que no pas per l'alta política. Es desprèn d'excel·lents estudis per a contextos específics, com ara el de Jonathan Sperber, Popular Catholicism in Nineteenth-Century Germany, Princeton University Press, 1984, i l'exhaustiu d'Yves-Marie Hilaire, Une Chrétienté au XIX siècle? La vie religieuse des populations du diocèse d'Arras (1840-1914), Université de Lille III, 1981, 2 vols; també, de Jean Faury, Cléricisme et Anticléricalisme dans le Tarn (1848-1900), Service des Publications de l'Université de Toulouse-Mirail, 1980. Consulti's també la mesurada valoració que en fa Richard Price al cap. setè de la seva A Social History of Nineteenth-Century France, Londres, Hutchinson, 1987, pp. 261-306.

¹⁴⁷ Op. cit., p. 1001.

preocupacions immediates del vigatà.¹⁴⁸

Les iniciatives de Pius IX, la pretensió papal de dirigir amb reformes un procés de canvi, era, doncs, del tot justificada. Era una provatura necessària, imposada pels canvis que s'estaven produïnt a Itàlia i a tot Europa i pels que s'albiraven a l'horitzó immediat. Els catòlics, doncs, havien d'entendre i fer costat a la política vaticana. Aquest era l'objectiu de l'opuscle de Balmes, d'un opuscle escrit amb molta "premeditación." Com ja hem vist, Balmes era perfectament conscient de la transcendència de les qüestions plantejades, de la delicadesa de la discussió en la qual s'havia decidit a entrar. No havia calculat, segurament, la gravetat i l'agressivitat de les inculpacions que se li feren en l'enrarinat clima del catolicisme espanyol de l'època, que se'l titllaria fins i tot de ser el Lamennais espanyol (l'abat ja estava aleshores completament apartat de l'Església), com el mercedari carlí Magí Ferrer s'apressà a posar en circulació.

El Pio IX va aparèixer a mitjans de desembre de 1847. Dos mesos després Balmes ja es trobava francament aïllat, vilipendiat i insultat dins del panorama catòlic espanyol. Com era de preveure, l'opuscle va caure com una bombà entre els qui havien estat els col.laboradors de Balmes, i va ser, en general, poc comprès. Com explicà i documentà Casanovas, les posicions de

¹⁴⁸ Les primeres iniciatives de l'episcopat francès, ha estat analitzades per Paul Droulers a "Catholicisme et Mouvement ouvrier en France au XIXe siècle. L'attitude de l'Episcopat", a Christianisme et monde ouvrier, F. Bédarida i J. Maitron, coord., Paris, Les Editions Ouvrières, 1975, pp. 37-65.

Balmes varen generar dues menes de reaccions.¹⁴⁹ Unes varen ser obertament i clarament crítiques, altres partien de la consideració que les tesis del vigatà eren del tot inoportunes, atès el convuls clima política europeu d' aquells dies. En alguns casos, les crítiques s' expressaren per escrit i a la palestra pública, en la molts més les crítiques varen prendre el caràcter d' una venjança contra un eclesiàstic i escriptor catòlic que havia pujat massa amunt. Més enllà del Pio IX hi havien uns comptes pendants que ara podien saldar-se, en el context d' un clima fortament agressiu envers el vigatà.

Entre la crítica absoluta i la més prudent, aquella que va al·legar amb preferència qüestions d' oportunitat política, hi havia una franja ben prima i fàcil de trespasar.¹⁵⁰ Entre els primers cal ressenyar algunes publicacions aparegudes de manera immediata, alguna de les quals era anònima, la típica cobertura dels covards que no poden emprar altre argument que la delació. La més violenta de totes va ser una Crítica del folleto Pio IX por D. Jaime Balmes en forma dialogada, publicada per Aguado el mateix 1848, en la qual s' acusava sense embuts a Balmes d' estar en una confusió total i d' haver-se passat a les files dels

¹⁴⁹ Una descripció pormenoritzada de la polèmica al voltant del Pio IX es pot resseguir a la biografia tants cops citada de Casanovas. Al vol. II, pp. 731-737.

¹⁵⁰ Sobre la polèmica al voltant del Pio IX es útil la consulta del treball de Josep Gros i Riquer, Las postrimerías del apostolado político de Balmes (1847-1848), Barcelona, Seminario Conciliar, 1947, pp. pp. 36-42, en el qual recull tota una tradició oral que passava a través dels eclesiàstics vigatans Josep Puigdollers, el canonge Xavier Casadevall i Jaume Collell. Gros explica que el canonge Xavier Casadevall, nebot de Lluçia casadevall, amic i corresponsal de Balmes, llençà un plec de cartes d' aquest al foc sota la pressió de "ciertos recalitrantes" que el vexaven pel fet de guardar records d' un "liberalote". (p.42)

enemics de l' Església.¹⁵¹ La discrepància fonamental estava en el fet que defensava sense embuts la necessitat que la religió s' amparés en governs absoluts. La crítica de Tomàs Mateo era més articulada, anava directa a les concepcions polítiques de Balmes tal com les havia anat exposant al llarg de la seva carrera d' escriptor.¹⁵² La idea central de Mateo es mostrar que no es pot renunciar a un principi general de formació del poder civil tal com Balmes, contradictòriament en relació a passatges de treballs anteriors, sembla defensar al Pio IX. Al jurista li sembla aberrant la idea que els fonaments de les formes polítiques puguin canviar en funció del diferent estat social dels pobles. A parer seu, a l' anar en aquesta direcció, Balmes s' aproxima perillosament a concepcions de l' estil de Montesquieu. La clau de l' error del vigatà li sembla procedir d' una concepció de les qüestions d' ordre moral i polític massa emparentada amb les dominants a les ciències físiques. Aquests opuscles varen ser contestats per un altre d' anònim, obra de Manuel Martínez, professor del Seminari de Saragossa, segons informa Casanovas.¹⁵³ A Mateo el contratacà, al seu torn, Pasqual García Cabellos, en un breu opuscle on reivindicava la doctrina balmesiana del poder

¹⁵¹ El nivell és tant barroer que no val la pena dir-ne res. N' he consultat un exemplar dipositat a la Biblioteca Balmesiana de Barcelona, que porta la signatura de Jaume Collell.

¹⁵² Reflexiones sobre los principios políticos emitidos por el presbítero D. Jaime Balmes en sus escritos El Protestantismo comparado con el catolicismo, periódico Pensamiento de la nación y folleto titulado Pio IX, Madrid, Imp. Aguado, 1848. Mateo cita com a fonts d' autoritat a Llaützer de Dou, Magí Ferrer..

¹⁵³ El text està estructurat també en forma de diàleg. Porta per títol Balmes y su crítico o racionios y sentimientos, Segovia, Imp. de Eduardo Baeza, 1848.

civil.¹⁵⁴ Mateo contestà en un nou follet, més breu, en el qual no afegia res de nou.¹⁵⁵ En poques paraules, els mesos de gener i febrer de 1848, just abans d'una tempesta que ho capgiraria tot, Balmes es trobà en el centre d'una discussió pública entre catòlics, inusual a l'època, prefiguradora de les tempestes polèmiques entre els integristes i els mestissos d'unes dècades més tard.¹⁵⁶ De fet, els arguments de la discussió de 1848 anticipaven del tot el que seria el cor de la crisi en el món catòlic espanyol durant la Restauració.¹⁵⁷

No em sembla aquest el punt essencial de la qüestió. Ha d'haver estat molt més important el desmembrament de tot el grup al voltant de Balmes, el desacord que li mostraren tot un seguit de persones properes o de la seva confiança, tant personal com política. Des dels amics de sempre de Barcelona, com Antoni Ristol, el seu secretari a Madrid, Benito García de los Santos,

¹⁵⁴ Vindicación de los principios políticos del presbítero D. Jaime Balmes por Pascual García Cabellos, Madrid, Imp. Sveriano Omaña, 1848.

¹⁵⁵ Dos palabras al folleto Vindicación de los principios políticos de D. Jaime Balmes por el autor de la reflexiones , a los mismos, Madrid, Imp. Aguado, 1848.

¹⁵⁶ A les exèquies celebrades a Vic el 1865, Felip Vergés i Permanyer, encara es feia ressó de la polèmica provocada pel Pius IX. Oración fúnebre que en las solemnes exequias celebradas en la Santa Iglesia Catedral de Vich el día 4 de julio de 1865 con motivo de la colocación de los restos mortales del Dr. D. Jaime Balmes pbro. en el nuevo monumento levantado en los claustros de la misma Catedral dijo..., Vic, Imp. ramon Tolosa, 1865.

¹⁵⁷ Aquest precedent rarament es contemplat. Hi ha, èrò, excepcions, dues de les quals han de ser citades. Ho va ser per una estudiosa de l'indispensable pont entre els dos moments, els neo-catòlics espanyols. Begoña Urigüen, Orígenes y Evolución de la derecha española: el neo-catolicismo, Madrid, CSIC, 1986. Per a la qüestió de l'integrisme a Catalunya, amb una explícita però breu referència al Pius IX, la millor presentació, és la de Joan Bonet i Casimir Martí, L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques, 1881-1888, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 1990.

els col.laboradors polítics, com Manuel Vicuña o Isla Fernández, fins als jesuïtes Lerdo i Puyal, els quals tant havien contribuït a les operacions polítiques dirigides pel vigatà. Tot aquell món es derrumbà, i Balmes restà gairebé sol i malalt, envoltat de la desconfiança i les imputacions malèvols de molts.¹⁵⁸ Molt en el seu estil, no semblà immutar-se massa. De fet, quan agafà la ploma poc després, en plena polèmica, per afegir els dos treballs que hem esmentat als Escritos políticos, es reafirmà en les idees que havia defensat al Pio IX. Hi ho va fer amb la contundència que li era habitual: "La agitación de Italia es un hecho más peligroso que la de Suiza. En el opúsculo titulado Pio IX he manifestado mi opinión: nada tengo que añadir ni quitar. Cuando lo escribí habían ocurrido ya repetidas veces disturbios deplorables; los posteriores nada nuevo enseñan. Los acontecimientos de Nápoles fortifican mis opiniones; el rey se había puesto en tal situación que no podía ceder sin humillarse: si en vez de una resistencia absoluta hubiese imitado a otros soberanos, siguiendo el movimiento impreso por Pio IX, no se vería en los conflictos actuales. En cuanto a los peligros que este y otros sucesos puedan acarrear, señalados están en mi opúsculo: quién lo haya leído lo sabe."¹⁵⁹

¹⁵⁸ Tal com ja hem indicat, només cal repassar les planes de la biografia de Buenaventura de Córdoba, de molt mala fe, per copsar l'atmòsfera en la qual Balmes hagué de viure el seu darrer mig any de vida.

¹⁵⁹ "Política extranjera". O.C., VII, pp. 1007-1008.

Recapitulació final

Els darrers mesos de la vida de Balmes varen estar dominats per les repercussions del Pio IX i pels esdeveniments revolucionaris que començaren a París a finals de febrer de 1848. El mateix mes de febrer havia acabat de preparar els apèndixs als Escritos políticos, els quals es publicaren immediatament, si bé amb data d'edició de l'any 1847. Després de la fracassada operació política que l'havia dut a Madrid, encara a la capital de la Monarquia, acaronava alguns projectes nous tal com podem saber mercès al testimoni de Benito García de los Santos, el seu secretari i la persona més aprop d'ell. Segons sembla, projectava donar unes lliçons públiques, tirar endavant la publicació d'una revista catòlica, a banda d'alguns projectes literaris bastant meditats. Entre els projectes literaris que tenia en el cap hi havia una obra de teologia i una història dels esdeveniments espanyols des de la mort de Ferran VII, en començà una altra de dedicada als seminaristes, a més treballava en l'obra de matemàtiques que havia concebut molts anys enrera i continuava, imperturbable, l'estudi de l'hebreu.¹ No pogué seguir, però, amb totes aquestes ocupacions. El 14 de febrer se

¹ Benito García de los Santos, Vida de Balmes, pp. 56-57.

sentí malalt i marxà de Madrid cap a Barcelona, ben segur per estar més aprop de la família i dels amics més íntims. Justament, quatre dies més tard l' Academia de la Lenqua l' escollí com a membre en substitució del bisbe Amat, però no va prendre possessió del seu escó. En rebre el nomenament, a finals de maig, encarregà al marquès de Viluma que l' excusés per raons de salut. Igualment a finals de maig, quan ja era a Vic convalescent, va rebre una consulta des de Roma sobre el principi de nacionalitat i la forma com havia d' exercir-se.² No contestà, ja que a finals de maig havia patit un parell de crisis seriosíssimes, tant que els metges prohibiren absolutament tota mena de treball. Ell mateix o algú en nom seu s' excusà a Madrid de la impossibilitat de respondre la consulta pontifícia.³

Balmes passà els darrers mesos de vida a Barcelona, de

² La consulta estava motivada per la situació italiana en particular, a la qual Balmes ja s' havia referit prou extensament al Pio IX i als treballs afegits a darrera hora als Escritos políticos, en una clara de línia de reafirmació de les posicions reformistes que tanta polsaguera havien aixecat. Considerava que la unificació italiana era una utopia, però que el reforçament del "principio de nacionalidad" era l' única forma possible de fer sortir Itàlia de la seva prostració i, de retop, de sota la bota austríaca, situació per a la qual no sembla sentir la menor simpatia.

A darrera hora, s' hi afegí la situació polonesa, ja que una delegació d' aquell país, amb Mickiewicz al davant s' havia presentat davant del Papa demanant l' ajut de l' Església). Si recordem la crisi provocada per la passivitat vaticana davant la repressió de 1830, fet que determinà entre d' altres conseqüències, el començament de l' allunyament de l' abat Lamennais de l' òrbita vaticana, s' entén que a Roma hi hagués una seriosa preocupació per la definició d' una política encertada, més oberta, en relació a les reclamacions nacionals.

La consulta pontifícia era com segueix: "Quaeritur quid sentiendum sit de jure nationalitatis ejusque independentiae, quod ajunt esse inalienabile et imprescriptibile; et quatenus admittendum et quomodo exerceri possit?"

³ Per a aquesta qüestió, la font de referència és, com de costum, la biografia d' Ignasi Casanovas. Vol. II, pp. 765-766.

febrer a finals de maig, on gaudí d' una tranquil·litat que no havia tingut des de feia molt temps, encara que condicionada per una tuberculosi que empitjorava cada dia. A la seva correspondència dóna algunes informacions puntuals als amics més íntims sobre quin era el seu estat d' ànim i sobre quins eren els projectes que el mantenien ocupat. Són informacions molt sumàries però suficients per a donar-nos una idea de les seves ocupacions d' aquells dies. Malgrat no trobar-se bé, treballava molt. En particular, esmerçava el temps en la preparació de les noves edicions dels treballs filosòfics i en l' observació atenta dels esdeveniments revolucionaris francesos. " Mucho deseo tengo de hablar con usted un rato sobre la gran catástrofe: interín no me es posible, medito a solas, y devoro los periódicos franceses donde se proyecta en toda su grandeza aquel terrible suceso", li deia al marquès de Viluma l' 11 de març de 1848.⁴ Un mes després, comentava a un altre dels socis polítics de Madrid, Manuel Vicuña, la marxa imparable del procés revolucionari que s' havia estès per tot Europa: "Veo que unos culpan de todo al Papa, otros auguran el día del juicio, otros que ni la Rusia está segura, otros que el mundo se ha vuelto loco: y yo pienso... una porción de cosas, que valdrán lo que valdrán, pero que no son para una carta. Diré solo que sigo atentamente el curso de los acontecimientos, estudiándolos y meditándolos lo mejor que

⁴ O.C., t. I., p. 849. A la mateixa carta, opinava sobre el tercer govern Narváez en aquests termes: "Ya veo que en esa se hacen leyes excepcionales; lo que debiera hacerse es gobernar bien; piden licencia para meter a un ciudadano en la cárcel como si de tiempo immemorial no disfrutasen las autoridades españolas del mismo derecho. ¿De qué sirve todo eso? En mi opinión de nada, sino meter bulla, y dar bandera a los enemigos del orden?" (pp. 849-850)

alcanzo. Ahí verá usted montones de periódicos franceses y mi paciencia en echármelos al cuerpo. En lo último recuerda usted bien que yo suponía que la Francia no se alterase, y puede usted añadir que decía que en cualquier momento podía haber una conflagración: quería, sí, que las conjeturas tristes no se elevasen a pronósticos ciertos. ¡Eh!, y quiénes somos los hombres para pronosticar, dícenlo a todos los últimos acontecimientos de Europa."⁵ Aquelles reflexions, incomplertes, serien publicades pòstumament per Antoni Brusi, l' any 1850. Hi tornarem. Mentre s' ocupava de la dramàtica conjuntura política europea, seguí preparant la reedició de la Filosofia fundamental i la traducció al llatí de l' elemental. El 31 de març de 1848 li demanava a Antoni Brusi que no li enviés les proves de la Filosofia fonamental per a la correcció, ja que "mis ocupaciones no me permiten revisar las pruebas" i ja ho havia fet sobre el text la primera edició.⁶ L' ocupació a la qual es referia, era, com ja he indicat, la traducció al llatí de la Filosofia elemental, que volia tenir disponible abans d' iniciar-se el pròxim curs escolar.⁷ Mentre es dedicava a aquestes qüestions, la família

⁵ O.C., t. I. p. 854.

⁶ J. Balmes a Antoni Brusi. Barcelona, 31 de març de 1848. O.C., t. I, p. 853.

⁷ Una carta de Piferrer, que tractà força Balmes aquells darrers mesos de la vida de tots dos, atribuí la crisi de salut de principis de maig a l' excès de treball que la traducció al llatí de la filosofia comportava al vigatà: "Pero el objeto de esta carta es decirte que Balmes se puso malo á poco de haberte tu marchado, que su escesimo trabajo de la traducción latina de su filosofia le dió inapetencia, luego insomnio, al fin tos seca y violenta y algo de calentura por las noches. Cediendo a las instancias de todos sus conocidos ha pasado a Vich, resuelto á emplear los medios para reponerse: De no, juzgo que hubiera corrido riesgo de una tisis. Como presumo que se alegrará de ver letra tuya te lo escribo; bien que él no está para contestar."

passà el trasbals de la mort de Josep Cerdà, íntim amic dels Balmes i persona molt estimada del vigatà.*

Les pàgines inconcluses sobre la revolució de 1848 varen ser considerades com el testament polític del vigatà quana es publicaren dos anys després de la mort. En bona mesura ho són, ja que recapitulen sobre molts dels temes que el preocuparen des de sempre: els fonaments socials de les formes polítiques; la naturalesa de les polítiques conservadores; els efectes indesitjats del capitalisme industrial i les seves conseqüències socials. Més interessant per un home acostumat a pensar les qüestions socials en termes interconnectats i globals: totes aquelles variables, que feien sortir a la superfície les tensions pròpies de les societats modernes, es donaven alhora, s' influïen

P. Piferrer a J.M. Quadrado. Barcelona, 31 d maig de 1848. El epistolario de Pablo Piferrer, M. Artigas, Memorias de la Real Academia de Buenas Letras, Imp. La Renaixensa, 1930, t. IX, fasc. V., p. 45. Els recels de Piferrer envers Balmes no s' havien pas esvaït (vegi's la carta a Quadrado de 19 de març), però es geien sovint, participaven en les mateixes tertúlies i, sembla, havien enfortit al seva amistat. Així es deprèn d' una carta de Quadrado a Tomàs Aguiló, de l' 11 d' aquell maig, on li comunica haver passat el dia amb un grup d' amics, entre d' altres amb Balmes i Piferrer. (Citada per R. Carnicer, Vida y obra de Pablo Piferrer, Madrid, CSIC, 1963, p. 146. De la participació de Balmes a les tertúlies de l' època (i per a l' ambient polític i intel.lectual barceloní d' aleshores), és molt interessant el retrat que en féu, Joaquim Sanromà a Mis memorias, Madrid, Tip. Manuel G. Hernández, 1887, pp. 250-251.

El fet que tan sols quinze dies ~~que~~ separeassin les morts de Balmes i Piferrer, impressionà per força als contemporanis. Ho recordà, cinquanta anys més tard, Duran i Bas en una sessió commemorativa que dedicà al segon la Universitat de Barcelona, en la qual Rubió i Ors pronuncià el discurs de rigor. Solemnidad literaria que en el quincuagésimo aniversario de la muerte de D. Pablo Piferrer dedican a su memoria..., Barcelona, Imp. Tipográfica de J. Jepús, 1898.

* Vid., J. Balmes a J. Cerdà. Barcelona, 27 de març de 1848; J. Balmes a Josep Prat, Barcelona, 30 de març de 1848; J. Balmes a Josep Prat. Barcelona, 21 d' abril de 1848; J. Balmes a P. Alier. Barcelona, 27 d' abril de 1848; J. Balmes a Josep Prat. Barcelona, 19 de maig de 1848. O.C., t. I, pp. 852-857.

mútuament en els esdeveniments francesos, l' espai privilegiat on observar els avatars de la política europea i intuir-hi els desenvolupaments futurs. La gravetat d' allò que estava passant al país veí no havia d' espantar a les bones consciències, al contrari, calia treure'n les lliçons que unes patologies a la llum del dia permetien. "Quien considere el suceso como de dimensiones pequeñas y de efectos reducidos, no es digno de refutación, porque no es capaz de comprenderlo: hay en política, como en literatura, un sentimiento de lo grande; el que carece de este don no conoce más belleza que la de afeitte, ni más política que la de salón. Nada comprende de la política grande que se inspira con la consideración de la sociedad, que elevándose sobre las mezquindades del momento, explica lo pasado y augura el porvenir."⁴ Un cop en aquesta perspectiva i en la voluntat de mirar pel damunt dels fets puntuals, ¿quina era la significació de l' encadenament de la sèrie d' episodis revolucionaris que s' havien encadenat irremissiblement a París, d' ençà de l' abdicació de Lluís Felip d' Orleans el 24 de febrer? En dues paraules, ¿com calia entendre i com s' havia de situar la caiguda de la monarquia de juliol i l' adveniment de la república? "Los sucesos de febrero no son una revolución nueva, son una nueva fase de la antigua, de ese grande hecho de los tiempos modernos, que los historiadores tomarán siempre como una época, término de una serie de grandes revoluciones sociales, principio de otras no menos grandes. La revolución de 1789, si ha de ser comprendida en toda su extensión, no debe ser considerada, ni en la Asamblea constituyente, ni en la

⁴ "República francesa", O.C., t. VII, p. 1028.

convención, ni en el imperio , ni en sus crímenes, ni en sus hazañas; es preciso mirarla como un grande hecho social en que las ideas, los sentimientos, los intereses, y todo cuanto había germinado y crecido en los siglos anteriores para cambiar la faz del mundo, se acumuló, se condensó, se reunió en Francia, y sobre todo en París, constituyendo un gran foco ustorio que había de fundir todo lo existente. Se encontró con un rey, y lo decapitó; con una familia real, y la exterminó; con la nobleza, y la suprimió; con el poder temporal del clero, y lo destruyó; con la Europa constituida, y la trastornó . Ahora prosigue; los períodos de paz fueron treguas; la obra de transformación social se ha estado operando siempre en aquella inmensa fragua, ora a la luz del día, ora bajo la tierra; los que creyeron que se acababa todo, primero con la restauración, luego con la dinastía de julio se parecen a quien esperase que un volcán se apaga tapándole el cráter con un piedra. Dos veces se ha hecho el ensayo: en los intervalos, el volcán no ha cesado de arrojar llamaradas; hasta que al fin ha venido una fuerte erupción, lanzándolo todo a distancias inmensas."¹⁰

Describía a continuació quina havia estat la clau del govern de Lluís Felip d' Orleans. L' habilitat de polític del monarca, la capacitat per endegar una política de "tira y afloja", els interessos creats al voltant del Rei burgès i constitucional, eren les raons que s' argüien per explicar l' estabilitat aparent del règim de juliol. Balmes trobava la qüestió de l' habilitat de Lluís Felip quelcom del tot irrellevant a llarg termini. En quant als interessos creats, calia demanar-se igualment,

¹⁰ Idem., pp. 1028-1029.

argumentava, pels que anaven en sentit contrari, d' altra banda l' anàlisi resultava esbiaixat de manera inevitable. Quines eren, doncs, les forces adverses que havien consumat la *révolution du mepris*, com n' havien dit els parisencs? Per a tractar d' explicar-ho calia acostar-se a París, centre i motor de tot el procés polític. Ciutat, val a dir, que Balmes admirava i coneixia de primera mà.

El que cridava d' immediat l' atenció dels edeveniments de feber i març era com la capital s' havia constituït un cop més en la representació de la voluntat nacional de tot França.¹¹ Per a Balmes, aquesta capacitat de París era el resultat de tendències que venien de molt lluny, de segles enrera, però que havia guanyat carta de naturalesa només des de 1789. París era l' autèntica capital del segle XIX, la seva força derivava justament de ser el punt on es trobaven els elements més característics de la societat burgesa decimonònica: l' enorme força del seu món intel.lectual i professional, basada en una caòtica dispersió d' energies diverses, i, a la vegada, una plètor de forces socials diosposades a combatre i a combatre's mútuament. Això era París, i de la sinergia anàrquica dels elements citats en sortia l' enorme poder que tenia sobre França i sobre tot Europa.¹²

Aquest era l' escenari del fets, un escenari preparat per

¹¹ "Jamás se vió una delegación más absoluta de lo que se apellida soberanía nacional: París tiene a manera de unos poderes tácitos de toda la Francia para hacer de ella lo que quiera; monstruosidad intolerable, pues que si la capital encierra un millón de habitantes, la Francia contiene treinta y cinco millones." Idem., p. 1034.

¹² Idem., pp. 1034 i 1035.

l'evolució social francesa a partir de la Revolució, però els fets de París de 1848 havien posat més coses sobre la taula. La primera i més important, n'era la constatació del caràcter nou de les commocions revolucionàries de febrer i març, com Balmes resumia sintèticament al voltant dels punts crucials: "¿es posible la forma republicana en los países de Europa, regidos actualmente por monarcas?" i "¿es posible alterar las relaciones actuales entre el trabajo y el capital?"¹³ Tota la segona part "República francesa" està dedicat a escatir aquestes qüestions, les més vitals de l'Europa de mitjan segle XIX. Molt en el seu estil, les respostes no són concloents sinó cautament analítiques.

Els esdeveniments de París portaven França cap a la forma republicana, això era un fet indiscutible. El que valia la pena analitzar, llavors, era fins a quin punt la república podria perdurar. D'entrada calia entendre que aquest dilema no podia pas solucionar-se mirant cap enrera, cap a la revolució 1789 o cap a la república de 1793. Malgrat algunes similituds, entre els dos moments hi havia enormes distàncies, que calia entendre en tota la profunditat. " Lo que ha caído no es un trono de catorce siglos, - explicava Balmes, tractant d'establir aquelles diferències - sino un engendro nacido entre las barricadas; no hay clases privilegiadas que defiendan derechos antiguos fundándose en principios de justicia, sino un conjunto de personas ricas que desean conservar su propiedad, y, al reclamar preponderancia en los negocios públicos, no se funda en tradiciones, sino en teorías. No hay lucha contra la nobleza y

¹³ Idem., p. 1036.

el clero, y por esto nose persigue a sus individuos, hay lucha sí, contra la aristocracia del oro fundada en nombre de la libertad y a impulso de la economía política, y por esto es atacada en su prepotencia con lo que se llama organización del trabajo, que a su vez se quiere organizar también a impulso de nuevas doctrinas económicas y de las teorías de la libertad."¹⁴

L' altre punt de gran rellevància, a l' hora d' escatir la possible estabilitat d' un experiment republicà a França era el de la forma que prendria la república. Com a bon conservador, a Balmes li semblava difícil que una república unitària i centralitzada pogués disfrutar dels elements d' estabilitat imprescindibles per a consolidarse. Per a Balmes tampoc era aquest un punt d' estricte ordre doctrinal, el que calia era referir-se a les experiències pràctiques que permetien aventurar un diagnòstic. Des d' aquest punt de vista, les experiències del passat a Itàlia o als Països Baixos o la contemporània de Suïssa o els Estats Units, mostraven que les repúbliques eren viables quan eren petites o quan guanyaven la seva cohesió en el pacte de petites unitats, quan eren repúbliques federals. La forma republicana d' estat a França, però, no podia tenir altre caràcter que el d' una república unitària. La seva base hauria de ser, de continuar, la tradició centralitzadora secular francesa, accentuada i portada a l' extrem des de la Gran Revolució. L' estabilitat de la república, d' una república estructurada sobre llibertats amplíssimes i sufragi universal, semblava difícil en aquestes condicions, però no es podia descartar que França avançés en el futur vers formes

¹⁴ Idem., p. 1037.

federalistes. Ara bé, si l' estabilitat de la república era certament hipotètica, la d' una possible monarquia restaurada ho era igualment, asseverava Balmes amb lucidesa.

La qüestió de l' organització del treball, plantejada per la nova república francesa, era "la cuestión más grande que se ha presentado al mundo en lo relativo a cambios sociales." Al costat de l' abolició de l' esclavitud, la que ara es plantejava era immensament més difícil. Per a abolir el treball esclau, l' Església s' havia pres bastants segles, durant els quals havia inculcat als esclaus sentit d' obediència que havia garantit l' evolució futura de les institucions de la propietat. Els esdeveniments de març a París, en canvi, havien posat la qüestió industrial sobre la taula amb una peremptorietat que no permetia pensar en res de bo.¹⁵ " No desconozco la necesidad de examinar la cuestión. Yo he sido uno de los primeros en España que ha ventilado extensamente las doctrinas socialistas y llamado la atención de los hombres pensadores sobre los males morales y físicos que la han producido; creo que la organización del trabajo tiene porvenir, que al fin esto introducirá modificaciones que ahora son irrealizables; estoy persuadido que dentro de dos siglos la sociedad habrá cambiado hasta un punto que nosotros apenas nos formamos idea; pero insisto en la conveniencia, en la

¹⁵ "Los que desdeñasen el examen de la cuestión no conocen los grandes peligros de que por ella está amenazada la sociedad; pero, en cambio, los que quieran precipitarla, los que, afectando el intento de resolverla en un sentido benéfico, comiencen por atacar directa o indirectamente la propiedad, por cercenar la libertad de los ricos, son apóstoles de una libertad tiránica, de una igualdad imposible, y sus proyectos insensatos no tendrán otro resultado que causar trastornos que al fin vendrán a descargar con peso abrumador sobre los mismos jornaleros." Idem., p. 1045.

necesidad de no precipitar nada." ¹⁶

Les reformes laborals podien avançar per dos cantons que calia tenir ben presents: d' una banda per l' acció dels poders públics; de l' altra, per la dels acords particulars entre industrials i treballadors, "amos" i "jornaleros" en la terminologia balmesiana. El tema no està desenvolupat. Balmes es limita a indicar-nos que no és possible que l' Estat determini els nivells salarials sense provocar una catàstrofe. Com ho serien igualment mesures de fiscalització sobre les compres de primeres matèries, sobre els interessos del capital invertit o sobre altres aspectes del procés industrial. Res ens diu, en canvi, sobre les altres menes de mesures i procediments reformistes que ell mateix ha plantejat.

A partir d' aquest punt, les pàgines que resten són francament incomplertes, apunts necessitats d' un desenvolupament posterior. Registra, per exemple, l' abolició de la pena de mort que havia aprovat la República, i, malgrat no ser partidari de l' abolició completa de la pena màxima, ho celebra. I li permet, de passada, lamentar la facilitat amb que s' havia aplicat en la història espanyola recent. Les darreres planes de l' esborrany estan dedicades a les repercussions dels fets de França sobre la política europea. Connecten, per raons òbvies, sense solució de continuïtat amb el Pio IX i el treball sobre política internacional afegit als Escritos políticos, datat l' 11 de febrer de 1848. Es reafirmà en les idees que havia defensat i que tants disgustos li havien comportat. La Revolució de 1848 li semblava confirmar tots els seus pronòstics, i, per

¹⁶ Idem., p. 1045.

descomptat, li semblà que posava punt i final a la política neo-absolutista definida el 1815. Això era un fet, i un fet que tenia conseqüències claríssimes sobre la política espanyola: " La ruina del absolutismo en Austria y Prusia deja sin sentido lo que se llamaba política del Norte: en vez de potencias conservadoras, acérrimas enemigas de toda revolución, cuya robusta mano la comprimía antes que estallase, y la amenazaba después del estallido, hay pueblos poderosos también, pero que, embriagados por la libertad, fascinados por ese nombre que vitorean por la vez primera, simpatizan con las revoluciones y, especialmente, con la de Francia. La Rusia encuentra enemigos irreconciliables donde contaba con amigos fieles y casi con humildes servidores; la obra política de la Santa Alinaza ha perecido completamente, la esperanza de restauración, si es que pueda haber alguna, es algo remota; toda la dificultad está en prever, no adonde se volverá, sino adonde se irá. Así, pues, y es necesarios que se convenzan de esta verdad todos los partidos, las cuestiones políticas han cambiado de faz, entran en los problemas nuevos datos que antes se tenían por imposibles, han desaparecido condicones que se creyeron fijas y casi perpetuas; quien desde el 24 de febrero no mire todas las cuestiones bajo diferente punto de vista, esté seguro de que yerra. El reconocimiento de las potencias del Norte, que antes entrañaba mucha significación en pro o en contra de una causa, ahora tiene muy poca, si es que conserva alguna alguna; porque habiendo ellas dejado de ser lo que eran, sus actos no pueden significar lo que antes significaban." ¹⁷

¹⁷ Idem., p. 1050.

L' onada revolucionària europea havia capgirat les dades de la situació política prevalent les darreres dècades. El canvi venia d'abans, com Balmes havia intuït i tractat d' explicar a l' opuscle sobre el Papa. Per a explicar un canvi d' aquelles proporcions calia deixar de banda explicacions que derivaven de la pròpia naturalesa de les polítiques aplicades durant la Restauració per les potències contra-revolucionàries. No havien fallat els mecanismes repressius, els exèrcits o les policies, que havien estat vitals per assegurar un ordre conservador i anti-revolucionari després de les guerres napoleòniques, l' explicació era més profunda i, ahora, més senzilla: " las ideas liberales se habían difundido mucho, que estaban comprimidas, y que la conflagración de Francia les ha dado un momento de expansión, que es lo único que necesitaban para triunfar de la resistencia."¹⁸ Això era el que havia passat. En conseqüència, la idea de repetir el que havia passat el 1789 de formar una coalició contra França no tenia ja sentit. Els pobles no seguirien als seus governants.

Qui no captés la profunda transformació de la política europea se l' emportaria la riuada. Qui no enregistrés els canvis de la societat europea, s' arriscava convertir-se en un cadàver polític. L' advertència balmesiana tenia destinataris molt clars, molt propers: " Los hombres y los partidos que quieran conservar o adquirir influencia en una nación de Europa, sea la que fuera, es preciso que se coloquen a la altura de las circunstancias; si toman un nivel más bajo parecerán en las oleadas, si están arriba no saldrán nunca a la superficie, si se hallan abajo hay en la

¹⁸ Idem., p. 1053.

política como en la literatura un género que es de los peores, el tonto, y tonto fuera hacerse ilusiones sobre el estado de la sociedad europea. Se trata de lamentarse, para esto los rincones, pero entonces abdicar las pretensiones políticas; se trata de influir, de tomar parte en los negocios públicos, entonces es necesario vivir a la luz del día, respirar el aire que impregna la atmósfera y aceptar las condiciones y medios de lucha establecidos por las ideas y las costumbres de la sociedad moderna; de otro modo los partidos se reducen a círculos pequeños y estériles para el bien, flacos estorbos para el vencedor, se alimentan de esperanzas insensatas; se acometen quizás proyectos descabellados, consumiendo en luchas estériles abundantes fuerzas que hubieran podido emplear para el bien de la sociedad y para mejorar la situación propia. Los principios no perecen, es verdad, pero se entiende los principios de la religión, de la moral, de la razón; pero las obras humanas que a veces con demasiada arrogancia se dan el nombre de principios, están destinadas a modificarse, a transformarse: evitar obstinadamente la transformación es precipitar la muerte."¹⁹

L' escrit sobre els esdeveniments francesos restà inacabat. El dia 27 de maig Balmes sortí de Barcelona cap a Vic per prescripció dels metges que l' atendien. S' hostatjà a la casa de la família Bojons, al segon pis, en una cambra amb una magnífica vista sobre la plana en direcció al Montseny i al Tagamanent. Allí s' estigué fins el dia de la seva mort, el 9 de juliol de 1848.

L' interés de la figura de Balmes rau en la forma com

¹⁹ Idem., p. 1051.

s' aixecà per sobre de les limitacions de les diverses cultures, disciplines i pràctiques polítiques a la Catalunya d' aleshores. Fill de família de clara empremta menestral i petit industrial després, feu estudis eclesiàstics i fou sempre un lleial i decidit home de l' Església. Simpatitzà amb allò que representava el carlisme, es decantà per solucions polítiques que implicaven transaccions amb el liberalisme i que finalment el portaren vers una concepció que posava tot l' èmfasi en la contingència de les formes polítiques, fins al punt de defensar que el catolicisme podia trobar més espai sota règims liberals que no pas sota els governs absolutistes. Poeta de jove, admirador i practicant prou **amateur** de l' economia política, dedicà molt del seu temps al periodisme polític, mentrestant, però, escriví algunes de les obres d' apologètica i de filosofia de més ambició que produí el catolicisme espanyol. Vigatà de naixement i muntanyès de cor, sortí del clos del seu país per passar a Barcelona per a fer carrera literària, però la política el portà a la capital de la Monarquia. Intel.lectual de l' Església, en una època de canvi acceleradíssim, no dubtà de projectar-se per sobre les fronteres espanyoles, però els seus viatges a l' estranger es convertiren en moments privilegiats d' assimilació febril de l' experiència dels països europeus més avançats.

Per tot plegat, no es difícil concloure que l' interès de Balmes no rau, precisament, en la capacitat per representar plenament a cap grup o institució. Això no treu interès a la seva obra i a la seva pretensió de fer ciència social al servei d' una política conservadora i catòlica, ja que no sempre els interprets més lúcids d' un període són els qui porten sobre la càrrega de

representar interessos socials ben definits. De vegades és més aviat el contrari, com vaig tractar de mostrar en un altre lloc. De vegades, és la reflexió fronterera, menys condicionada per les disciplines classistes, la més interessant i perceptiva. Balmes, en tot cas, per la naturalesa de la seva reflexió d' eclesiàstic, d' industrialista, de polític conservador, d' apologeta i de filòsof, es representatiu de les contradiccions de la Muntanya catalana, de la societat catalana mateixa i del catolicisme espanyol, en un moment d' estabilització post-revolucionària. Es des d' aquest punt de vista que cal enfocar la seva figura i entendre la seva obra. I també les seves limitacions.

En efecte, la conformació del pensament de Balmes es gestà a través d' una densa i fecunda meditació sobre la societat catalana, sobre les contradiccions entre el món tradicional i, el fonament social del legitimisme carlí, i l' ascens del nou món de la indústria i del liberalisme, dues cares d' allò que anomenem societat burgesa. Tractà d' entendre les contradiccions d' aquells mons i de la seva colisió tan complexa, per tractar d' imaginar millor així quin podia ser el futur de la religió, del catolicisme i de l' Església. Balmes va entendre que la societat tradicional tenia encara un potencial i unes cartes a jugar, i que les jugava a través del carlisme i de l' Església, però que havia arribat l' hora de posar-les al servei de la classe social emergent, la burgesia industrial. Per a fer-ho, la institució a la qual ell pertanyia , amb la seva llarga tradició de direcció de masses, estava en millors condicions per a fer-ho que no pas una força política militarment derrotada i culturalment desorientada. No va entendre, però, que el marc

polític liberal i la flexibilitat de la idea de drets i deures estaven transformant al mateix temps l'acció política de les classes baixes urbanes.²⁰ La crisi del progressisme i la constatació de les tensions latents dins la societat catalana - que analitzà magistralment en una sèrie d'assaigs - el féu pensar que era possible actuar políticament, en funció de l'anàlisi social a que havia procedit.

Quan passà a Madrid, cridat per una sèrie d'aristòcrates del partit moderat, tractà de generalitzar aquella política per a tot l'abast de la Monarquia. Però, així com havia entès la naturalesa del moderantisme a Catalunya, del liberalisme d'ordre en les seves manifestacions polítiques i intel·lectuals, no aconseguí penetrar en la naturalesa profunda de l'espanyol. Desprecià de manera ben comprensible les maniobres de la política cortesana, de la que anomenà agudament com la **clique** "militar-doctrinaria", però se li escaparen un a un els fils de la política concreta del moment, la que decantava la correlació de forces real (l'arrenjament de la situació dels béns eclesiàstics desamortitzats o pendents de la venda; l'acord entre l'Estat i la Santa Seu, la institucionalització concreta de l'edifici liberal que la Constitució de 1845 acomboiava...). Més significatiu encara, se li escaparen, també, els factors profunds

²⁰ Per al replantejament de les característiques de la política popular, poden consultar-se una sèrie de bons treballs de recerca i replantejament de la qüestió per altres cassos europeus. A tall d'exemple, suggeriria: Eugenio F. Biaggini i Alaistair J. Reid (eds.), Currents of Radicalism: Popular Radicalism, Organized labour and Party Politics in Britain, 1850-1914, Cambridge University Press, 1991; P. Joyce, Visions of the People: Industrial England and the Question of Class, 1848-1914, Cambridge University Press, 1991; John Breuilly, Labour and Liberalism in Nineteenth-Century Europe. Essays in Comparative History, Manchester University Press, 1992.

que donaven estabilitat a aquell sistema, en particular la complexa articulació entre aquells polítics mediocres, corruptes i autoritaris de Madrid i les clientele locals escampades per tots els racons de la Monarquia.²¹ No s' adonà que la definició legislativa dels anys 1844-1846 s' estava fent d'acord a unes línies classistes ben nítides i gens arbitràries, i no s' adonà tampoc que la peculiar configuració de l' Estat liberal espanyol permetia a la nova propietat rural accedir sense traves als escalons inferiors de l' administració local i provincial, servint així de fonament al sistema, mentre en altres terrenys els deixava les mans lliures. Malgrat aquestes carències, pocs com ell varen plantejar-se tan a fons i amb tanta radicalitat la necessitat d' entendre les relacions entre l' escenari polític i le pràctiques socials que la revolució liberal havia alliberat i situat en el centre de la vida social. Per això, llegir Balmes és anar directament a les entranyes del procés de canvi social del qual surten la Catalunya i l' Espanya contemporànies.

Condicionat pel paisatge social que tenia al cap des dels anys de formació, les subtileeses d' una societat que no li agradava se li escaparen entre els fils d' una empresa d' alta política. Quan fracassà l' operació del matrimoni reial, Balmes es trobà sol, retornà a casa, i retornà als temes de la gran

²¹ Al respecte, les interessants reflexions finals del treball de Jesús Millán i Salvador Calatayud, "Un capitalisme agrari amb "rendistes" i "camperols": una aproximació a la dinàmica de la societat local al regadiu valencià durant el segle XIX", Estudis d' Història Agrària, 10, 1994, pp. 55-56. A l' altre pol, denotant una absoluta incomprensió de les dinàmiques de fons de la societat espanyola, l' article de Jesús Cruz, "Notability and Revolution: Social Origins of the Political Elite in Liberal Spain, 1800-1853", Contemporary Studies in Society and History, 36, 1, 1994, pp. 97-121.

política europea, aquells per als quals se sentia intel.lectualment còmode i preparat.